

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXX, св. 2

ISSN 0350-185X

UDC 808

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
AND
SASA SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE

SOUTH SLAVIC PHILOLOGIST

Vol. LXXX, No. 2

Editorial Board

*Dr Rajna Dragičević, Dr Victor Friedman, Dr Najda Ivanova,
Dr Vladan Jovanović, Dr Aleksandar Loma, Dr Alina Maslova,
Dr Sofija Miloradović, Dr Slobodan Remetić, Dr Jelica Stojanović,
Dr Sreto Tanasić, Dr Zuzanna Topolińska, Dr Anatoly Turilov,
Dr Jasna Vlajić-Popović*

Editor-in-Chief

Rajna Dragičević

BELGRADE

2024

ISSN 0350-185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

и

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXX, св. 2

Уређивачки одбор

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Владан Јовановић, др Александар Лома, др Алина Маслова,
др Софија Милорадовић, др Слободан Ремейић, др Јелица Стојановић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викјор Фридман*

Главни уредник

Рајна Драгићевић

БЕОГРАД

2024

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

СРП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ = South Slavic
Philologist / главни уредник Рајна Драгићевић. - Књ. 1, св. 1/2
(1913) ; књ. 2, св. 1/2 (1921)-књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933)-књ.
17 (1938/1939) ; књ. 18, св. 1/4 (1949/1950)- . - Београд
: Српска академија наука и уметности : Институт за српски
језик САНУ, 1913; 1921-1931; 1933-1938/39; 1949/50-
(Београд : Бирограф comp). - 24 cm

Полугодишње. - Друго издање на другом медијуму:
Јужнословенски филолог (Online) = ISSN 2406-0763
ISSN 0350-185X = Јужнословенски филолог
COBISS.SR-ID 615183

Секретар Уређивачког одбора
др Владан Јовановић

Рецензенти

др Јасна Влајић-Поповић (Институт за српски језик САНУ), др Дојчил Војводић (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду), dr Ines Voršič (Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru), др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), dr Nicol Janočková (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Bratislava), др Маја Ђукановић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), академик Александар Лома (Српска академија наука и уметности), академик Александр Александрович Лукашанец (Национална академия наук Беларуси, Минск), др Биљана Марић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), dr Martin Ološtiak (Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, Prešov), др Снежана Петровић (Институт за српски језик САНУ), академик Слободан Реметић (Академија наука и уметности Републике Српске), dr Irena Stramljič Breznik (Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru), др Божо Ђорић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), Венера Габдулхаковна Фатхудинова (Казанский (Приволжский) федеральный университет, Казань)

Ово издање финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 26. 11. 2024.
Издаје два пута годишње

Издају

Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35, Београд
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд

Коректура: мср Дивна Продановић

Коректура резимеа на руском: мср Стефан Милошевић

Коректура резимеа на енглеском: др Татјана Ружин Ивановић

Припрема за штампу: Давор Палчић (*palcic@eunet.rs*)

Штампа: Бирограф comp d. о. о, Београд

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број 413-00-724/2002-01 од 17. 7. 2002. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

САДРЖАЈ

Студије и расправе

Александар Б. Лома: Из старосрпске терминологије рударства гвожђа и његове обраде: <i>жeлѣзо и гвозд(у)к</i>	9
Александар Б. Лома: Набљодения над древнесербским терминами производства и обработки железа: <i>жeлѣзо и гвозд(у)к</i>	39
Aleksandar B. Loma: Observations on Old Serbian Terminology for Iron Mining and Processing: <i>željezo and gvozdje</i>	40
Орсат Л. Лигорио: Четири писма Пера Будманија Хугу Шухарду .	43
Орсат Л. Лигорио: Четыре письма Перо Будмани Гуго Шухарду	60
Orsat L. Ligorio: Pero Budmani's Four Letters to Hugo Schuchardt	61
Соња Ђ. Манојловић: <i>Мач духовни</i> Гаврила Стефановића Венцловића: употреба турцизама у преводима библијских цитата	63
Соня Дж. Манойлович: «Меч духовный» Гаврилы Стефановича Венцловича: использование турцизмов в переводах библейских цитат	84
Sonja Đ. Manojlović: Gavrilо Stefanović Venclović's <i>Mač Duhovni</i> : The Use of Turkish Loanwords in Translations of Biblical Quotations	85
Зинаида А. Харитончик: Значение в семантической теории М. В. Никитина и когнитивной грамматике Р. У. Лангакера	87
Зинаида А. Харитончик: Значење у семантичкој теорији Михаила В. Никитина и у когнитивној граматичи Роналда В. Лангакера	98
Zinaida A. Kharitonchik: Meaning in the Semantic Theory of Mikhail V. Nikitin and in Cognitive Grammar of Ronald W. Langacker	99
Људмила Липтакова: Jazyk dieťaťa vo výskumoch aplikovanej lingvistiky	101
Људмила Липтакова: Дечји језик у примењенолингвистичким истраживањима	124
Ludmila Liptakova: Children's Language in Applied Linguistic Research	125
Boris Kern: Priponski nizi izsamostalniških stopenjskih tvorjenk z izhodiščnim obrazilom <i>-iti</i> v slovenščini	127
Борис Керн: Творбени ланци деноминалних вишефазних изведеница са иницијалним формантом <i>-iti</i> у словеначком	138
Boris Kern: Word Formation Chains of Denominal Multistage Derivatives with Initial Formant <i>-iti</i> in Slovenian	139
Маја Р. Крстић: Деструктиви у руском и српском језику	141
Майя Р. Крстич: Деструктивы в русском и сербском языках	154
Maja R. Krstić: Lexis of Destruction in the Russian and Serbian Languages	155

Мирјана К. Илић: Слика жене у дијалекатским речницима призренско-тимочке говорне зоне	157
Мирьяна К. Илич: Образ женщины в диалектных словарях призренско-тимокского ареала	174
Mirjana K. Ilić: The Image of Women in the Dialect Dictionaries of the Prizren-Timok Dialect Area	174

Хроника

<i>Лексикографски сусрећии</i> : модерни речници у функцији просечног корисника: стари проблеми, савремени правци и нови изазови. Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 27–29. мај 2024. (Весна С. Николић)	175
<i>Фразеологија – ѿерсѿекѿииве дијахроног и синхроног изучавања</i> . Међународни научни скуп у част проф. др Драгани Мршевић-Радовић. Филолошки факултет, Београд, 7. јун 2024. (Катарина Беговић)	181

Прикази и критика

Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Александар Лома, Снежана Петровић. <i>Приручни еѿимолошки речник срѿског језика</i> (ур. Александар Лома). Том 1: А–Ј. Београд, 2023, XLVI + 494 стр. (Л. В. Куркина)	189
Danko Šipka & Wayles Browne (eds.). <i>Cambridge Handbook of Slavic Linguistics</i> . Cambridge: Cambridge University Press, 2024, p. 800 (Данко Шипка)	199
Ксенија Кончаревић. <i>Срѿски језик у сакралној сфери: богослужење, богословље, мисија</i> . Београд: Јасен, 2024, 217 стр. (Владан Јовановић)	205
Милица Стојановић. <i>Глаголи са више ѿрефикса у срѿском језику</i> . Едиција Монографије, књ. 36. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023, 380 стр. (Марина Љ. Спасојевић)	212
Марија Ђинђић. <i>Семанѿичко-деривациона анализа ѿуризма у савременом срѿском језику</i> . Едиција Монографије, књ. 37. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023, 596 стр. (Рајна М. Драгићевић)	218
Вања Миљковић. <i>Проѿододађајна семанѿика глаголских ѿрефикса у срѿском језику</i> . Едиција Монографије, књ. 38. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023, 419 стр. (Ана В. Миленковић)	225

Martin Ološtiak (ed.). *Neologizmy a neologizácia v lingvistickej reflexii*.
Prešov: Prešovská univerzita v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej
univerzity, 2023, 653 стр. (Весна Ђорђевић) 235

А. Н. Ерёмин (отв. ред.), Н. А. Исаева, О. О. Петрова (редколл.).
*Проблемы лингвистической семантики и прагматики языковых
единиц разных уровней: доклады международной научной
конференции, посвященной памяти доктора филологических наук,
профессора Ольги Павловны Ермаковой*. Калуга: КГУ им. К. Э.
Циолковского, кафедра русского языка, 2023, 408 стр.
(Стефан Д. Милошевић) 253

Регистри

Регистар кључних речи LXXX књиге
Јужнословенског филолога, св. 2 261

Регистар имена LXXX књиге
Јужнословенског филолога, св. 2 263

Александар Б. Лома*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за класичне науке

ИЗ СТАРОСРПСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ РУДАРСТВА ГВОЖЂА И ЊЕГОВЕ ОБРАДЕ: *ЖЕЛЋЗО* И *ГВОЗД(И)Ћ***

Тражи се одговор када је, како и зашто на старосрпском терену прасловенски назив за гвожђе *желѣзо* потиснут реčју *гвоздје* у првобитном значењу ‘клинови’. Збир писаних сведочанстава указује да се то догодило у вези са развојем рударства и металургије у средњовековној Србији од средине XIII века подстакнутим од стране немачких досељеника, „Саса“. Долази се на претпоставку о пореклу дела њих из Чешке и Моравске, где су у свој језик и именослов већ били примили неке словенске елементе и пренели их у Србију, да би се ту наставио процес њиховог језичког и културног мешања са Словенима, који је између осталог резултирао настанком калкова (преведеница), у које се убраја и *гвоздје*.

Кључне речи: старосрпски, средњевисоконемачки, рударство, терминологија, калкови, гвожђе.

Посматрана у компаративно-историјској перспективи, рударска терминологија пружа увиде занимљиве за културну историју. Средњовековни Срби били су баштиници металуршких знања стечених у дубокој, прасловенској и још балтословенској старини, али, као што је познато,

* loma.aleksandar@gmail.com

** Овај рад написан је пре добрих пет година и средином јуна 2019. послат за споменицу покојног колеге археолога др Ђорђа Јанковића, која се тада припремала. Како се, нажалост, од те публикације (засад бар) одустало, осетио сам се принуђеним да свој прилог објавим на другом месту, тим пре што сам досад већ више пута на њега реферисао као на предат у штампу. Он је требало да буде први део триптиха (или можда тетраптиха) посвећеног старосрпским терминима црне металургије, од којег су у међувремену већ објављена два чланка, оба на страницама ЈФ (Лома 2021, 2022).

рударство на српском тлу доживело је значајан развој тек од друге половине XIII века, доласком саских рудара. У складу с тим, старосрпска лексика везана за добивање и обраду руде представља својеврсну мешавину архаизама укоренењених у домаћој традицији и иновација које одражавају технолошки напредак под страним, првенствено немачким утицајем. То ће овде бити приказано на примеру једног метала, гвожђа. За разлику од сребра, злата и олова, гвожђе у средњовековној Србији није било предмет трговине, па је о њему мало сведочанстава у писаним изворима.¹ Овде смо се потрудили да прикупимо та сведочанства и дамо њихову филолошко-лингвистичку интерпретацију, каква, разуме се, није, посебно не у овом домену, била могућа без познавања реалија које иза речи стоје. Не будући стручни за питања минералогije и старог рударства, ослонили смо се на расположиву литературу и покушали да кроз њу сагледамо језичка факта, у нади да ће такав приступ изнедрити покоје ново сазнање.

Изогласа *железо* : *гвожђе*

Прасловенски назив за гвожђе био је **želězo* и он се очувао код свих словенских огранака (стсл. *желѣзо*, с.-х. *жѣлѣзо*, слн. *želězo*, буг. *желязо*, чеш. слч. *železo*, пол. *żelazo*, рус. *железо*, укр. *залізо*, *желізо*, блр. *зелёзо*), с тим што је у српском језику попримио периферни статус, о чему ће овде бити речи. Пре тога, ваља скренути пажњу да је иста реч позната и балтским народима: лит. *geležis*, *gelžis*, лет. *dzēlzs*, *dzelezs*, стпрус. *gelso*, на основу чега се реконструише балто-словенски праоблик **gel(e)ž*; **gelēž*-. Та изогласа пружа снажну индикацију за датирање балто-словенске језичке заједнице у европско гвоздено доба.²

Осим неологизма *железница*, речи *железо*, *железан* у данашњем српском језику осећају се као застареле и књишко-поетске, док је немаркирани назив за дати метал — *гвожђе*, са својом лексичком породицом (*гвозден* итд.). И он има своје прасловенске корене, на које ћемо се још осврнути, али је у том значењу реч само српска. Ту занимљиву лингвогеографску ситуацију уочио је већ пре два века творац савременог српског књижевног језика. У првом издању свога речника Вук за *жѣлѣзо* бележи да се говори само око Тимока, а у вези са топонимом *Жѣлезник* крај Београда напомиње: „Туда сад слабо ко зна што је же љ е з о, него сви говоре г в о ж ђ е“.³ Доцнији лексикографски извори потврђују Вукову тврдњу да

¹ Трговина гвожђем није била исплатива због високих превозних трошкова (Р. Ћук у ССР 44).

² Најскорије Лома 2019: 31–32. Уп. и детаљну етимолошку дискусију у ESJS 1147–1148.

³ Вук 1818: 167–168. Реч *жѣлѣзо* Вук наводи и под одредницом *Крајина Негојинска* као једну од карактеристика тамошњег говора. У другом издању речника из 1852,

је реч у живој употреби само на крајњем истоку српске језичке територије. Све потврде за њу и њене изведенице из народних говора које даје Речник САНУ (5: 332–334) су из призренско-тимочке дијалекатске области (Тимок, Црна Река, Пољаница и Клисура, Крајиште и Власина, Пирот).⁴ У међувремену имамо и низ потврда у дијалекатским речницима из тог ареала, који бележе тачан облик речи: [ž'e'lezo], са експираторним нагласком на другом слогу.⁵ У ширем српско-хрватском дијалекатском континууму, осим крајњег истока, који се надовезује на бугарски ареал, реч је жива и на српско-хрватском северозападу, који се наслања на словеначко језичко подручје; у широком међупростору влада *гвожђе*, док се *железо* спорадично јавља као архаизам. У свом „Речнику косовско-метохијског дијалекта“, заснованом претежно на говору Вучитрна, Глиша Елезовић бележи *желѐзо* уз напомену „сад само у компарацијама: јак кај *желѐзо*. Иначе обично *гвојзе*“ (1932: 179). Конзервативни језик усмене народне поезије чува спомен на преслојење старе речи новом у таутолошкој полусложеници *желез-/желез-гвожђе* ‘гвоздени окови’;⁶ у свакодневном говору се у том значењу користи множина *гвожђа*.⁷

Дијалектолошки феномен о којем је овде реч најочитије се сагледава са карте **želězo* у првом тому Општесловенског лингвистичког атласа (ОЛА 1: 70–71, карта бр. 27). Тај том ОЛА је фонетски, а не лексички, и ова је реч изабрана за њега због гласа „јат“ у своме другом слогу. Поглед

које је иначе значајно проширено и обогаћено грађом прикупљеном из разних српских крајева, ове две одреднице прештампане су без икакве допуне.

⁴ Вук је 1810–1813. у својству чиновника ослобођене Србије боравио у Неготинској крајини, која је гранично подручје косовско-ресавске дијалекатске области према призренско-тимочкој. Призренско-тимочким говорима, чија је област за његова живота највећим делом остала изван граница Србије у Турској, није посветио никакву пажњу, јер од 1804. није крочио на турско тле.

⁵ Вук је у наслов одреднице ставио јекавски лик са пренесеним нагласком, какав није својствен тимочком говору; Речник САНУ, у складу са својом концепцијом, дијалекатске потврде такође подводи под новоштокавску акцентуацију (*жѐлезо*). Уп. *желе́зо* Каменица код Ниша (Јовановић 2004: 84), Тимок (Динић 2008: 183), Лужница (Ћирић 2018: 196), *желе́за* ‘кљу́са’ Пирот (Живковић 1987: 38; Јовановић, Динић, Ћирић l.c.), *железури́ја* ‘гвожђурија’ Прешево (Златановић 1998: 118), где акут стоји за експираторни нагласак.

⁶ НП Вук II 65° („Марко Краљевић у Азачкој тамници“), стих 68: *У желе́з га гвожђе окуј шешко*; IV 46° („Бој на Чачку“), стих 42: *А на ноге желе́з-гвожђе шешко*. Занимљиво је да Вук ове примере из класичних књига своје збирке јуначких песама није унео у друго издање Рјечника. У народним говорима се на широком простору спорадично јавља маскулиnum *желе́з/желе́з* (в. ниже).

⁷ Уп. потврду из Заглавка: „неки поп *Недељко* скриви нешто субаши, те га овај окује у желе́за (коњска)“ (Станојевић 1913: 138; уп. 37, где је објашњено да су то гвожђа којима се сапињу коњи кад пасу). Иначе су на источносрбијанском терену *желе́за* и гвоздена кљу́са за хватање дивљачи. У значењу ‘окови’ *жа́лџа* је посведочено већ код Св. Саве (в. ниже).

на карту открива да у средишту јужнословенске језичке територије зјапи празнина, с потпуним одсуством или тек спорадичним присуством рефлекаса од **želězo*,⁸ та лакуарност најизраженија је, добрим делом потпуна, у централној Србији са Војводином, али се она, прошарана ретким потврдама за **želězo*, шири одатле на запад све до јужног Приморја и средње Далмације. Покушали смо да овде ту ситуацију предочимо следећом табелом, ограничивши се на говоре који се данас рачунају у српски дијалектолошки корпус покривен у овом атласу⁹, тако да је од укупно 66 српско-хрватских пунктова са одговорима¹⁰ у табелу унето 30. Уз њихова имена иза косе црте назначена је локација; она места где су посведочени рефлекси речи **želězo* истакнута су масним слогом, што казује експлицитно да у другима, „неболдираним“, њених рефлекаса нема, а имплицитно да се тамо овај метал највероватније означава рефлексима речи **gvozdbje*.

област дијалекат	Србија	Црна Гора	Босна и Херцеговина	Хрватска
штимочко- -лужнички	Кална/Књажевац			
сврљишко- -зайлањски	Доњи Душник/Ниш			
џризенско- -јужноморавски	Ораховац/КМ Пљачковица/Врање			
косовско- -ресавски	Тучепо/Ракош Србовац/К. Митровица Јасеница/Неготин Кула/Пожаревац Дренча/Александровац В. Крушевица/Рековац Буковац/Деспотовац			
смедеревско- -вршачки	Неменикуће/Космај Уљма/Банат Глибовац/См. Паланка			
шумадијско- -војвођански	Сивац/Бачка Јазак/Срем Башаид/Банат Осладић/Подгорина			

⁸ Визуелни утисак за лаика који погледа карту није исти као за стручњака, јер је цела територија Бугарске на њој празна; испочетка, Бугари из политичких разлога (непризнавање постојања македонског језика) нису учествовали у пројекту ОЛА и самим тим на картама недостају подаци са њихове територије. Међутим, знамо да се тамо, као и у Македонији и југоисточној Србији, **želězo* доследно чува.

⁹ У складу са новом класификацијом српских дијалеката (Ивић 2009), из онога што је раније било обухваћено појмом источнохерцеговачког дијалекта овде су издвојени херцеговачко-крајишки говори.

¹⁰ У одговоре рачунамо и податак да рефлекса речи у датом пункту нема. У ту скупину убројали смо и четири пункта (Анцелат, Дренча, Велика Крушевица, Буковац), за које није ништа назначено, на основу сазнања да су и они испитани, из чега следи да у њима није **želězo*, него **gvozdbje*.

зейско- -сјенички	Тријebene/Сјеница	Режевићи/Будва Његуши/Це- тиње Голубовци/Зета Радовићи/Тиват Горана/Бар Анцелат/Беране		
херцеговачко- -крајишки	Крива Ријека/Чајетина Паковраће/Чачак	Требаљево/ Колашин	Лохово/Бихаћ Луг/Јабланица Милићи/Власе- ница Жепа/Рогатица Јасеник/Гацко	Цавтат

Од српско-хрватских говора који нису укључени у ову табелу, у онама источнобосанског типа лексема је посведочена у сва четири пункта: Шпионици код Сребреника, Трамошници код Градачца, Крешеву и Вијаци код Вареша; од млађих икавских има је само у Грудима код Љубушког а нема у Губеру код Ливна, Дрветинама код Бугојна, Добретићима код Јајца, Отоку код Сиња. Од славонских говора забележена је у три пункта (Магића Мала код Н. Градишке, Стризивојна код Ђакова и Валпово) али не и у Градишту код Жупање. Кајкавски говори је чувају, док је са чакавским ситуација занимљива, јер изгледа да их ова лексичка изоглоса географски дели: на северу је **želězo* (Жмињ у Истри, Црес, Добрињ на Крку, Рукавац код Матуља),¹¹ на југу међутим нема одговора из Сали на Дугом отоку код Задра, Комиже, Трогира, Врбња на Хвару и Ластова, одакле излази да и на том, јужночакавском терену имамо рефлексе назива **gvozđje*.

У току је капитални пројекат израде Српског дијалектолошког атласа (СДА) при Институту за српски језик САНУ а под руководством академика АНУРС проф. др Слободана Реметића. Упитник садржи, под бројем 661, и назив за метал *ferum*. Колега Реметић са својим сарадницима љубазно ми је ставио на увид досад прикупљену грађу за то питање, на чему му, као и на другим корисним сугестијама, и овде најтоплије захваљујем. Она садржи одговоре са 509 од укупно 800 пунктова и овде је приказана табеларно, по дијалектима, с тим што је унутар призренско-тимочког дат и посебан приказ за његова три поддијалекта (тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски, призренско-јужноморавски) а унутар херцеговачко-крајишког у три водоравне колоне и територијална расподела грађе (Црна Гора, Србија, Босна и Херцеговина и Хрватска); ти подаци, за разлику од оних збирних, нису задебљани.¹² За сваки дијалекатски сегмент назначен је у прва два ступца бројчани однос предвиђених и по овом питању досад обрађених пунктова, а затим су, у

¹¹ Чак. *želězo* наводи Скок 3: 676.

¹² У укупни збир улазе и енклаве појединих дијалеката у дијаспори (Словенија, Македонија, Румунија, Мађарска, Албанија), које овде нису посебно назначене.

трима следећим ступцима, одговори разврстани у три групе, зависно од тога да ли је на датом пункту забележен само рефлекс *стерп. жельзо*, или само *стерп. гвоздје*, или заједно рефлекси обеју лексема.

ДИЈАЛЕКТ	број пунктова	број одговора	*želězo	*gvozdbje	*želězo + *gvozdbje
призр.-тим.	137	99	68	16	15
тим.-лужн.	31	28	22	2	4
сврљ.-запл.	10	9	5	1	3
призр.-јмор.	96	62	41	13	8
кос.-рес.	77	61	0	57	4
смед.-врш.	35	21	0	21	0
шум.-војв.	95	74	0	72	2
зет.-сјен.	47	44	0	38	6
херц.-крај.	409	210	39	119	49
Црна Гора	19	14	1	13	0
Србија	34	16	0	15	1
БиХ + Хрв.	352	178	38	91	48
УКУПНО	800	509	107	323	76

Мрежа пунктова СДА много је гушћа од оне за ОЛА, али за разлику од ње ограничена на насеља искључиво или претежно настањена православним живљем који се национално изјашњава као Срби. Према овом непотпуном, али ипак довољно репрезентативном узорку, код Срба данас убедљиво претеже **gvozdbje* у својим разним фонетским реализацијама. Пунктови где је сâмо **želězo* концентришу се у два зонама, призренско-тимочкој на југоистоку, у којој оно једино и преовлађује, и херцеговачко-крајишкој на тлу Босне, Херцеговине и Хрватске. У првој је посредни несумњиво архаизам,¹³ а у другој се појава може различито тумачити. Говорима који су већ били заменили **želězo* са **gvozdbje* прва реч могла се вратити под утицајем новог окружења или књижевног језика. Говори српских досељеника са источнохерцеговачког подручја на северозападу нашли су се на подлози дијалеката који нису са њима морали делити лексичку иновацију, замену **želězo* са **gvozdbje*, а с друге стране, хрватска и „босанска“ језичка норма прописују *жельзо*.¹⁴ На косовско-ресавском терену *гвозђе* (*гвозје* или сл.) нормална је реч, која се чак одатле проширила на део јужноморавских говора (в. горе податак из Елезовићева речника), а само у четири пункта упоредо је забележено и *железо*. Три

¹³ На призренско-јужноморавској територији, облик *гвѡжђе* означава се као новији (Ораховац, Шапранце, Лебане); само је у једном периферном делу јужноморавског ареала, северозападно од Ниша, око Алексинца и Сокобање, **gvozdbje* извршило, са косовско-ресавског подручја, озбиљнији продор и потисло **želězo*.

¹⁴ У Грабу код Требиња *жельзо* је означено као старије, у Живиницама и у Имљанима код Кнежева као млађе, у Дивичанима код Јајца као ретко у односу на *гвѡжђе*.

су са Косова и Метохије: у Тучепу код Истока *железо* је означено као „ново“ а у Кузмину код Косова Поља као „ретко“ у односу на *гвођђе*, односно *гвођђе*, али у Бабином Мосту код Обилића то је први одговор, пре *гвођђе*,¹⁵ а тако је и у Штубику код Неготина (подсећамо да је управо у том граничном појасу косовско-ресавске према тимочко-лужничкој зони — где су се између говорника двају дијалеката уклонили Власи — Вук забележио *железо*).¹⁶ Са смедеревско-вршачког терена имамо потврде искључиво за рефлексе од **gvozdbje*, а од шумадијско-војвођанских пунктова засад су само два изнедрила као алтернативни назив поред *гвођђе* рефлексе од **želēzo*, Мислођин код Обреновца¹⁷ и Давидовица код Горњег Милановца.¹⁸ Зетско-сјенички ареал пружа више примера за *железо*, *желес* (Радовановићи код Котора, Бајице и Чево код Цетиња, Лијева Ријека у Васојевићима, Вељи Микулићи и Туђемили код Бара),¹⁹ упоредо са рефлексима од *гвозђе* (свуда као други одговор); све те потврде у СДА су са зетског подручја, али видели смо горе да ОЛА има рефлекс за **želēzo* са Пештери, из Тријебина код Сјенице (село је претежно муслиманско!). У херцеговачко-крајишким говорима стање је шаролико зависно од области: само по једна потврда за *желез(о)* из Црне Горе (*железо*, једини одговор у Јабуци код Колашина)²⁰ и из Србије (*железо* први одговор уз *гвођђе* у Радаљу код Малог Зворника), док је на територији Босне, Херцеговине и Хрватске број пунктова где је само **želēzo* и оних где су заступљени рефлекси обе лексеме знатан, делом свакако и услед утицаја стариначког — муслиманског или католичког — живља на источнохерцеговачке досељенике.

Овде је место да се осврнемо на облик мушког рода. Његов херцеговачко-крајишки лик *желез* се по грађи СДА употребљава поред *гвођђе* у Горњим Цапардама код Зворника, Доњем Забрђу код Угљевика

¹⁵ Напоменимо да је Обилић близу Вучитрна, чији је говор Елезовић ставио у основу свога косовско-метохијског речника, те овај податак СДА донекле проблематизује Елезовићеву горенаведену тврдњу да је у тамошњем говору у првој половини XX века нормалан термин био *гвозђе* док се *железо* чуло само у фразеологизмима.

¹⁶ И горенаведена грађа ОЛА даје потврде за **želēzo* из Тучепа код Истока и Бугарића (Србовца) код Косовске Митровице, а такође из једног пункта код Неготина (Јасеница).

¹⁷ У грађи *железо*; очекивао би се гласовни лик **железо*, јер се у том месту добро чува незамењен јат (РЕМЕТИЋ 1981: 22–23).

¹⁸ Тамо је *желез*, в. ниже. РСГВ 3: 40 има *железо* из Буковца у Срему; мени на располагање стављена грађа СДА не садржи иначе ниједну потврду за *железо* са тла Војводине, укључујући и српске енклаве у Мађарској и Румунији.

¹⁹ У свом речнику васојевићког говора Рада Стијовић бележи само придев *железни* у метафоричном значењу ‘жесток, тежак’: *железне муке* (2014: 134).

²⁰ У истом пункту *гвођђе* / *гвођђе* забележено је у значењу ‘ексери’, што је такође архаизам (в. ниже, у другом делу овог рада).

и Градини код Велике Кладуше. Са подручја зетско-сјеничког дијалекта имамо две потврде за *жельѣс* из Вељих Микулића и Туђемила;²¹ исто обезвучење завршног гласа, али и екавски лик, неочекиван на херцеговачко-крајишком терену: *жѣлес*, забележен је у Прову код Ливна; горе у нап. 18 наведена је екавска потврда *жѣлез* из шумадијско-војвођанског пункта (Давидовица код Горњег Милановца). У грађи СДА род није ни где назначен, али из писменог саопштења колеге Слободана Реметића, који ради на речнику говора „источнобосанских Ера“ из околине Кладња, *жѣлез* је тамо маскулиnum (упоредо се употребљава и *гвозђе*). На ширем словенском простору, грађа ОЛА 1 пружа за **želězъ* паралеле из словеначких пунктова око Љубљане (пунктови 8. Хорјул *žilez* m. и 9. Валбурга *žale:s* m.), а ван јужнословенског терена само једну потврду из средњеруских говора: *жы'л'ез* (Савцыно, Тверска област пункт 701), којој се може придодати *железь* ‘замка за зечеве и ласице’ без назнаке рода са примером: *Посѣавил железь* из Осташковског рејона исте области (СРНГ 9: 107). Облик женског рода *i*-основе могао би бити значајан архаизам с обзиром на литавски фемининум *geležis*, но и ако се облици без *-o* тумаче као иновативни, пред собом свеједно имамо стару изоглосу, која доказује дубоку укореењеност општесловенског назива за гвозђе на српском терену, са којег је он у међувремену увелико истиснут од *гвозђе*.

Тако нам непосредан увид у синхроно стање који пружа дијалектологија посредно отвара неке дијахроне перспективе. У том погледу посебно су значајне енклаве за које знамо приближно време када су се издвојиле из дијалеката у којима су поникле и наставши се у страном језичком окружењу престале да учествују у њиховим даљим развојима. Најречитије је за нашу тему сведочанство говора Галипољских Срба, исељених у XVI веку са смедеревско-вршачког дијалекатског подручја, вероватно из околине Јагодине,²² у околину Цариграда, а након Првог светског рата насељених у Македонију код Пехчева, окружје у којем влада *железо*; код њих је, међутим, према грађи СДА, забележен једино назив *гѣзје*, што одговара гореописаном савременом стању на смедеревско-вршачком терену.²³ У још раније доба водило би нас одсуство рефлекса **želēzo*, нотирано на горепоменутој карти ОЛА 1: 71, у Ловри, насељу недалеко од Будимпеште, са претежно српским становништвом; ако се

²¹ У том крају *-з > -с* је очекивана појава, уп. FO 531 за пункт ОЛА бр. 73 Горана код Бара.

²² Тек доцније је на том терену превладао косовско-ресавски дијалекат, у исходу досељавања са свога матичног, косовско-метохијског подручја. Уп. најскорије Ивић 2009: 124–132.

²³ Како с тим стоји у двома енклавама смедеревско-вршачког порекла неизвесне старине у румунском Банату, Рекашу и Банатској Црној Гори, не знамо (Рекаш је у мрежи пунктова СДА, али засад одатле нема одговора на дато питање).

узме да оно потиче из таласа досељавања у XV веку, историјски посведоченог у оближњем Српском Ковину (а не из доба Велике сеобе крајем XVII века), пружало би *terminum ante quem* за истиснуће прасловенског назива метала речју *гвоздје* на шумадијско-војвођанском дијалекатском подручју, са којег потиче говор Ловре.²⁴ Напротив, Карашевци, који су се пре 1400. иселили из тимочко-лужничке области у данашњи румунски Банат, чувају **želězo*,²⁵ као и Градишћански Хрвати, популација мешовите дијалекатске али очито (претежно) старохрватске провенијенције (чакавско-кајкавско-западноштокавске), која се бежећи пред Турцима током шеснаестог столећа настанила у данашњем аустријско-мађарском пограничју (Burgenland, „Градишће“). Подаци из енклава мање-више одговарају савременом распореду — назовимо их тако — „железних“ и „гвоздених“ говора, дајући основа да се он пројектује уназад преко XV–XVI века у предмиграциони период дијалекатских развоја на српско-хрватском простору. Да бисмо расветлили када је и како ова интригантна изгласа настала, окренућемо се историјским сведочанствима старијим од првог издања Вукова Рјечника, од којег смо пошли у првом делу рада.

Стсрп. желѣзо

Стара српска писана заоставštина се дели на два језичка типа. Један је старосрпски, говорни народни језик, други — српскословенски, или српска редакција црквенословенског, настала делимичним посрбљењем староцрквенословенског књижевног језика, који су у другој половини IX века на основу источнојужнословенског говора околине Солуна створили Ћирило и Методије као најважнији плод своје моравске мисије. Подела је таква да поред текстова писаних чистим српскословенским или чистим старосрпским језиком има много и таквих где се оба варијетета мешају. Очекивано, у српскословенским контекстима нормалан назив за ‘ferrum’ је жѣлѣзѣ. У Даничићеву речнику има само једна потврда за ту реч, из Душанова законика, која се, како ћемо одмах видети, може узети за старосрпску, док Миклошич у свом речнику, који је назвао старословенским али који обухвата све црквенословенске редакције, укључујући српскословенску, има из ове последње три потврде, све три из преводне књижевности. У

²⁴ И у славонској енклави у Мађарској Душноку ОЈА имплицитно нотира рефлекс **zvozǵje* (пунктови 151 и 152).

²⁵ За само Карашево податак недостаје у грађи СДА (пункт 30) али га даје РСГВ 3: 40. ОЛА 1: 70 има *že'lezo* из карашевског пункта Клокотича, а такође *že'lezo* из Свинице, српског села у Ђердапској клисури на румунској страни, чији је говор такође тимочке провенијенције. За топономастичке трагове досељавања из данашњег српско-бугарског пограничја у румунски Банат и могућност да су се ти досељеници измешали са старијим словенским становништвом, које је на оном тлу живело још од времена сеобе народа, в. LOMA 2018: 66–68.

„Номоканону = Законоправиљу“ Св. Саве из 1219. множина *желѣза* употребљена је у значењу гвоздених окова као превод за грчко *δεσμός* ‘узе, окови’,²⁶ а то значење је и у хомилијама Јована Златоуста преписаним 1574. (*желѣзы скованъ* ‘у гвозђа окован’). У преводу хомилија (црквених проповеда) разних аутора, очуваном у српскословенском рукопису XIII века, копия *желѣзо* стоји за грчко *τοῦ δόρατος ἡ αἰχμὴ* ‘врх копља’, што је опет конкретизација назива за метал на предмет од њега израђен.²⁷

Душанов законик у једном свом члану пружа нам једину потврду речи коју можемо сматрати старосрпском, тј. узетом из народног језика, и то из терминологије усменог обичајног права. Он гласи:²⁸

и ако кто понште соудомъ гоусара и тата, а не боуде обанчѣна, да нидъ естъ соправданне желѣзо што је положило царство мн да га оузднмаю оу братѣхъ црковнихъ от огниа и да га постави на светон трапезѣ.

Овај члан има сасвим блиску паралелу у „Руској правди“ из XII в., најстаријем споменику словенског права, где слови:²⁹

тако же и во всѣхъ тажахъ, в татеѣ и в поклепѣ, оже не боудет лица, то тогда дати емоу желѣзо.

Смисао обеју правних одредби и фразеолошке паралеле, поред *желѣзо* и *татеѣ* : *татеѣ*, не боуде обанчѣна : не боудет лица,³⁰ јасно сведоче о заједничком наслеђу прасловенског усменог обичајног права, које је, у српском случају, християнизовано тако што је обред „Божјег суда“ смештен у цркву. Може се закључити да је у Србији XIV века реч *желѣзо* већ била реликт са значењем суженим на обичај оправдавања узимањем у руку усијаног комада гвозђа, *железа*; за сличан развој значења код грецизма *мазија* в. Лома 2021.

Да су Срби у доба свога досељења на Балкан и у вековима након тога за гвозђе користили назив **želězo* сведочи топонимија, у којој је он посведочен посредством придева **želěznyъ*, не само у периферним областима које се наслањају на ареале где реч и даље живи (словеначки, македонско-бугарски), него и у средишњим старосрпским областима. У доба царева Душана и Уроша место на којем се састајао суд за расправе међу

²⁶ Потврда је у најранијем сачуваном препису из 1262 („Иловичка крмчија“).

²⁷ Она има блиску паралелу у староруском *копейное желѣзце* ‘железный наконечник копья’ у извору из XVII в. (СРЯ XI–XVII вв. 5: 83).

²⁸ Текст дајемо по Струшком препису, у којем је то 92. члан (ДЗ I 116). Од осталих најстаријих преписа XIV–XV века имају га Атонски (§ 138), Ходошки (§ 128) и Бистрички (§ 145), у којем се реч пише *железо*, иначе је свуда *желѣзо*, како је свакако писало и у протографу.

²⁹ § 22; уп. §§ 21, 85–87 (<http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4947>).

³⁰ Ако кривац не буде „обличен“, тј. ухваћен на делу.

Србима и Дубровчанима звало се *желѣзна плоча*.³¹ Поименичени ликови **Želěznica*, **Želěznikъ* срећу се на широком простору, као хидроними (*Жељезница* притока Босне код Сарајева, притока Јадранског мора код Бара, *Железник* притока Пека), топоними (*Железник* село код Београда, некадашња тврђава код Ниша,³² *Жељезник* место на Дрињачи код Шековића), ороними (*Жељезник* један од врхова планине Грмеча).

Наизглед, ова имена пружају недвосмислена сведочанства о некадашњој распрострањености речи **želězo* на старосрпском простору од досељења Срба на Балкан. Но ту постоји одређена мера неизвесности. Да је предочимо, узећемо горепоменути Вуков пример, *Жѣлезникъ* код Београда, јер се његов историјат може пратити довољно дуго у прошлост. Помиње се најпре у дубровачким изворима, 1358. као *Selesnich* у вези са товаром олова који је кнез Војислав Војиновић одузео дубровачким трговцима и 1433. у јекавском лику *Seliesnich* међу пропалим местима у Србији која трговци више не посећују (Јиреџек 1879: 57), затим у турским катастарским пописима Београда и околине 1476–1560, када је то био рудник сребра у поседу султана (царски хас) и седиште истоимене нахије.³³ Пишући о предањима и остацима старог рударства на подручју некадашње нахије Железник, Василије Симић изражава сумњу да је ту копана гвоздена руда, већ претпоставља да је у доба деспота Стефана у Железнику била подигнута радионица за прераду, а можда и за ливење гвожђа (1988: 190–191).³⁴ Назив је по својој структури прозиран, придев

³¹ MS CXXXVII из 1349; CXIV из 1357. Била је то висораван код села Бргата; под тим именом помиње се до у XV в. (Јиреџек 1886: 22–23). Можемо нагађати — и само то! — да тај ороним није означавао реалан објекат на лицу места (неку гвоздену плочу, можда с натписом, каква је тешко могла бити трајно обележје), нити је настао као топографска метафора, него му мотивацију треба тражити у намени: решавању спорова, при чему је један од доказних поступака био онај који је у Душанову законик у назван *жељезом*?

³² Рушевина код села Миљковаца северно од Ниша, која се данас назива само *Кула*; назив *Железник* помиње Каниц, који га тумачи као ‘Eisenpforte’, тј. ‘Железна врата’ (KANTZ 1909: 134). Подсетимо да та област спада у ареал где се *железо* и даље чува, као и источније на бугарском тлу (у Бугарској имају три места *Железник* два села у областима Бургас и Крцали, део града Стара Загора).

³³ Шабановић 1964: 5, 6, 13, 23, 107, 117, 247, 417, који транскрибује записе овог топонима арапским писмом као *Jelesnik*. У последњем попису више се не каже да је рудник. У попису из 1640/41. *Железник* је уписан само као село у београдској нахији (Зиролевић 1997: 233, која у нап. 27 на стр. 236–237 најпре констатује: „Судећи по редоследу овде уписаних села, реч је о некадашњем селу Железнику, данас делу Београда“, али одмах затим помиње као „веома прихватљиву“ претпоставку да то село, као некадашњи рудник сребра, треба тражити код космајског села Стојника.

³⁴ Симић 1988: 190–191. Као и многи пре њега, на челу са Константином Јиреџеком (Јиреџек l.c.), Симић је узимао да поменута два дубровачка извора бележе не Железник код Београда, већ један други, за који се претпостављало да се налазио на месту потоњег Мајданпека, где се у Пек улива поток *Железник*. Разлог томе је што извор из 1358. Же-

**želěznъ* поименичен суфиксом *-*ikъ* универбизовањем првобитне синтагме у којој је уз тај придев стајала нека именица мушког рода. Из питања која је то реч била, проистичу дилеме око првобитног значења назива. У случају притоке Пека, та реч најпре је могла бити **protokъ*, а да је такво тумачење могуће и за топоним у београдском Посављу указује име села *Сухи Железник*, које 1528–1560. бележе турски пописи Београдске нахије, уп. ШАБАНОВИЋ 1964: 35, 187, 363, 464, 506, који то село у нап. 5 на стр. 35 убедљиво смешта на простор од Чукарице преко Макиша до Остружнице; како пак кроз Железник тече Железничка река, која се у Макишу губи (НИКОЛИЋ 1903: 916), *Сухи Железник* је најпре могао бити назив за пресахло корито тог водотока низводно од Железника, што би значило да се овај првобитно звао **Želěznikъ*, да би се потом по њему прозвало село, а онда он сам по селима кроз која тече *Железничком реком* или *Сремачком*, по *Сремчици*.³⁵ Назив ‘Железни поток’ могао је бити мотивисан минералашким саставом тла,³⁶ али и бојом,³⁷ „гвожђевитим“ укусом воде.³⁸ То све ако је посреду описно хидрографско назвање, у шта, међутим, не можемо бити сигурни. Дилему најбоље можемо појаснити паралелом са *Рудник*. Име планине у Шумадији, посведочено од краја XIII века, могло је првобитно гласити **Rudъnъ bergъ* ‘рудна планина’ да би накнадно његов други члан био замењен суфиксом *-*ikъ*, али је до такве универбизације дошло још у прасловенско доба на нивоу апелативне лексике, тј. на Балкан је донет готов апелатив **rudъnikъ* ‘рудокоп’, који је онда овде и на другим местима напросто бивао топонимизован (ЛОМА 2014: 544). Но у случају села у Дреници *Рудник*, које се почетком XIV века звало *Рудници*, допуштамо, због првобитне множине, да је именовано речју **rudъnikъ* у значењу ‘рудар’, одраженом у чешком и горњолужичком,³⁹ и да данашњи лик није настао сингуларизацијом ранијег, него универбиза-

лезник смешта „у Кучево“ (in *Chuceua*), а тек се недавно разјаснило да се обласно име *Кучево* у средњем веку протезало на запад преко Велике Мораве на знатан део северне Србије (Крстић 2002).

³⁵ То не би никако био усамљен случај, уп. на пример хидроним **Враћевшиица*, одатле село и манастир *Враћевшиица*, данас *Враћевиница*, по којима је река, притока Груже у горњем току, на крају понела име *Враћевиничка река* (ЛОМА 2014: 554). У попису из 1640/41. забележено је у београдској нахији „село Суходол, друго име Лубница“ (ЗИРОЛЕВИЋ 1997: 233), данас изгледа *Суви Дб* као назив за део атара села Железника и *Лубњача* за део атара суседног Ресника (ib. 239; уп. БОГИЋ 1866: 241).

³⁶ По Савићу, лимонита (1988: 290).

³⁷ Име реке у Словачкој *Železnica* објашњава се рђастом бојом речног корита (SNOJ 2009: 488).

³⁸ Мање вероватно биљним покровом, премда придев **želěznъ* долази и у фитонимији.

³⁹ Старочешки *rudník* ‘копач руде’, глуж. *rudník* ‘рудар’, из двочлане синтагме **rudъnъ kopačъ* или сл.

цијом из *село рудник* ‘село рударâ’, са старим генитивом плурала који је био истоветан номинативу/акузативу сингулара (Лома 2013: 192).

У српском и словеначком посведочена је реч *железник* / *жељезник*, слн. *železnik* ‘рудник гвожђа’, али то је лексикографски неологизам, настао у XIX в. као превод за нем. *Eisenbergwerk*, који није ушао у живу употребу, те не може бити узет у обзир при тумачењу топонима *Железник*, за разлику од случаја **rudьnikъ > Рудник*. У Словенији има топоним *Želézniški*, генитив *Želézniškov*, који се, с обзиром на множински облик и немачке преводе (1348. *den Eyzznarn*, 1354. *eyznar ... smitten*, 1428. *die Eysner*, 1501. *Eyssnern*), па и на историјат насеља, не тумачи као ‘рудници гвожђа’, него као ‘топионичари, ковачи гвожђа’ (нем. *Eisner*, од *Eisen* ‘гвожђе’), што је од средњег века и било главно занимање тамошњег живља (SNOJ 2009: 487–488); додајмо да је у старочешком реч *železník*, *želazník* имала управо то значење.⁴⁰ Занимљиву паралелу пружа и место у Словачкој *Železník*, мађарски *Vaspataka*, у првом помену из 1382. *Vasaspathak*, где је други део сложенице славизам ‘поток’ а први мађ. реч *vasas* која као придев значи ‘железни, гвоздени’ а као именица ‘радник са гвожђем, металург’. Ове паралеле стављају нас у културноисторијски контекст развоја рударства и металургије у средњој и југоисточној Европи током средњег века, у којем су одлучујућу улогу имали немачки рудари и топионичари, у старосрпским изворима *Саси*. У Чешкој они су присутни од раног средњег века, затим се шире на подручје ондашње Угарске, које је обухватало како данашњу Словачку тако и Ердел/Трансилванију, одакле се мисли да су под краљем Урошем дошли у Србију и осетно унапредили тамошњу металуршку делатност. Говорили су средњевисоконемачким дијалектом, који се одразио у знатном броју раних германизама посведочених у старосрпском језику, углавном из рударске терминологије, али и из других сфера људске делатности (нпр. *шусіѣр*, *инајѣр*). Ту се суочавамо са једним проблемом којему, како се чини, досад није посвећена пажња. Постоји знатан степен вероватноће да су Саси који се у другој половини XIII века појављују на тлу Србије у својим ранијим боравиштима, где год да су била, живели у словенском окружењу и није искључено да су делом већ били донекле измешани са Словенима, што се на језичком плану одражавало словенским елементима у њиховом језику и именслову старијим од оних који су настали у процесу њиховог доцнијег посрбљавања. Већ осамдесетих година XIII в. у Брскову, првом руднику који су Саси отворили на српском тлу и ту засновали своју општину, поред немачких имена (Конрад, Хенрик, Херман, Хајнц) и звања (Фрајбергер),⁴¹

⁴⁰ Извор: *Elektronický slovník staré češtiny* на сајту <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

⁴¹ Забележено у дубровачкој грађи 1280. као (*comes*) *Vreibbergerus*, 1282. као *Fabrigar*, а у повељи српског краља Драгутина (1276–1282) као *прѣвѣгъръ*, у сва три помена означава локалног управитеља (кнеза, лат. *comes*) у Брскову. У првој верзији овог рада био сам се

јавља се и словенско женско име *Бољеслава* (*Bolizla*), а носила га је кћи човека по имену Клојбл (*Cleublo*) удата за Паула.⁴² Мушко име *Бољеслав* (кожславъ) било је доста често код Срба у средњем веку (уп. РКС 1: 65–66; Грковић 1986: 36) и може се са доста вероватноће претпоставити да је имало и свој женски пандан **Бољеслава*, али није вероватно да је дотична особа понела српско име, ако је уопште била и рођена на тлу Србије. Са друге стране, *Boleslav*, *Boleslava* су имена од старине распрострањена код Чеха. Топоним *Брсково*, стсрп. брсково, изводи се од словенског личног имена **Bъrъzъkъ* и има своју најближу паралелу у чешком топониму *Brzkov*.⁴³ Месташце тог имена налази се у Моравској недалеко од града Јихлаве, нем. Iglau, који је до 1945. био настањен Немцима, а на чијем подручју се од старине, по предању још од 799, интензивно копала сребрна руда. Ова паралела побуђује на поновно размишљање о једном другом паралелизму, на који смо указали пре неких четврт века, поредећи хидрониме *Оскова* и *Вацетина* у источној Босни, оба у сливу Спрече, са именом реке (и двају места на њој) *Oskava* и топонимом *Vacetin* недалеко једно од другог у горњој Моравској (Лома 1993: 114). Тада смо то поређење ставили у контекст „јужнословенско-западнословенских изонимија“, које би могле указивати на правце досељавања Срба на Балкан у раном средњем веку. Топонома-

приклонно мишљењу да је у питању немачко презиме изведено од топонима *Freiberg* као етник или ктетик *Freiberger* ‘Фрајбержанин / фрајбершки’, највероватније по пореклу свог носоца из Фрајберга у Саксонији, како га је тумачио већ Јозеф Шиц, додуше одвајајући од *Vreibergerus*, *Fabrigar* старосрпски запис прѣбѣгѣрѣ, у којем види дисимилован лик домаће титуле **прѣбѣгѣрѣ* као — иначе непосведоченог — еквивалента латинској *procurator* (Schütz 1960, уп. и 2003: 45, 69, 82). Тек кад ми је недавно дошао у руке чланак колеге Владете Петровића из Историјског института у Београду (Петровић 2024), где се истиче да је с дипломатичке тачке гледишта у датом контексту Драгутинове повеље тешко узети реч прѣбѣгѣрѣ за лично име без икакве назнаке звања, отворила се нова могућност интерпретације. Пре него да се решење тражи у сасвим хипотетичној старосрпској титули и остајући при ставу да је прѣбѣгѣрѣ само посрбљена варијанта од *Vreibergerus*, *Fabrigar*, евентуално наслонена на старосрпско лично име прѣбѣгѣрѣ, и да у основи јесте немачки етник/кеттик *Freiberger* од *Freiberg*, треба овде у њему видети не презиме, него део звања. Топоним *Freiberg* има своје значење. Дословно то је „слободно брдо“, али нем. *Berg* значи и „рудник“, па је тако немачки назив *Neuberg* „нови рудник“ преведен на српски као „Ново брдо“ (в. ниже, стр. ???). Фрајберг је град у Саксонији између Лајпцига и Хемница, историјски центар Рудних гора (*Erzgebirge*). Под тим именом помиње се од почетка XIII века а основан је 1186. на месту где је дотад било село Кристиансдорф, након што је тамо откривено највеће налазиште сребра у Европи. Ту се развио град који је имао статус „слободног рудника“, по којем је добио име. Сличан статус имало је и Брсково, први рудник који су отворили Саси у српском краљевству и који је уживао одређену аутономију на челу са „фрајбершким кнезом (*comes*)“, тј. управитељем „слободног рудника“. У сва три помена може се радити о једној истој, али и о двома или трима различитим особама.

⁴² В. ССР 22, где је прочитано „Болизла“.

⁴³ **Bъrъzъkъ* је хипокористик од **Bъrъzъ-mirъ / -slavъ* или сл., где је први члан придев **bъrъzъ* ‘брз’ или прилог **bъrъzъ* ‘веома’ (Лома 2013: 38).

стичких подударности које се могу тако интерпретирати свакако има,⁴⁴ али претпоставци да су *Оскова* и *Вацетина* трагови једног тако раног везаног преноса географских имена у сеоби из горње Моравске смета од почетка гласовни лик другог топонима, јер је у првој половини седмог века, када Порфиригенит ставља насељавање Срба у Далмацију, лично име које му је у основи, ако је већ тада постојало, морало гласити **Vet'eta* а придев од њега **Vet'etinъ*, што се у чешком регуларно развило у *Vacetin*, а у српском дало би **Већетин*. Другим речима, на нашем тлу *Вацетина* је топономастички бохемизам, знатно познији од времена велике сеобе. Намеће се помисао да је потрага за рудним благом могла довести, у пуном средњем веку, саске рударе из долине Оскаве, где се злато и гвожђе експлоатисало још од праисторијских времена и кроз средњи век, у долину Спрече, као што се Брсково прозвало по месту у области рударског средишта Јихлаве. Троугао повучен између градова Јихлаве, Оломоуца и Шумперка има две стране од стотинак и једну од педесетак километара, а оцртава област у Моравској северно од Брна у коју се смештају Брзков, Вацетин и Оскава. Подсетимо да је реч *železník* ‘ковач гвожђа’ посведочена у чешком, где је калк према средњевисоконемачком *īsensmit*. Као што је метохijski *Рудник* вероватно настао од првобитног *Рудници* преко синтагме са посесивним генитивом множине **село рудник* ‘насеље *рудника̌, руда̀ра̌*’, могуће да је *Железник* код Београда првобитно био **село железник* ‘насеље железника̌, ковача гвожђа’ и/ли **йѡѣнок железник* ‘поток на којем су железници имали своја кола, самокове’;⁴⁵ у том случају његово име било би страни нанос, не млађи од средине XIV али ни старији од краја XIII века, и не би сведочио о некадашњој одомаћености речи *железо* у локалном говору, како га је схватао Вук а онда и други за њим, истичући пионирски значај Вуковог запажања за српску историјску дијалектологију.⁴⁶ Уместо тога, у њему и неким другим топонимима, као што је словеначки *Železniki*, имали бисмо сведочанство о досад неслућеним међусловенским језичким контактима, проистеклим из наглог развоја рударства у средњовековним српским земљама после 1250, када су, из економских разлога, државне, верске па и језичке границе постале много пропусније него у ранијим вековима. Оно што је овде предочено на примеру београдског Железника важи и

⁴⁴ На пример, *Citoliby* у Чешкој и *Teišoľuby* у Херцеговини, посведочени већ око 950. код Порфириогенита као Ζετλήβη (ЛОМА 1993: 117; ОС 74–75; ЛОМА 2000: 110).

⁴⁵ Тако се може тумачити и хидроним *Железничка река*, притока Рупске реке у пределу Власине; тамо има и локалитет *Железарник*, изведен од локалног назива *железар* ‘радник на самокову’ (Симић 1988: 110, 290). Елезовић у свом речнику бележи *железник* у значењу ‘обешењак, спадало’ (1932: 179), док РСА 5: 333 за исту реч из Елезовићеве збирке прикупљене 1905. на истом терену (Вучитрн са околином) даје дефиницију ‘човек јаке воље’.

⁴⁶ ИВИЋ 1956: 103; ЛОМА 2015: 94.

за остале Жел/љезнике: могу то бити домаћа образовања од баштињене прасловенске речи **želězo* са придевом **želěznъ*, али и рударски термини настали изван српске територије по немачким узорима, **želěznici*, ген. **želěznikъ* = срвнем. *isensmide*, нвнем. *Eisenschmiede*, негде можда и првобитна једнина **želěznikъ* = срвнем. *isenberc*, нвнем. *Eisenberg(werk)* ‘рудник гвожђа’.⁴⁷ Да је таквог калкирања било и на српском тлу, најбољи доказ је име најпознатијег рудника средњовековне Србије *Ново Брдо*, чије значење постаје јасно тек када се схвати да је у њему *брдо* заправо ‘рудник’ као калк према срвнем. *berc*, нвнем. *Berg* ‘брдо, планина; рудник’.⁴⁸

Све у свему, не треба сумњати да је назив за гвожђе у Срба пре и дуго након њиховог досељења на Балкан био **želězo*, премда топонимастичка сведочанства о његовом некадашњем присуству нису једнозначна, како смо то управо видели на примеру топонима *Железник* код Београда. Ипак, дијалекатска грађа пружиола нам је са терена прекривених *гвожђем* и понеки грумен *железа*, а можда није случајно што један такав имамо из Мислођина код Обреновца, тек десетак километара од Железника.⁴⁹ Уосталом, Вук каже да „туда слабо ко зна шта је *жељезо*“ а не да нико не зна; биће да је он ту реч у том крају ипак од понеког чуо.

Да сумирамо: прасл. **želězo* живело је и оставило трагове на целокупном српском језичком простору, али су већ у старим српским изворима из XIII–XV века апелативне потврде речи *жѣлѣзо* малобројне и ниједна се не ставља у контекст металургије гвожђа. Старосрпски назив за гвожђе као руду која се копа и обрађује био је *гвоздје*.

Ст ср п. г в о з д (н) љ

Како је горе речено, гвожђе у средњовековној Србији није било извозни производ него се копало и обрађивало за домаће потребе. У том смислу посвећивала се пажња да се довољним количинама гвозденог оруђа и прибора опскрбе велика манастирска властелинства, те најраније потврде именице *гвозд(н)љ* (писане обично тако, изговаране *гвоздје*) и придева *гвоздѣнъ* налазимо у оснивачким повељама владарских задужбина.

Хронолошки на првом месту стоји Светостефанска хрисовуља краља Милутина којом се новооснованом манастиру Бањској између осталог дарује и *гвоѣхъ вѣсъ коло вѣсе и съ роѣдари*. Ту није речено, али из

⁴⁷ Без историјске везе са с.-х. и слн. неологизмом *железник/жељезник, železnik* у истом значењу о којем је горе било речи.

⁴⁸ У топонимији немачких земаља називи *Altenberg* и *Neuberg* означавају ‘старе’ односно ‘нове’ рудокопе; ту је *Berg* ‘брдо’ скраћено за *Bergwerk* ‘рудник’. Немачки назив Новог Брда забележен је у изворима XIV–XV века, в. Лома 2020: 25–26.

⁴⁹ Занимљиво је да и други шумадијско-војвођански пункт где се ова реч чува, Давидовица код Г. Милановца, лежи у близини једног важног центра средњовековног рударства — Рудника.

доцнијих извора знамо да је у питању био рудник гвожђа.⁵⁰ Следеће по реду су Дечанске хрисовуље, где Стефан Дечански каже: и да краликѣство мн пан'дократороу ... да оузндаю на в'сако годнште оу глауѣхон в'си по .н. надѣ г в о з д н а.⁵¹ Шта год значило у датом контексту *над(а/о)*,⁵² нема сумње да овде *гвоздје* треба схватити у данашњем значењу 'гвожђе'. Да је тако, излази из једног пасуса у ДХ III убаченог мало испред поновљене одредбе о Глухој в'си (2727–2740):

и постависко коло г в о з д ѣ н о н оу[тврѣдиско?] на ал'тинскоу земан на боулатокѣ селѣ а боулатоу даско на врѣлѣ ннѣ и мланѣ и гороу поустошѣ. а прн колѣ лю(дн)ѣ доа ковачѣ с дѣтню, мнлошѣ коуѣтнкѣ, нѣжнло мланкѣ, мнлованѣ шоушковнкѣ, драгнѣ довернкѣ, богданѣ ласоханѣ с дѣтню, тврѣдонѣ с дѣтню, доннѣ с братомѣ, прнѣ с братомѣ. а дегѣ ндѣ ѿ влахѣ како прнѣѣ врѣло оу рыбеницоу и оу поутѣ за планникѣ и оу с потокѣ конѣ честого борнѣ оу змнннкѣ и оу з дѣлѣ на роуѣца.

То коло гвоздѣно уз које је први уписани насељеник ковач а други вероватно ковачев син (*Кујачић* од радне именице **кујач*, образоване од презентске основе **кујѣ* (инф. **kovati*) као *кољач* од **kol'o* (инф. **kolti* > *кла-ти*), пре него ли од женског имена *Кујача*, уп. *Ковачић* од *ковач*), не може бити ништа друго до топионица гвожђа. Или глухавички рудник није могао подмирити потребе дечанског властелинства, или је то било спорно са правне тачке гледишта (видели смо да га је двадесетак година раније отац Дечанског Милутин даровао својој задужбини у Бањској), тек — Дечани су накнадно добили топионицу гвожђа на властитој земљи.⁵³

Трећу верзију Дечанске хрисовуље издао је после очеве смрти његов син а Милутинов унук Душан, док је још био краљ (1331–1346). Када је он крајем пете деценије истог столећа, као „цар Срба, Грка и Арбана-са“ оснивао своју задужбину, манастир Светих Арханђела код Призрена, није пропустио да је на сличан начин обезбеди (АХ 302 = 128–129):

и прнложн и цр(с)тво мн ковача роудла с коломѣ г в о з д ѣ н ѣ м ѣ н с ковачемѣ сднломѣ и сѣ доходькомѣ що ѣ(сѣ) давалѣ цр(с)твоу мн за годнше сѣдѣмьдесѣтѣ надѣ мѣрныхѣ и блзницѣ колнко ѣ(сѣ) трѣбѣ цр(ѣ)квн, и сѣ земломѣ на трѣстѣнон що сн ѣ(сѣ) дрѣжалѣ оу роднтелѣ цр(с)тва мн, и що моу ѣ оутесалѣ теп'ин граднславѣ

⁵⁰ Доцније (од 1396. до данас) *Глухавица* код Новог Пазара, у чијој близини се и данас налази село *Ковачи*, поменуто као *Ковачје* већ у Бањској хрисовуљи; у турском попису из средине XV в. Глухавица се назива *Demirci Bazari* 'ковачки трг'. В. Лома 2013: 57, 108, уз напомену да је турска реч *demirci* 'ковач' изведена од *demir* 'гвожђе'.

⁵¹ ДХ II 61; у ДХ III 2744 чита се: и (sc. да оузндаю) ѿ глауѣхѣ всн петѣдесѣтѣ надѣ всако годнше гвозднѣ; чини се да је ту преписивач генитив множине надѣ, у првој верзији јасно означен као такав удвојеним јером, схватио као предлог.

⁵² Како је речено у уводу овога чланка, том речју позабавићемо се подробно на другом месту.

⁵³ За њену убикацију в. Пешикан 1981: 3.

и нгоудньн цр(с)тва дн. и кше приложнн цр(с)тво дн кь колоу роуд'ловоу ѿ забѣла
цр(с)тва дн равньницоу гороу съ всѣмн металн, а нзда ю нлашъ доутнводнкъ.

Два су топономастичка податка за убикацију Рудлова кола: река трстѣна и гора равньница. Неволја је што у релативној близини Св. Арханђела постоје две реке *Трстѣна* и истоимена села на њима, једно у Косовској котлини, на обронцима Копаоника североисточно од Косовске Митровице, а друго у Пољаници. Василије Симић, на основу властитих теренских истраживања, претпоставља ову другу, пољаничку Трстену.⁵⁴ Ако је у праву, гора равньница била би најпре данашњи *Рамни Деја* < *равньнн дѣл 'равно брдо' у селу Трстени.⁵⁵ Са друге стране, за косовску Трстену говори близина Трепче и Старог Трга. Отворено је питање да ли се шта може извести из антропонимских података везаних за лоцирање дечанске и светоарханђелске топионице гвожђа. Помен Илијаша Мутиводића вуче на косовску Трстену, јер 20-ак километара северозападно одатле, у горњем Ибру, леже села Сочаница и Добрава (стерп. Сельчаница и Дьбрѣхава) за која се везује истоимени властеоски род.⁵⁶ Интригантна су, али и инконклузивна, имена *Рудѣл* и *Булаи*.⁵⁷

⁵⁴ На Трстеној је он (Симић 1988: 184) идентификовао троскиште, на месту званом *Самоков*, где се почетком XX в. познавала вада за довод воде топионици и самокову (у повељи: гвозденом колу), а на којем је сâм видео остатке *згурије*. Забележио је и предање по којем се Трстена раније звала *Новаковце*, по ковачу који је ковао гвожђе по самоковима. Можда ту има неко зрно историјске истине, ако претпоставимо да је то име преиначено према *Новаку ковачу* из народне песме а да је првобитно гласило **Новоковци* 'нови ковачи', како је насеље могло бити прозвано приликом Душановог оснивања топионице гвожђа и ковачнице у њему. Но оно је било поверено особи по имену не *Новак*, него *Роудѣл*, в. ниже.

⁵⁵ Наводи га Николић 1905: 192 као једно од места у селу где има „оралије, ливада и паше“. Пет и по векова раније, ту је могла бити шума. Та наша идентификација чини нам се вероватнија од Симићеве, који указује на назив шуме *Раван*, арбанашки *Рави*, у извориштима Десивојске реке (Симић l.c.).

⁵⁶ Године 1316. помиње се да је један *Мутивода* са Добрејем поставио крст на граници Селчанице, а 1363. се један део данашње Добраве назива *дѣбрѣхава доутнводнкъ*, тј. у поседу Мутиводића (Лома 2013: 158). Језички би се *Равньнишница* дало везати са *равньница*, међником села Дьбрѣхаве у Бањској хрисовуљи (уп. ib. 184). Но то се ипак чини предалеко од Трстене за допремање дрвне грађе, иако смомо подозревати да је Трстена са својом околином, у коју спада и Трепча, била већ у Душаново доба обешумљена радом саских рудара; на то указује члан Душанова законика, где је реч о трговима што соу коудѣ посекал сасн горѣ (§ 123 у Призренском препису, Новаковић 1898: 94); ти тргови не наводе се поименце, али ако игде, било их је управо у том делу средњовековне Србије. Надамо се да ће се неко у будућности озбиљно позабавити еколошком историјом наше земље и између осталог разрешити ову дилему.

⁵⁷ *Рудѣл* би лако могао бити хипокористик од неког личног имена са саставним делом ствнем. *hrud* 'слава', како се тумачи нем. презиме *Rudel*, али је исто старосрпско име посведочено и раније, 1316, у бањском катуњу Смудирога, где је његов носилац уписан први: *роудѣлъ з (д)ѣтнн*; Грковић 1986: 167 полази од словенског *Рудивој*, поредећи струс.

Грачаничка повеља краља Милутина, којом обнавља манастир Грачаницу на Косову пољу, седиште Липљанске епископије, издата пред саму краљеву смрт 1321, или, по неким мишљењима, још 1315, сачувана у препису на зиду цркве, пружа потврду за стсрп. *гвоздје* у другом, суженом значењу. Својом даровницом Милутин поклања половину свих својих воденица на подручју грачаничког властелинства епископији, уз обавезу да епископ „стави всакои водѣници г в о з д и ње“⁵⁸ и камы њединь“ (MS 563 = ЗСПП 501). Три столећа доцније, дечански игуман Атанасије бележи да је побожни хаџи Јован саградио манастиру воденицу приложивши „каменіе и г в о з д ѣ а и жлебы и коло и покровъ и прочаа орудіа“ (MS 559 из 1613). У овим контекстима *гвоздје* / *гвоздја* вероватно треба схватити као гвоздени део млинског прибора. Пољички статут из XIV–XV века у свом 229. члану прописује: „И паке стари е законъ: море се ковачу самлвити николико прико реда; зачь и у ковачници м л и н њ с к о м у г в о ж ђ у редъ е нето доиде“ (MESIĆ 1859: 297; уп. RJA 6: 844). Речник САНУ 3: 222 бележи, уз ознаку „покр(ајински)“ синтагму *млинско гвожђе* у значењу ‘гвоздени клип на врху вретена’.⁵⁹ Милићевић 1894: 35 д. у опису воденице наводи следеће гвоздене делове (размакнути слог је наш):

Под воденицом је усправо *воденично врећено*. Горњи му је крај танак, а доњи је права *џруџина*, у коју су усађена *џера* или *кашике*. Та су пера некад опасана г в о з д е н о м шином. На доњем крају у вретено је ударено парче челика, дугачко 10–15 см, као палац дебело и с обе стране зашиљено. То се зове *осџанац*, а негде га зову и *џеџица*. На горњем крају вретена пак углављена је г в о з д е н а полуга с плоснатим врхом. Та се полуга зове негде *сењ*, а негде *џреслица* ... На сењу или преслици стоји г в о з д е н а *џаџица* од челика, 20 см дугачка и 13–16 см широка ... Кад се каменови од млевења згладе, и кад треба да се *џосецају*, *уређују* или *кују*,

Рудель. Сасину би свакако било место на челу топионице гвожђа, али није јасно како би се нашао на челу влашког (сточарског) катуна. Интригантна је и име *Булаџ*, које је носио власник имања на којем је успостављено „гвоздено коло“ манастира Дечана. Један *Рајко Булаџ* помиње се у ДХ II и III као житељ села Крастављане (Грковић 1986: 48), одакле излази да је у питању надимак, који је доцније прерастао у презиме (*Булаџовић*). У руском је од XIV века посведочена реч *булѧт* ‘врста челика, челични клин’, као и лично име *Булаџ* од краја XV в., презиме *Булаџов* већ 1436, такође буг. *Булатов*, што се све изводи из севернотурског *bulat*, у крајњој линији од персијског *pūlād* ‘челик’ (Фасмер 1: 238; Тупиков 68; 492; Грковић 1986: 48). Да ли се код Срба може радити о предосманском турцизму? Можда, али извор не доводи у вези име човека на чијој је земљи постављено „гвоздено коло“ *Булаџ* са било каквом ранијом рударско-металуршком делатношћу.

⁵⁸ Овде није сигурно да је *гвоздје* јединина средњег рода, могао би бити и стари акузатив множине мушког рода **gvozdbje* од **gvozdbjъ* (в. ниже нап. 69).

⁵⁹ Нејасан је извор. Упућује се иницијалима на Светозара Томића, али без броја публикације и странице. Од тога аутора за речник коришћена су четири антропогеографска описа: Дробњака, Скопске Црне горе, Пиве и Бањана; ни у једном нисмо успели наћи овај израз.

онда се најпре горњак с две мале полужице дигне, па се онда под њега потури једно обло дрво, дугачко 40–45 сантиметара, а широко 15 сантиметара. То дрво зове се *ћускија* (у Колубари га зову: *йой*). И тек тада се он великом полугом свали на *сѣолицу*, и на њој се: *кује*, *йодсеца* или *уређује сечивицом* или *чуком*. Сечивица је од гвожђа, нађена⁶⁰ челиком.

У свом речнику васојевићког говора Рада Стијовић (2014: 73) даје *гвѡжђе* само у значењу ‘гвоздени део који се натиче на „ле“, осовину на врху воденичног кола, углаба у удубљење „горњака“, горњег воденичног камена, и покреће га при окретању воденичног кола’, са примером *Кѡѡи нѡвѡ гвѡжђе, овѡ ѡи је наѡѡкло*.⁶¹

У српским језиком писаним актима Дубровачког архива *гвозден* је од почетка XV века придев којим се описују предмети од гвожђа: коњске жвале,⁶² ножеви,⁶³ а гвоздена коњушница помиње се у Српској Александриди.⁶⁴ Тако се може рећи да у укупној српској писаној заоставштини XIV–XV в. именица *гвозди* и придев *гвоздѣн* имају исто значење које и њихови савремени ликови *гвожђе*, *гвозден*. Упоредо се, међутим, у текстовима писаним српкословенским језиком, употребљава реч *гвоздъ*, *гвоздѣн* у значењу ‘клин’,⁶⁵ тако у летописној белешци о проналажењу Часног крста и у епизоди из житија Стефана Дечанског од Григорија Цамблака где је реч о „Божјем војнику“ (анђелу) који је извесног Ивоја, челника царице Јелене, казнио за насилно понашање према манастиру Дечанима тако што га је збацио са коња и забо му у грло два клина.⁶⁶ Глагол *прѣгвоздѣти* ‘клиновима приковати’ посведочен је у српкословенском већ од почетка XIII в. код Стефана Првовенчаног, доцније га користи и Теодосије (РКС 2: 422). Ти облици и значења преузети су из црквенословенског језика и вуку своје корене из прасловенске старине, док је значење ‘гвожђе, железо’ само старосрпско; придев рус. *гвоздяной*, укр. *гвоздяний* не значи ‘железни’ него ‘клинов’, нпр. *гвоздяной (купец)* ‘трговац ексерима’. Нема сумње да је на српско-хрватском тлу реч дуго живела и у свом изворном значењу,

⁶⁰ *надиѡи* ‘превлачити, облагати *надом*, челиком’.

⁶¹ За остале гвоздене предмете тамо постоји назив *гвоздија*, в. ниже.

⁶² 1407: направа једна конска ѡзда прѣсѣне и похвѣ кожне сребромъ позлакѣно а жвало гвоздено ... (Пуцић 1862: 49, 56 — попис дубровачког поклада Сандаља Хранића).

⁶³ 1466: ножа .ѡ. гвозденѣхъ ѡ ножницѣ безъ направе [украса] (MS 498 — попис дубровачког поклада херцега Стјепана).

⁶⁴ то же видѣѡ царь поѡѡѡи се, и заповѣда гвоздѣноу конюшницѡу сѣградѣти кѡѡу (Новаковић 1878: 13; место је из 10. поглавља, где је реч о коњу-људождеру Буцефалу („Дучипалу“).

⁶⁵ ѡкрѣтошѣ частѣѣ гвоздѣн (Вукомановић 1858: 240).

⁶⁶ двѡа гвоздѣѡ въ грѣтанъ вѡноуѣтити (Шафарикъ 1859: 88). Лазар Мирковић погрешно схвата *гвоздѣѡ* као множину од *гвозди* и преводи „два гвожђа“. У питању је двојина црквенословенске речи *гвозди* ‘клин’; да је хтео рећи ‘два гвожђа’, Цамблак, родом Бугарин, употребио би (два) *жѡѣѣѣ*.

да би данас била потиснута позајмљеницама *ексер* (из турског) и *чавао* (из млетачког). Поред наведених српскословенских потврда за *гвоздъ*, *гвоздиш* ‘клин’ забележено је у XIV веку двапут, на подручју Бањског и Дечанског властелинства лично име гвозднн, које вероватно треба узети за надимак истог значења као клинџа, такође посведочен у ДХ, што би била посредна потврда чувања изворне семантике прасл. речи у старосрпском народном језику;⁶⁷ од изведеница у савременим говорима ту се придодају *гвоздац* ‘копча’ (Лика, Банија), деноминал *загвоздиш* ‘причврстити клинцима’, па и *гвозд*, *-а* у неким својим значењима.⁶⁸

За прасловенски се реконструишу две варијанте речи ‘клин’, мушка *i*-основа **gvozdb*, генитив **gvozdi* и мушка палатална *o*-основа са номинативом на *-ъјъ* **gvozdbъjъ*, генитив **gvozdbъja* (SP 8: 318). Оба типа су у српском доживела морфолошку реанализу, делом засновану на гласовним процесима. RJA 3: 522 даје хапаксну потврду за *гвозд*, *-и* f. ‘гвожђе’ у загонеси: „Сабља без гвозди, јунак без кости, више учини зла но хајдука два“, одгонетка: „језик“. Попут других мушких *i*-основа, и ова је преведена у *o*-деклинацију: *гвѡзд*, *гвѡзда* као *ѡуѡи*, *ѡуѡа* < прасл. **pŕŕtъ*, *pŕŕti*.⁶⁹ Но већу распрострањеност доживео је њен облик номинатива множине

⁶⁷ Грковић 1986: 62, 104; на првом месту гвозднн се изводи „од прасловенске и општесловенске речи *гвозд* ‘гвожђе, железо’ и тумачи као заштитно, уз упућивање на *Гвозден*, *Гвоздена*, *Гвозденија*; та су имена, међутим, доцнијег постања (бележе их поменици од XVI–XVII в.: Новаковић 1875: 55), а староруско *Гвоздъ*, добро посведочено у XV–XVI веку (Тупиков 103) не значи ‘Гвозден’ него ‘Клин(ац)’.

⁶⁸ В. следећу напомену.

⁶⁹ На с.-х. језичкој територији тај облик има периферну распрострањеност. Најраније потврде (од којих неке можда одражавају изворнији лик *i*-основе!) сабране у RJA 3: 521–522 су из приморских писаца XV–XVIII века на челу са Марулићем; у појединим значењима би могло бити и ‘(гвоздени) клин’, али их има таквих где је несумњиво ‘гвожђе’; Петар Будмани s.v. износи мишљење да у том значењу није народно, док за значење ‘клинац, чавао’ каже да се налази само у књигама писаним црквен(ословенск)им језиком; међутим, РСА, поред низа новијих књижевних потврда за *гвѡзд* т. ‘гвожђе’, има и значења ‘клинац, чавао, ексер’ из Парчићева хрватско-италијанског и Веселићева „илирско-њемачког“ речника али и из Радосављевићеве „Збирке речи из разних крајева Српства“ (1900), а такође, са подручја источних српских говора, називе за разне (клинасте и/ли гвоздене) предмете: тучак којим се туца со у ступи (Д. Топлица), мутавијску алатку за сабијање потке (Расина), гвоздену полугу, ћускију (Косово ← Елезовић 1932, са примером: *Ако ње удѡрим сас овај гвѡз*). Тај се морфолошки лик поклопио са рефлексима прасл. речи **gvozdb*, *-а* ‘густа, висока шума’ која је добро посведочена и на старосрпском терену а оставила је и трагове у савременим говорима. Уп SP 8: 317 д. s.vv. *gvozdbъnъ*, *gvozdbi*, *gvozdbъ*, *gvozdbъjъ*, ЭССЯ 7: 185 д. s.v. **gvozdbъ* / **gvozdbъ*, DERKSEN 2008: 196 s.v. **gvozdbъ*; **gvozdbъ*, Лома 2013: 53 s.v. *гвозд*). Покр. *гвозд*, *-а* ‘у планини камен израстао у висину’ (Вук, Црна Гора) углавном се изводи од **gvozdbъjъ* као метафора ‘клин, нешто што клинасто штрчи’ (Скок 1: 643; SP 8: 318), али је то значење могло настати и синегдохом од **gvozdbъ* ‘густа шума (на стрмом, неприступачном терену)’, уп. у старочешком *hvozď* ‘шумом обрастао планински врх’ (<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>).

⁷⁰ За тип уп. F. Slawski, SP 1: 83–84.

⁷⁵ У Паштровићима посведочено је *сѣѣа*, са номинативом начињеним према основи косих падежа, уп. рус. *судѣя*, укр. *суддѣя*, блр. *судзѣя*, стполь. *sędzia*; на јужнословенском тлу, дублетна постоји у слн. дијал. *sôdja* поред *sôdij* (секундарно начињен мушки род од изворног *sôdja*, који је у истом, толминском говору реинтерпретиран као "судијина жена, судијинча"). У бугарском је *сѣдѣя*, но ту се, као и у старословенском, *-ѣј* и изван

Како је при морфолошкој реинтерпретацији множине *гвоздје* ‘клинови’ као колектива средњег рода дошло до помака значења у ‘железо’? Петар Скок га објашњава овако: „Kad su drveni klinci zamijenjeni željeznima, *gvozd* je mogao po zakonu sinegdohe dobiti značenje 2° [ferrum], tj. postao je sinonim željezu. To je hrv.-srp. inovacija (Скок 1: 643).“ Да преиспитамо то једноставно и на први поглед убедљиво објашњење побудио нас је један старосрпски извор који смо оставили за крај овог разматрања, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића из 1412, сачуван у препису с краја XVI века. Почетак његовог последњег, 52. члана под насловом *ω цауѣуѣ рѣпнеѣ* гласи: да се не прѣкоупоуѣ цауѣуѣ руѣпниѣн- гвоздѣа лон южа нли коже, да не прѣкоупи нитко. Забрањује се продавање основне рударске опреме,⁷⁶ која обухвата *гвоздја*, лој (као гориво за рударске лампе), ужад и кожне вреће (или прегаче). Исти предмети фигурирају у саским рударским законима при набрајању основног рударског прибора: *eissen*, *eysen* (= Eisen, гвожђе), *unnßlet*, *unslet* (= Unschlitt, лој), *seyll* (Seil, уже).⁷⁷ Први термин, *Eisen*, ту има специјализовано значење које се прецизније исказује сложеницом *Bergeisen* ‘рударско гвожђе’ — металне главе алатки којима се откидала стена њиховим зашиљеним крајем тако што се по супротном, тупом крају ударало рударским чекићем.⁷⁸ То су пијуци, тачније клинаста длета, разних величина, како то показује и старосрпски рудар-

номинатива једнине регуларно развило у *-ij-*, док се на српско-хрватском и словеначком тлу облик косих падежа објашњава аналогijом према старом номинативу на **-ī*, тј. *суди-ја*, *-ијѣ* од **суди* као *гвозди-ја*, *-ијѣ* према **гвозди*. Уп. Фасмер 3: 796; DERKSEN 2008: 463–464, који дублетност одраза покушава да објасни акценатском варијантношћу.

⁷⁶ Стрп. *цауѣуѣ* изводи се од срвнем. *ziuc*, *-ges*, одакле је нвнем. *Zeug* ‘оруђе, прибор’ (Радочић 1962: 88; SCHÜTZ 2003: 48).

⁷⁷ ERMISCH 1887: 121–122, 192 (закони из 1499/1500. и 1509).

⁷⁸ Оснивач минералогije, Саксонац Георг Бауер (Pawer ‘земљорадник, сељак’), познатији под латинским преводом свога имена Georgius Agricola (1494–1555), у свом трактату писаном на латинском језику „De Re Metallica“, објављеном 1556, назива их *ferramenta*. У преводу књиге на (ранонововисоко)немачки из 1557. та се рударска оруђа називају *Eisen*. Уп. ERMISCH 1887: 223; КОБЛИШКА 1982: 98 д.; SCHREIBER 2005: 60 д. Исправно је термин *гвоздје* схватио већ Шиц: ‘bergmänn. Eisen(werkzeug)’ (SCHÜTZ 2002: 49); Биљана Марковић преводи ‘гвожђе’ и схвата у смислу руде, јер уз тај члан наводи: „*Цауѣ*: сировина, грађа, алат, прибор“ (1985: 20), премда нема сумње да је *цауѣуѣ* руѣпни само рударска опрема (‘Grubenzeug’, SCHÜTZ 2002: 48), у коју се поред *гвоздја* убрајају и лојанице за осветљење у јама (*лоји*), ужад (*южа*) и кожне вреће или кецеље (*коже*), ib. 49; 118. Николи Радојчићу такође је промакла терминолошка вредност речи *гвоздје*, будући да је није унео у свој речник (1962: 74). У латиничном препису рударског закона начињеном у бугарском рударском месту Ћипровцу 1638, заснованом на ћирилском рукопису различите редакције од оне на којој се заснива препис који је издао Радојчић, последња, XX „глава“, која одговара 41. члану ћирилског преписа, садржи на крају одредбу које у овоме нема, да су ситније пресуде за *лој* и *гвозди* у надлежности рудничког надзорника (*шафар мулошки*): „i drobniј sudovi za loј i za gvozdi toј su negovi“ (Ћирковић 2005: 27, преведено као „лој и гвожђе“ ibid. 48). Ако је место тачно преписано, ту бисмо

ски термин *килавъ* или *килава* позајмљен из срвнем. *kil-houwe* ‘клинасти пијук’.⁷⁹ У контексту Закона о рудницима први термин, *гвоздја*, очито је превод за *Eisen* ‘гвожђе’ (тачније, за ранији, средњевисоконемачки лик речи *isen*) у том значењу. У време када је са доласком саских рудара у Србију под краљем Урошем (1243–1276) почело језичко и народносно мешање, тако што су се дошљаци учили језику своје нове средине а домороци њиховом занату и његовој терминологији, међусобно успостављајући родбинске везе, немачки термини почели су бивати превођени на старосрпски. За *isen* ‘клинасте гвоздене главе рударских пијука’ сасвим прикладан старосрпски превод био је *гвоздје* ‘клинови’. Како је пак у језику саских рудара иста реч означавала и метал ‘гвожђе’, код њихових српских колега *гвоздје* је у том значењу потисла стари термин *желѣзо*. Настала преосмишљањем старе множине у колектив средњег рода, старосрпска реч била је испочетка довољна да обухвати гвоздене главе разних врста и величина, али се до почетка XV века *гвоздје* очито почело употребљавати и у значењу појединачног гвозденог предмета, те отуда у „Закону о рудницима“ имамо множину *гвоздја*.⁸⁰ Ако исправно закључујемо, стсрп. *гвоздје* > нсрп. *гвожђе* настало је као семантички калк ‘клинови’ > ‘железо’ према двозначности средњевисоконемачког *isen* > нвнем. *Eisen* у стручном жаргону саских рудара, досељених у другој половини XIII века.

Технолошке иновације које су са собом донели саски рудари нису биле ограничене на експлоатацију и прераду рудних блага. Конструкција топионичких кола умногоме је слична градњи млинова на воду. Воденичко или млинско *гвоздје* које помињу извори од почека XIV века лако би могао бити калк према немачком *Mühleisen* ‘гвоздена осовина (*врећено*) скупа са такође гвозденим делом на који је насађен горњи воденични камен, *ѿаѿрицом*’.⁸¹

Додатно се ваља осврнути на још једну реч из „Закона о рудницима“: *гвоздн’къ*. Посведочена је у XXIII члану новобрдског градског закона, где је реч о одређивању синора новозаснованог топионичког кола

имали акузатив множине од *i*-основе **gvozдь* у истом контексту и значењу као *гвоздѣа* у 52. члану ћирилског преписа, који нема свога пандана у латиничном.

⁷⁹ Нвнем. *Keilhaue*. В. Радолчић 1962: 76; SCHÜTZ 2003: 50. У § 40 употребљава се реч *клин’ѿъ* на месту где је у турском преводу (*Kanûn-Sâs CIX*) ‘пијук’ (SCHÜTZ 2003: 30).

⁸⁰ Нем. *Eisen* је истовремено облик и једине и множине, која је код те речи секундарна.

⁸¹ В. горе наведени Милићевићев опис. У ужем смислу, *Mühleisen* је само *ѿаѿрица*, коју Вук 1818: 542 дефинише ‘у воденици оно гвожђе, што стоји попријеко на сену и држи на себи камен и окреће’. За XIII–XIV век требало би претпоставити срвнем. предложак *mülisen* (посведочен 1342. као презиме у Аугсбургу, по <https://forebears.io/de/surnames/m%C3%BChlensiepen>).

гвоздичком чинио сѣберо коуцаю; тај гвоздичак би се притом бацао на све четири стране.⁸² Облик у ћириличном препису вероватно је секундаран, будући да је у латиничном *гвоздиц* (глава 35: „*da se vi'xe gvozdicem ... Doklě st'sa gvozdic, dotlě e mětoh kolu ... doklě e gvozdic dosěga*“, Ћирковић 2005: 26), како је вероватно писало у изворнику из 1412.⁸³ Већ само *гвоздиц* као изведеница од **gvozdb(jb)* на *-icъ* је деминутив, а у познијој редакцији, која лежи у основи до нас доспелог ћириличног преписа, она је проширена још једним деминутивним суфиксом, **-ькѣ*, уп. *камичак* од *камик*, да се нагласи да је реч о малом предмету (који је, бачен, могао одлетети далеко), очито чекићу којим су се служили златари (кујунџије), а који је тако назван због своје клинасте главе.⁸⁴

Литература

- Богитъ, А. В. *Опис врачарскога среза. Топографски рјечник*, у Београду, 1866.
[Bogić, A. V. *Opis vračarskoga sreza. Topografski rječnik*, u Београду, 1866]
- Вук. *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*, скупio га и на свијет издао Вук Стефановић. Беч, 1818.
[Вук. *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*, skupio ga i na svijet izdao Vuk Stefanović. Beč, 1818]
- Вук I–IV: Вук Стефановић Караџић. *Српске народне њјесме*, I–IV. Беч, 1841–1862.
[Вук I–IV: Vuk Stefanović Karadžić. *Srpske narodne pjesme*, I–IV. Beč, 1841–1862]
- Вукомановић, А. „Повѣсть вѣ битіа и в царствихъ васехъ родовъ“. *ГДСС X* (1858): стр. 211–277.
[VUKOMANOVIĆ, A. „Pověst' v' bitija i v carstvih' vasesh' rodov“. *GDSS X* (1858): str. 211–277]
- ГДСС = *Гласник Друштва србске словесности*, Београд.
[GDSS = *Glasnik Društva srbske slovesnosti*, Beograd]
- ГЕМ = *Гласник Етнографског музеја*, Београд.
[GEM = *Glasnik Etnografskog muzeja*, Beograd]
- ГСУД = *Гласник Српског ученог друштва*, Београд.
[GSUD = *Glasnik Srpskog učenog društva*, Beograd]
- Грковић, М. *Речник личних имена Бањског, Дечанског и Призренског власѣлин-сѣва*. Београд: Народна књига, 1986.
[GRKOVIĆ, M. *Rečnik ličnih imena Banjskog, Dečanskog i Prizrenskog vlastelinstva*. Beograd: Narodna knjiga, 1986]

⁸² РАДОЧИЋ 1962: 56; у речник погрешно унесено као *гвоздичекъ* ‘malleus, der Hammer’ (ibid. 74; поправља Ивић 1962: 213).

⁸³ По свој вероватноћи исти облик *гвоздиц* стоји иза (погрешно преписаног или прочитаног) *гиврдица* (алтернативно: *гиврдида*?) у турском преводу истог члана, где се реч објашњава као „чекић којим туку руду и ситне је“ (СПАНО 1913: 193).

⁸⁴ Уп. *гвоздице* п. ‘мали комад, предмет од гвожђа’ (РЈА 3: 524), са потврдама из Марина Држића, Бартоломеја Кашића, М. Албертија и речника дела Белина и Стулићева, уз напомену уредника Петра Будманија да се говорило и у његово време у Дубровнику.

- ДЗ I–II = *Законик цара Стефана Душана*, Београд, I. Струшки и Атонски рукописи 1975, II. Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукописи 1981. Београд: САНУ
- [DZ I–II = *Zakonik cara Stefana Dušana*, Beograd, I. *Struški i Atonski rukopis* 1975, II. *Studenički, Hilandarski, Hodoški i Bistrički rukopis* 1981. Beograd: SANU]
- Динић, Ј. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- [DINIĆ, J. *Timočki dijalekatski rečnik*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2008]
- ДХ = Ивић/Грковић 1976.
- [DH = Ivić/Grković 1976]
- ЕЛЕЗОВИЋ, Г. *Речник косовско-метоховског дијалекта I* (= СДЗ 4), 1932.
- [ELEZOVIĆ, G. *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta I* (= SDZ 4), 1932]
- ЖИВКОВИЋ, Н. *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља, 1987.
- [ŽIVKOVIĆ, N. *Rečnik pirotskog govora*. Pirot: Muzej Ponišavlja, 1987]
- ЗИРОЛЕВИЋ, О. „Попис цизје београдске области из 1640/41“. *Историјски часопис XLIV* (1997): стр. 227–260.
- [ZIROJEVIĆ, O. „Popis džizje beogradske oblasti iz 1640/41“. *Istorijski časopis XLIV* (1997): str. 227–260]
- ЗЛАТАНОВИЋ, М. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет, 1998.
- [ZLATANOVIĆ, M. *Rečnik govora južne Srbije*. Vranje: Učiteljski fakultet, 1998]
- ЗМСС = *Зборник Матице српске за славистику*, Нови Сад.
- [ZMSS = *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, Novi Sad]
- ЗМСФЛ = *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад.
- [ZMSFL = *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad]
- ЗРВИ = *Зборник радова Византолошког института*, Београд.
- [ZRVI = *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Beograd]
- ЗСПП = В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књига I, 1186–1321. Београд, 2011.
- [ZSPP = V. Mošin, S. Ćirković, D. Sindik. *Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, knjiga I, 1186–1321. Beograd, 2011]
- Ивић, П. „О неким проблемима наше историске дијалектологије“. *Јужнословенски филолог XXI/1–4* (1955–1956): стр. 97–129.
- [Ivić, P. „O nekim problemima naše istoriske dijalektologije“. *Južnoslovenski filolog XXI/1–4* (1955–1956): str. 97–129]
- Ивић, П. „Никола Радојчић. Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића (приказ)“. *ЗМСФЛ VII* (1962): стр. 207–214.
- [Ivić, P. „Nikola Radojčić. *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića* (prikaz)“. *ZMSFL VII* (1962): str. 207–214]
- Ивић, П. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- [Ivić, P. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica srpska, 1985]
- Ивић, П. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- [Ivić, P. *Srpski dijalekti i njihova klasifikacija*. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009]

- ИВИЋ, П., М. Грковић. *Дечанске хрисовуље*. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1976.
- [Ivić, P., M. Grković. *Dečanske hrisovulje*. Novi Sad: Institut za lingvistiku, 1976]
- ЈОВАНОВИЋ, В. *Речник села Каменице код Ниша*. Београд (= СДЗ LI), 2004.
- [JOVANOVIĆ, V. *Rečnik sela Kamenice kod Niša*. Beograd (= SDZ LI), 2004]
- ЈФ = *Јужнословенски филолог*, Београд.
- [JF = *Južnoslovenski filolog*, Beograd]
- КОБЛИШКА, М. А. „О нашем средњовековном рударском алату“. *ГЕМ* 46 (1982): стр. 95–103.
- [KOBLIŠKA, M. A. „O našem srednjovekovnom rudarskom alatu“. *GEM* 46 (1982): str. 95–103]
- КРСТИЋ, А. „Кучево и Железник у светлу османских дефтера“. *Историјски часопис* 49 (2002): стр. 139–161.
- [KRSTIĆ, A. „Kučevo i Železnik u svetlu osmanskih deftera“. *Istorijski časopis* 49 (2002): str. 139–161]
- ЛОМА, А. „Неки славистички аспекти српске етногенезе“. *ЗМСС* 43 (1993): стр. 105–126.
- [LOMA, A. „Neki slavistički aspekti srpske etnogeneze“. *ZMSS* 43 (1993): str. 105–126]
- ЛОМА, А. *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: САНУ, 2013.
- [LOMA, A. *Toponimija Banjske hrisovulje*. Beograd: SANU, 2013]
- ЛОМА, А. „Свети Сава и облакогонци“. *ЗРВИ* 50 (2014): стр. 1041–1079.
- [LOMA, A. „Sveti Sava i oblakogonci“. *ZRVI* 50 (2014): str. 1041–1079]
- ЛОМА, А. „Некоторые лингвистические наблюдения о древних славянах и их расселении“. В: И. О. Гавритухин / С. Трифуновић (ред.). *Балканы, Подунавье и восточная Европа в римское время и в раннем средневековье. Материалы I сербско-российской археологической конференции «Судьбы народов Восточной и Южной Европы — взгляд через века» (20–26 мая 2014 г. Нови Сад, Белград)*. 2019: стр. 29–45.
- [LOMA, A. „Nekotore lingvističeske nablúdeniâ o drevnih slavânah i ih rasselenii“. V: I. O. Gavrituhin / S. Trifunović (red.). *Balkany, Podunav'e i vostočnaâ Evropa v rimskoe vremâ i v rannem srednevekov'e. Materialy I serbsko rossijskoj arheologičeskoj konferencii «Sud'by narodov Vostočnoj i Ūžnoj Evropy — vzglâd čerez veka» (20–26 maâ 2014 g. Novi Sad, Belgrad)*. 2019: str. 29–45]
- ЛОМА, А. „Имена састављача Рударског закона деспота Стефана Лазаревића“. *Ономаџолошки прилози* 27 (2020): стр. 1–30.
- [LOMA, A. „Imena sastavljača Rudarskog zakonika despota Stefana Lazarevića“. *Onomatološki prilozi* 27 (2020): str. 1–30]
- ЛОМА, А. „Порекло речи *мазија* ‘челик’“. *Јужнословенски филолог* 77/1 (2021): стр. 9–27.
- [LOMA, A. „Poreklo reči mazija ‘čelik’“. *Južnoslovenski filolog* 77/1 (2021): str. 9–27]
- ЛОМА, А. „Из старосрпске металуршке терминологије: *близница*“. *Јужнословенски филолог* 78/2 (2022): стр. 209–222.
- [LOMA, A. „Iz starosrpske metalurške terminologije: bliznica“. *Južnoslovenski filolog* 78/2 (2022): str. 209–222]
- МАРКОВИЋ, Б. „Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Превод и правноисторијска студија“. *Споменик САНУ СХХVI*, Одељ. друштв. н. књ. 24. Београд, 1985.
- [MARKOVIĆ, B. „Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića. Prevod i pravnoistorijska studija“. *Spomenik SANU CXXVI*, Odelj. društ. n. knj. 24. Beograd, 1985]

- МИЛИЋЕВИЋ, М. Ђ. „Живот Срба сељака“. *СЕЗ* I, 1894.
[MILIĆEVIĆ, M. Đ. „Život Srba seljaka“. *SEZ* I, 1894]
- НИКОЛИЋ, Р. Т. „Околина Београда“. *СЕЗ* V, Насеља српских земаља 2. 1903: стр. 902–1104.
[NIKOLIĆ, R. T. „Okolina Beograda“. *SEZ* V, Naselja srpskih zemalja 2. 1903: str. 902–1104]
- НИКОЛИЋ, Р. Т. „Пољаница и Клисуре“. *СЕЗ* VII, Насеља српских земаља 3. 1905: стр. 1–244.
[NIKOLIĆ, R. T. „Poljanica i Klisura“. *SEZ* VII, Naselja srpskih zemalja 3. 1905: str. 1–244]
- НОВАКОВИЋ, С. „Српски поменици XV–XVIII века“. *ГСУД* LII (1875): стр. 1–152.
[NOVAKOVIĆ, S. „Srpski pomenici XV–XVIII veka“. *GSUD* LII (1875): str. 1–152]
- НОВАКОВИЋ, С. „Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности“. *ГСУД* IX, 1878.
[NOVAKOVIĆ, S. „Priponetka o Aleksandru Velikom u staroj srpskoj književnosti“. *GSUD* IX, 1878]
- НОВАКОВИЋ, С. *Законик Свѣфана Душана, цара српског 1349 и 1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 1898.
[NOVAKOVIĆ, S. *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 i 1354*. Beograd: Zadužbina Ilije M. Kolarca, 1898]
- ОЛА 1 = *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая I. Рефлексы *ѣ*. Ред. П. Ивић и Б. Видоески. Белград, 1988.
[OLA 1 = *Obšeslavânskiĭ lingvističeskij atlas. Seriâ fonetiko-grammatičeskaâ I. Refleksy *ě*. Red. P. Ivić i B. Vidoeski. Belgrad, 1988]
- ОП = *Ономаѣолошки прилози*, Београд.
[OP = *Onomatološki prilozi*, Beograd]
- ОС = *Еѣимолошки одсек Инѣтѣиѣуѣа за срѣски језик САНУ. Огледна свеска*. Београд, 1998.
[OS = *Etimološki odsek Instituta za srpski jezik SANU. Ogledna sveska*. Beograd, 1998]
- ПЕТРОВИЋ, В. о помену Прѣбѣгара или прѣб(р)ѣгара у Брскову, *Иницијал* 12 (2024).
[PETROVIĆ, V. O pomenu Prěbëgara ili prěb(r)ëgara u Brskovu, *Inicijal* 12 (2024)]
- ПЕШИКАН, М. „Из историјске топонимије Подримља“. *ОП* I (1981): стр. 1–92.
[PEŠIKAN, M. „Iz istorijske toponimije Podrimlja“. *OP* I (1981): str. 1–92]
- ПУЦИЋ, М. *Сѣоменици срѣски*. Књига друга. Београд: Друштво српске словесности, 1862.
[PUŠIĆ, M. *Spomenici srpski*. Knjiga druga. Beograd: Društvo srpske slovesnosti, 1862]
- РАДОЈЧИЋ, Н. *Закон о рудницима десѣоѣа Свѣфана Лазаревиѣа*. Београд: САНУ, 1962.
[RADOJČIĆ, N. *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*. Beograd: SANU, 1962]
- РЕМЕТИЋ, С. *О незаменѣном јатѣу и икавизмима у говорима северозападне Србије* (Српски дијалектолошки зборник књ. XXVII). Београд: САНУ, 1981.
[REMETIĆ, S. *O nezamenjenom jatu i ikavizmima u govorima severozapadne Srbije* (Srpski dijalektološki zbornik knj. XXVII). Beograd: SANU, 1981]
- РКС = Даничић, Ђ. *Рјечник из књижевних сѣшарина срѣских I–III*. Београд: „Вук Караѣић“, 1863–1864; репринт 1975.
[RKS = Daničić, Đ. *Rječnik iz književnih starina srpskih I–III*. Beograd: „Vuk Karadžić“, 1863–1864; reprint 1975]
- РСА = *Речник срѣскохрваѣског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959–.

- [RSA = *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: SANU, 1959–]
- СДЗ = *Српски дијалектолошки зборник*, Београд.
- [SDZ = *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd]
- СЕЗ = *Српски етнографски зборник*, Београд.
- [SEZ = *Srpski etnografski zbornik*, Beograd]
- Симић, В. „Рударство и прерада гвозђа у топономастици и терминологији власинскога краја“. *Ономастолошки прилози I* (1979): стр. 87–96.
- [SIMIĆ, V. „Rudarstvo i prerada gvožđa u toponomastici i terminologiji vlasinskoga kraja“. *Onomatološki prilozi I* (1979): str. 87–96]
- Симић, В. *Рударство гвозђа средњовековне Србије и Босне*. Београд: Рударски институт, 1988.
- [SIMIĆ, V. *Rudarstvo gvožđa srednjovekovne Srbije i Bosne*. Beograd: Rudarski institut, 1988]
- СКАРИЋ, В. *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*. Посебна издања, књ. 127. Београд: САНУ, 1939.
- [SKARIĆ, V. *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*. Posebna izdanja, knj. 127. Beograd: SANU, 1939]
- СРНГ = *Словарь русских народных говоров*. Москва / Санкт Петербург (раније: Ленинград), 1965–.
- [SRNG = *Slovar' russkih narodnyh govorov*. Moskva / Sankt Peterburg (ranije: Leningrad), 1965–.]
- СРЯ XI–XVII вв. = *Словарь русского языка XI–XVII вв*. Москва: «Наука», 1975–.
- [SRĀ XI–XVII vv. = *Slovar' russkogo āzyka XI–XVII vv*. Moskva: «Nauka», 1975–]
- ССР = С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук. *Старо српско рударство*. Београд: Вукова задужбина, Нови Сад: Прометеј, 2002.
- [SSR = S. Ćirković, D. Kovačević Kojić, R. Ćuk. *Staro srpsko rudarstvo*. Beograd: Vukova zadužbina, Novi Sad: Prometej, 2002]
- СТАНОЈЕВИЋ, М. Т. „Заглавак“. Насеља српских земаља. Књ. 9. СЕЗ XX (1913): стр. 1–184.
- [STANOJEVIĆ, M. T. „Zaglavak“. Naselja srpskih zemalja. Knj. 9. SEZ XX (1913): str. 1–184]
- СТИЈОВИЋ, Р. *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја штампа, 2014.
- [STIJOVIĆ, R. *Rečnik Vasojevića*. Beograd: Čigoja štampa, 2014]
- ТУПИКОВ, Н. М. *Словарь древнерусских личных собственных имен*. С.-Петербург, 1903; 2. изд. Москва: Русский путь, 2004.
- [TUPIKOV, N. M. *Slovar' drevnerusskih ličnyh sobstvennyh imen*. S.-Peterburg, 1903; 2. izd. Moskva: Russkij put', 2004]
- ЋИРИЋ, Љ. „Речник говора Лужнице“. СДЗ LXV/2, 2018.
- [ĆIRIĆ, Lj. „Rečnik govora Lužnice“. SDZ LXV/2, 2018]
- ЋИРКОВИЋ, С. *Латинички препис Рударског законика деспоиша Стефана Лазаревића. Увод, текст, превод и коментари* (Одељење друштвених наука, Извори српског права XI). Београд: САНУ, 2005.
- [ĆIRKOVIĆ, S. *Latinički prepis Rudarskog zakonika despota Stefana Lazarevića. Uvod, tekst, prevod i komentari* (Odeljenje društvenih nauka, Izvori srpskog prava XI). Beograd: SANU, 2005]
- ФАСМЕР, М. *Этимологический словарь русского языка I–IV*. Перевод и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: «Прогресс», 1986–1987.
- [FASMER, M. *Ėtimologičeskij slovar' russkogo āzyka I–IV*. Perevod i dopolneniâ O. N. Trubačeva. Moskva: «Progress», 1986–1987]

- ШАБАНОВИЋ, Х. *Турски извори за историју Београда*. Књ. I, св. 1: *Каџастарски пописи Београда и околине 1476–1566*. Београд: Историјски архив, 1964.
- [ŠABANOVIĆ, H. *Turski izvori za istoriju Beograda*. Књ. I, sv. 1: *Katastarski popisi Beograda i okoline 1476–1566*. Beograd: Istorijski arhiv, 1964]
- ШАФАРИКЪ, Я. „Житиѣ Стефана Оуроша .г. сѣписано Григориѣмъ мнихомъ“. *ГДСС XI* (1859): стр. 35–94.
- [ŠAFARIK, Ā. „Žitiĕ Stefana Ouroša .g. s'pisano Grigoriĕm' mnihom“. *GDSS XI* (1859): str. 35–94]
- ЭССЯ = *Этимологический словарь славянских языков*. Москва, 1974–.
- [ESSĀ = *Ėtimologiĉeskij slovar' slavĕnskikh āzykov*. Moskva, 1974–.]

*

- DERKSEN, R. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden/Boston: Brill, 2008.
- ERMISCH, H. *Das sächische Bergrecht des Mittelalters*. Leipzig: Giesecke & Devrient, 1887.
- ESJS = *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Praha: Academia, 1989–2018.⁸⁵
- FO = *Fonološki opisi srpskohrvatskih-hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Glavni redaktor P. Ivić, urednik N. Filipović. Sarajevo: Pos. izd. ANUBiH 55, 1981.
- JIREČEK, C. J. „Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters“. *Abhandlungen der Königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften*, VI Folge, 10 Band, Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie, Nr. 2, 1879.
- JIREČEK, C. J. „Srbský cář Uroř, král Vlkařin a Dubrovčanĕ“. *Časopis Musea království českého LX* (1886): s. 3–26, 241–246.
- KANITZ, F. *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart. Zweiter Band: Land und Bevölkerung*. Leipzig: Bernhard Meyer, 1909.
- LOMA, A. „Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos“. *ЗРВИ* 38 (2000): s. 87–161.
- LOMA, A. „Die Donau(en) des slavischen Volksliedes und die frühen Kenntnisse der Slaven über den Donauraum“. *Вопросы ономастики* 15/3 (2018): s. 62–77.
- LP = *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum emendatum auctum*. Edidit Fr. Miklosich. Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- MESIĆ, M. „Poljički statut“. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku V* (1859): str. 225–318.
- MS = *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*. Edidit Fr. Miklosich. Wien: Wilhelm Braumüller, 1858.
- RJA = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SCHREIBER, O. *Der frühneuhochdeutsche bergmännische Wortschatz. Studien zu Georgius Agricolas „Vom Bergkwerck XII Bücher“*, Dissertation. Technische Universität Dresden, 2005.

⁸⁵ Речник је излазио у свескама од 1 до 19, али са континуираном пагинацијом.

- SCHÜTZ, J. „Der Amtsvorgänger des comes von Brskovo“. *Südost-Forschungen* 19 (1960): s. 103–107.
- SCHÜTZ, J. „Der altserbische Bergmännische Wortschatz. Sprachgeschichtliche Abhandlung“. *Посебна издања САНУ DCLIII*, Одељење језика и књижевности, књ. 54. Белград, 2003.
- СКОК, Р. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III. Zagreb, 1971–1973.
- СНОЈ, М. *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan / Založba ZRC, 2009.
- SP = *Słownik prasłowiański*. Kraków: PAN, 1974–.
- СРАНО, Ф. „Turski rudarski zakoni“. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XXV/1–2 (1913): str. 133–194.

Александар Б. Лома
Филозофски факултет
Белградског универзитета

НАБЛЮДЕНИЯ НАД ДРЕВНЕСЕРБСКИМИ ТЕРМИНАМИ ПРОИЗВОДСТВА И ОБРАБОТКИ ЖЕЛЕЗА: ЖЕЛЪЗО И ГВОЗД(И)ЈС

Резюме

Праславянское название металла ‘*fergum*’ **želězo* сохранилось преимущественно в периферийных говорах сербохорватского языка, тогда как в центральноштокавском ареале оно было вытеснено словом *гвоздје* > *гвожђе*. Слово *желѣзо*, обозначающее изделия из железа (‘наконечник копья’, мн. ч. *желѣза* ‘оковы’) характерно для сербославянских переводных текстов; его единственное упоминание в тексте, писанном старосербским народным языком, встречается в одной статье «Законника Душана», в которой речь идет об испытании раскаленным железом на суде, имеющей близкое соответствие в «Русской Правде». Кроме этого употребления, восходящего, по-видимому, к формуле славянского обычного права, *желѣзо*, по меньшей мере с XIV века, является на большей части сербской территории архаизмом, пережиточно сохраняющимся в топонимии, причем все топонимы с данной основой не должны быть древними пережитками, а есть и такие, которые можно интерпретировать как более поздние инославянские наслоения, на пр. *Железник*, название средневекового рудника недалеко от Белграда, упоминаемое с 1358 г., которое могло возникнуть, путем универбизации не только из описательного сочетания **želěznъjъ potokъ* ‘железный ручей’, а и из посессивной конструкции **potokъ želěznikъ* ‘ручей железников’, т.е. водоток, на котором (железные) кузнецы построили свои молотковые мельницы, другим членом которой был би род. мн. ч. **želěznikъ*, омонимичный именительному ед. ч. Слово *železnik*, очевидно калькированное со средневерхне-немецкого *isensmit*, засвидетельствовано в старочешском, откуда оно, пожалуй, перешло словенцам (топоним *Železniki*), а, возможно, и сербам, поскольку в средневековой Сербии горное дело развилось с приходом немецких поселенцев

около середины XIII века, «саксов» (ст.-серб. *Саси*). Предположительно часть их пришла из чешских земель; название их первого населения на сербской почве, *Брсково*, кажется что возникло переносом из горнорудного района Йиглавы (чеш. Jihlava, нем. Iglau) на чешско-моравской границе, в котором находится поселение имени *Brzkov*. Может быть, средневерхненемецкий язык, который эти пришельцы принесли в Сербию, содержал уже некоторые славянские примеси, проистекшие из двуязычия на их прежней родине. В средневековой Сербии, кузнецы, занимающиеся выплавкой и ковкой железа, назывались *ковач(и)ю*, а металл, в необработанном и в обработанном виде, *гвозд(и)ю*, с прилагательным *гвоздѣнь* ‘железный’. Др.-серб. собирательное существительное среднего рода на **-ъје гвозд(и)ю* ‘железо’ представляет собой результат переосмысления множественного числа **gvozđje* прасл. слова **gvozdbъ*, **gvozdbъjъ* ‘клин, гвоздь’. Данный семантический сдвиг обычно объясняется развитием ‘деревянные гвозди’ > ‘железные гвозди’ > ‘железо’, но ввиду упоминания слова в «Законе о рудниках», провозглашенном в 1412 г., напрашивается иное объяснение. Там множественным числом *гвоздѣа* обозначено то, что по немецки называется *Bergeisen* — шахтерские кирки или, точнее, их клиновидные железные лезвия. В том же значении употребляется сокращенная форма *Eisen*, срвнем. *isen*, основное значение которой — ‘железо’. По всей вероятности, именно двузначность слова *isen* в шахтерском жаргоне «саксов» дала толчок изменению значения, рода и числа др.-серб. словоформы *гвозд(и)ю* из ‘гвозди, клинья’ в ‘железо’.

Ключевые слова: древнесербский, средневерхненемецкий, горное дело, терминология, калькирование, железо.

Aleksandar B. Loma
University of Belgrade
Faculty of Philosophy

OBSERVATIONS ON OLD SERBIAN TERMINOLOGY FOR IRON MINING AND PROCESSING: ŽELĚZO AND GVOZDJE

Summary

In the Serbo-Croatian dialects the Common Slavic word for ‘iron’ **želězo* occupies a peripheral position, whereas in the central Štokavian area it was supplanted by *gvozđje* > *gvozdъ*. In Old Serbian literature *želězo* occurs mainly in the Slavonic texts translated from Greek, where it renders such notions as ‘point of a spear’, or in the plural form *želěza* ‘fettters’. Its only mention in a text written in Old Serbian spoken language is found in *Dušan’s Code*; the article in question deals with the ordeal of red-hot iron and has a close phraseological match in the *Russian Justice* manuscript, which suggests that its wording goes back to an oral formula of Slavic customary law. Otherwise, since at least the 14th century, *želězo* has been an archaism surviving in the toponymy across the major part of Serbian lands. Some toponymic instances, however, are assumed to have been imported from other Slavic lands, such as *Železnik*, a medieval mine near Belgrade, attested since 1358; it may be interpreted as hav-

ing arisen through univerbation from a descriptive denomination **želěznъjъ potokъ* 'iron stream', but also from a possessive noun phrase **potokъ želěznikъ* 'ironsmiths' stream', i.e., the one by which their hammer mills were situated, where the second element is the old genitive plural of **želěznikъ* 'ironsmith', which is homophonous with its nominative singular form. The word *železnik* in this sense, apparently calqued on Middle High German *îsensmit*, is attested in Old Czech, wherefrom it appears to have spread to Slovenia (place name *Železniki*) and perhaps also to the medieval Serbia, where the development of mining can be traced back to the mid-thirteenth century owing to the German settlers (OSerb *Sasi*, 'Saxons'); presumably a part of them originated from the Czech lands; at least their first settlement on the Serbian soil, *Brskovo*, seems to have been named after *Brzkov* in the mining district around Jihlava (Iglau), on the historical border between Bohemia and Moravia. The newcomers spoke Middle High German, but probably not without some Slavic admixtures based on the bilingualism that had taken hold in their native country. In the medieval Serbia, ironsmiths used to be designated simply as 'smiths', *kovačje*, and the designation of both dug and wrought iron was *gvozdje*, with the adjective *gvozděn*. Etymologically, OSerb *gvozdje* n. 'iron' is the Common Slavic word **gvozdъ*, **gvozdъjъ* 'nail, peg', whose plural **gvozdъje* was reshaped into a secondary collective in **-ъje*, with a semantic switch usually explained by the development 'wooden nails' > 'iron nails' > 'iron'. However, the mention of *gvozdje* in the Mining Code issued in 1412 by Serbian Despot Stefan Lazarević points in another direction. The word refers there to what is in German *Bergeisen* 'miner's picks' or, more precisely, 'wedges', i.e., their wedge-shaped iron heads. In the same meaning the shortened form *Eisen*, MHG *îsen* is used, which basically means 'iron'. In all likelihood, this double meaning of *îsen* in the technical terminology of German miners triggered the semantic change of OSerb *gvozdje* from 'nails, wedges' to 'iron'.

Keywords: Old Serbian, Middle High German, mining, terminology, calques, iron.

ISSN 0350-185X, – Књ. 80, св. 2 (2024), стр. 43–61

UDK: 811.163.4'373:639.2

COBISS.SR-ID 159358473

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2402043L>

Примљено: 13. маја 2024.

Прихваћено: 14. јуна 2024.

Оригинални научни рад

Орсат Л. Лигорио*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за класичне науке

ORCID 0000-0001-5047-0674

ЧЕТИРИ ПИСМА ПЕРА БУДМАНИЈА ХУГУ ШУХАРДУ**

Рад се бави садржином четирију писама која је 1899/1900. Хугу Шухарду упутио Перо Будмани. У писмима се расправља о значењу и поријеклу српскохрватског аласког термина *џрбок*. Осим тога, налазе се и неколики драгоцјени увиди у Будманијево бављење далматороманским реликтима.

Кључне ријечи: Перо Будмани, Хуго Шухард, српскохрватска аласка терминологија, далматоромански.

1. Увод. Универзитет у Грацу недавно је дигитализовао оставштину Хуга Шухарда, великог њемачког романисте и басколога. Међу папирима нашла се и обимна преписка. Шухард се дописивао са свим знаменитијим стручњацима оног времена, па чак и са неким нашим језикословцима: Ватрославом Јагићем, Антонијем Ивом и Хенриком Барићем. Међу небројеним писмима нашла су се и четири која је 1899/1900. Шухарду на италијанском упутио Перо Будмани, ондашњи уредник *Rječnika JA-ZU*.¹ Овај рад бави се садржином те преписке (BUDMANI 1899a–c, 1900, са преводом у *Додајку*).

* orsat.ligorio@gmail.com

** Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451–03с66/2024-03/200163).

¹ О Будманију више в. у REŠETAR 1926 и BERSA 1941: 237–247. Сада и LIGORIO 2022: 95–97.

2. Повод. Преписка Будмани–Шухард почиње несачуваним Шухардовим писмом од 21. септембра 1899. Из одговора (BUDMANI 1899a) да се закључити да Шухард у њему Будманија моли да му јави шта је *џрбок*. Овај наш аласки термин налази се у другом издању Вуковог рјечника (КАРАЦИЋ 1852: 746), одакле је Шухард могао за њ сазнати.² Вук *џрбок* дефинише као ‘пређу на дрвету (за хватање рибе), eine Art Fischgarn, retis genus’ те напомиње да се говори у околици Вуковара. Други извор обавјештења могао је за Шухарда бити Поповићев рјечник (ПОПОВИЋ 1881: 355) у којем се налази *џрбок*, *џрбук* ‘Art Fischgarn’. *Трбок* је кесаста мрежа чији је отвор навучен на дрвени обруч. Обруч се на ријечно дно спушта помоћу *џрбочке шипице* док аласи лупају по води, не би ли се риба уплашила и тако упала у мрежу.³ Сх. *џрбок*, *џрбук* пореди се са мађ. *turbuk-háló* (мађ. *háló* ‘мрежа’) чијим се поријеклом у свези са лат. *turbō* ‘узнемиривати, буркати’ Шухард бавио у дјелу *Romanische Etymologieen II* (SCHUCHARDT 1899: 147sqg).⁴

3. BUDMANI 1899a. На Шухардов упит Будмани је одговорио 8. октобра 1899. Одговор је одложио док се у Загреб није вратио Спиридион Брусина, познати зоолог и Будманијев велики пријатељ (BERSA 1941: 246), који је требало да му послужи као извор обавјештења о Шухардовом упиту. Брусина је по повратку Будманију дао сепарат свог рада *Pabirci za hrvatsku ihtiologiju* (BRUSINA 1892). На страни 27 сепарата (= *op.cit.* 247) налази се вуковарски облик *џрбок*. Њемачки је глосиран као *Strutzner*. (Будманију та њемачка ријеч није била позната.) Брусина је додатно Будманију препоручио да се обрати другом зоологу, Моју Медићу. Медић је Будманију 7. октобра послао уломак свог рада *Други додаџак грађи за љиродойисну номенклаџуру и за рибарско оруђе* (МЕДИЋ 1886). Медићев опис *џрбока* (*op.cit.* 127sq) састављен је према обавјештењу земунских аласа; Будмани је из тога закључио да се овај термин простире најмање од Вуковара до Земуна. Медић додаје да мађарски зоолог Ото Херман у својој књизи *A magyar halászat könyve* (Књига мађарског риболова) биљежи облик *turbuk-háló* (HERMAN 1887: 317). Прије него што је сазнао за облик *turbuk-háló*, Будмани је сумњао на оријентализам. У турско-арапско-персијском рјечнику није нашао готових рјешења него само перс. *tār* ‘пантљика’ и *bōgh* ‘повој’ (ZENKER

² Одавде је сх. *трбок* преузето и у Даничић 1876: 270 (с напоменом да ће бити ријеч туђа).

³ В. нпр. МИХАЛЛОВИЋ, ВУКОВИЋ 1977: 457 и ПЕТРОВИЋ и др. 2019 s.v.

⁴ Упркос Шухардовим разматрањима, сх. *трбок* могло би бити домаћег поријекла. А. Лома скреће ми пажњу на сложенице са интензификатором *тр-* < **тръ-* ‘трипут; веома’ (уп. нпр. *тр-клет*, Вучковић 2018). Сх. *трбок* могло би према томе бити управо **тръ-бокъ* ‘веома бокат, тбушаст’, а мађ. *turbuk* сх. позајмљеница.

1866: 221, 244). Радећи на *Rječniku JAZU*, Будмани је сакупио неколико далматороманских реликата. Претходно се далматороманским реликтима бавио у раду *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori* (BUDMANI 1883: 160–162). Шухард је био упознат са тим Будманијевим радом јер га је навео у свом дјелу *Slawo-deutsches und Slawo-italiensches* (SCHUCHARDT 1884: 31). На поновно бављење далматороманским реликтима Будмани је, како сâм каже, био подстакнут радом *L'antico dialetto di Veglia*, који је издао романиста Антонио Иве (IVE 1886). На крају писма, Будмани стога користи прилику те моли Шухарда да му јави у којем би часопису могао штампати свој нови рад о далматороманским реликтима.

4. BUDMANI 1899b. Током октобра / новембра 1899. Брусина је Будманију набавио Херманову књигу. Будмани је увидом у мађарски текст установио да се *turbuk-háló* разликује од *īrboka* по томе што нема *īrbocku īīīīīī* те да је Медићев опис *īrboka* (по којем је састављен и цртеж у првом писму) ближи справи по имену *négykávás meritő* (HERMAN 1887: 307), с тим што ова нема кесасту мрежу. Из Будманијевог писања да се закључити да се Шухард у међувремену почео бавити етимологијом мађ. *turbuk-háló*; в. више у SCHUCHARDT 1899: 141–152. Будмани каже да је од оријенталне етимологије дигао руке те се нуди да Шухарду по Брусини пошаље Херманову књигу и да му, ако треба, са мађарског преведе релевантне дијелове. Осим тога, Будмани Шухарду шаље и уломак из Медићевог рада којим се у претходном писму служио. Уломак је ћирилички, писан руком М. Медића. Да би се нагласило да *īrbok* мора да има припадајућу *īīīīīī*, у уломку је подвучено: »и узму по једну буцасту трбочку штицу (на врху нема никаква точка или колица) те ударају њима по грању у води или около њега; тијем гоне рибу на трбок«. Будмани опажа да друга аласка справа, *farkas-háló*, има мотку налик *īrbockoj īīīīīī* – тзв. *zurboló-rúd* (мађ. *rúd* 'мотка') или *turbók-olófa* (HERMAN 1887: 311sq). На крају писма, Будмани Шухарду захваљује што му је јавио у којем часопису може да објави рад о далматороманским реликтима. Но, обесхрабрио се, вели, јер је у међувремену сазнао да на далматороманском ради и извјесни Матео Ђулио Бартоли.⁵

5. BUDMANI 1899c. Треће писмо послато је само три дана након другог, 8. новембра 1899. Будмани у њему јавља Шухарду да ријеч *īочка* у подвученом изразу *на врху нема никаква īочка* није (како Шухард схвата) *īачка* (као у рус. *īочка*) него генитив од *īочак*. (*Zurboló-rúd* или *turbók-olófa* има точак на врху мотке, *īrbocka īīīīīī* нема.) Будмани као занимљивост додаје да је истог дана у *Rječniku JAZU* раздвојио *kōmaj*

⁵ Бартолијев рад, *Das Dalmatische* (BARTOLI 1906), постаће темељни приручник савремене далматистике. Објављен је седам година након другог Будманијевог писма Шухарду.

‘једва’ (кајк. облик, уп. слн. *kôtaј* у истом значењу) од *kòmāј* ‘отприлике’ (источносрп. облик, уп. буг. *komāj* у истом значењу); кајк. и слн. облик изводи од њем. *kaum* ‘једва’ (= RJAZU V 234),⁶ а источносрп. и буг. облик од тур. *qıtaһaj* или *qomiki* ‘можда’ (= *op.cit.* V 235).⁷

6. БУДМАНИ 1900. Између трећег и четвртог писма прошла је безмало година дана. (Четврто писмо послато је 9. августа 1900.) У њему Будмани јавља Шухарду шта су *рједина* и *чесџина* пређе (мреже) служећи се Медићевим радовима *Додаџак љриродојисној и медицинској номенклајџури* (Медић 1889: 76) и *Грађа за љриродојисну номенклајџуру и рибарско оруђе* (Медић 1891: 63). Из Будманијевог се писања да закључити да је Шухард у одговору на претходно писмо Будманију послао опаску о далматороманским реликтима *gāvŭn* и *gěра*, ик. *gŭра* (ERHSJ I 13, 551). Ниједан од та два ихтионима не налази се у оном дијелу *Dubrovačkog dijalekta* у којем се Будмани бави далматороманским реликтима. Могуће је да се Шухард мјесто тога реферише на одреднице *Rječnika JAZU* (RJAZU III 116, 129). На наведеним мјестима Будмани пореди сх. *gāvŭn* са ит. *gavone*,⁸ а за сх. *gěра* тврди да је непознатог поријекла. У одговору Шухарду Будмани за разлику од тога вели да на рачун акцента (исто LIGORIO 2013: 360) сх. *gěра* сматра далматороманским реликтом лат. *gerres*.

7. Исход. Из Шухардовог писма Ватрославу Јагићу од 4. октобра 1900. сазнајемо да је непосредно након окончања преписке, октобра 1900, Шухард посјетио Загреб те да је том приликом са Будманијем отишао у дугачку, поучну шетњу.⁹ Будманија је (како пак сазнајемо из Шухардовог писма Јакобу Јуду од 16. септембра 1917) затекао како рјешава математичке проблеме.¹⁰ Будманијева обавјештења о *љрбоку* Шухард је уградио у своје дјело *Romanische Etymologieen II* (SCHUCHARDT 1899: 147–152). На пруженим обавјештењима Будманију је захвалио ријечима: »P. Budmani, an den ich mich um Auskunft wandte, hatte die Güte, sie mir, nich ohne Mühe, zu verschaffen« (*op.cit.* 148). Писма Шухарду прилог су познавању Будманијевог кореспонденције (НЕДЕЉКОВИЋ 1968).

⁶ SNOJ s.v. сада изводи слн. *kôtaј*, источносрп. *kòmāј* и буг. *komāj* од псл. **komāti* ‘руком гурати’.

⁷ БЕР II 566 сада пореди буг. *komāj* и источносрп. *kòmāј* са рум. *samai* ‘више’ < лат. *quam magis*.

⁸ Према ERHSJ I 13, вен. *gavon* је у ствари позајмљеница од сх. *gāvŭn*.

⁹ SCHUCHARDT 1900: »Mit Budmani habe ich neulich einen langen lehrreichen Spaziergang gemacht«.

¹⁰ SCHUCHARDT 1917: »Als ich den serbokroatischen Lexikographen (und Grammatiker) Budmani in Agram besuchte, traf ich ihn mit der Lösung mathematischer Aufgaben beschäftigt«.

[illegible]

¹² Ове се ријечи и данас схватају као далматоромански реликти (ERHSJ I 551, II 74, 75, 78, 81).

BUDMANI 1899a

Zagabria, ^{8/}₁₀ 99.

Chiarissimo signor Professore!

Prima di tutto La prego di non incolpare la mia pigrizia, se fino ad oggi non ho potuto dar risposta alla gradita Sua del 21 p. p. Sfortunatamente il prof. Brusina dal quale speravo di aver le più sicure informazioni non era qui all'arrivo della Sua lettera. Intanto mi rivolsi inutilmente a parecchie persone native da Vukovar, e soltanto tre giorni fa, arrivato il p. Brusina, dietro mia richiesta mi fece avere una monografia sulla pesca («Pabirci za hrvatsku ihtiologiju» estratto dall' 8° anno del «Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva», Zagreb 1892), nella quale a pag. 27 non c'è altro che:

Trbok (Strutzner); la quale parola tedesca non conosco.

Lo stesso Br. mi consigliò di rivolgermi a un certo prof. M. Medić il quale con tutta premura m'invì ieri un estratto dal «Letopis Matice Srpske[«], vol. 188, p. 128–129, dal quale apparisce che il *trbok* è una rete in forma di borsa attaccata alle estremità di due semicerchi a un palo, presso a poco in questo modo (io non ho nessuna pratica di disegno).

Con questo arnese si pesca sotto le rive sulle quali gli alberi o gli arbusti lasciano cadere i rami nell'acqua. Si giunge alla riva in barca: uno de' pescatori sommerge il *trbok*, e gli altri due *sbattono i remi e l'acqua vicina con una specie di tavola o asse* («uzmu po jednu budžastu trbočku šticu») e fanno fuggire il pesce nel *trbok*. Lo stesso sig^r Mojić [sic] dice che la determinazione di questo attrezzo da pesca è

Загреб ^{8/}₁₀ 99.

Пресвијетли господине Професоре!

Прије свега, молим Вас да не кривите моју лењост што до данас нисам могао одговорити на Ваше љубазно писмо од 21. прошлог мјесеца. Нажалост, проф. Брусина, од ког сам се надао најпоузданијим обавјештењима, није био овдје када је стигло Ваше писмо. У међувремену сам се безуспјешно обратио неколиким особама рођеним у Вуковару, а проф. Брусина се вратио тек прије три дана те ми је спрам моје молбе дао једну монографију о риболову («Pabirci za hrvatsku ihtiologiju», сепарат 8. годишта «Glasnika hrvatskoga naravoslovnoga društva», Загреб 1892), у којој се на стр. 27 налази управо:

Трбок (Strutzner); за ту њемачку ријеч не знам.

Исти Бр[усина] савјетовао ме је да се обратим извјесном проф. М. Медићу који ми је без одлагања јуче послао уломак из «Летописа Матице Српске[«, *sic*], св. 188, стр. 128–129, по којем се чини да је *трбок* мрежа у облику кесе која је на крајевима двају полукругова причвршћена за штап, отприлике на овај начин (ја у цртању немам никавог искуства).

Овом се справом рибарј под обалама на којима дрвеће или грмље пушта грање у воду. До обале се долази чамцем; један од аласа баца трбок у воду, а *друга двојица веслају и ударају околну воду једном врсијом даске или лејве* («узму по једну буцасту трбочку штицу») тјерајући рибу у трбок. Исти г. Мојић [sic] каже да је опис овог аласког алата сачињен према обавјештењу земун-

fatto dietro l'autorità di pescatori da Semelino, ma che lo stesso è a Vukovar, e aggiunge che Otto Hermann nel testo ungherese sulla pesca (non mi dice il titolo) a pag. 317 nomina il »turbukháló«.

Spero di aver soddisfatto il Suo desiderio. Aggiungerò però che prima di ricevere queste informazioni, ho cercato se si potesse trovare nella lingua turca l'origine di questa parola, ed ho trovato due vocaboli persiani: *tār*, fil, corde; *chaîne* de la toile, filet, maille d'un filet (Zenker, *dictionn. turc-arabe-persan*, pag. 244^e), e *bōgh*, morceau de toile pour envelopper q. ch., paquet (221^b). Ne faccia quel poco conto che meritano.

Se Le occorrono ulteriori spiegazioni (per es. se vuole avere gli originali de' testi citati o le copie autentiche), La prego di scrivermi liberamente e di comandarmi, e La servirò con tutto il piacere.

Invece di scriverle in tedesco o nella mia lingua materna, ho creduto bene di scriverle in italiano, sebbene da molti anni ne abbia perduto l'abitudine.

Ella nel suo gradito foglio parla di sè come di persona a me ignota. Spero che sia per modestia e non per cattiva opinione che abbia della mia poca scienza. Se anche non mi occupassi di romanistica (come faccio, a dir la verità, da dilettante, nello stesso modo come mi occupo di matematica e di musica e altro), il Suo nome non poteva in nessun modo essermi ignoto. Anzi sono molti anni che ho l'intenzione di rivolgermi a Lei per pregarla di un consiglio. Ella già nel 1884 (Slavo-d. u. S.-it.) ha citato de' vocaboli ragusei (da me raccolti) che sono un avanzo della lingua romanza che una volta si parlava lungo la costa orientale dell'Adriatico. Più tardi ho studiato ancora la questione, eccitato a ciò specialmente dalla monografia del d^r. Ive sul dialetto

ских аласа, али да је исто у Вуковару, и додаје да Ото Херман у мађарском тексту о риболову (не каже ми наслов) на стр. 317 помиње »turbukháló«.

Надам се да сам испунио Вашу жељу. Међутим, додао бих да сам, прије него што сам ова обавјештења добио, тражио не би ли се у турском језику могло пронаћи поријекло овој ријечи те сам пронашао двије персијске ријечи: *tār* 'file, corde; chaîne de la toile, filet, maille d'un filet' (Zenker, *dictionn[aire] turc-arabe-persan*, стр. 244^e) и *bōgh* 'morceau de toile pour envelopper q.ch., paquet' (221^b). На њих обратите оно мало пажње што завређују.

Ако Вам требају додатна објашњења (на примјер, ако желите оригинале цитираних текстова или аутентичне копије), молим Вас да ми слободно пишете и наредите, и врло радо ћу Вас услужити.

Умјесто да Вам пишем на њемачком или на мом матерњем језику, сматрао сам да је боље да Вам пишем на италијанском, иако сам још прије много година ту навику изгубио.

У свом љубазном писму Ви о себи говорите као о особи која ми је непозната. Надам се да је то због скромности а не због лошег мишљења које о мом малом знању гајите. Чак и да се не бавим романистиком (што истину говорећи радим као аматер, исто као што се бавим математиком, музиком и другим стварима), Ваше ми име ни на један начин не би могло бити непознато. Напротив, већ много година намјеравам да Вам се обратим за савјет. Ви сте већ 1884 (Slavo-d[eu]tsches] u[nd] S[lavo]-it[alienisches]) цитирали дубровачке ријечи (мноме сакупљене) које су остатак романског језика који се некад говорио дуж источне обале

veglioto, ed ho pronta una sessantina di vocaboli (compresi quelli già pubblicati). Con questo materiale vorrei scrivere un trattatello di poche pagine (in italiano, perchè in francese o in tedesco mi costerebbe più tempo e fatica, e la lingua oltracciò avrebbe bisogno di esser rivista e corretta). Ecco adunque ciò di che volevo pregarla; in che periodico si potrebbe stampare questo mio piccolo lavoro? Se ha la bontà d'interessarsi a questo, mi risponda, La prego, con tutto il suo comodo, perchè il lavoro non è pronto, e per parecchio tempo il dizionario accademico non mi darà un momento di riposo.

Perdoni l'incommodo, e la fretta con cui Le scrivo. Mi comandi e creda sempre

Suo dev.^{mo}

Pietro Budmani

Јадрана. Касније сам још проучавао ово питање, подстакнут нарочито монографијом др Иве о вељотском дијалекту, те имам спремно око шездесет ријечи (укључујући оне које су већ објављене). Са овом бих грађом хтио написати мали рад од неколико страница (на италијанском, јер би ми на француском или њемачком требало више времена и труда, а језик би поврх тога требало прегледати и исправити). Дакле, то је оно што сам желио да Вас питам; у којем би се часопису могао штампати овај мој мали рад? Ако будете толико добри да се за ово заинтересујете, одговорите ми, молим Вас, кад год Вам одговара, јер рад није готов а Рјечник Академије неко ми вријеме неће дати ни тренутка одмора.

Извињавам се на сметњи и журби с којом Вам пишем. Наређујте ми и увијек ми вјерујте

Ваш најод[анији],
Перо Будмани

BUDMANI 1899b

Zagabria, ^{5/}₁₁ 99.

Stimatissimo signor Professore!

Qui Le invio l'estratto dal Letop. mat. srp. come mi fu comunicato dal prof. Mojo Medić. Come questi [sic] mi ha detto, non ci sarebbe la figura nello stesso libro, ma soltanto la descrizione. La prego di credere, che non ho tardato tanto a risponderle per mia trascuraggine, ma bensì perchè credevo che Le stesse a cuore di veder la figura della *trbočka štica* più che altro, e dovetti aspettare il ritorno del prof. Brusina per avere il testo ungherese di Herman Ottó (A magyar halászat könyve) dove tale figura si trova. Ora che ho il testo vedo che là detta *trbočka št.* non corrisponde alla figura del Hermann, e ne differisce perchè non ha una specia di ruota come quella (il passaggio relativo ho sottosegnato con matita turchina, i segni rossi sono del prof. Medić).

Dal testo del Herman apparisce (pag. 317) che il *turbukháló* è diverso nella forma dal *turbok* serbo, mentre questo è simile al *négykávás meritő* (a pag. 307), e ne differisce soltanto in ciò che la rete non ha (in quest' ultimo) non ha [sic] forma di borsa ma è spianata. Lo schizzo, che io ho tentato di fare nella mia precedente lettera, corrisponde alla descrizione fattami a voce dal prof. Medić. Nell'istesso testo di Hermann a pag. 312 fig. 193 sub z è disegnato il *zurbolórúd*, che nella pagina precedente si chiama anche *turbókolófa*, e questo ha dato forse l'origine alla parola serba.

Dopo essermi procurato il testo Hermann, ho veduto dalla Sua lettera, che Ella ha cominciato a studiare la questione dalla parola ungherese, e mi è parso che Ella ha già conoscenza del suddetto libro. Se in ciò mi sono ingannato e se Ella ha conoscenza della lingua ungherese, mi scriva o mi telegrafi, e Le farò inviare immediatamente dal prof. %

Загреб, ^{5/}₁₁ 99.

Велепоштовани господине Професоре!

Овдје Вам шаљем уломак из Летоп[и-са] м[атице, sic] срп[ске] како ми га је саопштио проф. Мојо Медић. Како ми је он рекао, у тој се књизи не налази слика него само опис. Молим Вас да ми вјерујете да одговор нисам толико одлагао с немара већ с тога што сам мислио да Вам је више од свега стало да видите слику *џрбочке шџице* те сам морао да сачекам повратак проф. Брусине како бих добио мађарски текст Ота Хермана (A magyar halászat könyve), гдје се налази та слика. Сада, када имам текст, видим да поменута *џрбочка шџи[ица]* не одговара слици код Хермана; од ње се разликује јер нема точка (дио који се односи на то повукао сам плавом оловком, црвене ознаке су од проф. Медића).

Из Хермановог текста (стр. 317) чини се да је *turbukháló* по облику другачије од српског *турбок*, док је овај налик на *négykávás meritő* (на стр. 307) и ода њ се разликује само по томе што мрежа нема (у овом потоњем) нема [sic] облик кесе него је равна. Цртеж, који сам покушао да направим у свом претходном писму, одговара опису који ми је усмено дао проф. Медић. У истом Хермановом тексту на стр. 312, сл. 193 под z нацртан је *zurbolórúd*, који се на претходној страни зове и *turbókolófa*, што је можда поријекло српске ријечи.

Након што сам набавио Херманов текст, из Вашег сам писма видео да сте се почели бавити поријеклом мађарске ријечи, и учинило ми се да Ви већ знате за поменуту књигу. Ако сам се у томе преварио и ако знате мађарски, пишите ми или ми телеграфишите, и ја ћу одмах дати да Вам проф. %

ТРБОК

На дебљи крај дугачке *моџке* – иначе *руд* или катарница – преклопи се и прибије рашљица, т. ј. *виле*. Подале иза вила ставе се оздо два свезана *обруча*, па да би се могли што чвршће привезати за мотку, метне се озго по њој попречије комад штапа (*крсџак*) и канапом се учврсте његови крајеви за обручеве. Кад се обручи савију у облику полукруга, дође између њих и крајева од вила доњака од *пређе* (у ужем смислу то је трбок), а горњака на обручеве. Пређа је налик на шиљасту кесу, и онај шиљак њен зове се *рејњак*, *сџреса* или *чукља*. За врх репњака привезан је комад отесане опеке, да у води затеже пређу. Овако се ради кад се развлачи или саставља трбок; кад не раде њиме онда га раставе, т. ј. скину пређу с обручева, а и њих с мотке, па на њој суше намотану пређу.

Гдје се врба с обале стровалила у воду, или су само гране њене потонуле у њу и тако се смјестиле као каква вија, ту је згодно мјесто за *џрбочење* или *џрбочарење*. Тројица *џрбоче* или *џрбочаре* с једнога чамца. Од ових *џрбочара* онај што намјешта трбок јесте *сџарјешина*. Кад се возе на воду, он држи трбок, а она двојица веслају. Довезавши се око 3 метра н. пр. изнад вије, а 1 метар поспред ње, најприје баци старјешина опеку, а онда трбок спушта у воду *џи-комице* (вертикално). Она два трбочара прихваћају воду к себи док старјешина не намјести трбок тако да дође са свијем под гране или под кладу. И чим каже: *добро је!* гледа да се прихвати руком за грану над водом; не може ли ни за што да се ухвати, онда држи чамац на мјесту ногом метнувши је споља преко мотке што је на канат прислоњена. Сад она двојица одложе весла и узму по једну буцасту *џрбочку шџицу* (на врху нема никаква точка или колица) те ударају њима по грању у води или околу њега; тијем нагоне рибу на трбок. Кад су излупали оно грање, старјешина одбије чамац дајбуди за 2 метра одупирући се на трбочке виле. Најприје вуче он к себи косо трбок, да не би доњака запела за што, онда нагло превагне мотку преко чамца и гледа има ли што у репњаку. Ако је што у њему, то истресе у чамац.

Из »*Лейџица* Матице Српске«, књига 188, стр. 128–129.

Ottó Herman ima u I. svesku »farkasháló« naslikan na str. 312, ali napominje na str. 317. »*turbukháló*«. Ovo iz »Letopisa« jeste po opisu zemunskih ribara, a tako je i oko Vukovara.

NB »*Вија*« је као сноп пружа. Има у »Рјечнику из књиж. стар. српских« од Ђ. Даничића ова ријеч, а у »Летопису« и пренесено значење.

% Brusina il detto libro. Se non conosce l'ungherese, cercherò io di tradurre i passaggi relativi e Le spedirò le traduzioni.

All'etimologia turca o persiana io per me ho rinunciato.

La ringrazio molto per l'informazione datami, benchè chi sa quando potrò approfittarne? Ho risaputo che si occupa della lingua romanza sulla costa orientale dell'Adriatico un D^r. Bartoli che frappoco pubblicherà uno studio; forse ciò renderà inutile il mio lavoro.

Mi creda sempre

Suo dev^{mo} servo

Pietro Budmani

% Брусина пошаље поменуту књигу. Ако не знате мађарски, покушаћу ја да преведем уломке који се на то односе и да Вам пошаљем преводе.

Ја сам одустао од турске или персијске етимологије.

Много Вам хвала на пруженом обавјештењу – мада ко зна када ћу моћи да га искористим? Чуо сам да се романским језиком на источној обали Јадрана бави извјесни др Бартоли, који ће ускоро објавити своју студију. Можда ће то мој рад учинити бескорисним?

Увијек ми вјерујте

Ваш најод[анији] слуга

Перо Будмани

BUDMANI 1899c

Zagabria, ^{8/}₁₁ 99.Загреб, ^{8/}₁₁ 99.

Chiarissimo Signore!

Ella non ha da ringraziarmi per niente, perchè non credo di aver fatto molta luce nella questione che tanto La interessa. *Točka* non è *punto* (точка in russo è *punto*, la parola corrispondente in serbo deve essere *tačka*, sebbene alcuni scrittori di qui facciano sempre ancora uso della parola russa), ma bensì gen. sing. di *točak*, ruota e quindi è sinonimo di *kolica*: credo (come forse Le ho già scritto) che l'osservazione на врху нема есс. serva appunto a dimostrare la differenza dal *zurboló rúd* (turbókolófa) della fig. 198, e a pag. 312 (Herman). Quanto alla forma del *trbok*, io l'ho schizzato dietro la descrizione a voce fattami dal prof. Medić, e non ne garantisco l'esattezza; parlerò nuovamente col suddetto prof., il quale mi saprà dire se corrisponde meglio al *bokorháló* o alla fig. 193 dove c'è anche la forca.

Trov assolutamente credo che non sia altro che *otrov*; la somiglianza con *turbiscum* è puramente accidentale (oggi ho scritto pel dizionario che *komaj*, appena, proprio degli Sloveni e de' Kajkavci, e *komaj*, quasi, bulgaro e conosciuto nella Serbia orientale, sono due parole diverse: la prima è probabilmente *kaum*, la seconda viene dal turco, *qumahaj* o *qomiki*).

Le scrivo in fretta come sempre. Perdoni e mi creda

Suo dev.^{mo} servo
Pietro Budmani

Пресвијетли Господине!

Нема потребе да ми и за шта захваљујете, јер не вјерујем да сам много расвијетлио питање које Вас толико интересује. *Точка* није »тачка« (*тшочка* је на руском »тачка«, одговарајућа ријеч на српском мора да гласи *тшачка*, иако неки овдашњи писци и даље користе руску ријеч) већ генитив сингулара од *тшочак* и стога синоним за *колица*. Вјерујем (како што сам Вам можда већ писао) да опаска на врху нема итд. служи управо да покаже разлику од *zurboló rúd* (turbókolófa) на слици 198 а на стр. 312 (Херман). Што се тиче облика *тшрбок*, нацртао сам га према опису који ми је усмено дао проф. Медић и не гарантујем за његову тачност. Разговарају опет са поменути професором; он ће знати да ми каже одговара ли боље ријечи *bokorháló* или слици 193, гдје се налази и виљушка.

Апсолутно вјерујем да *тров* није ништа друго него *отров*; сличност са *turbiscum* чисто је случајна. (Данас сам за *Рјечник* написао да су словеначко и кајкавско *komaj* 'једва, управо' те бугарско и источносрпско *komaj* 'отприлике' различите ријечи; прва је вјероватно *kaum*, а друга је из турског, *qumahaj* или *qomiki*).

Пишем Вам у журби као и увијек. Оппростите и вјерујте ми.

Ваш најод[анији] слуга,
Перо Будмани

BUDMANI 1900

Zagabria, $\frac{9}{8}$ 900.

Chiarissimo signor Professore!

Ho appena il coraggio di prendere la penna in mano dopo un così prolungato e inqualificabile silenzio. Una delle scuse che posso addurre è che sono sofferente da qualche tempo; il fatto è che io, vecchio e agguerrito fumatore, mi sono lasciato quasi avvelenare dalla nicotina. Se anche questa ed altre scuse che avrei da addurre sono insufficienti, mi rimetto alla Sua bontà per perdonarmi e non serbarmi rancore.

Il Prof. M. Medić mi assicura che *redina* è una parte (meno fitta) di una rete, e che l'altra parte (più fitta) si chiama *čestina*; per cui non vi sarebbe dubbio sulla provenienza serba della parola. Lo stesso Medić ha polemizzato su questo con Otto Hermann (nel Letopis matice srpske, 160 e 166). Il suffisso *ina* non fa difficoltà: esso serve da formare sostantivi astratti da aggettivi (baz, bazina), ma l'astratto può diventare talvolta concreto, come visina (altezza astr., e altezza concreta), modrina (colore turchino e panno turchino), ravнина, pianura ecc.

Si fa uso della parola *redina* da Vukovar fino a Semelino (almeno). Così il pr. Medić il quale suppone che l'uso ne sia molto più esteso (lungo la Sava, e anche lungo la Theiß).

La ringrazio di cuore per l'osservazione sul vocabolo *gavun* e per le interessanti Sue monografie che ha avuto la bontà di spedirmi. Per *gavun* non mi ero fidato di Zore, ma avevo fiducia in Tomaseo il quale però (come Ella osserva a proposito) avrà preso una parola del suo dialetto dalmato-italiano per veneziana. *Puschia* non mi è affatto noto: io credo che da noi Ragusei chiamiamo

Загреб, $\frac{9}{8}$ 900.

Пресвијетли господине Професоре!

Управо сам смогао храбрости да узмем перо у руке након тако дугог и неопростивог ћутања. Једна од исприка коју могу навести јесте да болујем већ дуже вријеме; чињеница је да сам ја, стари и окорјели пушач, скоро успио да се отрујем од никотина. Ако је ова исприка недовољна, као и друге које бих могао навести, онда се препоручујем Вашој доброти, да ми опрости и не гаји према мени зле мисли.

Проф. М. Медић увјерава ме да је *редина* један дио мреже (онај који је мање густ), а да се други дио (онај гушћи) зове *чесџина*; за њ не би требало бити сумње да потиче из српског. Исти Медић полемисао је о томе са Оттом Херманом (у Летопису матице [sic] српске, бр. 160 и 166). Суфикс *-ина* не представља проблем; он служи за извођење апстрактних именица од придеја (баз, базина), али апстрактно може некада постати конкретно, као нпр. висина (апстрактна висина и конкретна висина), модрина (модра боја и модра тканина), равнина итд.

Ријеч *редина* користи се од Вуковара до Земуна. Тако тврди проф. Медић, који претпоставља да је употреба и много шира (дуж Саве, као и дуж Тисе).

Од срца Вам захвљујем на примједби о ријечи *гавун*, као и на занимљивим Вашим књигама које сте ми љубазно извољели послати. Што се тиче *гавуна*, нисам се уздао у Зору, али сам вјеровао Томазеу, који је међутим (као што сте Ви примијетили) ријеч из свог далматинско-италијанског дијалекта можда узео за млетачку.

lo stesso strumento o uno simile paràngô (parangála) che Ella cita a pag. 420.

Dall'accento di *gëra* (Ragusa) o *gïra* (Dalmazia) esso vocabolo dovrebbe provenire da un italiano (o latino) con doppio r. Che anche questo sia un avanzo della lingua dalmatica? (dal latino gerres?).

Da un mese circa non lavoro intorno al dizionario. Mi serve anche questo per sensa. Mi comandi ulteriormente e mi creda

Tutto suo
Pietro Budmani

Puschia ми није уопште познато; вјерујем да ми Дубровчани исту или сличну справу зовемо парангѡ (парангáла), коју Ви помињете на стр. 420.

Судећи према акценту *gëpa* (Дубровник) или *gïpa* (Далмација), требало би да та ријеч потиче од италијанске (или латинске) ријечи са двоструким г. Да ли је и ово реликт из далматског језика? (од латинског gerres?)

Већ око мјесец дана не радим на *Рјечнику*. И то ми служи за sensa. Напеђујте ми и даље и вјерујте ми

Сав Ваш,
Перо Будмани

Разлике међу Хаусмановим и овдашњим издањем преписке Будмани–Шухард

H = Хаусман (BUDMANI 1899a–c, 1900), L = Лигорио.

BUDMANI 1899a:

H Glasnik hrvatskoga naravosnovlogo društva : L Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva.

H a pag. 27 non è altro che : L a pag. 27 non c'è altro che.

H m'invio un estratto : L m'invio ieri un estratto.

H po jednu budžastu trbočkušticu : L po jednu budžastu trbočku šticu.

H Lo stesso sigr Medić : L Lo stesso sig^r Mojić.

H che la deteriazione : L che la descrizione.

H dietro l'autorità : L dietro l'autorità.

H ma che lo stesso à Vukovar : L ma che lo stesso è a Vukovar.

H o copie autentiche : L o le copie autentiche.

H che sono in avanzo : L che sono un avanzo.

H eccitato acciò : L eccitato a ciò.

H mi risponda, la prego : L mi risponda, La prego.

BUDMANI 1899b:

H figura della *trboika stica* : L figura della *trbočka štica*.

H là detta *trboika st.* : L là detta *trbočka št.*

H figura del Hermann : L figura del Herman.

H una specia di : L una specie di.

H che il *turbukáló* : L che il *turbukháló*.

H *négykávár maritö* : L *négykávás meritö*.

H testo di Hermann : L testo di Herman.

H il testo Hermann, dalla Sua lettera : L il testo Hermann, ho veduto dalla Sua lettera.

H e le farò inviare : L e Le farò inviare.

H или *рукља* : L или *чукља*.

H Од ових трбочара : L Од ових *ѿрбочара*.

H Кад су изклупали : L Кад су излупали.

H ii oko Vukovara : L i oko Vukovara.

H »*Buja*« је као : L NB »*Buja*« је као.

BUDMANI 1899c:

H la interessa : L La interessa.

H a pag. 312 (Hermann) : L a pag. 312 (Herman).

H dal Prof. Medić : L dal prof. Medić.

H dove è anche la forza : L dove c'è anche la forza.

H con turbiteum : L con turbiscum.

H e de' Kajakvei : L e de' Kajkavci.

BUDMANI 1900:

H prendere la penna : L prender la penna.

H agguerito : L agguerrito.

H questa ad altre scuse : L questa ed altre scuse.

H Il Prof. M. Medić : L Il prof. M. Medić.

H si chiama čestina : L si chiama *čestina*.

H *gavun* non mi era fidato : L *gavun* non mi ero fidato.

H per venetiana : L per veneziana.

H di *gëra* (Ragusa) o *gira* (Dalmazia) : L di *gëra* (Ragusa) o *gira* (Dalmazia).

H Mi servo anche questo per ## : L Mi serve anche questo per senza.

Циїирана лиїераїура

БЕР: *Български етимологичен речник*. I–. София: Българска академия на науките – Институт за български език, 1971–.

[BER: *B"lgarski etimologičen rečnik*. I–. Sofija: B"lgarska akademija na naukite – Institut za b"lgarski ezik, 1971–]

Вучковић, Марија. „Прилог историји речи триклет“. *Зборник Маїице српске за филологију и лингвистику* 61/1 (2018): стр. 33–58.

[Vučković, Marija. „Prilog istoriji reči triklet“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 61/1 (2018): str. 33–58]

Даничић, Ђуро. *Основе српскога или храватскога језика*. Биоград: Државна штампарија, 1876.

[DANIČIĆ, Đuro. *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika*. Biograd: Državna štamparija, 1876]

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Српски рјечник, исїумачен њемацкијем и лаїинскијем ријечима*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1852².

[KARADŽIĆ, Vuk Stefanović. *Srpski rječnik, istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*. Beč: Štamparija Jermenskog manastira, 1852²]

МЕДИЋ, Мојо. „Додатак природописној и медицинској номенклатури“. *Леїоїис Маїице српске* 160 (1889): стр. 70–91.

[MEĐIĆ, Mojo. „Dodatak prirodopisnoj i medicinskoj nomenklaturi“. *Letopis Matice srpske* 160 (1889): str. 70–91]

- Медић, Мојо. „Грађа за природописну номенклатуру и за рибарско оруђе“. *Летопис Матице српске* 166 (1891): стр. 60–81.
- [MEDIĆ, Mojo. „Građa za prirodopisnu nomenklaturu i za ribarsko oruđe“. *Letopis Matice srpske* 166 (1891): str. 60–81]
- Медић, Мојо. „Други додатак грађи за природописну номенклатуру и за рибарско оруђе“. *Летопис Матице српске* 188 (1896): стр. 120–134.
- [MEDIĆ, Mojo. „Drugi dodatak građi za prirodopisnu nomenklaturu i za ribarsko oruđe“. *Letopis Matice srpske* 188 (1896): str. 120–134]
- Михаловић, Велимир, Гордана Вуковић. *Српскохрватска лексика рибарства*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1977.
- [MIHALOVIĆ, Velimir, Gordana Vuković. *Srpskohrvatska leksika ribarstva*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1977]
- Недељковић, Бранислав. „Дописивање П. Будманија с В. Богишићем“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 34 (1968): стр. 98–111.
- [NEDEJKOVIĆ, Branislav. „Dopisivanje P. Budmanija s V. Bogišićem“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 34 (1968): str. 98–111]
- Петровић, Драгољуб, Светлана Вареника, Дејан Милорадов, Катарина Сунајко, Ивана Ћелић. *Речник српских говора Војводине*. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- [PETROVIĆ, Dragoljub, Svetlana Varenika, Dejan Miloradov, Katarina Sunajko, Ivana Ćelić. *Rečnik srpskih govora Vojvodine*. Novi Sad: Matica srpska, 2019]
- Поповић, Ђорђе. *Речник српскога и немачкога језика*. Д. II. Панчево: Јовановић, 1881.
- [POPOVIĆ, Đorđe. *Rečnik srpskoga i nemačkog jezika*. D. II. Pančevo: Jovanović, 1881]

*

- BARTOLI, Matteo Giulio. *Das Dalmatische : Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania*. Bd. I–II. Wien: A. Hölder, 1906.
- BERSA, Josip. *Dubrovačke slike i prilike* (1800–1880). Zagreb: Matica srpska, 1941.
- BUDMANI, Pero. „Dubrovački dijalekat, kako se sada govori“. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 65 (1883): str. 154–179.
- BRUSINA, Spiridion. „Pabirci za hrvatsku ihtiologiju i za ribarstvo“. *Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva* 7/8 (1892): str. 221–288.
- ERHSJ: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- HERMAN, Ottó. *A magyar halászat könyve*. Budapest: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1887.
- IVE, Antonio. „L’antico dialetto di Veglia“. *Archivio glottologico italiano* 9 (1886): p. 115–187.
- LIGORIO, Orsat. „Nešto o akcentu dalmatoromanskih relikata“. *Croatica et Slavica Iadertina* 9/2 (2013): str. 335–363
- LIGORIO, Orsat. „Pero Budmani, the Indologist“. In: Ivan Andrijačić (ed.). *Croatian-Indian Links*. Zagreb: Croatian-Indian Society, 2022: p. 91–99.
- REŠETAR, Milan. „Pero Budmani“. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 39 (1926): str. 91–111.

- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1876–1976.
- SCHUCHARDT, Hugo. *Dem Herrn Franz von Miklosich zum 20. November 1883: Slawo-deutsches und Slawo-italienisches*. Graz: Leuschner und Lubensky, 1884.
- SCHUCHARDT, Hugo. *Romanische Etymologieen. II*. Wien: C. Gerold's Sohn, 1899.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. <<https://fran.si>>. 6. 5. 2024.
- ZENKER, Jules Théodore. *Dictionnaire turc-arabe-persan*. Leipzig: W. Engelmann, 1866.

Извори

- BUDMANI, Pero. Zagreb: Universitätsbibliothek Graz, Abteilung für Sondersammlungen, sign. 01443, 8. 10. 1899a. Доступно на интернету као „Pietro Budmani an Hugo Schuchardt (01-01443)“, hrsg. von Frank-Rutger Hausmann, *Hugo Schuchardt Archiv*. <<https://gams.uni-graz.at/o:hsa.letter.9168>>. 6. 5. 2024.
- BUDMANI, Pero. Zagreb: Universitätsbibliothek Graz, Abteilung für Sondersammlungen, sign. 01444, 5. 11. 1899b. Доступно на интернету као „Pietro Budmani an Hugo Schuchardt (02-01444)“, hrsg. von Frank-Rutger Hausmann, *Hugo Schuchardt Archiv*. <<https://gams.uni-graz.at/o:hsa.letter.9169>>. 6. 5. 2024.
- BUDMANI, Pero. Zagreb: Universitätsbibliothek Graz, Abteilung für Sondersammlungen, sign. 01445, 8. 11. 1899c. Доступно на интернету као „Pietro Budmani an Hugo Schuchardt (03-01445)“, hrsg. von Frank-Rutger Hausmann, *Hugo Schuchardt Archiv*. <<https://gams.uni-graz.at/o:hsa.letter.9170>>. 6. 5. 2024.
- BUDMANI, Pero. Zagreb: Universitätsbibliothek Graz, Abteilung für Sondersammlungen, sign. 01446, 9. 8. 1900. Доступно на интернету као „Pietro Budmani an Hugo Schuchardt (04-01446)“, hrsg. von Frank-Rutger Hausmann, *Hugo Schuchardt Archiv*. <<https://gams.uni-graz.at/o:hsa.letter.9171>>. 6. 5. 2024.
- SCHUCHARDT, Hugo. Graz: Institute für Romanische Sprachen und Literaturen und Jberg-Bibliothek, sign. HSJJ08, 16. 9. 1917. Доступно на интернету као „Hugo Schuchardt an Jakob Jud“, hrsg. von Frank-Rutger Hausmann, *Hugo Schuchardt Archiv*. <<https://gams.uni-graz.at/o:hsa.letter.8526>>. 6. 5. 2024.
- SCHUCHARDT, Hugo. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 4. 10. 1900. Доступно на интернету као „Hugo Schuchardt an Vatroslav Jagić (67-s.n.)“, hrsg. von Claudia Mayr und Helena Reimann, *Hugo Schuchardt Archiv*. <<https://gams.uni-graz.at/o:hsa.letter.4867>>. 6. 5. 2024.

Орсат Л. Лигорио
Белградский университет
Философский факультет
Отделение классических наук

ЧЕТЫРЕ ПИСЬМА ПЕРО БУДМАНИ ГУГО ШУХАРДУ

Р е з ю м е

В 1899 и 1900 гг. Перо Будмани, тогдашний редактор *Словаря JAZU*, послал великому немецкому романисту и баскологу Гуго Шухарду четыре письма, которые недавно были оцифрованы в ходе обработки *Архива Шухарда* в Грацском университете. В письмах обсуждается значение и происхождение сербско-хорватского рыбацкого термина *ћрбок*. Кроме того, в них обнаруживаются кое-какие ценные свидетельства интереса Будмани к далматороманским реликтам. Будмани был первым учёным, занимавшимся этой темой; в работе *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori* (1883) он собрал первые шестьдесят далматороманских реликтов. Из одного из писем можно заключить, что Будмани планировал издать ещё одну (в итоге так и не изданную) работу о далматороманских реликтах. Для этой цели он собрал чуть больше шестидесяти далматороманских реликтов, включая уже опубликованные в «Дубровницком диалекте». Новые же далматороманские реликты, — по-видимому, те, что Будмани выявил при работе над буквой «К» *Словаря JAZU*, а именно: схрв. *кенићѣнѣр* ‘шёлковая нить, струна’, *кѣра* ‘бахрома’, *кијерна* ‘Cerna gigas’, *кименаи* ‘скрип между двумя досками на корабле’. Кроме того, к новым далматороманским реликтам следует причислить и схрв. *гѣра* ‘Smagis alcedo’, отнесённое Будмани к таковым в одном из писем.

Ключевые слова: Перо Будмани, Гуго Шухард, сербско-хорватская рыбацкая терминология, далматороманский.

Orsat L. Ligorio
University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department of Classics

PERO BUDMANI'S FOUR LETTERS TO HUGO SCHUCHARDT

S u m m a r y

In 1899 and 1900, Pero Budmani, the then editor of the *Dictionary of the Yugoslav Academy* (*Rečnik JAZU*), wrote four letters to Hugo Schuchardt, a renowned German scholar specializing in Romance languages and Basque. Their correspondence has recently been digitized within the *Schuchardt Archives* at the University of Graz. These letters discuss the meaning and origins of the Serbo-Croatian piscatorial term *trbok* and even offer a valuable insight into Budmani's interest in Dalmatian-Romance loanwords. Budmani was the first scholar to study this subject; in his paper *Dialect of Dubrovnik, as it is Spoken Today* (*Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*) (1883), he identified the first loanwords of Dalmatian-Romance origin in Serbo-Croatian (60 of them, to be precise). From one of the letters to Schuchardt, it can be inferred that he later intended to publish another study on the subject – a project which never came to fruition. For this purpose, he gathered about sixty Dalmatian-Romance loanwords in total, including those he already published in the *Dialect of Dubrovnik*. The paper concludes that the newly collected Dalmatian-Romance loanwords (not more than 10 in number) must have been the ones that Budmani identified while editing the letter *K* for the *Dictionary of the Yugoslav Academy*, i.e., SCr. *kentēnār* 'silk thread, string', *kēra* 'tuft', *kijerna* 'Cerna gigas' and *kimenat* 'crack between two boards on a ship', to which may be added SCr. *gēra* 'Smaris alcedo', specifically designated as a Dalmatian-Romance loanword in one of Budmani's letters to Schuchardt.

Keywords: Pero Budmani, Hugo Schuchardt, Serbo-Croatian piscatorial terminology, Dalmatian Romance.

ISSN 0350-185X, – Књ. 80, св. 2 (2024), стр. 63–85

UDK: 811.163.41'373.45

821.163.41.09 Стефановић Венцловић Г.

COBISS.SR-ID 159364105

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2402063M>

Примљено: 5. маја 2024.

Прихваћено: 14. јуна 2024.

Оригинални научни рад

Соња Ђ. Манојловић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ORCID iD 0000-0003-4759-5155

МАЧ ДУХОВНИ ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА: УПОТРЕБА ТУРЦИЗАМА У ПРЕВОДИМА БИБЛИЈСКИХ ЦИТАТА**

У раду се анализирају турцизми употребљени у библијским цитатима у Венцловићевом преводу Мача духовног. Поређењем са црквенословенским предлошком (руске редакције) издвојени су турцизми употребљени као директан превод једне црквенословенске речи, они којима се мења превођена реалија, као и они који су део мање или веће експликације. Поред тога, поређење је вршено и са Вуковим преводом Новог завета и Даничићевим преводом Старог завета, како би се уочила евентуална поклапања, имајући у виду да су у оба превода коришћени турцизми. За црквенословенску реч која се преводи турцизмом, у целокупном анализираном одломку рукописног текста евидентирани су сви остали преводи те речи, како би се показало у којим је случајевима Венцловић искористио турцизам, иако је на располагању имао и друге народне речи.

Кључне речи: турцизми, Мач духовни, Гаврил Стефановић Венцловић, преводи Библије.

1. Увод

Превод *Мача духовног* Гаврила Стефановића Венцловића из 1736. године обилује библијским цитатима.¹ Већ је примећено да се Венцловић

* sonja.manojlovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ 5. 2. 2024. године.

¹ Венцловићев *Мач духовни* превод је истоимене штампане књиге черниговског архиепископа Лазара Барановича из 1666. године, писане руском редакцијом црквенословенског језика.

тудио да се слушаоцима обраћа језиком који им је био разумљив и којим су вероватно и сами говорили, настојећи и да оствари емотивну блискост са њима, користећи се низом језичких средстава, попут директних обраћања, разговорних фраза и конструкција и појединих речи којима излагање стилизује у духу народног говора (СТЕФАНОВИЋ-БАНОВИЋ 2017: 357).

Овај рад има за циљ да анализира турцизме које је Венцловић користио у преводима библијских цитата и парафраза, полазећи од претпоставке да се ради о маркирано народним речима. Претпоставља се, такође, да сврха употребе турцизама није била само постизање разумљивости текста већ да су имали и стилску функцију. Како су и Вук и Даничић у својим преводима користили турцизме², поређење може показати да ли су се на истом месту и код њих нашли турцизми и који су то турцизми били. Поклапање би могло указати на то да је у српском језику у распону од приближно једног столећа за превод одговарајуће црквенословенске речи турцизам био једино лексичко решење, а не стилско опредељење аутора.

Од целокупног рукописног текста за анализу је изабран сегмент друге књиге (Архив САНУ 268), од л. 95г до 145v и од 155г до 163v.³ Изабрани корпус садржи укупно 29450 облика, односно 3271 реч, од чега у оквиру превода сегмената Старог и Новог завета 5308 облика, односно 1168 речи.

2. Турцизми у Венцловићевим преводима СВЕТОГ ПИСМА

У анализираном сегменту текста посведочена су укупно 24 турцизма (*адеи*, *ама*, *бадава*, *бак(а)рни*, *баишча*, *дугмен*, *дурма*, *ђубре*, *занайи*, *зејишин*, *инайишини се*, *кавга*, *кадар*, *коркулук*, *кревеи*, *минђуша*, *мисирски*, *сомун*, *џабанџе*, *џане*, *хазина*, *харамија*, *хрсузин*, *чак*).

Поређењем са црквенословенским предлошком (руске редакције), забележени турцизми разврстани су у следеће групе: турцизми којима се директно преводи одређена црквенословенска реч, затим турцизми којима се у преводу мења реалија која се преводи и турцизми који нису део

² Вук је у свом преводу Новог завета употребио 54 турцизма, од чега је 30 сам идентификовао у предговору: *аждаха*, *амајлија*, *аџуван*, *бадава*, *басамак*, *долама*, *занат*, *исе*, *кавгација*, *кадар*, *калдрма*, *кеса*, *кула*, *ленгер*, *мана*, *неимар*, *нишесте*, *ока*, *пазар*, *сахат*, *соба*, *сунђер*, *торба*, *филдиш*, *хазна*, *хајдук*, *харач*, *хатер*, *чалма*, *чаришија* (Вук: V). Поред њих, употребио је и следеће турцизме, које није навео у предговору: *алат*, *аманет*, *барем*, *будала*, *бунар*, *дуд*, *зар*, *конак*, *мермер*, *Мисир*, *паланка*, *сандук*, *скерлет*, *темељ*, *тефтер*, *фењер*, *хазнадар*, *хајде*, *чадор*, *чамац*, *чивут(ин)*, *чичак*, *чокот*, *целат* (RUSEK 2004: 21–40).

³ Исти корпус коришћен је у изради докторске дисертације (Манољовић 2023), а овде је грађа искоришћена на други начин, зарад другачијег истраживања.

релативно дословно преведеног текста, већ део Венцловићеве експликације. Последњу групу поделили смо на две подгрупе – турцизме који су део мање експликације, где се једна црквенословенска реч из предлошка додатно објашњава или преводи низом синонима и турцизме који су део веће експликације или текста који је Венцловић уметнуо у свој превод. Поједини турцизми се јављају у различитим типовима превода, и они су издвојени у посебну групу.

2.1. Турцизми којима се директно преводи црквенословенска реч

Прву групу турцизама чине они који су употребљени као преводни еквивалент одређене црквенословенске речи, некад у оквиру дословног превода текста предлошка, а некад и у оквиру слободнијег превода. Заједничко им је то да увек представљају директан превод једне конкретне речи из предлошка, а да притом та реч није додатно објашњавана, нити превођена низом синонима. У анализираном корпусу оваквих турцизама је седам, од чега већину чине именице, међу којима нема апстрактних.

зејтин

Именица *зејтин*⁴ ‘уље’ се у анализираном одломку појављује пет пута, од чега једном у преводу Јеванђеља по Луки, као преводни еквивалент цсл. *єлей*. На одговарајућем месту у Вуковом преводу употребљена је реч *уље*.

(1) Баранович: *ѡбѡза стрѣпы єгоѡ , козликаѡ єлей и вино* ^{ѡскѣѣ} 32r₁₀₋₁₁ (Лк 10.30–34); Венцловић: *ѡбѡза мѡ стрѣпове нѣгове краѣте · поливаюкѹ вино^м[ь]*, и квашекѹ *зеитино^м[ь]* 113r₁₉₋₂₀ (Лк 10.30–34); Вук: ... зави му ране и зали *уљем* и вином ... (Лк 10.30–34)

Цсл. именица *єлей* појављује се у анализираном корпусу 17 пута, од чега се пет пута преводи именицом *зејтин*, осам пута је преводни еквивалент именица *јелеј* (в. нпр. пример 2), а други преводни еквиваленти су *масло* (пр. 3) и *миризма* (пр. 4):

(2) Баранович: *да излѹт^ѹ на єго ѡзкы єлей* *мѹра* 32v₂₋₃; Венцловић: *да изаспѹ на нѣгове ране єлей* *мѹра* 113v₁₁₋₁₂ (3) Баранович: *єлей же грѣшнаго да не нацѡсти^ѹ главы цѡѡѡ* 32v₂₀ (Пс 140.5); Венцловић: *масло* грѣш^ѹника *ѡ* да не нама^ѹти мое главѣ · 114r₅₋₆ (Пс 140.5) (4) Баранович: *не помазаша бо єлеецѹ* *сконѹ* *излѹбаѡщѹ* сѣ слѣзѡми 36v₁₀₋₁₁; *нысѹ помазале просипѡна своѡм*^м[ь] *мѹриз^мо^м[ь]* сѣ свѣзѡми 117v₂₀₋₂₁.

⁴ Реч *зејтин* потиче од срсм. *zejtin*, уп. тур. *zeytin*(*yağı*) ‘маслина; (маслиново уље)’. Крајње порекло води од ар. *zāyūn*. Реч је балкански турцизам, уп. мак. *зејтин*, буг. *зехтин*, диј. *зейтин*, рум. (Банат) *zaitin* (Stachnowski 1967: 72; ПЕРСЈ, KEWT: 371; уп. Škaljić 650; Skok 3: 648; Петровић 2012: 140, s. v. *зејтинѡча*). У српском језику најстарија потврда је из 1719. године (Михаловић 1972).

кревет

Именица *кревет*⁵ се у анализираном корпусу среће 16 пута, од чега пет пута у преводима библијских цитата и парафраза, четири пута у преводу Јеванђеља по Јовану и једном у парафрази Јеванђеља по Марку. У преводу Јеванђеља по Јовану ради се о преводу истог библијског цитата на четири различита места у тексту (примери 5–8), док је код примера из Јеванђеља по Марку реч о слободнијој парафрази библијског текста у предлошку, коју је Венцловић даље додатно проширио. У свим примерима реч *кревет* је употребљена као еквивалент за цсл. одрѣ из предлошка. У Вуковом преводу се на одговарајућим местима такође употребљава реч *одар*.

(5) Баранович: возди одрѣ твой и ходи · 43v₇₋₈ (Јн 5.8); Венцловић: да оуџмашѣ **креве** [ѣ] с мѣста те да ходишѣ · 125v₁₈ (Јн 5.8); Вук: ... устани, узми **одар** свој и ходи. (Јн 5.8) (6) Баранович: Возди одрѣ твой · 46r₄ (Јн 5.8); Венцловић: и оуџми твой **креве** [ѣ] · 129r₁ (Јн 5.8); Вук: ... узми **одар** свој ... (Јн 5.8) (7) Баранович: востани · возди одрѣ твой · _{и ходи} · 40v₂₆–43r₁ (Јн 5.8); Венцловић: оустани · те оуџми твой **крѣве** [ѣ] и иди · 125r₄₋₅ (Јн 5.8); Вук: ... устани, узми **одар** свој и ходи. (Јн 5.8) (8) Баранович: Востани возди одрѣ твой и ходи · 38r₁₁ (Јн 5.8); Венцловић: оустани · те оуџми твой **кревѣ** [ѣ] · и ходи · 119r₁₅₋₁₆ (Јн 5.8); Вук: ... устани, узми **одар** свој и ходи. (Јн 5.8) (9) Баранович: аки свѣтланика неѣтаѣнаго по^а сим^а **одроу** _{цмѣ : ѣ} · 43r₂₃ (Мк 4.21); Венцловић: како-но зажежена ла^мбада ко^а вр^{ло} пла^мти и не може се зата^нати по^а [ѣ] ты^м [ѣ] **крѣвето** [ѣ] · 125v₆₋₈ (Мк 4.21); Вук: ... еда ли се свијећа ужиже да се метне под суд или под **одар**? а не да се на свијетња^к метне? (Мк 4.21)

Цсл. реч одрѣ се у анализираном сегменту Барановичевог текста појављује 30 пута, од чега седам пута у преводима и парафразама Библије. Као преводни еквивалент у Венцловићевом тексту пет пута се појављује такође реч *одар* (в. нпр. пример 10), 16 пута реч *кревет*, а остали преводни еквиваленти су *постеља* (пример 11) и *сандук* (пример 12).

(10) Баранович: не та^а ли свѣта ег^о по^а сим^а **одроу** ? 43v₂₋₃; Венцловић: еда не тае негово^е свѣт^ло^ке по^а [ѣ] ты^м [ѣ] **одро** [ѣ] 125v₁₁ (11) Баранович: возди одрѣ твой 43r₁₉ (Јн 5.8); Венцловић: да оуџме **постелю** носити одонв^а [ѣ] гдѣ е лѣжа^о 125v₃ (Јн 5.8) (12) Баранович: ниже то^ки^о ѿ **одроу** бо^{лѣ}з^ни · но и ѿ **одроу** см^ерт^ни 42v₂₅₋₂₆; Венцловић: ни пакъ исто ѿ [ѣ] **постелна** ѣ придиж^кв^а не^агод^ны · него и из **сандѣка** см^ерт^ны 122r₁₋₂

⁵ Реч *кревет* потиче од тур. *kerevet*, крајње порекло од грч. краѣѣти (Скок 2: 192; KEWT: 218). Реч је балкански турцизам, уп. мак. *креветѣ*, буг. *крѣвѣт*, арх. *кревайѣ*, алб. *krevet*, грч. креѣѣѣти (Скок 2: 192). У српском језику први пут је забележена 1714. године (Михаиловић 1972).

мисирски

Придев *мисирски*⁶ ‘египатски’ се у анализираном корпусу среће на једном месту, у преводу Посланице светог апостола Павла Јеврејима, као еквивалент цсл. егѣпетскѣй. Ово је уједно и једино појављивање овог цсл. придева у предлошку, тако да других преводних еквивалената нема. На одговарајућем месту је код Вука такође употребљен придев *мисирски*.

(13) Баранович: болшеѣ богѣтство вѣдѣниѣ **Егѣпетскѣх** сокровищѣ , поношеніе Хѣѣ свѣ : ѣи · 56v₈₋₉ (Јевр 11.26); Венцловић: повѣђе е свѣреем[ъ] богѣтаство ѣи: наменѣѣ себе поношеніе х(ри)с(то)во ѿ[ъ] **мисирскога** блага · 140v₈₋₉ (Јевр 11.26); Вук: Државши срамоту Христову за веће богатство од свега блага **Мисирскога**; јер гледаше на плату. (Јевр 11.26).

хазина

Реч *хазина*⁷ ‘ризница’ је у анализираном одломку употребљена три пута, од чега једном у преводу Јеванђеља по Матеју, као еквивалент цсл. сокровище. У Вуковом преводу одговарајућег места употребљена је реч *клијет*.

(14) Баранович: бѣгин чѣлци ѿѣцы сѣын , ѿ бѣгаго сокровища срѣца своегѣѣ · износѣѣ ѿ мнѣ бѣгомѣ бѣѣ бѣгаа , лѣкавыѣ же чѣлкъ арїи , ѿ лѣкаваѣ сокровища износѣѣ лѣкаваа ѿѣѣ : ѣи. 71r₂₂₋₂₅ (Мт 12.34–35); Венцловић: а овы бл(а)гїи и добрїи с(ве)тїи оцы · ѿ[ъ] бл(а)гога скровища свога срѣца изнесе ѿ мени бл(а)го“(ъ) б(о)зѣ добѣраа · а тай лѣкавы ч(ло)вѣкъ арїи , и-з-лочесте свое **хазїине** износи лѣкавство · 157r₈₋₁₁ (Мт 12.34–35); Вук: Добар човјек из добре клијети износи добро; а зао човјек из зле **клијети** износи зло. (Мт 12.34–35).

Цсл. реч. сокровище у анализираном корпусу се у предлошку употребљава 12 пута, од чега пет пута у преводима цитата и парафраза Библије. Поред речи *хазина* као преводни еквиваленти употребљене су и следеће речи: *благо* (в. пр. 13), *ађар* (пр. 15), *имање* (пр. 16), *скровиште* (в. пр. 14), *спенза* (пр. 17).

(15) Баранович: се ѣѣѣ скѣделникѣ нѣѣѣѣ **сокровище** премѣрости и разѣѣѣ бѣѣѣ , вѣ скѣделноѣ сосѣѣѣ сѣтѣѣѣѣ нѣѣѣѣ 75r₂₁₋₂₄; Венцловић: ево са[е] видимо , да е тай сѣсѣѣ[ъ] зе[м]лѣниѣ , кои-но дрѣжи и има оу себи скѣпе **ађаре** , и много

⁶ Именица *мисир*, од које је изведен придев *мисирски*, потиче од тур. *misir*, крајњег арапског порекла, од ар. *miṣr* (Скок 2: 432; KEWT: 256). Придев *мисирски* је први пут забележен у српском језику 1631. године (И. Т. Мрнавић, RJAZU). Мотивна реч *Мисир* такође се бележи од прве половине XVII века (И. Гундулић, RJAZU).

⁷ Реч *хазина* потиче од тур. *hazine* ‘благо’, крајње порекло од ар. *ḥazīna* (KEWT: 171; уп. Петровић 2012: 34, s. v. *азна*; Скок 1: 662, s. v. (*h*)*azna*; ŠKALJČ 323, s.c. *hazna*). Реч је балкански турцизам, уп. буг. *хазна*, алб. *haznë* (уп. Петровић 2012: 34, s. v. *азна*; Скок 1: 662, s. v. (*h*)*azna*; ŠKALJČ 323, s.c. *hazna*). У облику *хазна* реч је забележена први пут 1496. године (Савић 2011: 33). У облику *хазина* нема забележених потврда.

благо · премѣ^лрости и разѣмости б(о)жїе напѣнїе є · оу землїаном^л[ъ] сѣдѣ наше слике 139_{r₁₁₋₁₃} (16) Баранович: ѿкрокены мнѣ быша **съкроквицѣ** егоу Рѣка и Рѣкѣ 29_{r₃₋₄}; Венцловић: и мени св ѿкривена была нїегова **иманїа** , рѣка и ребѣро 110_{v₈₋₉} (17) Баранович: ѿкрѣ^тже^а се **съкроквице** не копае^т егоу но ѿкрывае^т вѣм^л 28_{v₂₆}–29_{r₁}; Венцловић: и ка^л[е] нагнѣ тѣ **спенѣзѣ** , не закопа є пакъ · него є свїи^л[ъ] ѿкрїи 110_{v₆₋₇}.

У примеру бр. 14 турцизам је могао бити употребљен да би се избегло понављање исте речи у две узастопне реченице, мада је поред турцизма Венцловић имао на располагању неколико других преводних еквивалената.

харамија

Реч *харамија*⁸ ‘разбојник’ употребљена је једном у анализираном корпусу, у преводу Јеванђеља по Луки, као преводни еквивалент цсл. *разбойникъ*. У Вуковом преводу одговарајућег места употребљен је други турцизам – *хајдук*.

(18) Баранович: Члѣкѣ нѣкїй сѣдѣщїй ѿ Іерѣлїма · и къ Разбо^лннїкї впадѣый 32_{r₄₋₆} (Лк 10.30–34); Венцловић: неки ч(ло)в(ѣ)къ · що є излазекѣ^л из ѣр(о) ч(а)лїма на пѣтѣ допѣш мегю **харамїе** · 113_{r₁₁₋₁₂} (Лк 10.30–34); Вук: А Исус одговарајући рече: један човјек силажаше из Јерусалима у Јерихон, па га ухватише **хајдуци** ... (Лк 10.30–34).

Цсл. реч у анализираном корпусу употребљена је два пута, од чега једном у преводу библијског цитата. У другом примеру као преводни еквивалент употребљена је иста реч – *разбојник* (пр. 19).

(19) Баранович: посреѣн двою разбойннїкѣх постраѣа 32_{r₁₅₋₁₆}; Венцловић: измегю два **разбоиника** мѣкѣв пропатїи 113_{v₂}

хрсузин

Реч *хрсузин*⁹ ‘лопов’ је у анализираном корпусу употребљена двапут, оба пута у преводима библијских цитата (по једном у преводу одломка из Прве посланице светог апостола Павла Солуњанима и из Јеван-

⁸ Реч *харамија* потиче од тур. *harami* ‘разбојник, лопов’, крајње порекло од ар. *ḥarāmī* (Петровић 2012: 49–50, s. v. *aramija*; Скок 1: 656; ШКАЛЋ 313; KEWT: 169). Реч је балкански турцизам, уп. мак. *арамѣја*, буг. *харамѣја*, арум. *harami*, алб. *harami* (Петровић 2012: 49–50, s. v. *aramija*; Скок 1: 656; ШКАЛЋ 313). У српском језику се бележи од XVI века (М. Држић, RJAZU).

⁹ Реч *хрсузин* потиче од тур. *hırsız* ‘лопов’, недовољно јасног крајњег порекла (Петровић 2012: 247, s. v. *pcъз*; Скок 1: 655, s. v. *har*²; ШКАЛЋ 334). Крајње порекло турске речи могло би бити од старијег *ırzsız* – *ırsız*, изведеног од арапског ‘*ird*’ ‘ча^л’ турским суфиксом *-sız* (KEWT: 172). Реч је позајмљена и у бугарски, уп. буг. *хърсѣзин* (поред *хърсѣз*). У српском језику је први пут забележена 1717. године (RJAZU).

даже дѣсь по Ђѣскрѣнѣи Љѣом' 28г₁₁₋₁₂; Венцловић: ѣрь то и до д(а)н(а)ѣ по х(ри)
 ѣ(то)вѣ оускрѣ(ѣ)нѣкю 109v₁₅₋₁₆ (26) Баранович: преже **даже** мѣрь не бытъ 70v₁₀₋
₁₁; Венцловић: преже тога , до*лѣ **иошѣ** свѣта и вѣка нѣ было 156v₁₋₂ (27)
 Баранович: преже **даже** мѣрь не бытъ 76г₁; Венцловић: док*ле **иоше** свѣтъ[ѣ] нѣ
 бѣо сътворенъ · 162г₂₂.

2.2. Турцизми којима се мења реалија

Другу групу турцизама чине они који су употребљени да означе другу реалију у односу на ону употребљену у предлошку. Мењајући застарелу или мање познату реалију, Венцловић приближава текст савременом слушаоцу, а у неким случајевима га и чини сликовитијим.

коркулук

Именица *коркулук*¹¹ 'заштитни осигурач на ватреном оружју' се у анализираном корпусу појављује једном, у преводу Псалама, као еквивалент цсл. *лѣкѣ*. У Даничићевом преводу је на одговарајућем месту такође употребљена именица *лук*.

(28) Баранович: оръжје своѣ изде · лѣкѣ своѣ напраже · ѣаѣ : ѣ · 46г₂₆ (Пс 7.13); Венцловић: свое ѣ оръжје ѣ трѣаш на пѣшчано[ѣ] ѣ табанѣтетв **коркѣлѣкѣ** запеш 129v₃₋₄ (Пс 7.13); Даничић: ... он оштри мач свој, натеже **лук** свој, и наперује га; (Пс 7.12).

Цсл. именица *лѣкѣ* у анализираном корпусу се среће седам пута, од чега четири пута у преводима библијских цитата и парафраза. На четири места као преводни еквивалент је употребљена иста именица као у црквенословенском – *лук*, а поред именице *коркулук* преводни еквивалент је и реч *пиштољ* (пр. 29).

(29) Баранович: онѣ са ѣлѣ **лѣка** 46v₆; Венцловић: онѣ ѣ трѣаш **пишѣтољ** · 129v₁₄.

¹¹ Именица *коркулук* потиче од тур. *korkuluk* 'штитник' < *korku* 'страх', уп. буг. *коркулук* 'страшило' (уп. Петровић 2012: 187, s. v. *корка*; Шкалjić 416, s. v. v. *корка*, *коркалук*). Реч у овом значењу није забележена, а најстарија потврда у српском језику, у значењу 'забат на кући' датира из 1884. године (RIAZU).

минђуша

Реч *минђуша*¹² се у анализираном корпусу појављује једном, у преводу парафразе Јеванђеља по Луки, према цсл. *драхма*. На одговарајућем месту у Вуковом преводу употребљена је реч *динар*.

(30) Баранович: нбо и подражающе то женѣ погвѣнвшей свою ^{драхма} *драхмѣ* · и ообрѣтшей ю съ возженны^и свѣти^инико^и ^{лск : ѿ} · 36v₂₆–37r₁₋₂ (Лк 15.8); Венцловић: зашто то вы оузгльдасте се на онѧ женѣ цо е била изгвѣи^{на} свою једн^с *мин'гюшѣ* бисер'нѣ · и пронагѣ е пакъ с' оужежено^м[ѣ] свѣћо^м[ѣ] 118r₁₁₋₁₃ (Лк 15.8); Вук: Или која жена имајући десет динара, ако изгуби један *динар*, не запали свијеће, и не помете куће, и не тражи добро док не нађе? (Лк 15.8).

Цсл. реч *драхма* употребљена је три пута у анализираном делу Барановичевог текста, од чега једном у парафрази библијског текста. Поред речи *минђуша* као преводни еквиваленти код Венцловића су употребљене речи *билензлук* (пр. 31) и *трошак* (пр. 32).

(31) Баранович: ообрѣтостѣ снѣ *драхмѣ* 37r₃₋₄; Венцловић: и наћосте тай *билѣнзлѣкѣ* 118r₁₅ (32) Баранович: издѣ^инаѧ за ни^х ваша *драхма* воздаде сѧ вѧ^и добрѣ 36v₂₄₋₂₅; Венцловић: цо е издѧть вашѣ *трошакѣ* за ни^х[ѣ] · то ва^м[ѣ] се је двострѣкѣ и трострѣкѣ вратио 118r₁₀₋₁₁.

табанце

Реч *табанце*¹³ ‘део пушке’ се у анализираном одломку среће једном, у парафрази Псалама. Директног еквивалента нема ни у предлошку ни на одговарајућем месту код Даничића, али је сврстана у ову групу јер је део описа реалије којом Венцловић осавремењује библијски текст.

(33) Баранович: оръжїе свое изде · лѣкѣ своѣ^и напръже · ^{ѡал : ѡ} 46r₂₆ (Пс 7.13); Венцловић: ^{ѡал(омѣ)} свое е оръжїе ^ѡ · трѣгѧ на пвѣшчѧно^м[ѣ] е *табан'цетѣ* кор'кѣлѣкѣ запеш 129v₃₋₄ (Пс 7.13); Даничић: ... он оштри мач свој, натеже лук свој, и наперује га; (Пс 7.12).

¹² Реч *минђуша* потиче од тур. *tengüş*, крајње порекло од перс. *māngūš*. Балкански је турцизам, уп. мак. *менђуша*, буг. *менђуш*, *менђуш(а)*, арум. *minçiuşe* (ПЕРСЈ, ШКАЛЈС 457; Петровић 2012: 210; Скок 2: 405). У српском језику је у овом облику први пут била потврђена 1767. године (Михалловић 1972), што значи да је Венцловићева потврда старија од свих забележених у консултованим речницима. У облику *менђуша* среће се први пут 1683. године (М. Раднић, RJAZU).

¹³ Реч *табанце* потиче од тур. *tabanca* ‘пиштољ, револвер’, заст. диј. ‘шамар’ (KEWT: 319; ШКАЛЈС 593–594; уп. Скок 3: 427–428, s. v. *taban*). У српском језику је у облику *табанце* потврђена у народним песмама (RJAZU), а у облику *табанче* први пут је забележена 1660. године (Михалловић 1972).

2.3. Турцизми у оквиру експликација једне цсл. речи

Трећу групу турцизама чине они који су употребљени тамо где Венцловић једну црквенословенску реч преводи низом синонима или је на други начин подробније објашњава, проширујући текст предлошка, некада једном речју, а некада и читавом реченицом.

адет

Именица *адет*¹⁴ ‘обичај’ се у анализираном одломку појављује на три места, од чега једном у преводу Јеванђеља по Матеју, као еквивалент цсл. законѣ. У Вуковом преводу нема еквивалената у преводу одговарајућег места.

(34) Баранович: и принеси даръ , нже повелѣ в' законѣ Моѡсей , вѣ свѣдѣтельство нм' ^{мѡѡ : ѡѡ : 43г₁₁₋₁₃} (Мт 8.4); Венцловић: и ѡнеси прѣ[ъ] ни[ъ] даръ , що ва[ъ] се прѣистой оу ваше[ъ] **аадетѣ** , како е заповѣдѡ оу законѣ моѡсей , за ниховѣ свѣдочѣв , 125г₁₆₋₁₈ (Мт 8.4); Вук: ... и принеси дар који је заповје-дио Мојсије ради свједочанства њима.

Цсл. реч законѣ се у предлошку појављује осам пута, од тога шест пута у преводима библијских цитата и парафраза, и у свим примерима осим овог преводи се речју *закон* (в. пр. 35).

(35) Баранович: знаменѣт' противнѣю **Законѣ** Бѣю , грѣховнѣю нашѣ Раѣслабѣ 45в₂₁₋₂₂; Венцловић: изсказѣ , що е свпроѣъ б(о)жѣга **закона** наша грѣхов'на раз-слаба 128в₁₅₋₁₆.

дурма

Прилог *дурма*¹⁵ ‘непрекидно’ се у овом тексту појављује само једном, у преводу Посланице Титу светог апостола Павла, без еквивалента у предлошку. У Вуковом преводу такође нема еквивалента, јер је у Венцловићевом преводу реч додата.

¹⁴ Реч *адет* потиче од сросм. *adet* (уп. тур. *âdet*), крајње порекло од ар. *ʾadā(t)*. Балкански је турцизам, уп. мак. *adem*, буг. *adēm*, рум. *adet*, *adētiu*, арум. *adēte*, алб. *adēt*, нгр. *αντέτι* (Stachowski 1967: 11; Škalčić: 69; Петровић 2012: 32; Скок 1: 9; ЕРСЈ 1: 64; KEWT: 53, s.v. *adet* II). Реч је забележена у српском језику од XVIII в. Најстарија потврда коју бележи Стаховски је из 1759. године (Stachowski 1967: 11). У облику *хадет* RJAZU је бележи најраније 1762. године (Ђ. Рапић), а у облику *адет* 1796. (Ј. Ст. Рељковић). Среће се и у више народних песама које је забележио Вук. Дакле, Венцловићева потврда је најстарија од свих забележених у консултованој литератури.

¹⁵ Реч *дурма* потиче од тур. *durma*, скраћеног инфинитива на *-ma*, према *durmak* ‘стајати’ (Скок 1: 460, s. v. *dur*). Најстарију потврду у српском језику консултовани извори бележе 1759. године (А. Ј. Кнезовић, Е. Павић, RJAZU), што значи да је Венцловићева потврда старија.

(36) Баранович: вѣдый ѿкоу разврати са таковыи , н согрешаетъ , н е^{ст} самоосвѣденъ ^{тит}
:ѣ . 73r₁₅₋₁₈ (Тит 3.10–11); Венцловић: знай добро , да е тай вѣђъ развратио
се кой је такавъ , и отишао по својој волѣ безстрага , и згрѣшве **дѣрѣма** ,
и е^{ст}[ѣ] само исто освѣгненъ . 159r₁₂₋₁₄ (Тит 3.10–11); Вук: ... Знајући да се
такови изопачио, и гријеши, и сам је себе осудио. (Тит 3.10–11).

ђубре

Именица *ђубре*¹⁶ се у овом одломку појављује четири пута, од чега једном у преводу Посланице светог апостола Павла Римљанима, као еквивалент цсл. нечѣсть (где је конструкција в' нечѣсть преведена двапут, као *ради погани и за ђубре*), док се на одговарајућем месту у Вуковом преводу среће именица *срамота*.

(37) Баранович: ѿ тогожѣ сдѣшенїа сотвориѣ ѿвѣ ꙗко сосѣ^а в' чѣстъ , ѿвѣ же в' не-
чѣ^{ст} ^{гнѣ} : ѣ , 55r₂₀₋₂₁ (Рим 9.21); Венцловић: ѿ[ѣ] онога јед'нога истога његова
рим[лѣаномъ] -ѣ замешанна спралнати ед'не сѣдове за ча^{ст}[ѣ] , а дръге пакъ ра^а[и]
поганы и за **гю^бре** . 139r₈₋₁₀ (Рим 9.21); Вук: ... да од једне гукѣ начини
један суд за част а други за **срамоту**?

Цсл. именица нечѣсть се у анализираном одломку појављује 8 пута, а поред именице *ђубре* има још и следеће еквиваленте: *нечаст* (пр. 38), *нечист* (пр. 39), *безчастни* (пр. 40), *непоштење* (пр. 41), *поган* (пр. 37).

(38) Баранович: сѣет са в' **Нечѣсти** 20r₆; Венцловић: сѣѣ се рече , оу **неча^{ст}[и]**
100r₉ (39) Баранович: н ѿкы ꙗко в' чѣсть , ѿкы же в' **нечѣст** ^{ѣ тни : ѣ} ; 50r₁₀₋₁₁ (2 Тим
2.20); Венцловић: и едни сѣ за пошенїе . а дръгїи за **нечїи^{ст}** . 133v₁₂₋₁₃ (2
Тим 2.20) (40) Баранович: н тако егда вса сосѣды **Нечѣст** 19r₁₅₋₁₆; Венцловић: и
тако ка^а[е] се је свѣ посвгѣ **безча^{ст}но** 99r₅₋₆ (41) Баранович: мѡа **нечѣ^{ст}** тѡа
нечѣ^{ст} 76r₆; Венцловић: що ли е пакъ мое **непо^шщенїе** то е твое **непощенїе**
162v₄₋₅.

занат

Именица *занат*¹⁷ се у овом тексту појављује једном, у преводу Псалама, као преводни еквивалент цсл. дѣло, које је преведено синонимима

¹⁶ Реч *ђубре* потиче од тур. *gübre*, крајње порекло од грч. κόπρος (ПЕРСЈ, Скок 1: 482, s. v. *đubar*; ШКАЛЉ 253; KEWT: 163). Балкански је турцизам, уп. мак. *ђубре*, буг. *гюбрѣ*. У српском језику најстарија потврда је из 1716. године (Михалловић 1972). Реч је забележена и у Бјелостенчевом речнику, издатом 1740. године, који је морао бити завршен пре 1675. године, када је он умро.

¹⁷ Реч *занат* потиче од српск. *zanat* (уп. тур. дијал. *zanat* забележено у Призрену), поред *zapaat*, крајње порекло од ар. *ṣan'ā(t)*. Балкански је турцизам, уп. мак. *занаѣт*, *занајат*, буг. *занаят*, *занјат*, арум. *zănate*, алб. *zanat*, *zanāt* (Stasnowski 1967: 71–72; Петровић 2012: 138–139; ПЕРСЈ, уп. Скок 3: 642; ШКАЛЉ 646; KEWT: 370). Најстарија потврда у српском језику је из XVI века. У овом значењу потврђена с почетка XVIII века (Ерлангенски рукопис, RIAZU).

посао и *занат*. У Даничићевом преводу на одговарајућем месту такође стоји именица *дјело*.

(42) Баранович: нбо идолы изык' сребро и злато , **дѣла** рѣкѣ члѣкихъ 57г₆₋₇ (Пс 113.12–14); Венцловић: зашто поган'скы св богови , що се назив'лю ідолы , ꙗл(омъ) рѣи они св ѿ[ъ] среб'ра и ѿ[ъ] злата посао и **зана[ъ]** лю[с]кы рѣкѣ · 141г₁₃₋₁₅ (Пс 113.12–14); Даничић: Идоли су њихови сребро и злато, **дјело** руку човјечијих... (Пс 115.4–7).

Цсл. именица **дѣло** се у анализираном одломку појављује 25 пута, од чега шест пута у преводима библијских цитата. На 12 места као еквивалент се такође користи именица **дѣло** (пр. 43), док се у осталим случајевима преводи у једном примеру именицом *занат*, а на другим местима следећим еквивалентима: *посао* (пр. 44), *радење* (пр. 45) и *чудо* (пр. 46).

(43) Баранович: ѡко да видѣт ѡѡа добраа **дѣла** 43г₂₄; Венцловић: јеръ да виде моѡа добра **дѣла** 125г₈ (44) Баранович: **дѣло** бѡ добѡ содѣла ѡ мѡѣ 33г₂₃₋₂₄; Венцловић: та ѡѡа е то добаръ **посаѡ** оучинила ѡ мени 114г₉₋₁₀ (45) Баранович: Извѣстила сѡ сѣла жена самѡѡ **дѣлоѡѡ** · быти себе ѡѡиноѡ 53г₁₄₋₁₅; Венцловић: и извѣстила е ова жена с(ве)таа са самы^м[ъ] свои^м[ъ] **радене^м[ъ]** · да е она права фотинѡа 137г₂₀₋₂₁ (46) Баранович: видѡѡѡи сѣе доброе **дѣло** ? 43г₂₆–43г₁₋₂; Венцловић: глѣдајући ово доброе аган'ца б(о)жѣга іс(оус)а , ко[ъ] те овче квпелѡ оучинѣѡ ѿ[ъ] нѣга **чѣдо** · 125г₁₀₋₁₁

инатити се

Глагол *инатити се*¹⁸ појављује се само на једном месту у овом тексту, у преводу Прве посланице светог апостола Павла Тимотију, као еквивалент цсл. глагола *сварити сѡ*. У преводу одговарајућег места код Вука нема еквивалената.

(47) Баранович: а рѣѡѡ Г'дню не подобѡѡѡт **сварити сѡ** ѡ тѡи : ѣ , 73г₂₂ (1 Тим 3.3); Венцловић: а правомѡ ѡ ти[моѡеѡ] ѡ слѡги г(о)с(под)нѣмѡ не валѡа **се инатити** ни се размѣтати ни махати рѣками · 159г₂₁₋₂₂ (1 Тим 3.3); Вук: Не пијаница, не бојак, не лаком, него кротак, миран, не среброљубац; (1 Тим 3.3).

Цсл. глагол *сварити сѡ* се у анализираном одломку јавља само једном. Поред глагола *инатити се* као преводни еквиваленти се срећу *ра-*

¹⁸ Именица *инат*, од које је изведен глагол *инатити се*, потиче од тур. *inat*. Турска реч води порекло од арапске речи *'inād*. Реч је балкански турцизам, уп. мак. *инает*, *инат*, буг. *инат*, алб. *inat*, грч. *iváti* (ПЕРСИЈ, ШКАЛЉ 346; Петровић 2012: 148; Скок 1: 723; KEWT: 185). Глагол *инатити се* у српском језику је забележен први пут 1770. године (Михаловић 1972). Именица *инат* је такође први пут потврђена 1770. године (Михаловић 1972). Дакле, Венцловићева потврда је старија од свих забележених у консултованој литератури.

зметати се и махати рукама, у оквиру истог примера, где се цсл. глагол преводи низом условних синонима.

кавга

Именица *кавга*¹⁹ се у анализираном одломку појављује једном, у преводу Псалама, у оквиру синтагме *бојеви и кавге*, којом се преводи цсл. брань. На одговарајућем месту код Даничића употребљена је именица *рат*.

(48) Баранович: ѿѡлла брани до ко^ѣца зѡлла 17г₂₄ (Пс 45.9-10); Венцловић: оузымаю^ѡ боѡеѡе и ка^ѡ(ѡ)ге до ко^ѡ(ѡ)ца съ землѡе · 97г₁₇ (Пс 45.9-10); Даничић: ... Прекиде **ратове** до краја земље ... (Пс 46.8-9).

Цсл. именица брань у анализираном одломку се у предлошку среће два пута, од чега у преводима библијских цитата једном. Као преводни еквиваленти се поред синтагме *бојеви и кавге* среће и синтагма *раскол и убојица* (пр. 49).

(49) Баранович: не бѣ в' Цркви, посредн ѡдоѡ' ѡ; ѿ брани грѣховныѡ, ѡнрѣ 17в₅₋₆; Венцловић: нѡе было оу цр(ѡ)кви посрѣ^ѡ[ѡ] нѡейны скѡтоваѡ мира ѿ[ѡ] **раскола и ѡбоице** грѣхов'не 97г₂₃₋₂₄.

сомун

Реч *сомун*²⁰ је у анализираном корпусу употребљена једном, у парафрази Јеванђеља по Матеју, на месту где се цсл. па^ѣ хѣбѡѡ преводи као лѣбаць ѿ[ѡ] петъ сомѡна. У преводу одговарајућег места код Вука је употребљена синтагма *пет хљебова*.

(50) Баранович: ѡкоже оуцножи^ѡши па^ѣ хѣбѡѡѡ на паѣѣ тисѡщѣ ѡѡжѣѣ ѡѡѣ · 43г₁₃₋₁₄ (Мт 14.19–21); Венцловић: како е х(ристо)с(ѡ) · наспорѡ ѡѡ бѡѡ лѣбаць ѿ[ѡ] петъ **сомѡна**, на пе^ѣ[ѡ] хилѡда людѡи · 125г₁₉₋₂₀ (Мт 14.19–21); Вук: ... па узе онијех пет **хљебова** и двије рибе, и погледавши на небо благослови, и преломивши даде ученицима својијем, а ученици народу. И једоше сви, и наситише се, и накупише комада што претече дванаест котарица пунијех. А онијех што су јели бјеше људи око пет хиљада, осим жена и дјече. (Мт 14.19–21).

¹⁹ Реч *кавга* потиче од тур. *kavga*. Турска реч води порекло од перс. *gavgā* < ар. *gāwḡā* (ЅКАЛЛС: 402; Скок 2: 68; KEWT: 210). Балкански је турцизам, уп. мак. *кавга*, буг. *кавгѡ*. У српском језику најстарија потврда је из 1616. године (М. Дивковић, RIAJU).

²⁰ Реч *сомун* потиче од тур. *somun*, крајње порекло од грч. *σφῆν*. Балкански је турцизам, уп. мак. *сомун*, буг. *самѡн*, рум. *somun*, арум. *somunā*, алб. *somun* (Петровић 2012: 262; Скок 3: 199, s. v. *samun*; ЅКАЛЛС: 570; KEWT: 307). У српском језику се бележи од друге половине XVI века (М. Држић, RIAJU).

У анализираном одломку Барановичевог Мача духовног реч *хѣбъ* је употребљена 5 пута, од чега два пута у преводима прафраза Библије. Преводни еквиваленти су *леб* (пр. 51), *лебац* (пр. 52) и *јело* (пр. 53).

(51) Баранович: поклѣ избытки оу крахѣ множайшиѣ на^а *хѣбы* , собралѣши нести 43г₁₄₋₁₅; Венцловић: пакъ заповѣди свои^м[ѣ] оуч(е)н(и)ко^м(ѣ) , да шо го^л[ѣ] оузбѣде ѿ[ѣ] лю^аскога ѣла претекло ѿ[ѣ] *лѣба* комада · свѣ да покупе , и да носе · 125г₂₀₋₂₂ (52) Баранович: ицамы *хѣбъ* животный съшедый съ Нѣсе 20г₁₉₋₂₀; Венцловић: имамо живо^тны *лѣбацъ* кои ѣ сышаю ѿзгоръ с н(е)ба 100v₁₋₂ (53) Баранович: такъ быша идѣ тоѣю слезы ихъ *хѣбъ* 33г₇₋₈; Венцловић: що св имъ теке нихове свзе , нима *јело* было 114г₁₇₋₁₈.

2.4. Турцизми у оквиру ширих експликација

Четврту групу турцизама чине они који су употребљени у оквиру шире експликације, где Венцловић одступа од текста предлошка, уметнувши додатне описе. Понекад се ради и о уметању библијских цитата на местима на којима Баранович уопште не цитира Библију.

бадава

Прилог *бадава*²¹ ‘бесплатно’ се у анализираном одломку употребљава једном, у преводу Откривења светог Јована Богослова. Прилог је уметнут и нема еквивалента у предлошку, али се у преводу истог места код Вука употребљава исти прилог.

(54) Баранович: азъ жажѣще^{мъ} дамъ ѿ источника воды живыа тѣне · апо^к : ѣ 49г₂₃₋₂₄ (Отк 21.6); Венцловић: кои го^л[ѣ] же^лный , иа ѣу мѣ *ба^аава* ^{апокал[ипсисъ] ѣ} дати ѿ[ѣ] извора воде живе , 132v₁₁₋₁₂ (Отк 21.6); Вук: ... Ја ѣу же^дноме дати из извора воде живе за *бадава*. (Отк 21.6).

башча

Именица *башча*²² се у анализираном одломку појављује само једном, у преводу Псалама. У предлошку нема еквивалената, али у Даничићевом преводу на одговарајућем месту стоји реч *ѿоље*.

²¹ Реч *бадава* потиче од тур. *bedava*, *badihava*, крајње порекло од перс. *bād-havā* (ЅКАЛЈС: 110; ЕРСЈ 2: 58–59; Петровић 2012: 60, s. v. *бадијава*; Скок 1: 87). Стаховски из семантичких разлога одбацује извођење турске речи и од перс. *bād-i-havā* ‘ветар и ваздух’ и од перс. *badhavā* ‘загушљив, са лошим ваздухом; лажно обећање’ (KEWT: 82). Балкански је турцизам, уп. мак. *бадијава*, буг. *бадева*, *бади(х)авѣ*, алб. и дијал. *badihava*, *badjavá*, *badjavá*, *bajdava*, *bajtava* (ЅКАЛЈС: 110; ЕРСЈ 2: 58–59; Петровић 2012: 60, s. v. *бадијава*; Скок 1: 87). У српском језику најстарија потврда у консултованој литератури је из 1759. године (Е. Павић, RJAZU). Венцловићева потврда је старија од свих забележених у консултованој литератури.

²² Реч *башча* потиче од срсм. *bakča*, уп. тур. *bahçe*, *bağçe*. Облик *башча* је вероватно хиперкорекција од *бакча*, према домаћим речима са *хч/кч/ч* од *шч*, уп. и *бошча* <

(55) Баранович: нѣ прѣ^ѣ де бы^ѣ ѿкоу трава , и ѿкоу цвѣт^ѣ велны тако оцѣтѣ^ѣ ^ѣал^ѣ : рѣ^ѣ. 19v₁₀₋₁₁ (Пс 102.15); Венцловић: що е ѿ[ѣ] преге бѣо ка-но по зе^ѣли ^ѣал(омѣ) · рѣ^ѣ. трава кою-но свакоу газѣи , а саде ка-но велики цвѣт[ѣ] оу доброй **башчи** процвѣтава · 99v₃₋₅ (Пс 102.15); Даничић: Дани су човјечији као трава; као цвијет у **пољу**, тако цвјета. (Пс 103.15).

думен

Именица *думен*²³ ‘крма’ се у овом одломку појављује само на једном месту, у парафрази одломка из Јеванђеља по Марку. Овај одломак није превод предлошка, већ је уметнут, тако да нема еквивалента у Барановичевом тексту. У Вуковом преводу на одговарајућем месту стоји именица *крма*.

(56) Баранович: /; Венцловић: и наслонѣи се ко^ѣ[ѣ] **дѣмена** ^{марко} на оузгла^ѣ(ѣ) ницѣ^ѣ те заспа , 96r₁₈₋₁₉ (Мк 4.38); Вук: А он на **крми** спаваше на узглављу; (Мк 4.38).

кадар

Именица *кадар*²⁴ се у анализираном одломку среће двапут, од чега једном у преводу Псалама. Еквивалената нема ни у предлошку ни на одговарајућем месту у Даничићевом преводу.

(57) Баранович: оуста нѣдѣтъ и не глѣтъ , очѣи нѣдѣтъ и не вѣдѣтъ , оуши нѣдѣтъ и не слыша^ѣ 57r₇₋₉ (Пс 113.12–14); Венцловић: има^ѣдѣкѣ оуста , очѣи оуши · а ш^ѣ нима нисв нищо **ка^ѣри** дѣиствовати · ни говорѣ ни ромоле , нити виде , ни пакѣ чѣю · 141r₁₅₋₁₇ (Пс 113.12–14); Даничић: ... Уста имају, а не говоре; очи имају, а не виде; Уши имају, а не чују; ноздрве имају, а не миришу; Руке имају, а не хватају; ноге имају, а не ходе, и не пуштају гласа из грла својега. (Пс 115.4-7).

тур. *bohçe* (ПЕРСИЈ, ШКАЛЈЋ: 123; ПЕТРОВИЋ 2012: 71; ЕРСЈ 2: 281–282; СКОК 1: 118–119). Турска реч води порекло од перс. *bāğčā* (СТАСНОВСКИ 1967: 19, s.v. *bakča*, KEWT: 75). Балкански је турцизам, уп. мак. *бавча*, буг. *бахча*, *бавча*, арум. *bahce*, алб. *bahçë*, дијал. *baça*, *bašta*, *bahçe*, грч. *πλαχτίζης*, *πλαξής* (ПЕТРОВИЋ 2012: 71). У српском језику најранија потврда је из 1706. године (МИХАЛЛОВИЋ 1972).

²³ Реч *думен* потиче од тур. *dümen* ‘кормило’. Турска реч води порекло од вен. *timòn*, ит. књиж. *timone* (ШКАЛЈЋ: 227; KEWT: 136). Забележена је и у македонском, уп. мак. *думен*. У српском језику најстарија потврда је из 1649. године (МИКАЉА, RJAZU).

²⁴ Реч *кадар* потиче од тур. *kadir*, крајње порекло од ар. *gādir*. Балкански је турцизам, уп. мак. *кадар*, буг. *kàðp*, алб. *kadër* (ШКАЛЈЋ 378; СКОК 2: 12; KEWT: 196, s.v. *kadir*). У српском језику реч је забележена од XVIII века, најстарија до сада забележена потврда је из 1770. године (МИХАЛЛОВИЋ 1972), што значи да је Венцловићева потврда старија.

тане

Реч *тане*²⁵ ‘зрно, метак’ је у анализираном корпусу употребљена једном, у преводу Премудрости Соломонових, чији превод није садржан у Даничићевом преводу Старог завета. Еквивалента у предлошку нема, јер је реч део зависне реченице којом се додатно објашњава цсл. партицип не побѣднѣ, који је већ претходно преведен низом придева (пример 58).

(58) Баранович: мы прѣймѣмъ шитѣ не побѣднѣ Преподобѣ ^{према : ѿ}, 46v₆₋₇ (Прем 5.19); Венцловић: мы брѣже да оузмемо на себе гвозденѣ тврды ^{премадрости} ^{соломонѣ} ѿ но^в(ѣ) окло^п(ѣ) кога-но **тане** не може пробити · да се оучинимо пр[ѣ]п[о]л[о]бнѣй · 129v₁₄₋₁₆ (Прем 5.19).

2.5. Турцизми којима се некада преводи једна цсл. реч, а некада су део експликације

ама

Везник *ама*²⁶ ‘али’ се у анализираном одломку појављује на 82 места, од чега три пута у преводима Новог завета, и то по једном у преводу Јеванђеља по Јовану, Прве саборне посланице светог апостола Петра и Саборне посланице светог апостола Јуде.

На једном месту (пр. 59) везник није употребљен у дословном преводу библијског цитата, већ у уметнутом фрагменту којим се већ преведен текст додатно парафразира, тако да еквивалената нема ни у предлошку ни у Вуковом преводу одговарајућег места. На два места (пр. 60 и 61) употребљен је као еквивалент цсл. же, док су код Вука у преводу одговарајућег места употребљени везници *али* (пр. 60) и *а* (пр. 61).

(59) Баранович: Вла^{ст} нѣмѣмъ Распѣти тѣ , и вла^{ст} нѣмѣмъ пѣстити тѣ ^{ѿб : ѿ}, 16r₁₅₋₁₆ (Јн 19.10); Венцловић: да знашѣ ты ис(оус)е, на има^м[ѣ] такѣ владо^{ст}[ѣ] шо мѣ е волѣ ^{то мѣстѣ (!) с тобом[ѣ]} то могу с тобо^м[ѣ] оучинити · ако хоѣмъ распѣти , распѣѣмъ те , ако ли мѣ е волѣ пѣстити пѣстикю те · **ама** ис(оус)ѣ пѣлатѣ

²⁵ Реч *тане* потиче од тур. *tane* ‘комад, примерак’, крајње порекло од перс. *dāne* ‘зрно, бобица’. Балкански је турцизам, уп. буг. *танѣ*, рум. *taneă* (Скок 3: 442; ШКАЛИЋ 600; KEWT: 321). Најстарија потврда у српском језику датира из 1767. године (Михаловић 1972), што значи да је Венцловићева потврда старија од свих до сада забележених у консултованој литератури.

²⁶ Везник *ама* потиче од српс. *ама* (уп. тур. *atma*), крајње порекло од ар. *’ātmā*. Балкански је турцизам, уп. мак. *ама*, буг. *амѣ*, *амѣ*, рум. (*а*)*та*, арум. *ата*, *атеа*, *атѣ*, *та*, алб. *атѣ*, *та*, грч. *ατμή*, *ατμή*, *ατμή* (Stasnowski 1967: 13–14; ПЕРСЈ, ШКАЛИЋ: 91; Петровић 2012: 44; Скок 1: 32; ЕРСЈ 1: 140; KEWT: 60). Најстарија потврда у српском језику коју бележи Стаховски датира из 1674. године (Stasnowski 1967: 13–14). RJAZU наводи да се јавља од XVIII века, а да је само потврде из народних песама и приповедака.

лѣпо на то ѿказа , да никаве (!) власти онъ не има на^а[ъ] ни^и[ъ] , ако мѧ на то , не би попущено было · 95v₂₃₋₂₄–96r₁₋₄ (Јн 19.10–11); Вук: А Пилат му рече: зар мени не говориш? не знаш ли да имам власт распети те, и власт имам пустити те? Исус одговори: не би имао власти никакве нада мнома кад ти не би било дано одозго; зато онај има већи гријех који ме предаде теби. (Јн 19.10–11) (60) Баранович: к' немѧ же прѣходящѣ каменю живѧ · ѿ чѣвкъ вѣо оуничѣженнѧ · ѿ Бѣа же избраннѧ чѣтнѧ 36r₁₅₋₁₇ (1 Пт 2.4-5); Венцловић: и к нѣмѧ доходите ^{а пет[а]р[ъ] · ѿ ·} , каменѣ живомѧ · ѿ[ъ] людѣи оубо оуничѣженнѧ · **ама** ѿ[ъ] б(ог)а избран'нѣ ч(а)чтнѣ · 117v₂₋₄ (1 Пт 2.4-5); Вук: А кад дођете к њему, као камену живу, који је, истина, од људи одбачен, **али** од Бога избран и прибран ... (1 Пт 2.4-5) (61) Баранович: си свѣ ѿдѣлающѣи себѣ ѿ єдинности вѣры , и свѣ телесны дѣа не нѣвѣи : вы же возлюбленнѣи стою кашею вѣрою назидающе себѣ 76v₁₈₋₂₁ (Јуд 1.18–21); Венцловић: и то св они , що сами себе ѿдѣливаю за свое зло срѣце и слабѧ натѣрѧ ѿ[ъ] єд'ности православне вѣре · и теке исто само телѣсны св а д(8)ше не имаѧ · **ама** вы любимици : съ с(ве)то^и(ъ) вашо^и[ъ] вѣро^и[ъ] се оукореняйте , и налажите се зыдо^и[ъ] то навише · 163r₁₈₋₂₂ (Јуд 1.18–21); Вук: ... Ово су они што се одвајају (од єдиноности вјере), и јесу тјелесни, који духа немају. **А** ви, љубазни, називајте се својом светом вјером ...

Везник *ама* се у анализираном фрагменту текста поред наведена три примера појављује још 22 пута у фрагментима текста који нису дословни превод предлошка, па нема еквивалента, 48 пута према цсл. нѧ, 8 пута према цсл. ѿбачѣ, једном према цсл. а.

Цсл. везник же се појављује укупно 49 пута, од чега 14 пута у преводима библијских цитата и парафраза. Најчешће се преводи везником *а* (у 22 примера, в. нпр. пример 62), у осам примера се употребљава исти везник као у црквенословенском – *же*, а остали еквиваленти су: *али* (пр. 63), *да* (пр. 64), *и* (пр. 65), *него* (пр. 66) и *нак* (пр. 67).

(62) Баранович: срѣцѣи бо вѣрѣет сѧ въ правдѧ , ѧсты **же** исповѣдѣет сѧ въ спѣніѣ ^{Рим : ѧ ·} · 23r₁₁₋₁₂ (Рим 10.9–10); Венцловић: ерѣ срѣце^и[ъ] се вѣрѣе оу правдѣ · **а** с ѧсти се исповѣдѣе ра^и[и] свога сп(а)чѣнѧ · 104r₁₄₋₁₅ (Рим 10.9–10) (63) Баранович: наказѧа наказѣтъ наѣ Гѣъ , смѣрти **же** не предаѣтъ наѣ · ^{Ψалѣ : рѣи ·} 46r₂₂₋₂₃ (Пс 117.18); Венцловић: караюкѣ на^и(ъ) ишиба г(оспод)ъ , юще и гвоздено^и[ъ] ^{ѧ ·} палицо^и[ъ] и зара^и[и] теш'кѣи грѣхова тѣче и млата · **али** ^{ѧ ·} на смрѣтъ юще на^и(ъ) не ѿдае · 129r₂₃₋₂₅ (Пс 117.18) (64) Баранович: Рѣдѣ **же** єгѧ кто исповѣст' ^{Ісѧн : ѧ ·} ? 71v₂ (Ис 53.8); Венцловић: **да** ѧеговъ рѣ^и[ъ] тко може оуказати ... 157r₁₂₋₁₃ (Ис 53.8) (65) Баранович: к' немѧ **же** прѣходящѣ каменю живѧ ... 36r₁₅₋₁₆ (1 Пт 2.4-5); Венцловић: **и** к нѣмѧ доходите ^{а пет[а]р[ъ] · ѿ ·} , каменѣ живомѧ ... 117v₂₋₃ (1 Пт 2.4-5) (66) Баранович: ѿ чѣсти **же** тогѣо знѧет' той 71v₆₋₇; Венцловић: **него** теке исто понел^ико хисе тай може се прознавати · 157r₁₇₋₁₈ (67) Баранович: Іздеви **же** прѣжѣе и ѣллинѧ , жидѣ^и и самарѧно^и 49v₁₈₋₁₉ (Рим 2.10–11); Венцловић: іздеи^и[ъ] прегіе , **пакѣ** и грѣко^и[ъ] · жидово^и[ъ] и самарѧно^и[ъ] 133r₁₅ (Рим 2.10–11).

бак(а)рни

Придев *бак(а)рни*²⁷ је овде употребљен у преводу цитата Псалама (пр. 68), као еквивалент цсл. придева *цѣданъ*. Ово је уједно и једини пример употребе овог придева, тако да других преводних еквивалената нема. У Даничићевом преводу употребљена је предлошко-падежна конструкција *од мједи*. Поред тога, употребљен је и у преводу Друге посланице светог апостола Павла Тимотију (пр. 69), у уметнутом фрагменту, тако да нема еквивалента ни у предлошку, ни у Вуковом преводу одговарајућег места.

(68) Баранович: Положилъ еси лѣкъ *цѣданъ* мышца *цѣла*. *ѡаѡ* : *ѡ* 17v₂₆ (Пс 17.35); Венцловић: положѡ *ѡ* си лѣкъ **бакр'ны**, моѣ мышце · 97r₁₉₋₂₀ (Пс 17.35); Даничић: Учи руке моје боју, и мишице моје чини да су лук **од мједи**. (Пс 18.34) (69) Баранович: в' *моѣм* велицѣ домѣ не тоѣю сосѣды златы и сребраны свѣтъ · но и дрѣваны и ганнаны · и ѡвы збо в' чѣсть · ѡвы же в' нечѣст *ѣтны* : *ѣ* ; 50r₈₋₁₁ (2 Тим 2.20); Венцловић: 8 момъ велико^м[ъ] домъ *ѡ* · нѣисъ *тим[оѡею]* · *ѡ* теке исто златны и сребр'нѣи свдови · него свакоѡақы се свдова находи · и **бакарнѣи** · и гвоздены · дрѣвны и землѡнѣи · и едни св за пощенѣ · а дрѣгѣи за нечѣистъ · 133v₉₋₁₃ (2 Тим 2.20); Вук: А у великоме дому нијесу суди само златни и сребрни, него и дрвени и земљани: и једни за част, а једни за срамоту. (2 Тим 2.20).

3. ЗАКЉУЧАК

Од 24 забележена турцизма, седам преводе конкретну црквено-словенску реч из предлошка (*зејѣин*, *кревѣи*, *мисирски*, *хазина*, *харамија*, *хрсузин*, *чак*). Међу овим турцизмима нема апстрактне лексике, а на основу анализираниог одломка рукописа може се тврдити да је Венцловић у свим случајевима у свом лексичком фонду имао и други еквивалент, и то у већини случајева народну реч. Код три турцизма може се рећи да су употребљени као преводни еквиваленти одређене речи из предлошка, али не представљају њен дословни превод, већ замену реалије означене црквенословенском речју. У два примера ради се о

²⁷ Реч *бакар* (*бакър*, *бакар*), од чије је основе изведен придев *бак(а)рни*, турског је порекла, од тур. *bakır* (< перс. *baḥīr*), где је тур. полугласник у *bakır* изједначен са непостојаним *a* као рефлексом полугласника (EPCJ 2: 99–100, s. v. *бакар*; уп. EPCJ 2: 110–111, s. v. *бакрен*; ПЕРСЈ, s. v. *бакар*; Скок 1: 96, s. v. *bakar*; ШКАЛЉ: 115, s. v. *bakar*; KEWT: 75). И придев и именица су балкански турцизми, уп. мак. *бакарен*, *бакрен*, буг. *бакѣрен*; уп. и мак. *бакар*, буг. *бакѣр*, арум. *băcîre*, алб. *bakër*, грч. *μτακίρι*, *μτακρί*. Придев *бакарни* је у српском језику први пут забележен 1710. године (Михалловић 1972), облик *бакрен* од 1794. (А. Томиковић, RIAZU). Именица *бакар* се бележи од 1682. године (Михалловић 1972).

замени реалије у циљу осавремењивања текста и приближавања савременом читаоцу (*коркулук* и *џабанџе* уместо *лук*), док је у једном примеру реалија замењена зарад постизања живљег израза (*минђуша* уместо *драхма*). У 12 случајева турцизми су употребљени у одломцима у којима Венцловић значајније одступа од предлошка, и то у седам случајева на местима где су одступања мања, као што је превођење једне црквенословенске речи низом синонима, од којих је један турцизам (*ђубре, занай, инајийи се, кавга*), приближавање превода слушаоцу додатним објашњењем на нивоу реченице (*адеи*) и додавање турцизма ради постизања живљег израза (*дурма, сомун*). У пет случајева одступања од предлошка су већа, па тако у два случаја имамо двоструко преведене веће сегменте текста, у којима је употребљен и турцизам (*кадар, џане*), а у три случаја (*бадава, баишча, думен*) Венцловић у текст убацује библијски цитат, или његов део, којег уопште нема у предлошку. Ипак, у последња три случаја Венцловићев цитат одговара Вуковом преводу, и то у једном случају Вук употребљава исту турску реч (*бадава*). Два турцизма употребљена су као превод одређене црквенословенске речи и у оквиру експликације (*ама, бак(а)рни*).

За 15 турцизама можемо тврдити да је Венцловић имао у свом лексичком фонду други еквивалент, и то у 11 случајева чисто народну реч (као еквивалент за турцизме *ама, џубре, занай, инајийи се, кавга, коркулук, кревеи, минђуша, сомун, хазина, чак*), а у три примера реч заједничку за народни и црквенословенски (као еквивалент за турцизме *адеи, зејиин, харамија*). У једном случају једини еквивалент који је употребио јесте црквенословенска реч (као еквивалент за турцизам *хрсузин*). У Вуковим и Даничићевим преводима само на два места су употребљени турцизми тамо где их употребљава и Венцловић (с тим да је на једном месту реч о истом турцизму). Друга решења у оквиру народног језика код Вука и Даничића налазимо на 12 места (од чега су три речи заједничке за црквенословенски и народни језик), док је на два места употребљена црквенословенска реч.

За седам турцизама употребљених у преводима библијских цитата (*адеи, дурма, инајийи се, бадава, кадар, коркулук, џане*) на основу података забележених у консултованој литератури може се тврдити да је помен у Венцловићевом рукопису најранији до сада посведочен запис.

	Турцизам	Предложак	Други преводни еквиваленти цсл. речи (Венцловић)	Еквивалент (Вук/Даничић)
Директан превод	зејтин	єлєй	јелеј, масло, миризма	уље
	кревет	одрѣ	одар, ѿосѣља, сандук	одар
	мисирски	єгѣпетскѣй	—	мисирски
	хазина	сокровищѣ	благо, ађар, имање, скровишѣ, сѣенза	клијетѣ
	харамија	разбойникѣ	разбојник	хајдук
	хрсузин	татѣ	ѿтаѿ	лутѣж
	чак	даже	докле, и, докле још, докле јошѣ	—
Мењање реалије	коркулук	лєкѣ	лук, ѿишѣољ	лук
	минђуша	драхѣла	билензлук, ѿрошак	динар
	табанѣ	—	—	—
Експликација једне речи	адет	законѣ	закон	—
	дурма	—	—	—
	ђубре	нєчєстѣ	нечасѣ, нечисѣ, безчасѣни, неѿошѣење, ѿоган	срамоѣша
	занат	дѣло	дѣло, ѿосао, радење, чудо	дјело
	инатити се	сварити сѣ	размєѣѿѣти се, махаѣѣи рукама	—
	кавга	бранѣ	бој, раскол, убојѣца	раѣѣ
	сомун (лебац од пет сомуна)	хлѣбѣ (пѣт хлѣбѣ ^а)	леб, лебац, јело	хљеб (ѿеѣ хљебова)
Шира експликација	бадава	—	—	бадава
	башча	—	—	ѿоље
	думен	—	—	крма
	кадар	—	—	—
	тане	—	—	—
Некада директан превод, а некад део експликације	ама	же / —	а, же, али, да, и, него, ѿак / —	али, а / —
	бакарни	мѣданѣ / —	— / —	од мједи / —

Прилог 1. Табеларни приказ резултата

Циїирана лиїераїура

- ЕРСЈ: Лома, Александар (ур.). *Еїїмолошки речник срїског језика* 1–. Београд: САНУ; Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- [ERSJ: LOMA, Aleksandar (ur.). *Etimološki rečnik srpskog jezika* 1–. Beograd: SANU; Institut za srpski jezik SANU, 2003–]
- МАНОЛОВИЋ, Соња. *Из лексике Гаврила Сїефановића Венцловића. Недељна слова од Ускрса до Педесейїнице у Мачу духовном*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 26. 6. 2023.
- [MANOLOVIĆ, Sonja. *Iz leksike Gavrila Stefanovića Venclovića. Nedeljna slova od Uskrsa do Pedesetnice u Maču duhovnom*, doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu 26. 6. 2023]
- МИХАЛОВИЋ, Велимир. *Грађа за речник сїираних речи у їредвуковском їериоду* 1–2. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1972–1974.
- [MIHALJOVIĆ, Velimir. *Grada za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu* 1–2. Novi Sad: Institut za lingvistiku, 1972–1974]
- ПЕРСЈ: Лома, Александар, Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Снежана Петровић (ур. Александар Лома). *Приручни еїїмолошки речник срїског језика*, Т.1, А–Ј. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023; К– рукопис.
- [PERSJ: LOMA, Aleksandar, Marta Bjeletić, Jasna Vlajić-Popović, Snežana Petrović (ur. Aleksandar Loma). *Priručni etimološki rečnik srpskog jezika*, T.1, A–J. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2023; K– rukopis]
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у срїском їризренском говору. На маїїеријалу из рукоїисне збирке речи Димийїрија Чемерикића*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- [PETROVIĆ, Snežana. *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru. Na materijalu iz rukopisne zbirke reči Dimitrija Čemerikića*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2012]
- САВИЋ, Виктор. „Запис Стефана Црнојевића на Светостефанској хрисовуљи краља Милутина“. *Окїоих: Часоїис Одјељења за срїски језик и књижевносїї Маїїице срїске – Друшїїва чланова у Црној Гори* I/1–2 (2011): стр. 31–44.
- [SAVIĆ, Viktor. „Zapis Stefana Crnojevića na Svetostefanskoj hrisovulji kralja Milutina“. *Oktoih: Časopis Odjeljenja za srpski jezik i književnost Matice srpske – Društva članova u Crnoj Gori* I/1–2 (2011): str. 31–44]
- СТЕФАНОВИЋ-БАНОВИЋ, Милеса. „Пионирски рад Гаврила Стефановића Венцловића на преношењу хришћанске традиције на народни језик“. *Гласник еїїнографског инсїїїїуїїа САНУ* LXV/2 (2017): стр. 353–367.
- [STEFANOVIĆ-BANOVIĆ, Mileša. „Pionirski rad Gavrila Stefanovića Venclovića na prenošenju hrišćanske tradicije na narodni jezik“. *Glasnik etnografskog instituta SANU* LXV/2 (2017): str. 353–367]

*

- KEWT: STACHOWSKI, Marek. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–23. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- RUSEK, Jerzy. „Turcyzmy w Nowym testamencie Vuka Karadžicia“. *Јужнословенски филолог* LX (2004): стр. 21–40.

СКОК, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

STACHOWSKI, Stanisław. *Studia nad chronologią turcyzmów w języku serbsko-chorwackim*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967.

ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

Извори

Баранович: БАРАНОВИЧ, Лазарь. *Меч духовный*. Киев: Тип. Лавры, 1666.

[Baranovič: BARANOVIĆ, Lazar'. *Meč duhovnyj*. Kiev: Tip. Lavry, 1666]

Венцлович: СТЕФАНОВИЋ ВЕНЦЛОВИЋ, Гаврил. „Мач духовни, око 1736“. *Архив САНУ* 93 (268)

[Venclovič: STEFANOVIĆ VENCLOVIĆ, Gavril. „Mač duhovni, oko 1736“. *Arhiv SANU* 93 (268)]

Даничић: *Светѣѡ ѡисмо*. Превео Ђуро Даничић. Издање А. Рајхарда у Пешти, 1867.

[Daničić: *Sveto pismo*. Preveo Đuro Daničić. Izdanje A. Rajharda u Pešti, 1867]

Вук: *Нови завјейѡ Госѡода нашега Исуса Хрисѡа*. Превео Вук Стефановић Караѡић, у Бечу, у штампарији јерменскога намастира, 1847.

[Vuk: *Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista*. Preveo Vuk Stefanović Karadžić, u Beču, u štampariji jermenskoga namastira, 1847]

Соња Дж. Манойлович

Институт сербског језика Сербској академији наук и искуств

«МЕЧ ДУХОВНЫЙ» ГАВРИЛЫ СТЕФАНОВИЧА ВЕНЦЛОВИЧА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТУРЦИЗМОВ В ПЕРЕВОДАХ БИБЛЕЙСКИХ ЦИТАТ

Резюме

В настоящей статье представлены турцизмы, использованные в библейских цитатах в переводе «Меча духовного» Г. С. Венцловича. На основании сравнения с церковнославянским источником (русского извода) были выделены турцизмы, используемые в качестве прямого перевода церковнославянского слова (*зејѡин*, *кревејѡ*, *мисирски*, *хазина*, *харамѡја*, *хрсузин*, *чак*), те, которыми меняется реалия из исходного текста (*коркулук*, *минђуша*, *ѡабанѡе*), а также те, которые являются частью меньшей или большей экспликации (*адејѡ*, *бадава*, *баишча*, *думен*, *дурма*, *ђубре*, *занайѡ*, *инајѡиѡи се*, *кавга*, *кадар*, *сомун*, *ѡане*) и те, которые встречаются и как перевод определенного цсл. слова и как часть экспликации (*ама*, *бак(а)рни*). Кроме того, было проведено сравнение с переводом Нового завета Вука и переводом Ветхого завета Даничица, с целью выявления возможных совпадений, так как в обоих переводах использовались турцизмы. В тех случаях, когда у Венцловича турцизмом переводится конкретное церковнославянское слово, были найдены все остальные переводы того же цсл. слова в рукописи, чтобы показать, в каких случаях Венцлович использовал турцизм, хотя в его распоряжении были и другие народные слова. Для 15 турцизмов мы можем утверждать, что у Венцловича в лексическом фонде был другой эквива-

лент, в том числе чисто народное слово в 11 случаях (как эквивалент турцизмов *ама, ђубре, занат, инатити се, кавга, коркулук, кревет, минђуша, сомун, хазина, чак*), а в трех примерах – слово, общее для народного и церковнославянского (как эквивалент турцизмов *адет, зејтин, харамија*). В одном случае единственным эквивалентом, который он использовал, было церковнославянское слово (как эквивалент турцизма *хрсужин*).

Ключевые слова: турцизмы, «Меч духовный», Гаврил Стефанович Венцлович, переводы Библии.

Sonja Đ. Manojlović

Institute for the Serbian Language of the SASA

GAVRILO STEFANOVIĆ VENCLOVIĆ'S *MAČ DUHOVNI*: THE USE OF TURKISH LOANWORDS IN TRANSLATIONS OF BIBLICAL QUOTATIONS

Summary

The paper presents the Turkish loanwords used in biblical quotations in Venclović's translation of *Mech duhovniy* (*Mač duhovni, Sword of the Spirit*). By comparing them with the source in Church Slavonic (of the Russian redaction), Turkish loanwords that are used as a direct translation of a Church Slavonic word (*zeјtin, krevet, misirski, hazina, haramija, hrsuzin, čak*) were extracted, as well as those that change the translated real object (*korkuluk, minduša, tabandže*), those that are part of more or less broader explications (*adet, badava, bašča, dumen, durma, đubre, zanat, inatiti se, kavga, kadar, somun, tane*) and those that appear both as a translation of a certain CSI. word and within an explication (*ama, bak(a)rni*). In addition, a comparison was made with Vuk's translation of the New Testament and Daničić's translation of the Old Testament, to detect possible overlaps, since Turkish loanwords were used in both translations. In the places where a single Church Slavonic word is translated with a Turkish loanword, all other translations of the same CSI. word were found in the entire analyzed part of the manuscript, to show in which cases Venclović used a Turkish loanword, even though he had other vernacular words at his disposal. For 15 Turkish words, we can claim that Venclović had another equivalent in his lexical stock, and in 11 cases a purely vernacular word (as an equivalent for the Turkish words *ama, đubre, zanat, inatiti se, kavga, korkuluk, krevet, minduša, somun, hazina, čak*), and in three instances a common word for vernacular and Church Slavonic (as an equivalent for the Turkish loanwords *adet, zeјtin, haramija*). In one case, he only used the Church Slavonic word as an equivalent for the Turkish word *hrsuzin*.

Keywords: Turkish loanwords, *Mač duhovni*, Gavril Stefanović Venclović, translations of the Bible.

ISSN 0350-185X, – Кнь. 80, св. 2 (2024), стр. 87–99

UDK: 811.161.1'37

COBISS.SR-ID 159368713

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2402087N>

Примљено: 30. априла 2024.

Прихваћено: 14. јуна 2024.

Оригинални научни рад

Зинаида А. Харитончик*

Минский государственный лингвистический университет

Кафедра теоретической и прикладной лингвистики

ORCID iD 0000-0003-2166-4271

ЗНАЧЕНИЕ В СЕМАНТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ М. В. НИКИТИНА И КОГНИТИВНОЙ ГРАММАТИКЕ Р. У. ЛАНГАКЕРА

Данная работа направлена на выяснение общих и отличительных сторон двух ведущих семантических теорий современности – российского семасиолога М.В. Никитина и американского ученого-когнитивиста Р. У. Лангакера (Лэнекера). Авторы обеих концепций разделяют понимание значения как сложного и комплексного психического феномена, формируемого под влиянием многочисленных – социальных, культурных, психологических, ситуативных и т.д. факторов. Отличительной чертой каждой из концепций становится концентрация на важнейших, но разных аспектах значения: истоках значения и базисных структур сознания у российского семасиолога, а у Р.У. Лангакера - на актуализации компонентов конструируемого значения под влиянием спецификации/схематизации, фокусирования, салиентности и перспективы как факторов, определяющих путь конструирования. Тем самым становится очевидным, что обе концепции значения не столько противоречат одна другой, сколько дополняют друг друга, раскрывая такие наиболее существенные его стороны, как формирование и функционирование.

Ключевые слова: значение, типология, формирование, функционирование, контекст, конструирование, конструктор.

ВВЕДЕНИЕ.

Как бы ни менялась в разные эпохи актуальная проблематика лингвистических исследований, не будет преувеличением сказать, что в центре ее во все времена находится вопрос о значении, его природе, структуре, специфике, актуализации и т.д. Непреходящий интерес лингвистов к значению вовсе не случаен. Он детерминирован

* zkharitonchik@mail.ru

значимостью проблемы человеческого знания, предстающего в языковых формах в виде их значений, ролью языка в его получении, организации, хранении и, что важно, процессе коммуникации.

На изучение природы значения, принципов его формирования, организации и языковых особенностей направлены и современные семасиологические концепции, развиваемые в первую очередь, в рамках когнитивного направления, представители которого в качестве объекта своих исследований избрали содержание человеческого знания и поставили своей целью поиск детерминирующих значение факторов и их влияния на закономерности его актуализации. Являя собой обращение к сущности семантики языковых единиц, красной нитью со времен Платона, В. фон Гумбольдта и других ученых проходящей через все европейские семасиологические разработки, для многих зарубежных исследователей, в частности, американских, это означало резкий новый поворот в их научной деятельности. Хорошо известно, что со времен публикации книги «Язык» – основополагающего труда Л. Блумфилда – с четко выраженным в ней отказом от изучения значения до тех пор, пока не будет дано всестороннее научное описание всех ситуаций для порождаемых высказываний и всех реакций на них, американские лингвисты не знали и не проявляли, как пишут Э. Хемп, Дж. Лайонз и П. Ивич в статье «Лингвистика» в энциклопедии Британики, никакого интереса к работам в сфере семантики¹. Со становлением когнитивизма ситуация резко изменилась, что вызвало к жизни множество интересных семантических разработок, которые нашли наиболее яркое выражение в широко известных трудах Дж. Лакоффа и М. Джонсона, Р.У. Лангакера, Л. Талми, Ж. Фоконье и М. Тернера, В. Эванза и многих других.

Цель и задачи исследования. Данная работа представляет собой попытку сравнительного анализа двух ведущих семантических концепций современности – известного российского семасиолога Михаила Васильевича Никитина и знаменитого американского ученого-когнитивиста Роналда Уэйна Лангакера (Лэнекера).

В наши задачи не входит детальное сопоставление всех взглядов указанных лингвистов, составляющих их концепции и обуславливающих их глубину и значимость: о них написано немало, особенно в трудах по когнитивной лингвистике (см, например, Болдырев 2014, Скребцова 2018, Evans 2006, Geeraerts 2006 и многие другие). В центре нашего внимания – подходы М.В. Никитина и Р.У. Лангакера к сущности значения и

¹ As a result, for some 30 years after the publication of Bloomfield's textbook, the study of meaning was almost wholly neglected by his followers; most American linguists who received their training during this period had no knowledge of, still less any interest in, the work being done elsewhere in semantics. (Hamp, Eric P., Lyons, John and Ivić, Pavle. "Linguistics". *Encyclopedia Britannica*, 20 Oct. 2023).

видение его важнейших аспектов, изложенные в наиболее полном виде в их обобщающих, подводящих итог работы нескольких десятилетий, трудах: Никитин 2007, LANGACKER 2008.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ.

1. В калейдоскопе поисков ответов на вопрос о природе значения языковых единиц – самом сложном вопросе, преследующем умы рискнувших им заняться ученых с древнейших времен до настоящего дня, одной из самых оригинальных и убедительных предстает концепция Михаила Васильевича Никитина, сохраняющая и сегодня свою актуальность и значимость. Неугасающий интерес к семасиологической концепции М.В. Никитина связан с рядом ее характеристик. Разработанная ученым семантическая теория привлекательна своей целостностью и широким диапазоном: в круг рассматриваемых явлений вовлечены теория значения как общенаучная проблема, проблемы полисемии и организации семантической структуры слова, вопросы структуризации лексикона, закономерности взаимодействия лексических единиц в словосочетании и др. Не менее существенной и важной чертой данной концепции М.В. Никитина является ее глубина, вытекающая, на мой взгляд, из всепроникающего подхода к значению как самостоятельному научному объекту (Никитин 2007: 7), а также из понимания непосредственной связи значения «с отражением и сознанием, а на уровне мыслящего, пользующегося речью человека – с тем, как устроено обобщающее абстрагирующее сознание, как совершаются мыслительные процессы и как умственные состояния одного сознания становятся достоянием другого» (Никитин 2007: 7). Еще одной отличительной стороной обсуждаемой концепции кажется мне то, что стремясь создать общую теорию значения, объясняющую его природу и обосновывающую «его типологию и различные аспекты его проявления» (там же: 8), автор сумел преодолеть существовавшую в структуралистских изысканиях дихотомию языка и речи, без жесткого их разъединения. Используя при этом термин «*речевая деятельность*», ученый подчеркивает их неразрывное единство и целостность, но не исключает, впрочем, их разграничения и расстановки тех или иных акцентов в целях их изучения.

Однако главным исходным тезисом, на котором строится концепция значения М.В. Никитина и на котором основана ее объяснительная сила, является, по моему мнению, убеждение ученого в том, что значение – это знание о мире, знание о связях вещей и событий, актуализованных «применительно к данному наблюдаемому факту в конкретных условиях его наблюдения» (Никитин 1997: 23–24). Более того. Ученый ясно и однозначно отвечает на методологический вопрос, основопола-

гающий не только для философии, но для многих наук, в том числе и лингвистики: «что обуславливает структуру сознания: обусловлено ли структурирование сознания структурой совокупной деятельности общественного человека совокупно со структурой действительного мира, в котором он действует и с которым он взаимодействует, или же структура сознания обусловлена строением языка как формы, т.е. сложившимися в конкретных языках своеобразными системами корреляций между языковыми формами и распределенными между ними концептами» (Никитин 2007: 786). Квинтэссенцией его взглядов на вопрос об истоках нашего знания мира, истоках базисных структур сознания может быть следующее высказывание: «Концептуальные единицы разного рода, говорим ли мы о концептах, понятиях и представлениях, говорим ли мы о значениях, опираются на знак, но **содержательно ориентируются на действительность, опыт, деятельность** (выделено мною – З.Х.)» (Никитин 2007: 805). Через все труды ученого красной нитью проходит идея о том, что некая мысль о денотате обозначаемого, являясь по своей сути дискретной содержательной единицей сознания, входящей в общую систему концептуальных связей, относится, как пишет М.В. Никитин, к «статическому плану готовых результатов когниции, базе мыслительных действий вообще и когнитивных процессов в частности» (Никитин 2002: 261). Убеждение в том, что в значении находят отражение структуры мира, структуры деятельности человека, формирует фундамент семасиологической концепции М.В. Никитина, найдя, по-видимому, наиболее эксплицитное проявление в его взглядах на теорию метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона, в полемике с представителями теории когнитивной интеграции М. Тернером и Ж. Фоконье, в рассуждениях о национальном менталитете, языковой картине, российском уклоне когнитивизма и других работах (см. подробнее Никитин 2007: 730–816).

Не вдаваясь далее в логико-философские основания концепции М.В. Никитина, хотелось бы отметить следующее. В отличие от многих зарубежных ученых, которые, не находя путей для отражения в своих разработках всей осознаваемой исследователями сложности и динамичности содержательной стороны языковых единиц, предложили отказаться от таких понятий, как «значение выражения», «семантическая репрезентация» и др., в пользу терминов «семантический потенциал (meaning potential)» языковой формы и «процессы конструирования» конкретного смысла языкового выражения в контексте» (Fauconnier 2003: 79), М.В. Никитин в своей концепции сумел охватить разнообразные, но тесно взаимосвязанные аспекты репрезентируемого словом содержания, предложив цельную и стройную модель значения языкового знака. В основе структурирования значения лежит в первую очередь мысль о том, что всякое конкретное значение есть «элемент из двух структур со-

знания» (Никитин 2007: 28), что влечет его расслоение на когнитивный и прагматический компоненты. Ученый дает им четкие определения, понимая под когнитивным компонентом информацию о мире на том или ином его участке, возникающую в результате познавательной деятельности человека, а под прагматическим – субъективное отношение, оценку означаемого. Отсутствие тождества при всей неразрывной взаимосвязи и корреляции знания о мире и отношения к нему тесно сопряжено с осознанием разной значимости тех или иных типов знания о мире и выделением долей значения в виде **интенционала**, т.е. содержательного ядра слова, предопределяющего его экстенционал, или область того, что может быть названо именем; **импликационала**, или той части, в которой заключены периферийные признаки, включающие стереотипные ассоциации, истинные или ложные, традиционно связываемые с каким-то классом и обычно требующие определенного контекста для своей реализации, **негимпликационала**, в который входят несовместимые с интенционалом или импликационалом признаки.

2. На изучение принципов значения, его организации и специфики направлена и семантическая концепция Р. У. Лангакера (Лэнекера), краеугольным камнем которой и ее отправной точкой стал тезис американского ученого о том, что „Значения всегда характеризуются как связанные с когнитивными доменами, т.е. структурами знания или концептуальными комплексами того или иного типа“² (LANGACKER 1991: 35). В его семантических идеях четко прослеживается влияние получившей признание парадигмы конструктивизма (Харитончик 2018). В них наиболее яркое выражение получил подход к значениям как динамическим, а не статическим, как было в ранних когнитивистских разработках, структурам. Последние, как подчеркивает Р. У. Лангакер, конструируются коммуникантами не только исходя из знания описываемой ситуации, но с учетом широкого концептуального субстрата, включающего фоновые знания, знания физического, социального и лингвистического контекста (LANGACKER 2008: 3). Соответственно значение, по мысли Р. У. Лангакера, есть не что иное, как эмерджентная структура, возникающая в дискурсе и социальном взаимодействии, для которой релевантны физический, лингвистический, социальный и культурный контекст собеседников (LANGACKER 2008: 28). Языковое выражение, как считает автор, навязывает своеобразный конструкт, отражающий только один из бесчисленных способов передачи и отображения конкретной ситуации. Тем самым на переднем плане оказываются контекстуальные значения, воплощающие в себе «разнообразный набор ментальных конструкций,

² “Meanings are always characterized as relative to cognitive domains, i.e. knowledge structures or conceptual complexes of some kind” (LANGACKER 1991: 35).

которые помогают нам ориентироваться и в большой степени составляют мир, в котором мы живем и о котором говорим. Это мир невероятного богатства, простирающийся за пределы физической реальности как его основания»³ (LANGACKER 2008: 4).

Близка к данной концепции и интерпретация значения у В. Эванза. В своей теории лексических концептов и когнитивных моделей (Theory of Lexical Concepts and Cognitive Models, or LCCM Theory) автор развивает взгляд, согласно которому значение не есть функция собственно языка, но возникает при его использовании⁴ (EVANS 2006: 493).

Тем самым на смену первоначальной трактовке значения, сформулированной когнитивистами как относительно жесткой, дискретной, стабильной структуры, к которой слова открывают доступ (отсюда пространственное метафорическое видение значения как окна в наш концептуальный мир), приходит взгляд, согласно которому, как пишет В. Эванз, «слова служат точками доступа к большим по объему структурам энциклопедического знания», т.е. слова обеспечивают доступ, в терминологии ученого, к семантическому потенциалу, из которого активируются различные типы знания⁵ (EVANS 2006: 493).

Тем самым снимается хорошо нам знакомое со времен А.А. Потебни противопоставление так называемых ближайших значений, которые собственно и подлежат, как писал ученый, ведению языкознания, с одной стороны, и дальнейших значений – многочисленных модификаций языковых значений под влиянием контекстуальных факторов, с другой (ПОТЕБНЯ 1958: 19), т.е. разграничение лингвистического и энциклопедического значений, к которому лингвисты безуспешно пытались найти ключи. Соответственно длительный поиск критериев дифференциации конвенциональных значений, т.е. контекстуально независимых значений, и значений прагматических (см. подробнее LYONS 1987: 157), под которыми, в отличие от их трактовки в концепции М.В. Никитина, понимаются контекстуально зависимые значения, завершился отказом от разграничения семантики и прагматики слова как бесполезного и нецелесообразного занятия. Здесь уместно привезти цитату из работы Р.Джакендоффа, который пишет об отсутствующих четырех путях

³ “... the diverse array of mental constructions that help us deal with – and in large measure constitute – the world we live in and talk about. It is a world of extraordinary richness, extending far beyond the physical reality it is grounded in” (LANGACKER 2008: 4).

⁴ ... meaning is not a function of language per se, but arises from language use (EVANS 2006: 493).

⁵ “words serve as points of access to larger-scale encyclopaedic knowledge structures, which are potentially vast in scope... On this view, words provide access to what I will refer to as a semantic potential, with different sorts of knowledge being potentially activated.” (EVANS 2006: 493).

разграничения лингвистической семантики от концептуализации (four non-ways to separate linguistic semantics from conceptualization) (JACKENDOFF 2002: 293), или высказывание Р. У. Лангакера, который подчеркивает, что установление границ между двумя указанными типами значения является произвольным и вводящим в заблуждение⁶ (LANGACKER 2008: 29). Эту же мысль разделяют и другие зарубежные ученые (см., например, мысль В. Эванза о функциональной бесполезности проведения различий между семантикой и прагматикой, словарем и энциклопедией (EVANS 2006)).

Подводя некоторые итоги, можно с уверенностью утверждать, что на фоне значительных успехов прагматики в области коммуникативного взаимодействия людей лексическая прагматика с главной своей целью описания лексических единиц с точки зрения значений, приобретаемых в контексте и связанных со множеством ассоциаций и представлений, которые имеются у носителей языка об обозначаемых сущностях и весьма часто отличаются по объему и степени детализации, не может похвастаться серьезными достижениями, а главная ее задача оказалась нерешенной.

Невозможно провести грань между теми или иными типами знаний из общей богатейшей сокровищницы человеческого знания, включающей как знания о конкретной ситуации, о культурном наследии языкового сообщества, так и знания, полученные в ходе взаимодействия человека с окружающим его миром, и знание законов лингвистической сочетаемости. По-видимому, прав Р. У. Лангакер, утверждая, что значение не локализовано, но распределено, аспекты его кроются в языковом сообществе, в прагматических обстоятельствах речевого акта и в окружающем мире⁷ (LANGACKER 2008: 28).

Важным в этих утверждениях представляется, однако, не столько сам вопрос о разграничении лингвистического и прагматического (контекстуального) знания, сколько видение содержания языковых единиц как сложного комплексного феномена, строящегося не только на знании описываемых объектов, но и знании контекста во всем его многообразии и включающего оценку знаний и намерений собеседника. Концептуализация, по мнению Р. У. Лангакера, охватывает любой аспект ментального опыта. Она, подчеркнем еще раз мысль ученого, многогранна и учитывает новые и уже существующие представления, не только интеллек-

⁶ "While there are limits to linguistic meaning, and valid distinctions can be drawn, imposing specific boundaries is both arbitrary and misleading" (LANGACKER 2008: 38).

⁷ "Meaning is not localized but distributed, aspects of it inhering in the speech community, in the pragmatic circumstances of the speech event, and in the surrounding world. Instead, meanings are seen as emerging dynamically in discourse and social interaction. Rather than being fixed and predetermined, they are actively negotiated by interlocutors on the basis of the physical, linguistic, social, and cultural context" (LANGACKER 2008: 28).

туальные понятия, но и сенсорный, моторный и эмоциональный опыт, осознание физического, лингвистического, социального и культурного контекстов, концептов, которые появляются и развиваются в процессе обработки, что предопределяет динамичность концептуализации, а многочисленные аспекты нашего окружения становятся источником богатого семантического потенциала лексических единиц.

Таким образом, для концепции Р.У. Лангакера характерен, по сути единый, подход к значению, актуализируемому в акте общения, вариативному по своей природе. Значения лингвистических выражений (слов, словосочетаний, предложений) трактуются Р.У. Лангакером как используемые в лингвистических целях акты концептуализации, в которых, отметим еще раз, сливаются физический (природный), лингвистический, социальный, культурный контексты. Они составляют, как пишет ученый, семантический полюс (*semantic pole*) выражений, который противопоставляется фонологическому полюсу (*phonological pole*) (ЛЭНЕКЕР 2006: 15). Важно, однако, подчеркнуть, что значения языковых выражений в концепции Р.У.Лангакера представляют собой не только функцию от вызываемого в сознании концептуального содержания (*content*), но и от толкования (*construal*), которое накладывается на это содержание. Иначе говоря, значение в самом широком его смысле есть определенное концептуальное содержание в сочетании с конкретным способом его конструирования (LANGACKER 2007: 43).

Более того, именно вопрос о выборе и актуализации того или иного содержания из общего субстрата, или семантического потенциала, в процессе коммуникации выбирается автором в качестве приоритетного. Исходя из центральной для его концепции идеи конструирования значения собеседниками в ходе общения, Р.У. Лангакер направляет свои усилия на раскрытие условий, определяющих конструируемое значение. Острые его семантических идей ориентировано на раскрытие факторов, детерминирующих пути конструирования контекстуального значения, которое представляет собой результат лишь одного из бесчисленного числа путей осознания и видения конкретной ситуации во всей комплексности ее составляющих. Специфичность в оппозиции к схематизации (или богатая, детальная информация в отличие от скупой, бедной, зачастую составляющей внутренний остов передаваемого содержания), фокусирование, или селекция концептуального содержания для лингвистической репрезентации, известность, выделенность передаваемой информации, выбираемая перспектива – ключевые элементы конструирования, каждый из которых получает в концепции Р.Лангакера детальное описание.

3. Сравнение развиваемых М.В. Никитиным и Р.У. Лангакером семантических теорий приводит к выводу, что к какой бы современной концепции значения мы ни обратились, ученые едины в понимании значения как сложнейшего многопланового психического субстрата, формируемого под влиянием целой гаммы факторов социального, индивидуального, когнитивного, коммуникативного и т.д. характера. Можно, по-видимому, с уверенностью утверждать, что по этой линии разные семантические концепции современности обнаруживают скорее общность взглядов, нежели принципиальные различия. Последние заключаются в обращении к разным аспектам анализируемого концептуального субстрата.

Для М.В. Никитина, как мы стремились показать выше, перво-степенным представляется выяснение истоков знания, формирующего комплексный феномен значения, волнует вопрос «Что обеспечивает содержательное постоянство и одинаковость значений, отражением какого аспекта вещей и человеческой практики могут быть такие значения?» (Никитин 2007: 65). На него ученый отвечает следующим образом. «На деле, - пишет он, - значений как постоянных образований в сознании говорящих, одинаковость содержания которых существовала бы независимо от опыта людей, вообще нет. Коммуникабельность достигается отнюдь не за счет оперирования блоками одинакового содержания. Это гораздо более сложный диалектический процесс непрерывного поиска общего в различном. Значения, как и понятия, в той мере сходны и различны, в какой постоянна и вариативна сущность вещей, сходен и различен опыт людей, сравнимы и отличны качественные показатели их психики, близки и разнятся их установки и намерения в речи и т.д.» (Никитин 2007: 65–66).

Необходимо отметить, что российского ученого в не меньшей степени интересуют и проблемы актуализации значения. Значительную часть его трудов составляют наблюдения над сочетаемостью лексических единиц и актуализацией их значений. Однако основные свои усилия ученый направляет на сущность и многоаспектность значения, на его истоки и неразрывную связь со знанием о сущности вещей.

Для американского ученого ключевым моментом концепции становятся упомянутые выше параметры конструирования, по которым человек реализует свою способности конструировать, осознавать одну и ту же ситуацию по-разному, выбирая аспекты, важные для его видения конкретной ситуации. С этой целью Р.У. Лангакером разрабатываются такие фундаментальные понятия, как когнитивная область, профилирование, траектор/ориентир, концептуальная интеграция. Параметрами конструирования являются: уровень детализации (specificity) или схематизации (schematicity), которым характеризуется ситуация. Важным параметром осмысления ситуации является и относительная выделен-

ность (prominence) элементов в разных ее типах, используемых для решения разных языковых задач. Необходимым ее параметром оказывается профилирование, благодаря которому языковое выражение вызывает в сознании выделенность участников ситуации. Как указывает автор, «Наиболее выделенный участник, называемый траектором (trajector), представляет собой сущность, которая оценивается, описывается, дается ее местонахождение. В терминах психологии это основной фокус («фигура») профилируемых отношений. Часто другой участник выделяется в качестве второстепенного фокуса. Он именуется ориентир (landmark) (ЛЭНЕКЕР 2006: 20). Точка наблюдения – это третий элемент выделенности, которую, как подчеркивает автор, нельзя отождествлять ни с траектором, ни с ориентиром.

Последним параметром, вовлеченным в процесс конструирования, является объем значения, то ли охватывающий «все концептуальное содержание, которое оно вызывает в сознании в качестве основы своего значения, т.е. все когнитивные области, которые необходимы для объяснения значения языкового выражения», представляющий собой максимальный объем значения (maximal score) языкового выражения, то ли являющийся частью концептуального содержания, которая является наиболее уместной в определенном контексте и составляет непосредственный объем значения (immediate score). Профиль языкового выражения – это то, с чем оно соотносится, это, по мысли автора, «конкретный фокус внимания в рамках непосредственного объема значения». Для понимания языкового выражения релевантна и перспектива (perspective) (точка наблюдения, направление мысленного наблюдения).

Параметры толкования концептуального содержания также важны, как и само это содержание. Соответственно значение лексической единицы может изменяться в зависимости от контекста, в котором она употребляется, и в своих трудах Р.У. Лангакер приводит немало убедительных примеров этой зависимости.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, становится очевидной общая направленность анализируемых семантических концепций современности М.В. Никитина и Р.У. Лангакера, с одной стороны, на характеристику значения как комплексного феномена, формируемого в результате действия многочисленных факторов разного плана. С другой стороны, не менее очевидны и различия акцентов, которые ставят ученые в своих разработках, что, однако, не снижает существенного вклада каждой из них в общую теорию значения.

Цитируемая литература

- Болдырев, Николай Николаевич. *Когнитивная семантика. Введение в когнитивную лингвистику: курс лекций*. Изд. 4 (испр. и доп.). Тамбов, 2014.
[BOLDYREV, Nikolaj Nikolaevič. *Kognitivnaâ semantika. Vvedenie v kognitivnuû lingvistiku: kurs lekcij*. Izd. 4 (ispr. i dop.). Tambov, 2014]
- ЛЭНЕКЕР, Рональд В. „Концептуальная семантика и символическая грамматика“. *Вопросы когнитивной лингвистики*, № 3/009 (2006): с. 15–27.
[LÈNEKER, Ronal'd V. „Konceptual'naâ semantika i simvoličeskaâ grammatika“. *Voprosy kognitivnoj lingvistiki*, № 3/009 (2006): s. 15–27]
- НИКИТИН, Михаил Васильевич. „Метафора: уподобие vs интеграция концептов“. *С любовью к языку: сб. науч. тр., посвящается Е. С. Кубряковой*. Москва – Воронеж, 2002: с. 255–270.
[NIKITIN, Mihail Vasil'evič. „Metafora: upodobie vs integraciâ konceptov“. *S ljubov'û k âzyku: sb. nauč. tr., posvâšaetsâ E. S. Kubrâkovej*. Moskva – Voronež, 2002: s. 255–270]
- НИКИТИН, Михаил Васильевич. „Полисемия на пределе“. *Концептуальное пространство языка*. Тамбов, 2005: с. 55–68.
[NIKITIN, Mihail Vasil'evič. „Polisemiâ na predele“. *Konceptual'noe prostranstvo âzyka*. Tambov, 2005: s. 55–68]
- НИКИТИН, Михаил Васильевич. *Курс лингвистической семантики*. Учебное пособие. 2-е издание, дополненное и исправленное. Санкт Петербург, 2007.
[NIKITIN, Mihail Vasil'evič. *Kurs lingvističeskoj semantiki*. Učebnoe posobie. 2-e izdanie, dopolnennoe i ispravlennoe. Sankt Peterburg, 2007]
- ПОТЕБНЯ, Александр Афанасьевич. *Из записок по русской грамматике*. Т.1-2. Москва, 1958.
[POTEBNÂ, Aleksandr Afanas'evič. *Iz zapisok po russkoj grammatike*. Т.1-2. Moskva, 1958]
- СКРЕБЦОВА, Татьяна Георгиевна. *Когнитивная лингвистика: классические теории, новые подходы*. Москва, 2018.
[SKREBCOVA, Tat'âna Georgievna. *Kognitivnaâ lingvistika: klassičeskie teorii, novye podhody*. Moskva, 2018]
- ХАРИТОНЧИК, Зинаида Андреевна. „Конструктивизм и генеративная грамматика“. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*, № 2, 2017: с. 5–8.
[HARITONČIK, Zinaida Andreevna. „Konstruktivizm i generativnaâ grammatika“. *Vestnik Voronežskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriâ: Lingvistika i mežkul'turnaâ komunikaciâ*, № 2, 2017: s. 5–8]

*

- GEERAERTS, Dirk (ed.). “Cognitive Linguistics. Basic Readings”. *Cognitive Linguistics Research 34*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2006.
- EVANS, Vyvyan. “Lexical concepts, cognitive models and meaning-construction”. *Cognitive Linguistics 17/4* (2006): pp. 491–534.
- EVANS, Vyvyan, Melanie Green. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- FAUCONNIER, Gilles and Mark Turner. “Polysemy and conceptual blending”. In: Brigitte Nerlich, Zazie Todd, Vimala Herman, David D. Clarke (ed.). *Polysemy:*

- Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin; New York, 2003: pp. 79–94.
- JACKENDOFF, Ray. *Foundations of language: Brain, meaning, grammar, evolution*. Oxford University Press, 2002.
- LANGACKER, Ronald W. *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin, New York (Cognitive Linguistics Research 1), 1991.
- LANGACKER, Ronald W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York, 2008.
- LYONS, John. "Semantics". In: John Lyons, Richard Coates, Margaret Deuchar, Gerald Gazdar (eds). *New Horizons in Linguistics* 2. Penguin Books, 1987: pp. 152–178.

Зинаида Андрејевна Харитончик
Државни лингвистички универзитет у Минску
Одсек за теоријску и примењену лингвистику

ЗНАЧЕЊЕ У СЕМАНТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ МИХАИЛА В. НИКИТИНА И У КОГНИТИВНОЈ ГРАМАТИЦИ РОНАЛДА В. ЛАНГАКЕРА

Резиме

Овај рад је усмерен на заједничке и различите аспекте две водеће савремене, семасиолошке теорије – оне руског семасиолога М. В. Никитина и теорије америчког когнитивисте Р. В. Лангакера. Оба аутора сагледавају значење као комплекс психичких феномена, на чије формирање утичу многобројни фактори – друштвени, културни, психолошки, ситуациони и др. Рад је усмерен на значајне, али не и идентичне аспекте који представљају главне дистинктивне одлике сваке од ових теорија – изворе значења и основне структуре свести према М. В. Никитину, као и актуализацију компонената конструисаног значења под утицајем специфичности/схематичности, фокусирања, проминентности и перспективе према Р. В. Лангакеру. Постаје очигледно да се ове теорије у већој мери допуњују него што противрече једна другој, откривајући при том суштинске аспекте значења, попут његовог формирања и функционисања.

Кључне речи: значење, типологија, формирање, функционисање, контекст, конструкција, тумачење.

Zinaida A. Kharitonchik
Minsk State Linguistic University
Department of Theoretical and Applied Linguistics

MEANING IN THE SEMANTIC THEORY OF MIKHAIL V. NIKITIN AND IN
COGNITIVE GRAMMAR OF RONALD W. LANGACKER

S u m m a r y

The paper is focused on common and different aspects of two leading semasiological theories of today – the theory of the Russian semasiologist M. V. Nikitin and that of the American cognitive linguist R. W. Langacker. Both authors view meaning as a complex psychic phenomenon whose formation is affected by numerous factors – social, cultural, psychological, situational, etc. The paper focuses on significant, but not identical aspects of these theories, which represent their major distinctive features – sources of meaning and basic structures of consciousness according to M. V. Nikitin, as well as the actualization of components of the construed meaning under the impact of specificity/schematics, focusing, prominence and perspective as factors which affect the construal according to R. W. Langacker. It becomes evident that they do not so much contradict as complement each other, revealing such essential facets of meaning as its formation and functioning.

Keywords: meaning, typology, word formation, functioning, context, construction, construal.

ISSN 0350-185X, – Књ. 80, св. 2 (2024), стр. 101–125

UDK: 81'233

COBISS.SR-ID 159291657

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2402101L>

Примљено: 14. маја 2024.

Прихваћено: 14. јуна 2024.

Оригинални научни рад

Људмила Липтаková*

Prešovská univerzita v Prešove

Pedagogická fakulta

Katedra komunikačnej a literárnej výchovy

ORCID iD 0000-0001-5639-6209

JAZYK DIEŤAŤA VO VÝSKUMOCH APLIKOVANEJ LINGVISTIKY**

Článok má prehľadový charakter. Cieľom článku je sprostredkovať čitateľom prehľad najdôležitejších výskumov jazykového vývinu dieťaťa v slovenskom, českom, ako aj v širšom svetovom kontexte. Osobitne sa zameriame na výskumy detskej slovotvorby, v rámci ktorých predstavíme aj vlastné výskumné zistenia. Jazykové znalosti a schopnosti dieťaťa sú predmetom výskumu osobitnej disciplíny aplikovanej lingvistiky, ktorou je vývinová lingvistika. V rámci vývinovej lingvistiky sa formujú subdisciplíny zamerané na výskum čiastkovej oblasti jazyka dieťaťa, ako napríklad vývinová derivatológia. Výskumy jazykového vývinu dieťaťa prinášajú užitočné informácie aj pre teoretickú lingvistiku, pretože poukazujú na tendencie jazykovej ontogenézy, ktoré je možné usúvzťažiť s dynamickými procesmi v samotnom jazyku. Poznávanie detského jazyka má význam aj pre edukačnú lingvistiku, ktorá výskumné zistenia transformuje do vyučovania jazyka.

Kľúčové slová: aplikovaná lingvistika, detská slovotvorba, dieťa, edukačná lingvistika, jazykový vývin, vývinová derivatológia, vývinová lingvistika.

1. KONTEXTY SKÚMANIA JAZYKOVÉHO VÝVINU DIEŤAŤA

Problematika osvojovania prvého jazyka, ale aj ďalších jazykov je významnou oblasťou výskumov aplikovanej lingvistiky (ŠEBESTA et al. 2016).

* ludmila.liptakova@unipo.sk

** Článok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 1/0469/24 *Lingvistický kognitívny model vyučovania slovenského jazyka*.

Štúdium osvojovania jazyka v detskom veku sa postupne konštituovalo ako samostatná vedná disciplína – **vývinová lingvistika** (resp. vývinová psycholingvistika; NEBESKÁ 1992).¹ Ako všetky disciplíny aplikovanej lingvistiky aj vývinová lingvistika má transdisciplinárny charakter, pretože sa pohybuje v priesečníku lingvistiky (a jej čiastkových disciplín) a vývinovej psychológie, s významným vplyvom hraničných lingvistických disciplín ako psycholingvistika, kognitívna lingvistika, sociolingvistika, pragmatika atď. Transdisciplinárny charakter má aj ďalšia disciplína aplikovanej lingvistiky – **edukačná lingvistika**, ktorej výskumný záujem sa pohybuje v priesečníku lingvistikých a edukačných vied (SPOLSKY 1978, 1999; SPOLSKY, HULT 2008) a ktorá sa takisto zaoberá ontogenetickými aspektmi osvojovania a používania jazykov (ŠEBESTA et al. 2016).

Historicky sa záujem o skúmanie jazyka dieťaťa objavuje v druhej polovici 19. storočia, a to pod vplyvom Darwinovej evolučnej teórie (CRYSTAL 1997; OKSAAR 1983; podľa SLANČOVÁ 2008b). V tomto období sa o jazyk dieťaťa zaujímali najmä filozofi, lekári, psychológovia a pedagógovia. Už vo vtedajšej dobe výskumníci prichádzali na to, že sledovaním ontogenézy jazyka možno odhaliť zákonitosti jeho fylogenézy (ibid.). Odtedy až doteraz prebieha pri objasňovaní jazykového vývinu dieťaťa názorový rozptyl v zmysle uprednostňovania buď vrodeného, alebo naučeného (nature versus nurture) mechanizmu osvojovania si jazyka (porov. BROOKS, KEMPE 2014; MIKULAJOVÁ 2008; OWENS 2008; PRŮCHA 2011; SCHWARZOVÁ 2009; STERNBERG 2002; ŠEBESTA 2005; a i.).

Ako konštatuje Owens (2008), v uplynulých dekádach sa formovalo päť rôznych teórií osvojovania si jazyka, a to behaviorálna (hlavný predstaviteľ B. F. Skinner), psycholingvisticko-syntaktická (nativistický model s hlavným predstaviteľom N. Chomským, jeho žiakom S. Pinkerom a i.), psycholingvisticko-sémantická (kognitívny model reprezentovaný prácami C. Fillmora, L. Bloomovej a i.), sociolingvistická (napr. práce J. Brunera) a emergentistická (model objasňujúci interakciu medzi biologickými procesmi a procesmi vonkajšieho prostredia, napr. práce autorov E. Batesová a B. MacWhinney). Ďalším prístupom je skúmanie jazykového vývinu z pozície kognitívnej funkčnej lingvistiky (usage-based approach) so zdôrazňovaním kultúrnych zdrojov ľudského poznania (hlavný predstaviteľ M. Tomasello; MIKULAJOVÁ 2008). Podľa Owensa (2008: 58) však väčšina lingvistov nelipne len na jednom teoretickom konštrukte, čo reflektuje komplexnosť jazyka a jeho osvojovania.

¹ Český lingvista K. Ohnesorg navrhol v r. 1955 používať na označenie výskumu detského jazyka termín *pedolingvistika*. Tento termín sa však širšie neujal (SLANČOVÁ 2008b: 10; porov. OKSAAR 1983).

Pri teoretických koncepciách jazykového vývinu nemožno opomenúť významný vklad dvoch najvplyvnejších vývinových psychológov – J. Piageta a L. S. Vygotského. Obaja skúmali vývin jazyka dieťaťa v súvislosti s vývinom jeho myslenia, ale každý z inej metodologickej pozície. Kým Piagetova koncepcia (PIAGET, Inhelder 2001) je zameraná predovšetkým na vnútorné mechanizmy vývinu myslenia a jazyka, na mentálne štruktúry a mentálne reprezentácie, Vygotského koncepcia (VYGOTSKIJ 1970) kladie dôraz na sociálnu a kultúrno-historickú podmienenosť jazyka a myslenia a prisudzuje veľkú váhu faktorom vonkajšieho prostredia (porov. PRŮCHA 2011: 11–12). Aj napriek odlišnostiam v zdôrazňovaní úlohy vnútorných alebo vonkajších faktorov v jazykovom vývine obe koncepcie zjednocuje uznávanie spojenia vývinových štádií so schopnosťou dieťaťa tvoriť pojmy. Oba teoretické prístupy sú rozvíjané ďalšími nasledovníkmi. Napr. na Vygotského nadväzuje ruská škola, osobitne El'koninova teória psychického vývinu (MIKULAJOVÁ 2008). Vygotského koncept zóny najbližšieho vývinu, t. j. rozpätia prejavenných a latentných schopností dieťaťa, je intenzívne rozvíjaný a aplikovaný vo viacerých prístupoch dynamického hodnotenia (aj) jazykových schopností dieťaťa (CAMPIONE et al. 1984; FEUERSTEIN et al. 1980; KOVALČIKOVÁ et al. 2016; STERNBERG, Grigorenko 2002; a i.).

V súčasnosti sa pri objasňovaní jazykového vývinu dieťaťa uprednostňuje **interakčný prístup**, ktorý uznáva približne rovnakú úlohu interných a externých faktorov, teda úlohu vrodenných a dedične podmienených jazykových schopností a úlohu jazykového prostredia (STERNBERG 2002). Súčasný výskum osvojovania jazyka si už nekladie otázku „nature či nurture“ (vrodené alebo naučené), ale skúma, aké znalosti a schopnosti musia byť deťom dané a aké informácie z jazykového okolia sú nevyhnutné, aby si deti daný jazyk osvojili (SCHWARZOVÁ 2009). Aj E. Clarková (CLARK 2009: 16) považuje pri osvojovaní si jazyka za dôležitý tak sociálny ako kognitívny vývin, hoci podľa nej ostáva nejasné, koľko jazykových schopností je vrodenných alebo či ich podporuje špeciálny mechanizmus učenia sa. Zdôrazňuje potrebu skúmať, ako a koľko sa deti učia z jazyka dospelých, vrátane skúmania reči orientovanej na dieťa.

Reč orientovaná na dieťa (child-directed speech) je významnou oblasťou aplikovaného lingvistického výskumu, ktorá prináša cenné zistenia o jazykovom inpute², ktorému je dieťa v priebehu svojho jazykového vývinu vystavované, a zároveň o vzájomnom komunikačnom vyladovaní dieťaťa a dospelého. Prvenstvo vo výskume reči orientovanej na dieťa je pripisované dánskemu lingvistovi O. Jespersenovi, ktorý sa touto oblasťou zaoberal už v

² Jazykový input chápeme podľa J. Průchu (2011) ako komplex verbálnych a neverbálnych stimulov, ktoré pôsobia na dieťa. Rozlišuje sa priamy jazykový input, ktorý predstavuje reč blízkych osôb priamo orientovaná na dieťa, a nepriamy jazykový input, čiže vplyv širšieho komunikačného prostredia na dieťa, vrátane médií.

20. rokoch 20. storočia (SLANČOVÁ 1999: 26). Spomedzi nasledovníkov treba vyzdvihnúť práce Ch. Fergusona, ale aj mnohých ďalších autorov (SLANČOVÁ 1999). Do slovenskej lingvistiky vniesla výskum reči orientovanej na dieťa D. Slančová (1999), ktorá podrobne analyzovala reč učiteľky materskej školy orientovanú na dieťa. Nadväzujúce výskumy sa venovali reči matky a otca orientovanej na dieťa (BRESTOVIČOVÁ 2018; SPÁČILOVÁ 2018), ale napríklad aj komunikačnému registru tehotných žien „komunikujúcich“ s prenatálnym dieťaťom (PALKOVÁ, Slančová 2018).

Výskumníci v oblasti vývinovej lingvistiky majú dnes k dispozícii databázový systém CHILDES (*Child Language Data Exchange System*)³, ktorý vznikol v roku 1984. Systém využíva tri základné nástroje: transkripčný a kódovací systém CHAT (*Codes for the Human Analysis of Transcript*), program analýz CLAN (*Computerized Language Analysis*) a svetovú databázu vzoriek transkriptov (SLANČOVÁ 2008b: 18). Transkripty sú k dispozícii spolu s audio- a videonahrávkami. Súčasťou tejto svetovej databázy sú desiatky jazykov vrátane siedmich slovanských jazykov (bulharčina, čeština, chorvátčina, poľština, ruština, slovinčina a srbčina).

Priestor na medzinárodnú a interdisciplinárnu kooperáciu výskumníkov v oblasti štúdia detského jazyka poskytuje medzinárodná organizácia *International Association for the Study of Child Language* (IASCL), ktorá od 70. rokov každé tri roky usporadúva svetové kongresy⁴. Najprestížnejším časopisom pre výskum detského jazyka je *Journal of Child Language* (Cambridge University Press). Inštitucionálne je ukotvená aj oblasť skúmania vyučovania prvého jazyka (aj ďalších jazykov). Medzinárodná organizácia *International Association for Research in L1 Education* (ARLE)⁵ je od roku 2014 pokračovateľkou organizácie *International Association for the Improvement of Mother Tongue Education* (IAIMTE), ktorá bola založená v roku 1996. Celosvetové stretnutia výskumníkov v oblasti vyučovania jazykov sa konajú každé dva roky a okrem toho sa pravidelne organizujú stretnutia v rámci záujmových skupín (SIGs – Special Interest Groups). Jednou z nich je záujmová skupina edukačnej lingvistiky.⁶ Oficiálnym časopisom ARLE je *L1-Educational Studies in Language and Literature*. Publikačný priestor pre výskumy vývinovej a edukačnej lingvistiky ponúkajú v súčasnosti aj viaceré české a slovenské časopisy.⁷

³ <https://childes.talkbank.org>

⁴ V roku 2024 sa svetový kongres IASCL konal v Prahe (<https://www.childlanguage.org>).

⁵ <https://www.arle.be>

⁶ <https://sites.google.com/view/edulingsigarle/home>

⁷ Napr. *Studie z aplikované lingvistiky* (Univerzita Karlova); *Didaktické studie* (Univerzita Karlova); *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi* (Ostravská univerzita); *Jazyk a kultura* (Prešovská univerzita); *O dieťati, jazyku, literatúre* (Prešovská univerzita); a ďalšie lingvistické časopisy.

2. VÝBEROVÝ PREHĽAD VÝSKUMOV VÝVINOVEJ LINGVISTIKY

V tejto časti článku uvidíme výberový prehľad výskumov jazykového vývinu dieťaťa, predovšetkým zo slovenského a z českého jazykového prostredia.

Vo výskume jazykového vývinu dieťaťa sa rozlišujú dva základné prístupy (HOFF 2001): a) longitudinálne zisťovanie spontánneho priebehu jazykového vývinu a jeho objasňovanie (developmental approach); b) zisťovanie a objasňovanie toho, ako si dieťa osvojuje (učí sa) jazyk dospelých (learnability approach). Tieto dva prístupy uplatňujú aj rozdielnu metodológiu výskumu. Výskumy spontánneho priebehu jazykového vývinu využívajú na zber dát rôzne observačné (pozorovacie) techniky (napr. videozáznamy, terénne zápisy a pod.) a výskumy jazykovej učiteľnosti dieťaťa zase získavajú dáta prostredníctvom elicitčných techník.⁸ Elicitácia patrí k psycholingvistickým metódam a realizuje sa tak, že na základe vopred pripravených podnetov sa vytvorí taký kontext, v ktorom je možné elicitovať (t. j. vyvolať) v takmer spontánnej produkcii určitý jazykový jav v zvýšenej frekvencii (MERTINS 2017).

Výskumy detského jazyka sa realizujú buď v rámci jedného jazyka, alebo komparáciou dvoch či viacerých jazykov. Komparatívne štúdie sú veľmi užitočné pre poznávanie univerzálií v jazykovej ontogenéze, ale zároveň aj pre poznávanie vplyvu jazykovej typológie na osvojovanie si jazyka. Osobitný význam má medzijazyková komparácia naprieč viacerými jazykmi. Tu treba spomenúť viacvázkové dielo editované D. I. Slobinom (1985; a i.) *The cross-linguistic study of language acquisition*. Porovnávanie osvojovania jazyka sa väčšinou orientuje na vybranú jazykovú oblasť, napr. na detskú slovotvorbu (ARGUS, Kazakovskaya 2018; DRESSLER et al. 2017; HAMAN et al. 2009; SAVICKIENĚ et al. 2007; a i.).

Na Slovensku sa systematický výskum jazyka dieťaťa začal koncom 90. rokov 20. storočia zásluhou spojenia lingvistiek (tím pod vedením D. Slančovej z Prešovskej univerzity v Prešove) a logopédok (S. Fečková-Kapalková a M. Mikulajová z Univerzity Komenského v Bratislave). Výsledkom tejto spolupráce je komplexné **zmapovanie jazykového vývinu dieťaťa od narodenia do veku piatich rokov**, a to prostredníctvom longitudinálnej observácie spontánnej rečovej činnosti dieťaťa v komunikácii s blízkymi dospelými. Výsledky výskumu sú publikované v dvoch nadväzujúcich kolektívnych monografiách: *Štúdie o detskej reči* (SLANČOVÁ 2008a) a *Desať štúdií o detskej reči* (SLANČOVÁ 2018). Zásluhou tohto tímového výskumu sú k dispozícii empirické dáta a výskumné zistenia o viacerých stránkach jazykového vývinu dieťaťa hovoriaceho po slovensky: vývin pragmatických funkcií,

⁸ Porov. rozlišovanie „observational and elicitation studies“ u E. Clarkovej (CLARK 2017).

sémantických kategórií, fonologický, lexikálny, slovotvorný, morfológický a syntaktický vývin, ako aj vývin gestiky dieťaťa.

Výskumy detskej reči realizované kolektívom pod vedením D. Slančovej priniesli poznatky, ktoré sú dnes už reálne aplikované v logopedickej diagnostike a terapii. Zo spolupráce lingvistiek a logopédok vzišli nástroje na hodnotenie jazykového vývinu dieťaťa. Ide predovšetkým o *Test komunikačného správania dieťaťa* (TEKOS), ktorý je adaptáciou hodnotiaceho nástroja komunikačných schopností dieťaťa v ranom veku *MacArthur-Bates Communicative Development Inventories* (CDI). Test pozostáva z dvoch subtestov: *Slová a gestá* pre deti vo veku 8 – 16 mesiacov a *Slová a vety* pre deti vo veku 17 – 30 mesiacov (KAPALKOVÁ et al. 2010). TEKOS je jednak štandardizovaným skríningovým nástrojom určeným pre logopedickú prax, ale poskytuje aj množstvo materiálu na sledovanie jazykového vývinu detí hovoriacich po slovensky (SLANČOVÁ 2018: 18–19). Aplikatívny význam tohto výskumu umocňuje aj fakt, že skrátená verzia TEKOS-u sa stala súčasťou štandardov v primárnej pediatrii na posudzovanie psychomotorického vývinu detí do tretieho roka, kde slúži aj ako potvrdenie vývinového rizika v oblasti komunikácie.⁹

Ďalším príkladom prepojenia lingvistického výskumu a logopedickej praxe je adaptácia hodnotiaceho nástroja gramatického vývinu dieťaťa *Language assessment remediation and screening procedure* (LARSP), v slovenskej adaptácii s názvom *Gramatický profil slovensky hovoriaceho dieťaťa* (SLANČOVÁ, Kapalková 2018). Už skôr v slovenčine adaptovaným je aj model jazykového vývinu M. Laheyovej (LAHEY 1998), a to zásluhou výskumu S. Fečkovej-Kapalkovej (2002).

V súvislosti s intenzívnym výskumom detskej reči na Slovensku v posledných troch dekádach treba vyzdvihnúť aj zapojenie do viacerých medzinárodných výskumných projektov: European Science Foundation (ESF) COST Action A33 *Crosslinguistically robust stages of children's linguistic performance* (2008 – 2010); European Science Foundation (ESF) COST Action IS0804 *Language Impairment in a Multilingual Society: Linguistic Patterns and the Road to Assessment* (2009 – 2013); European Science Foundation COST Action IS 1406 *Enhancing children's oral language skills across Europe and beyond: a collaboration focusing on interventions for children with difficulties learning their first language* (2016 – 2019).¹⁰

⁹ <https://detskarec.sk/projekty/tekos-test-komunikacneho-spravania-skratena-verzia>; Na tejto stránke je voľne dostupný skríningový test určený pre vek 17 – 36 mesiacov, ktorý obsahuje posúdenie aktívnej a pasívnej slovnéj zásoby a gramatiky. Do zbierania dát sa tak môžu zapojiť rodičia detí.

¹⁰ Slovenské výskumníčky (D. Slančová a S. Kapalková) sú aj súčasťou neformálnej siete odborníkov, ktorí sa venujú adaptácii nástroja *MacArthur-Bates Communication Development Inventories* v rozličných jazykoch. Sieť vznikla z iniciatívy pracovníčok Záhrebskej univerzity prof. Melity Kovačević a Dr. Jeleny Kuvač Kraljević. Členovia tejto siete odborníkov

Napríklad hlavným cieľom projektu *Language Impairment in a Multilingual Society: Linguistic Patterns and the Road to Assessment* bolo vytvoriť diagnostické materiály na odlíšenie tých problémov v jazykovom vývine, ktoré sa týkajú bilingvizmu, a tých, ktoré sú zapríčinené vývinovou dysfáziou (SLANČOVÁ, Kapalková 2013). Súčasťou tohto projektu bolo zapojenie slovenských výskumníčov do vývoja medzijazykovej lexikálnej úlohy (Cross-Linguistic Lexical Task – CLT) pod vedením poľskej psycholožky E. Haman. Ide o tvorbu obrázkového testu na zisťovanie porozumenia a produkcie substantívnej a verbálnej lexiky (HAMAN et al. 2017). Na projekte *Cross-linguistic lexical task* (LITMUS-CLTsk) spolupracujú slovenské výskumníčky doteraz. Cieľom projektu je vytvoriť štandardy na hodnotenie slovnej zásoby intaktných predškôľakov hovoriacich po slovensky a zároveň odlíšiť intaktné deti od klinických prípadov (SLANČOVÁ, Brestovičová, rkp.).

V **českej lingvistike** má výskum detskej reči dlhšiu tradíciu ako na Slovensku (SLANČOVÁ 2008b: 13). Priekopníkmi v tejto oblasti boli najmä K. Ohnesorg (1948a, 1948b a i.) a J. Pačesová (1968, 1979). Záujem o výskum jazykového vývinu podnietili aj autori, ktorí sa tejto problematike venovali v rámci tematicky širších prác (napr. NEBESKÁ 1992; PRŮCHA 2011; ŠEBESTA 2005; a i.). Zo súčasných českých výskumov raného obdobia jazykového vývinu výberovo spomenieme niekoľko autorov a prác, bez nároku na ich kompletnejší prehľad.

Lingvistický výskum osvojovania si jazyka dieťaťom reprezentujú práce L. Saicovej Římalovej. Autorka (SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ 2013) analyzovala jednoslovné obdobie osvojovania jazyka (12 – 18 mesiacov), pričom osobitne sledovala komunikačné prostriedky dieťaťa v komunikácii s blízkymi dospelými, prvé signály gramatiky a intertextualitu v prejavoch dieťaťa. V nadväzujúcej práci (SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ 2016) analyzuje teoretický a metodologický kontext skúmania detského jazyka a venuje sa hlavným problémom osvojovania rôznych typov komunikačných prostriedkov, a to verbálnych i neverbálnych. V práci sa dotýka aj niektorých špecifických prípadov osvojovania si jazyka, ako bilingvizmus, narušená komunikačná schopnosť či osvojovanie znakového jazyka. Osvojovaniu morfológie, lexiky a syntaxe v ranom období jazykovej ontogenézy sa vo svojom lingvistickom výskume venovala P. Chejnová (2017, 2019). K významným predstaviteľom českej vývinovej psycholingvistiky patrí F. Smolík, ktorý skúma najmä raný gramatický vývin dieťaťa, aj s využitím experimentálnych metód (SMOLÍK, Chromá 2023;

sa stretávajú pravidelne v Dubrovniku, od roku 2006 sa konalo 8 stretnutí. Členkami skupiny a zároveň riešiteľkami všetkých troch uvedených medzinárodných projektov COST sú aj psycholožky Dr. Darinka Anđelković a Dr. Maja Savić (<https://mb-cdi.stanford.edu/documents/Info2017b-Serbian.pdf>) z Filozofickej fakulty Belehrskej univerzity. *Poznámka autorky:* Za poskytnutie týchto informácií ďakujem prof. PhDr. Daniele Slančovej, CSc.

SMOLÍK, Seidlová Málková 2015; a i.). F. Smolík zároveň vyvinul a adaptoval niekoľko diagnostických nástrojov (napr. SMOLÍK et al. 2019).

Z výskumov v predškolskom veku treba ešte spomenúť významné zistenia o tom, ako deti rozumejú počúvaným, najmä naratívny, textom, ktoré im dospelí čítajú (KAPALKOVÁ, Slováčková 2013; PETROVÁ 2021; URBAN 2023). Vo vzťahu k podporovaniu porozumenia textu považujeme za dôležité zistenie, že úspešnosť detí pri otázkach na implicitný význam je omnoho vyššia, ak sa pritom môžu opierať o významový kontext (ZÁPOTOČNÁ 2021, 2023). Podľa autorky je schopnosť dieťaťa ťažiť z významového kontextu reálnym ukazovateľom úrovne porozumenia (ibid.).

Sledovanie **jazykového vývinu v mladšom a v staršom školskom veku** nemá v slovenskom ani v českom prostredí taký komplexný charakter, ako to môžeme pozorovať v ranom resp. v predškolskom období. Napriek tomu sa od 80. rokov 20. storočia podarilo zmapovať viaceré oblasti jazyka dieťaťa aj v tomto vekovom období.

Zásadné zistenia o vývine **morfologickej stránky reči dieťaťa** mladšieho školského veku prináša výskum J. Kesselovej (2003a). Okrem zistení o frekvencii slovných druhov v spontánnej dialogickej komunikácii mladších školákov autorka prináša zaujímavé zistenia o slovnodruhovej sémantike, ktorá je v reči detí preferovaná alebo ktorá je v reči detí okrajová. Na zistený obraz o morfosémantickom vývine J. Kesselová (2003b) nadväzuje užitočnými edukačnými implikáciami, keď navrhuje prepájanie implicitných (neuvedomovaných) znalostí s nadobúdaním explicitných (uvedomovaných) morfologických znalostí. Morfologickej stránke reči detí mladšieho školského veku sa v českom prostredí venovala R. Prouzová (2010). Zistila napríklad u detí potrebu paradigmatickej regularity pri morfologických tvaroch, tendenciu k pravidelnosti, analógiám a zjednodušovaniu.

Pre edukačnú lingvistiku sú podnetné aj výskumy prekonceptov morfologických javov. Výskum kolektívu autorov pod vedením E. Hájkovej (HÁJKOVÁ et al. 2014) ukázal, že žiaci majú na začiatku školskej dochádzky vytvorený prekoncept menného rodu a úlohou školskej edukácie je pretaviť ho do metajazykového konceptu. Pri kategórii času sa ukázalo, že táto kategória musí byť osvojená ako prostriedok bezpečnej časovej orientácie dieťaťa v texte, a cieľom vyučovania by malo byť odlišenie časovej platnosti výpovede od použitej formy slovesa (ibid.). Výskum prekonceptov slovnodruhovej sémantiky (LIPTÁKOVÁ 2010) ukázal, že žiaci na začiatku 2. ročníka základnej školy majú spontánnu predstavu o logických a sémantických triedach slovných druhov. Znamená to, že chápu triedenie slov do skupín podľa ich odlišného

významu alebo funkcie. Tieto implicitné znalosti vytvárajú predpoklady na pochopenie triedenia slovných druhov aj ako metajazykového učiva.¹¹

V oblasti **lexikálneho vývinu** viaceré nezávislé výskumy psycholinguistiky a vývinovej lingvistiky (LIPTÁKOVÁ 2007, 2022a; MARŠÁLOVÁ 1982; OWENS 2008; VUŽŇÁKOVÁ 2020) ukázali, že vývin slovných asociácií u dieťaťa prebieha smerom od syntagmatických k paradigmatickým asociáciám a že paradigmatickosť asociačných odpovedí možno považovať za ukazovateľ jazykového a kognitívneho vývinu (MARŠÁLOVÁ 1982: 31). Kým pri syntagmatických asociáciách dieťa používa podnetové slovo spontánne v prúde reči, vo výpovedi (*voda – kúpeš sa vo vode, piješ ju*), pri paradigmatických asociáciách ho dáva do vzťahu s inými slovami na základe rôznych sémantických vzťahov (lexikálne pole: *voda – rybník, more, rieka*; slovotvorná asociácia: *voda – vodička, vodník, vodár*; lokalizácia: *kúpeľňa, vaňa, fľaša, studňa*).¹² K syntagmaticko-paradigmatickej zmene slovných asociácií dochádza na rozhraní predškolského a mladšieho školského veku (MARŠÁLOVÁ 1982; OWENS 2008).

Zistenia týkajúce sa **syntaktického vývinu** detí staršieho školského veku priniesol výskum M. Kalu a M. Benešovej (1989). Rozsiahly výskum písaných a hovorených prejavov ukázal, že žiaci 2. stupňa základnej školy operujú s rôznymi typmi viet a súvetí a používanie súvetí narastá s vekom, ale ani v tomto veku ešte nie je vývin súvetnej syntaxe ukončený. J. Kesselová (2001) si v rámci výskumu spontánnej dialogickej komunikácie detí mladšieho školského veku všimla aj nadvetnú syntax, a to úlohu explicitného a implicitného opakovania v replikách detského dialógu. Pre edukačnú lingvistiku je dôležité zistenie, že súčasťou spontánneho jazykového vedomia¹³ žiaka primárneho vzdelávania sú textové konektory založené na princípe opakovania, preto je potrebné viac sa venovať aj ďalším prostriedkom textovej konexie. Žiacke prekoncepty syntaktického učiva boli predmetom výskumu E. Hájkovej et al. (2014) a S. Štěpánika (ŠTĚPÁNÍK, Slavík 2017). Oba výskumy poukázali na

¹¹ V rámci vyučovania morfológie má veľkú výpovednú hodnotu rozsiahly výskum vyučovania gramatických kategórií od 3. ročníka základnej školy až po maturitný ročník, ktorý na sklonku 70. rokov 20. st. realizovala M. Čechová (2017). Výsledky výskumu ukazujú mnoho problémových javov vo vyučovaní morfológie. Autorka identifikuje viaceré príčiny tohto stavu, napríklad zanedbávanie kognitívnych operácií pozorovania a porovnávania tvarov slov, ktoré sú predpokladom pochopenia funkcie tvaru a jeho miesta v systéme, alebo nedostatočné prepájanie morfológického učiva so syntaktickým učivom. M. Čechová zároveň navrhuje opatrenia, ktoré by mohli explicitnému učeniu sa gramatických kategórií pomôcť.

¹² Príklady sú vybrané z autentických detských výpovedí (LIPTÁKOVÁ 2022a).

¹³ Pojem *jazykové vedomie* sa vzťahuje na vývin uvedomovania si foriem a funkcií jazyka a na zvýšenú senzitivitu na ne (CARTER 2003: 64). Podľa J. Horeckého (1991) jestvujú tri vývinové stupne jazykového vedomia: od spontánneho jazykového vedomia v predškolskom veku cez poučené jazykové vedomie, ktoré deti získavajú v školskej edukácii, až k bežnému alebo štandardnému jazykovému vedomiu dospelých používateľov jazyka.

potrebu zosúladenia prirodzeného vnímania syntaktických javov deťmi a ich edukačného opisu.

V slovenskej vývinovej a edukačnej lingvistike sú k dispozícii aj zistenia o **vývine textovej kompetencie** dieťaťa. Ako výsledok výskumu spontánnej dialogickej komunikácie detí mladšieho školského veku vytvorila J. Kesselová (2001) originálnu typológiu detského dialógu. Vychádzala pri nej zo vzťahu tematickej zložky dialógu k aktuálnej komunikačnej situácii a z miery participácie partnerov v komunikácii. Autorka poukázala aj na analógiu medzi vývinom hry (PIAGET, Inhelder 2001) a typmi detského dialógu (napr. rolový dialóg súvisí so symbolickou hrou alebo dialóg o spoločnom predmete komunikácie s konštrukčnou hrou). Ďalšou oblasťou textovej kompetencie, ktorá bola podrobená výskumu, je vývin naratívnych schopností dieťaťa a ich edukačné rozvíjanie (HARČARIKOVÁ, Klimovič 2011). Výskumom procesu tvorby naratívneho textu u 9- až 11-ročných detí (KLIMOVÍČ 2016) sa zistilo, že determinantmi kvality textu sú viac ako vek pisateľa jeho znalosti žánra, kapacita jeho pracovnej pamäti, verbálna fluencia, kognitívna flexibilita, meta-kognícia a automatickosť procesov pri prevode myšlienok do písaného textu.

V poslednom období sa tak v slovenskom ako v českom kontexte zintenzívňuje **skúmanie recepčných schopností dieťaťa** mladšieho a staršieho školského veku, čo je, okrem iného, aj reakciou na výsledky medzinárodných hodnotiacich štúdií čitateľskej gramotnosti PIRLS a PISA¹⁴ (napr. METELKOVÁ SVOBODOVÁ 2013; a i.). Najnovší slovenský výskum (LIPTÁKOVÁ 2023) priniesol informácie o vytváraní inferencií u žiakov 3. ročníka základnej školy pri počúvaní a pri čítaní informačného, naratívneho a multimodálneho textu. Výskum sa opieral o rozsiahle zahraničné výskumy v tejto oblasti (napr. CAIN 2010; CASTLES et al. 2018; GARCÍA, Cain 2014; KRAAL et al. 2017; OAKHILL, Cain 2012; OAKHILL et al. 2015; TENNENT 2015; a i.). Viaceré výskumy porozumenia textu majú interdisciplinárny charakter a skúmajú napríklad súvislosť recepčných a kognitívnych procesov dieťaťa (CIBÁKOVÁ et al. 2015; KLIMOVÍČ et al. 2017; KLIMOVÍČ et al. 2019; KOVÁČOVÁ, Stranovská a kol. 2020a, 2020b; KOVALČÍKOVÁ et al. 2016).

Vďaka empirickým zisteniam o znalostiach detí o štruktúre a fungovaní komunikačných registrov¹⁵ príznačných pre roly dospelých (ZAJACOVÁ 2012) máme predstavu aj o **vývine dieťaťa v oblasti verbálnej interakcie**. Prostredníctvom techniky kontrolovanej improvizácie autorka skúmala implicitné znalosti 6- až 8-ročných detí o komunikačných rolách matky/otca,

¹⁴ <https://www.iea.nl/studies/iea/pirls>; <https://www.oecd.org/pisa/>

¹⁵ Komunikačný register vymedzuje D. Slančová ako sociálne podmienené konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie komunikantov, pričom spôsob komunikácie je podmienený jednak komunikačnou sférou (bežný život, vzdelávanie, rodina, médiá atď.) a jednak sociálnym statusom, sociálnou rolou a sociálnou vzdialenosťou komunikantov (SLANČOVÁ, Zajacová 2007).

učiteľky, lekára/sestričky. Experiment ukázal, že znalosti o komunikačných registroch sú súčasťou prirodzeného jazykového vedomia dieťaťa v danom veku. Znamená to, že už v primárnom vzdelávaní je možné zamerať sa na nácvik situačne podmienenej komunikácie v rôznych komunikačných prostrediach.

3. VÝSKUMY DETSKEJ SLOVOTVORBY

V nasledujúcej časti článku uvidíme prehľad výskumov slovotvorného vývinu dieťaťa a stručne odprezentujeme aj vlastné výskumy v tejto oblasti. Výskumy slovotvorného vývinu ako čiastkovej oblasti jazykového vývinu dieťaťa zaradíme do osobitnej subdisciplíny vývinovej lingvistiky, a to do **vývinovej derivatológie**.

Empirické zistenia o slovotvorných procesoch a štruktúrach v detskej reči nachádzame v zahraničnej literatúre v komplexných alebo čiastkových opisoch jazykového vývinu dieťaťa alebo v špecificky slovotvorne zameraných výskumných štúdiách. Aj keď potreba skúmania detskej slovotvorby v príslušnom jazyku závisí od jeho typologickej charakteristiky a lingvistické hodnotenie slovotvorných javov závisí od chápania derivatológie (slovotvorba ako súčasť derivačnej morfológie, ako samostatná jazykovedná disciplína, ako súčasť lexikológie atď.), registrujeme štúdie o detskej slovotvorbe naprieč typologicky odlišnými jazykmi. Ide tak o analytické jazyky ako angličtina (napr. CLARK 2017; TYLER, Nagy 1989; a i.), aglutinačné jazyky ako estónčina alebo fínčina (ARGUS et al. 2014; a i.), introfektívne jazyky ako nemčina (SCHIPKE, Kauschke 2011; a i.) alebo flektívne jazyky ako ruština alebo poľština (ČUKOVSKIJ 1963; CHMURA-KLEKOTOWA 1971; a i.).¹⁶ Treba však pripomenúť, že tzv. čisté typy jazykov neexistujú, tak ako sa napríklad v slovenčine ako v prevažne flektívnom jazyku uplatňujú práve v slovotvorbe aglutinačné a polysyntetické črty (porov. ONDRUŠ, Sabol 1981).

Ako sme už uviedli v prvej časti článku, osobitne cenné sú komparatívne štúdie, a to tak komparácie dvoch jazykov (ARGUS, Kazakovskaya 2018; HAMAN et al. 2009; a i.), ako aj početnejšie medzijazykové komparácie (DRESSLER et al. 2017; SAVICKIENĖ et al. 2007; a i.). Výskumy jazykového vývinu sa venujú osvojovaniu si derivácie a kompozície predovšetkým v ranom a predškolskom období, zriedkavejšie v školskom období (napr. OWENS 2008; TYLER, Nagy 1989).

Čo sa týka **výskumov detskej slovotvorby na Slovensku**, k dispozícii sú výskumné zistenia z viacerých výskumov v priebehu celého detského veku, teda do veku 15 rokov. Informácie o ranom slovotvornom vývine dieťaťa v priebehu prvých dvoch rokov veku poskytol výskum K. Vužňákovej

¹⁶ Prehľad výskumov detskej slovotvorby v rôznych jazykoch uvádza E. Clarková (CLARK 2017).

(2018), ktorý bol súčasťou komplexného a longitudinálneho výskumu detskej reči (SLANČOVÁ 2018). Na daný výskum nadviazal výskum slovotvorby 3- až 6-ročných detí (DROZDOVÁ 2020). Z vekového obdobia od 3 do 15 rokov sú k dispozícii dáta o okazionalnej slovotvorbe detí (LIPTÁKOVÁ 2000).¹⁷ Na empirické zistenia o komunikačno-pragmatickej a systémovo-štruktúrnej stránke detských okazionalizmov nadviazal transdisciplinárny výskum, ktorý analyzoval spontánnu detskú slovotvorbu z hľadiska vývinovej psycholingvistiky a edukačnej lingvistiky (LIPTÁKOVÁ, VUŽŇÁKOVÁ 2009; LIPTÁKOVÁ 2018, 2019). Aj pri výskume detskej slovotvorby sa okrem observačných štúdií využívajú aj elicitácie štúdie (porov. CLARK 2017). Elicitačnú techniku sme napríklad využili vo výskume implicitných slovotvorných znalostí 6- až 7-ročného dieťaťa (LIPTÁKOVÁ 2020, 2022b).

Výberovo uvedieme niektoré výskumné zistenia o slovotvorbe dieťaťa hovoriaceho po slovensky v kontexte zahraničných výskumov detskej slovotvorby.

Výskumy ukazujú, že pri **osvojovaní derivačných spôsobov** jestvujú medzijazykové rozdiely odrážajúce typologickú charakteristiku jazykov. Napr. pri anglicky hovoriacich deťoch sa zistilo, že si osvojujú najprv kompozitá a až potom deriváty a túto postupnosť uplatňujú aj pri slovotvorných inováciách (CLARK 2009; HOFF 2001). Výskum slovotvorného vývinu v slovenčine ukazuje opak, deti si osvojujú deriváciu pred kompozíciou (DROZDOVÁ 2020; VUŽŇÁKOVÁ 2018) a derivácia je prevažujúcim slovotvorným postupom aj pri detských okazionalizmoch (LIPTÁKOVÁ 2000).¹⁸ Iná situácia sa ukázala v nemčine, kde bol v ranom veku zistený simultánny vývin kompozície a derivácie (SCHIPKE, KAUSCHKE 2011).

Pri **osvojovaní derivačných postupov** v slovenčine postupuje raný vývin od afixálnej k bezafixálnej derivácii, konkrétne od sufixácie a prefixácie k transflexii (VUŽŇÁKOVÁ 2018). Rozdielna situácia je napríklad v angličtine, kde sa ako vývinovo prvý derivačný postup zistilo bezafixálne tvorenie, za ktorým nasleduje afixálna derivácia, ale sufixy sa podobne ako v slovenčine osvojujú skôr ako prefixy (CLARK 2009, 2017). To, že si deti osvojujú skôr sufixy ako prefixy, sa konštatuje aj pri vymedzovaní univerzálnych princípov

¹⁷ Zber dát sme realizovali prostredníctvom viacročnej observácie, a to metódou terénnych zápisov kontextov spontánnej hovorenej reči, v ktorých sa detské okazionalizmy vyskytli. Získali sme databázu cca 500 detských okazionalizmov z troch vekových období (predškolský vek, mladší školský vek a starší školský vek). Databáza je dostupná na <https://indi.unipo.sk/wp-content/uploads/2022/12/3.pdf>.

¹⁸ To, že vývinové prvenstvo a prevaha derivácie v detskej slovotvorbe reflektuje výrazné zastúpenie derivačného spôsobu v slovotvorbe slovenčiny, dokladá výskumné zistenie, že deriváty predstavujú až 94,4 % zo všetkých slovotvorne motivovaných slov (OLOŠTIAK 2015: 211, 840).

osvojovania si jazyka na základe medzijazykového komparatívneho výskumu (SLOBIN 1985).

Podľa výskumov prebieha osvojovanie derivačných postupov v slovenčine nasledovne: v 24. mesiaci veku dieťaťa dominujú sufixálne deriváty (69 %), prefixálne deriváty tvoria 15,75 % a transflexné deriváty 9,42 % (VUŽŇÁKOVÁ 2018); u 3- až 4-ročných detí je sufixácia zastúpená 50 %, prefixácia 27,9 %; u 5- až 6-ročných detí je sufixácia zastúpená 49,3 % a prefixácia 25 %. Na rozdiel od raného veku je tretím najčastejším derivačným postupom reflexivizácia, s podielom 10,4 % u 3- až 4-ročných a 13,1 % u 5- až 6-ročných (DROZDOVÁ 2020).

Na druhej strane sa ukazuje, že **niektoré slovotvorné procesy sú v priebehu jazykového vývinu prítomné vo viacerých jazykoch** bez ohľadu na ich typologickú charakteristiku: vývinové prvenstvo onomaziologickej kategórie deminutívnosti (CLARK 2017; SAVICKIENĚ et al. 2007; VUŽŇÁKOVÁ 2018); slovotvorné inovácie ako zapĺňanie medzier v slovníku dieťaťa (lexical gaps; CLARK 2009); podobné postupy pri tvorení okazionalizmov, napr. časté tvorenie desubstantívnych verb, kontaminácie, analogická slovotvorba (CLARK 2017; ČUKOVSKIJ 1963; FLEISCHER 1988; KUBRIAKOVA 1981; LIPTÁKOVÁ 2000; a i.); úloha slovotvorného vedomia dieťaťa¹⁹ pri konštruovaní významu lexémy (CASTLES et al. 2018; LIPTÁKOVÁ, BRESTOVIČOVÁ 2023; OAKHILL et al. 2015; OWENS 2008; a i.) atď.

Tvorenie **detských okazionalizmov** sa objavuje naprieč jazykmi a považuje sa za dôkaz, že deti majú isté znalosti slovotvorných procesov. Slovotvorné inovácie demonštrujú aj vývin konceptu vnútornej štruktúry slov (BROOKS, Kempe 2014: 350–352). Z výskumu okazionalizmov detí predškolského a mladšieho školského veku na Slovensku (LIPTÁKOVÁ 2000, 2018, 2019) vyplýva, že v predškolskom veku je najintenzívnejšia tvorba slovotvorných okazionalizmov v pomenúvacej (nominačnej) funkcii. Postupné zdokonaľovanie jazykových schopností dieťaťa spôsobuje, že spontánna produkcia okazionalizmov postupne klesá. Nepomer medzi stupňom osvojovania si konvenčnej lexiky (porov. vývinový princíp konvencionality; CLARK 2009) a pomenúvacími potrebami dieťaťa sa zmenšuje, a preto má tvorba okazionalizmov v mladšom a staršom školskom veku viac-menej podobné pragmatické funkcie, aké sme zistili v spontánnej hovorenej komunikácii dospelých: vyjadrenie emócií, snaha o úspornosť alebo výstižnosť vyjadrenia, rečová hra, snaha o nápadnosť a výstrednosť vyjadrenia a pod. (LIPTÁKOVÁ 2000). Na základe získaných empirických dát usudzujeme, že dieťa disponuje spontánnym

¹⁹ Slovotvorné vedomie (alebo v terminológii derivačnej morfológie *morphological awareness*) je súčasťou širšieho konceptu jazykového vedomia (pozn. 13) a chápe sa ako schopnosť dieťaťa reflektovať slovotvornú štruktúru slova a manipulovať s ňou (CASTLES et al. 2018: 23).

slovotvorným vedomím jednak ako reflexiou slovotvorného systému jazyka²⁰, ktorý si osvojuje, ale aj ako prostriedkom bezprostrednej interpretácie skutočnosti a ako súčasťou svojho jazykového obrazu sveta.

Výskum **okazionálnej slovotvorby detí hovoriacich po slovensky** ukazuje, že deti pri tvorení nekonvenčných, neuzuálnych slov implicitne uplatňujú tak normatívnu, ako aj nenormatívnu slovotvorbu.

Prevláda uplatňovanie produktívnych slovotvorných typov²¹: napr. desubstantívne verbá so sufixom *-ovať* (*motork-ovať* = „jazdiť na detskej motorke“) alebo prefixálno-sufixálne verbálne štruktúry (*pre-guličk-ovať* = „preplniť guľičkami“); deverbatívne a desubstantívne názvy miesta so sufixom *-áreň/-iareň* (*cvič-iareň* = „miesto, kde sa cvičí“; *zub-áreň* = „miesto, kde sa opravujú zuby“); činiteľské názvy osôb so sufixom *-č* (*hovori-č* = „kto hovorí“); názvy osôb podľa predmetu činnosti so sufixom *-ár* (*dver-ár* = „kto opravuje dvere“) a pod. Deti produkujú inovácie založené na produktívnejších, transparentnejších a jednoduchších slovotvorných pravidlách aj v iných jazykoch. Tento trend je pozorovaný napríklad v angličtine, nemčine, francúzštine, poľštine alebo v hebrejčine (BROOKS, KEMP 2014: 350–352; CLARK 2017).

Deti hovoriace po slovensky však pri tvorbe okazionalizmov uplatňujú aj menej produktívne slovotvorné typy alebo svojráznu kombináciu prvkov slovotvorného systému: napr. preferovanie dejového pomenovacieho východiska pri názvoch vecí (*kotúľka* = „čo sa kotúľa“ miesto *lopta*; *pršník* = „čo používame, keď prší“ miesto *dáždnik*); preferovanie sufixu *-dlo* pri tvorení názvov prostriedkov (*zošívadlo* = „čím zošívame“ miesto *ihla*), ktorý sa v súčasnom jazyku hodnotí ako menej produktívny; analogické asociačné napodobňovanie slovných celkov (*slabák* podľa *silák*); kontaminácie (*kúpaňa* = *kúpať* + *vaňa*) atď. Toto zistenie poukazuje na vplyv jazykovej typológie na osvojovanie si jazyka, pretože napríklad v inováciách anglických detí sa zistilo používanie iba takých slovotvorných modelov, ktoré sú produktívne v reči dospelých, a nezistili sa pokusy detí o nezvyčajné kombinácie slovotvorných prostriedkov (CLARK 2009).

Vďaka elicitacnej výskumnej štúdii sme získali dáta o **implicitných slovotvorných znalostiach** 6- až 7-ročného dieťaťa (LIPTÁKOVÁ 2020, 2022b).²²

²⁰ Slovotvorba plní v súčasnej slovenčine dôležité jazykové a komunikačné funkcie (FURDÍK 1993, 2004) a považuje sa za centrálny typ lexikálnej motivácie (FURDÍK 2008; OLOŠTIAK 2011). Najnovšie výskumy ukazujú, že slovotvorne motivovaných je až 83,6 % lexikálnych jednotiek slovenčiny (OLOŠTIAK 2015: 128).

²¹ Produktivitu, a to typovú aj tokenovú, posudzujeme podľa reprezentatívnych slovotvorných výskumov v slovenčine (FURDÍK 1998, 2004; HORECKÝ et al. 1989; JANOČKOVÁ 2014; NÁBĚLKOVÁ 1993; OLOŠTIAK 2015; OLOŠTIAK, IVANOVÁ 2021).

²² Výskum sme realizovali s výskumným súborom 123 detí. Na zber dát sme použili tieto metódy: lexikálne rozhodovanie, procesová elicitácia, súbor jazykových úloh (s verbálno-grafickým a verbálno-manipulačným materiálom) a pološtruktúrované interview. Postup pri individuálnej administrácii výskumného nástroja je podrobne opísaný v LIPTÁKOVÁ 2020 a 2022b.

Zisťovali sme znalosti detí o slovotvornom hniezde, o významovej a formálnej stránke sufixálnej derivácie, o významovej a formálnej stránke prefixálnej derivácie a o sémantike a pozícii prvkov slovotvornej štruktúry. Za implicitné slovotvorné znalosti považujeme tie, ktoré sú súčasťou spontánneho slovotvorného vedomia dieťaťa a nie sú výsledkom explicitného učenia sa jazyka.

Výskum detských znalostí **slovotvorného hniezda** (LIPTÁKOVÁ 2022b) ukázal, že deti daného veku disponujú implicitnými znalosťami konštitutívneho znaku slovotvorného hniezda, ktorým je prítomnosť významu koreňovej morfémy v motivátoch patriacich do rovnakého hniezda. V situácii elicitovania (vyvolávania) jazykovej reakcie na predložený slovotvorný materiál dokázali participantí vo výraznej miere identifikovať členy slovotvorného hniezda, resp. vylúčiť slová, ktoré do slovotvorného hniezda nepatria. Participantí reagovali prevažne na významovú stránku, ale aj na formálnu stránku motivačného vzťahu. Významové interpretácie motivátov oscilovali medzi konvenčnosťou a nekonvenčnosťou, čo súviselo s mierou osvojenia daného pojmu a s doterajšou jazykovou skúsenosťou dieťaťa.

Pri zisťovaní detských znalostí významovej a formálnej stránky **desubstantívnej sufixálnej derivácie** (LIPTÁKOVÁ 2020) sme zistili veľmi fluentnú reprodukciu konvenčných derivátov, keď úlohou detí bolo spájať predložené substantívne motivanty s predloženými sufixmi a objasniť, čo utvorený motivát znamená. Úspešnosť detí pri riešení tejto úlohy bola 93,5 %. Podobne ako pri slovotvornom hniezde aj v tejto položke sme vyzvali deti doplniť vlastný motivát utvorený od podnetového motivanta. Ak reprodukovanie konvenčných motivátov pomocou predložených kombinovateľných motivantov a sufixov predstavovalo 37 % všetkých reakcií detí, reprodukovanie ďalších konvenčných motivátov predstavovalo 32 %, čo považujeme za dôkaz prítomnosti viacerých sufixálnych štruktúr v slovotvorných znalostiach dieťaťa daného veku. Zvyšné reakcie detí (31 %) sa týkali produkovania inovatívnych slovotvorných štruktúr.

Skúmanie detských znalostí **intraverbálnej prefixálnej derivácie** (LIPTÁKOVÁ 2020) ukázalo, že vzťah motivujúceho verba a prefixálneho verba je pre deti veľmi prirodzený. Deti dokázali tento vzťah interpretovať tak z významovej ako z formálnej stránky. Formálne identifikovanie prefixu bolo pre deti nenáročné najmä pre väčšiu jednoduchosť spojenia prefixu a verba, napríklad v porovnaní so sufixálnou deriváciou, kde je transparentnosť trochu oslabená fonematickými zmenami na hranici slovotvorného základu a sufixu. Zistili sme teda, že už 6- až 7-ročné dieťa v interpretácii formálnej štruktúry prefixálneho verba reflektuje voľnejšie spojenie komponentov a ich významovú transparentnosť. Zároveň naše zistenia poukazujú na isté medzijazykové rozdiely. E. Clarková (CLARK 2017: 439) uvádza opačnú tendenciu, a to ľahšie identifikovanie slov so sufixmi ako s prefixmi, pretože slovný celok deti vní-

majú od začiatku do konca, resp. zľava doprava. V skúmanom súbore 6- až 7-ročných detí hovoriacich po slovensky sa napriek dokázanej vývinovej postupnosti od sufixácie k prefixácii (DROZDOVÁ 2020; VUŽŇÁKOVÁ 2018) nepotvrdilo, že by elicitovaná identifikácia prefixov bola pre deti problémovejšia ako identifikácia sufixov.

Pri skúmaní detských znalostí **pozície slovotvorného formantu** (LIPTÁKOVÁ 2020) boli participanti okrem spájania predložených motivantov s predloženými formantmi vystavení rozhodovaniu, či daný prefix alebo sufix priradiť na ľavú alebo na pravú stranu od motivanta. Podobne ako v predchádzajúcich položkách, deti okrem spájania predložených slovotvorných prostriedkov často reprodukovali ďalšie konvenčné motiváty alebo produkovali slovotvorné inovácie. Potvrdili sa aj znalosti konkrétnych slovotvorných štruktúr, ktoré boli zistené pri skúmaní desubstantívnej sufixálnej derivácie a intraverbálnej prefixálnej derivácie, napr. znalosti formy a významu viacerých prefixálnych verbálnych štruktúr alebo porozumenie významom sufixov, na základe ktorého ich participanti dokázali použiť pri reprodukovaní konvenčných štruktúr, ale aj v inovatívnej slovotvornej produkcii.

Prezentovaný výskum poukázal na pomerne **rozsiahle implicitné znalosti obsiahnuté v slovotvornom vedomí 6- až 7-ročného dieťaťa hovoriaceho po slovensky**. Zistenia teda naznačujú, že slovotvorné vedomie dieťaťa reflektuje významnú úlohu slovotvorby v jazyku, ktorý si osvojujú. Zároveň deti preukázali senzitivitu na slovotvorné procesy a štruktúry, ktoré sú v slovenčine produktívne, a dokázali im jednak porozumieť a jednak ich použiť pri vlastnom slovotvornom asociovaní na podnetový motivant, či už konvenčným, alebo nekonvenčným spôsobom (porov. LIPTÁKOVÁ, v tlači). Tieto zistenia korešpondujú aj s našimi predchádzajúcimi zisteniami z observačnej výskumnej štúdie detskej okázionalnej slovotvorby.

Osobitnou výskumnou oblasťou aplikovanej derivatológie je skúmanie **vzťahu slovotvorby a porozumenia textu** (GOGOŤÁ 2017). Výsledky ukázali pozitívny vplyv slovotvorných aktivít realizovaných na vyučovacích hodinách slovenčiny, najmä zoskupovania slovotvorne motivovaných slov v rámci slovotvorných útvarov, na učenie sa odbornej slovnej zásoby a na porozumenie odborného textu. Výskumy vzťahu slovotvorby a porozumenia textu sú intenzívne najmä v anglofónnom prostredí. Výskumy napríklad potvrdili, že sémanticky signifikantné morfémy sú prostriedkom vytvárania inferencií, ktoré zabezpečujú lokálne porozumenie textu (OAKHILL et al. 2015). Detské znalosti relevantných slovotvorných prostriedkov (koreň, základ, afix) majú podľa výskumov signifikantný vplyv tak na rozvoj slovnej zásoby detí, ako aj na porozumenie čítaného textu (CASTLES et al. 2018; OAKHILL et al. 2015). K podobným zisteniam sme dospeli aj v našom výskume porozumenia textu, v ktorom sa ukázala pozitívna úloha slovotvorného vedomia detí pri porozumení neznámych odborných slov v texte (LIPTÁKOVÁ, Brestovičová 2023).

Záver. Výskumy jazykového vývinu, ktoré sme v článku predstavili vo výberovom prehľade, v prvom rade rozširujú poznanie vývinovej lingvistiky. Empirické výskumy prinášajú dáta o procesoch osvojovania si toho-ktorého jazyka a zároveň poskytujú platformu na medzijazykové komparácie, ako aj na odhaľovanie univerzálnych vývinových tendencií. Poznanie jazykového vývinu má však význam aj pre teoretickú lingvistiku, pretože poskytuje údaje, ktoré možno súvzťažniť s dynamickými tendenciami v jazyku a ktoré môžu prispieť k adekvátnejšiemu opisu jazyka (porov. DOLNÍK 2005; MARŠÁLOVÁ 1982). Ďalší, aplikovaný rozmer skúmania jazyka dieťaťa spočíva v tom, že poznanie spontánneho rečového správania a implicitných jazykových znalostí vytvára bázu pre zámerné a explicitné rozvíjanie jazykových a komunikačných spôsobilostí dieťaťa v rámci formálnej a neformálnej edukácie, a tak obohacuje poznanie edukačnej lingvistiky. Viaceré spomenuté výskumy našli a nachádzajú svoje aplikačné uplatnenie aj v logopedickej praxi. Keďže problematika jazykového vývinu má multidisciplinárny charakter (HOFF 2001), jestvujú možnosti na prieniky vývinovej a edukačnej lingvistiky so spektrom ďalších vedných disciplín.

Citovaná literatúra

- ARGUS, R., J. J. Ijäs, K. Laalo. "Acquisition of Compound Nouns in Estonian, Finnish and Sami: Similarities and Differences". *Keel ja Kirjandus, Journal of the Estonian Academy of Sciences and Estonian Writers' Union*, No 8–9 (2014): pp. 648–669.
- ARGUS, R., V. Kazakovskaya. "Acquisition of noun derivation in Estonian and Russian L1". *Estonian Papers in Applied Linguistics*, 14 (2018): pp. 23–39.
- BRESTOVIČOVÁ, A. „Lexika v reči matiek orientovanej na dieťa“. In: D. Slančová (ed.). *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: VEDA, vydavateľstvo SAV, – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018: s. 247–341.
- BROOKS, P. J., V. Kempe (eds.). *Encyclopedia of Language Development*. SAGE, 2014.
- CAIN, K. *Reading Development and Difficulties: An Introduction*. Wiley-Blackwell, 2010.
- CAMPIONE, J. C., A. L. Brown, R. A. Ferrera, N. R. Bryant. "The zone of proximal development: Implications for individual differences and learning". In: B. Rogoff, J. V. Wertsch (eds.). *Children's learning in the 'zone of proximal development' – New directions for child development*. San Francisco: Jossey-Bass, 1984: pp. 77–91.
- CARTER, R. "Language awareness". *ELT Journal* 1 (2003): pp. 64–65.
- CASTLES, A., K. Rastle, K. Nation. "Ending the Reading Wars: Reading Acquisition From Novice to Expert". *Psychological Science in the Public Interest*, 19/1 (2018): pp. 5–51.
- CIBÁKOVÁ, D. et al. *Recepce textu u žáků základní školy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2015.

- CLARK, E. V. *First Language Acquisition*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- CLARK, E. V. "Acquisition of Derivational Morphology". In: R. Lieber, P. Štekauer (eds.). *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford University Press, 2017: pp. 424–439.
- CRYSTAL, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- ČECHOVÁ, M. *Život s češtinou*. Praha: Academia, 2017.
- ČUKOVSKIJ, K. I. *Od dvoch do piatich*. 2. vyd. Bratislava: Mladé letá, 1963.
- DOLNÍK, J. „Jazykový systém ako kognitívna realita“. In: J. Rybár, V. Kvasnička, I. Farkaš (eds.). *Jazyk a kognícia*. Bratislava: Kalligram, 2005: s. 39–82.
- DRESSLER, W. U., F. N. Ketrez, M. Kilani-Schoch (eds.). *Nominal Compound Acquisition*. Series: Language Acquisition and Language Disorders (Book 61). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2017.
- DROZDOVÁ, K. „Osvojovanie si slovo tvorby v predškolskom veku“. *O dieťaťi, jazyku, literatúre*, 8/2 (2020): s. 66–81. <<https://www.unipo.sk/public/media/21334/2020-odjl-02.pdf>>
- FEUERSTEIN, R., Y. Rand, M. B. Hoffman, R. Miller. *Instrumental enrichment: An intervention program for cognitive modifiability*. Baltimore: University Park Press, 1980.
- FEČKOVÁ-KAPALKOVÁ, S. *Vytvorenie modelu vývinu jazykových schopností po slovensky hovoriacich detí na základe Laheyovej teórie* (Dizertačná práca). Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2002.
- FLEISCHER, W. „Produktivität – Akzeptabilität – Aktivität. Zur Theorie der Wortbildung (im Deutschen)“. *Zur Theorie der Wortbildung im Deutschen*. Berlin: Akademie – Verlag, 1988: s. 8–16.
- FURDIK, J. *Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter, 1993.
- FURDIK, J. „Zmeny v jazykových podsystémoch (čiastkových normách). Slovo tvorné zmeny“. In: J. Bosák (ed.). *Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998: s. 52–68.
- FURDIK, J. *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka, 2004.
- FURDIK, J. *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG, 2008.
- GARCÍA, J. R., K. Cain. "Decoding and Reading Comprehension: A Meta-Analysis to Identify Which Reader and Assessment Characteristics Influence the Strength of the Relationship in English". *Review of Educational Research*, 84/1 (2014): pp. 74–111.
- GOGOVÁ, E. „Slovo tvorná kategorizácia ako stratégia pri rozvíjaní porozumenia učebného textu“. *O dieťaťi, jazyku, literatúre*, 5/2 (2017): s. 21–40. <<https://www.unipo.sk/public/media/21334/2017-odjl-02.pdf>>
- HÁJKOVÁ, E. et al. *Čeština ve škole 21. století – IV. Výzkum edukačních podmínek jazykových jevů*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014.
- HAMAN, E., M. Łuniewska, P. Hansen, H. Gram Simonsen, S. Chiat, J. Bjekić, A. Blažienė, K. Chyl, I. Dabašinskienė, P. Engel De Abreu, N. Gagarina, A. Gavarró, G. Håkansson, E. Harel, E. Holm, S. Kapalková, S. Kunnari, Ch. Lev-

- orato, J. Lindgren, K. Mieszkowska, L. Montes Salarich, A. Potgieter, I. Ribu, N. Ringblom, T. Rinker, M. Roch, D. Slančová, F. Southwood, R. Tedeschi, A. M. Tuncer, Ö. Ünal-Logacev, J. Vuksanović, and S. Armon-Lotem. "Noun and verb knowledge in monolingual preschool children across 17 languages: data from Cross-linguistic Lexical Tasks (LITMUS-CLT)". *Clinical linguistics and phonetics*, 31/11–12 (2017): pp. 818–843.
- HAMAN, E., A. Zevenbergen, M. Andrus, M. Chmielewska. "Coining Compounds and Derivations – A Crosslinguistic Elicitation Study of Word-Formation Abilities of Preschool Children and Adults in Polish and English". *Polish Psychological Bulletin*, 40/4 (2009): pp. 21–37.
- HARČARÍKOVÁ, P., M. Klimovič. *Naratíva v detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, 2011.
- HOFF, E. *Language Development*. 2nd ed. Wadsworth: Thomson Learning, 2001.
- HORECKÝ, J. „Jazykové vedomie“. *Jazykovedný časopis*, 42/2 (1991): s. 81–88.
- HORECKÝ, J., K. Buzássyová, J. Bosák et al. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1989.
- CHEJNOVÁ, P. *Acquisition of morphological categories and vocabulary in early ontogenesis of Czech child*. Praha: Karolinum, 2017.
- CHEJNOVÁ, P. *Development of Syntactic Competence in a Czech Child*. Praha: PedF UK, 2019.
- CHMURA-KLEKOTOWA, M. *Neologizmy słowotwórcze w mowie dzieci*. Warszawa: Wyd. Uniw. Warszawskiego, 1971.
- JANOČKOVÁ, N. *Sloveso a zmysly – slovotvorba a vidotvorba*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2014.
- KALA, M., M. Benešová. *Písemný a mluvený projev žáků základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989.
- KAPALKOVÁ, S., D. Slančová, I. Bónová, J. Kesselová, M. Mikulajová. *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku (s testami a normami)*. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov, 2010.
- KAPALKOVÁ, S., A. Slováčková. „Porozumenie naratív u detí v predškolskom veku“. *Studie z aplikovanej lingvistiky*, 4/1 (2013): s. 37–50.
- KESSELOVÁ, J. *Lingvistické štúdie o komunikácii detí*. Prešov: Náuka, 2001.
- KESSELOVÁ, J. *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov: Anna Nagypová, 2003a.
- KESSELOVÁ, J. „Vyučovanie morfológie“. In: J. Palenčárová, J. Kesselová, J. Kupcová. *Učíme slovenčinu komunikačne a zážitkovo*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, s. r. o., 2003b: s. 98–123.
- KLIMOVIČ, M. *Detský pisateľ v procese tvorby textu*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016.
- KLIMOVIČ, M., I. Kovalčíková, Ľ. Liptáková. "An Educational Model for Mediation of Pupils' Executive Functioning during Factual Reading". In: O. S. Tan, B. L. Chua, I. Wong (eds.). *Advances in Mediated Learning Experience for 21st Century Education: Competencies, Contexts and Culture*. Singapore: Cengage Learning Asia, 2019: pp. 23–52.
- KLIMOVIČ, M., J. Kresila, Ľ. Liptáková. "Factual text comprehension tasks as a tool for stimulating executive functions in 9- to 10-year-old children". *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 17/4 (2017): pp. 1–22.

- KOVÁČOVÁ, Z., E. Stranovská a kol. *Intervenčný program čítania s porozumením pre slovenský jazyk v primárnom vzdelávaní*. Praha: Verbum, 2020a.
- KOVÁČOVÁ, Z., E. Stranovská a kol. *Intervenčný program čítania s porozumením pre slovenský jazyk v nižšom sekundárnom vzdelávaní*. Praha: Verbum, 2020b.
- KOVALČIKOVÁ, I. et al. *Diagnostika a stimulácia kognitívnych a exekutívnych funkcií žiaka v mladšom školskom veku*. 2., doplnené vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016.
- KRAAL, A., A. W. Koornneef, N. Saab, P. W. van den Broek. "Processing of expository and narrative texts by low- and high-comprehending children". *Reading and Writing*, 31 (2017): pp. 2017–2040.
- KUBRIAKOVA, J. S. *Typy jazykových značení. Semantika proizvodnogo slova*. Moskva: Nauka, 1981.
- LAHEY, M. *Language disorders and language development*. 2nd ed. New York: Macmillan Publishing Company, 1988.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov: Náuka, 2000.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. „Kognitívno-komunikačná interpretácia prototypu vidieka na poľsko-slovenskom pomedzí deťmi mladšieho a staršieho školského veku“. In: I. Nowakowska-Kempna (ed.). *Uczeń na pograniczu językowym polsko-słowackim*. Bielsko-Biala: Akademia Techniczno-Humanistyczna, 2007: s. 97–109.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. „Poznámky k jazykovej a metajazykovej interpretácii skutočnosti dieťaťom mladšieho školského veku“. In: J. Škoda, P. Doulik a kol. *Prekoncepce a miskoncepce v oborových didaktikách*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2010: s. 166–185.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. „Slovotvorná motivácia v jazykovom vývine dieťaťa“. *Jazykovedný časopis*, 69/3 (2018): s. 600–615.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. "What Developmental Linguistics Can Offer L1 Education. An Example of the Relation between Implicit and Explicit Word-formation Knowledge in Slovak Speaking Children". *Crossroads. A Journal of English Studies*, 24 (2019): pp. 12–25.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. „Slovotvorné znalosti“. In: M. Klimovič, M. Kopčíková, Ľ. Liptáková, K. Vužňáková. *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020: s. 197–288. <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Liptakova2>>
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. „Slovné asociovanie detí hovoriacich po slovensky“. *Slovenská reč*, 87/1 (2022a): s. 61–79. <<https://www.sav.sk/journals/uploads/0629134361-79-slovne-asociovanie-deti-hovoriacich-po-slovensky.pdf>>
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. „Implicitné znalosti dieťaťa o slovotvornom hniezde“. In: M. Ološtiak, Ľ. Liptáková, K. Bednárová-Gibová (eds.). *Slovanská slovotvorba: synchronia, inovácie, neologizácia*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2022b: s. 411–428. <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak26>>
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. (ed.). *Výskum porozumenia textu v mladšom školskom veku*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2023. <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Liptakova3>>
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. „Čo sa z výskumu detskej slovotvorby dozvedáme o slovotvorbe slovenčiny“. *Slovakistika – súčasný stav a perspektívy*. Nový Sad: Univerzita v Novom Sade, Filozofická fakulta, v tlači.

- LIPTÁKOVÁ, Ľ., A. Brestovičová. „Porozumenie informačného textu“. In: Ľ. Liptáková (ed.). *Výskum porozumenia textu v mladšom školskom veku*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2023: s. 81–144.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ., K. Vužňáková. *Dieťa a slovtvorba*. Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, 2009. <https://indi.unipo.sk/?page_id=42>
- MARŠÁLOVÁ, L. *Psycholingvistická analýza vývinu lexiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982.
- MERTINS, B. „Psycholingvistické metódy“. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. <<https://www.czechency.org/slovník/PSYCHOLINGVISTICKÉ%20METODY>> 1. 5. 2024.
- METELKOVÁ SVOBODOVÁ, R. *Formování čtenářské gramotnosti v prostředí školy se zaměřením na žáky mladšího školního věku*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2013.
- MIKULAJOVÁ, M. „Vývin rečovej činnosti v kontexte psychického vývinu“. In: D. Slančová (ed.). *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008: s. 29–66.
- NEBESKÁ, I. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H, 1992.
- NÁBĚLKOVÁ, M. *Vztahové adjektiva v slovenčine (Funkčno-sémantická analýza de-substantívnych derivátov)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1993.
- OAKHILL, J., K. Cain. “The precursors of reading ability in young readers: Evidence from a four-year longitudinal study”. *Scientific Studies of Reading*, 16/2 (2012): pp. 91–121.
- OAKHILL, J., K. Cain, C. Elbro. *Understanding and Teaching Reading Comprehension. A handbook*. Routledge, 2015.
- OHNESORG, K. *Fonetická studie o dětské řeči*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1948a.
- OHNESORG, K. *O mluvním vývoji dítěte*. Praha: Jednota českých filologů, 1948b.
- OKSAAR, E. *Language Acquisition in the Early Years: An Introduction to Paedolinguistics*. Palgrave Macmillan, 1983.
- OLOŠTIAK, M. *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2011.
- OLOŠTIAK, M. (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2015. <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak18>>
- OLOŠTIAK, M., M. Ivanová (eds.). *Slovník slovtvorných prostrédok v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2021. <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak24>>
- ONDRUŠ, Š., J. Sabol. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981.
- OWENS, R. E. *Language Development. An Introduction*. 7th ed. New York: Allyn and Bacon, 2008.
- PAČESOVÁ, J. *The development of vocabulary in child language*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1968.
- PAČESOVÁ, J. *Vývoj dětské řeči v raném věku*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1979.

- PALKOVÁ, L., D. Slančová. „Lexika v očakávaní dieťaťa“. In: D. Slančová (ed.). *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: VEDA, vydavateľstvo SAV, – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018: s. 397–423.
- PETROVÁ, Z. (ed.). *Osvojovanie gramotnosti u detí v podmienkach nového Štátneho vzdelávacieho programu pre predprimárne vzdelávanie v materských školách*. Trnavská univerzita, Pedagogická fakulta, 2021.
- PIAGET, J., B. Inhelder. *Psychologie dítěte*. 3. vyd. Praha: Portál, 2001.
- PROUZOVÁ, R. *Funkce přirozeného jazyka v procesu vzdělávání*. Praha: Via Lucis Praha & SCRIBO Praha, 2010.
- PRŮCHA, J. *Dětská řeč a komunikace. Poznatky vývojové psycholingvistiky*. Praha: Grada Publishing, 2011.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Když začínáme mluvit...: Lingvistický pohled na rané projevy český hovořícího dítěte*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Osvojování jazyka dítětem*. Praha: Univerzita Karlova, 2016.
- SAVICKIENĖ, I., W. U. DRESSLER, V. BARCZA, P. BODOR, N. KETREZ, K. KORECKY-KRÖLL, M. PALMOVIĆ, U. STEPHANY, AND E. THOMADAKI. “Diminutives as pioneers of derivational and inflectional development – a cross-linguistic perspective”. In: S. Laaha, S. Gillis (eds.). *Typological perspectives on the acquisition of noun and verb morphology*. Antwerp Papers in Linguistics, 112 (2007): pp. 81–92.
- SCHIPKE, Ch. S., Ch. Kauschke. “Early word formation in German language acquisition: A study on word formation growth during the second and third years”. *First Language*, 31/1 (2011): pp. 67–82.
- SCHWARZOVÁ, M. *Úvod od kognitivní lingvistiky*. Praha: Dauphin, 2009.
- SLANČOVÁ, D. *Reč autority a lásky: Reč učitelky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 1999.
- SLANČOVÁ, D. (ed.). *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008a. <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova3>>
- SLANČOVÁ, D. „Východiská výskumu detskej reči v slovenčine“. In: D. Slančová (ed.). *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008b: s. 10–28.
- SLANČOVÁ, D. (ed.). *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: VEDA, vydavateľstvo SAV, – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018. <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova4>>
- SLANČOVÁ, D., A. Brestovičová. “Vocabulary assessment of Slovak-speaking pre-school children as a part of applied linguistics”, rkp.
- SLANČOVÁ, D., S. Kapalková. „Výskum vývinu detskej reči v slovenčine v medzinárodnom kontexte projektov COST“. *Jazyk a kultúra*, číslo 14 (2013). <<https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo14.html>> 28. 4. 2024.
- SLANČOVÁ, D., S. Kapalková. „Gramatický profil slovensky hovoriaceho dieťaťa“. In: D. Slančová (ed.). *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: VEDA, vydavateľstvo SAV, – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018: s. 627–660.
- SLANČOVÁ, D., S. Zajacová. „Komunikačný register ako prostriedok verbálnej socializácie dieťaťa“. In: O. Orgoňová (ed.). *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2007: s. 153–163.

- SLOBIN, D. I. (ed.). *The cross-linguistic study of language acquisition*. Vols. 1&2. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1985.
- SMOLÍK, F., V. Bláhová, F. Bartoš. *Receptivní slovník & Opakování vět [Receptive vocabulary & Sentence repetition]*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2019.
- SMOLÍK, F., G. Seidlová Málková. *Vývoj jazykových schopností v předškolním věku*. Praha: Grada, 2015.
- SMOLÍK, F., A. Chromá. "About me, you and her: Personal pronouns are developmentally preceded by mental state language". *Journal of Child Language*, 50/3 (2023): pp. 537–554.
- SPAČILOVÁ, S. „Reč matky a otca orientovaná na dieťa (komparatívna štúdia)“. In: D. Slančová (ed.). *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: VEDA, vydavateľstvo SAV, – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018: s. 342–396.
- SPOLSKY, B. *Educational Linguistics: An Introduction*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, INC, 1978.
- SPOLSKY, B. (ed.). *Concise Encyclopedia of Educational Linguistics*. Oxford, UK: Pergamon, 1999.
- SPOLSKY, B., F. M. Hult (eds.). *Handbook of Educational Linguistics*. Malden, MA: Blackwell, 2008.
- STERNBERG, R. J. *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál, 2002.
- STERNBERG, R. J., E. L. Grigorenko. *Dynamic testing: the nature and measurement of learning potential*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- ŠEBESTA, K. *Od jazyka ke komunikaci: Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2005.
- ŠEBESTA, K., E. Lehečková, P. P. Pieścieniak, K. Šormová. *Aplikovaná lingvistika*. Praha: Karolinum, 2016.
- ŠTĚPÁNIK, S., J. Slavík. „Žákovské prekoncepty jako konstitutivní prvek výuky mateřského jazyka“. *Pedagogická orientace*, 27/1 (2017): s. 58–80.
- TENNENT, W. *Understanding reading comprehension. Processes and Practices*. SAGE, 2015.
- TYLER, A., W. Nagy. "The acquisition of English derivational morphology". *Journal of Memory and Language*, 28/6 (1989): pp. 649–667.
- URBAN, K. (ed.). *Development of Key Literacy Skills in Early Childhood Education*. Berlin: Peter Lang, 2023.
- VUŽŇÁKOVÁ, K. „Slovotvorba v ranej ontogenéze reči“. In: D. Slančová (ed.). *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: VEDA, vydavateľstvo SAV, – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018: s. 87–153.
- VUŽŇÁKOVÁ, K. „Znalosti lexikálnej kategorizácie“. In: M. Klimovič, M. Kopčíková, E. Liptáková, K. Vužňáková. *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020: s. 109–196.
- VYGOTSKIJ, L. S. *Myšlení a řeč*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
- ZAJACOVÁ, S. *Komunikačné registre v rolových hrách detí. Výsledky sociolingvistikého experimentu*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2012.
- ZÁPOTOČNÁ, O. „Porozumenie textu ako prediktor gramotnosti“. In: Z. Petrová (ed.). *Osvojovanie gramotnosti u detí v podmienkach nového Štátneho vzdelávacieho*

- programu pre predprimárne vzdelávanie v materských školách*. Trnava: Trnavská univerzita, Pedagogická fakulta, 2021: s. 34–58.
- ZÁPOTOČNÁ, O. "Role of Story Listening Comprehension in Early Literacy Skills". In: K. Urban (ed.). *Development of Key Literacy Skills in Early Childhood Education*. Berlin: Peter Lang, 2023: pp. 63–82.

Људмила Липтакова
Прешовски универзитет у Прешову
Педагошки факултет
Одсек за образовање у области комуникације и књижевности

ДЕЧЈИ ЈЕЗИК У ПРИМЕЋЕНОЛИНГВИСТИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

Резиме

Овај чланак представља прегледни рад. Циљ рада је да представи преглед најважнијих истраживања усвајања језика код деце у словачком, чешком, као и у ширим глобалним оквирима. Наша пажња у овом раду је усмерена на истраживања у области дечје творбе речи, у оквиру које ћемо такође представити резултате наших истраживања. Дечје језичко знање и способности предмет су истраживања у посебној области примењене лингвистике – развојној лингвистици. У оквиру развојне лингвистике оснивају се уже дисциплине у којима се врше истраживања дечјег језика, као што је, на пример, развојна творба речи. Истраживања развоја језика код деце такође садрже корисне информације за теоријску лингвистику, будући да указују на тенденције у језичкој онтогенези које могу да корелирају са динамичким процесима у самом језику. Познавање дечјег језика је такође релевантно за образовну лингвистику, у којој научноистраживачки резултати из ове области доприносе настави језика.

Кључне речи: примењена лингвистика, дете, дечја творба речи, развојна лингвистика, развојна творба, образовна лингвистика, језички развој.

Ludmila Liptakova
University of Presov in Presov
Faculty of Education
Department of Communicative and Literary Education

CHILDREN'S LANGUAGE IN APPLIED LINGUISTIC RESEARCH

S u m m a r y

This article is an overview. Its aim is to provide readers with an overview of the most important research on child language development in Slovak, Czech and wider global context. The focus is on research on children's word formation, within which we are also going to present our own research findings. Children's linguistic knowledge and abilities are the subject of research in a branch of applied linguistics – developmental linguistics. Within developmental linguistics, subfields focusing on research on child language, such as developmental word formation, are established. Research on child language development also provides useful information for theoretical linguistics, as it points to tendencies in language ontogenesis that can be correlated with dynamic processes in language itself. Knowledge of children's language is also relevant to educational linguistics, which taps into linguistic research findings to advance language teaching.

Keywords: applied linguistics, child, child's word formation, developmental linguistics, developmental word formation, educational linguistics, language development.

ISSN 0350-185X, – Књ. 80, св. 2 (2024), стр. 127–139

UDK: 811.163.6'373.611

COBISS.SR-ID 159296009

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2402127K>

Примљено: 3. маја 2024.

Прихваћено: 14. јуна 2024.

Оригинални научни рад

Boris Kern*

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

ORCID iD 0000-0001-7733-5755

PRIPONSKI NIZI IZSAMOSTALNIŠKIH STOPENJSKIH TVORJENK Z IZHODIŠČNIM OBRAZILOM *-ITI* V SLOVENŠČINI**

V prispevku bo prikazana in analizirana priponska kombinatorika, ki jo izkazujejo izsamostalniške stopenjske tvorjenke, katerih prvo obrazilo v priponskih nizih je *-iti*. Ta skupina sodi med najbolj razvejane. Gradivsko se raziskava opira na *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B I*. Stramljič Breznik (2004), *SSKJ 2*, korpus *Gigafida 2.0* in monografijo *Stopenjsko besedotvorje* B. Kerna (2017), v kateri so bili besedotvorno in pomenotvorno razdelani glagoli čutnega zaznavanja, tudi tisti, ki so tvorjeni iz samostalnikov. Posebna pozornost bo posvečena preverbi, ali pomenska zamejitev gradiva (čutno zaznavanje) izkazuje drugačne priponske nize.

Ključne besede: stopenjsko besedotvorje, besedotvorje, morfotaktika, kombinatorika priponskih obrazil, priponsko obrazilo, slovenščina.

Uvod

1 Za slovenščino je – tako kot tudi za druge slovanske jezike – značilna izredno bogata morfemska zgradba besed, ki je posledica večstopenjske tvorbe: npr. iz pridevnika *mlad* tvorimo na prvi stopnji samostalnik *mladost*, iz njega na drugi stopnji pridevnik *mladosten*, iz njega tretjestopenjski samostalnik *mladostnik*, iz njega pa svojilni pridevnik *mladostnikov*, ki je četrte

* boris.kern@zrc-sazu.si

** Prispevek je nastal v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (J6-3134) in programa P6-0038, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

stopnje. Primer izkazuje družljivost naslednjih štirih priponskih obrazil: *-ost* + *-en* + *-ik* + *-ov*, pri čemer družljivost obrazil razumemo kot sposobnost soobstajanja različnih besedotvornih obrazil v okviru večstopenjske tvorbe in ob upoštevanju pomenotvornega vidika. Zavest o večstopenjski tvorbi je omogočila razvoj nove metodologije – stopenjskega besedotvorja, ki sta ga v slovenskem prostoru utemeljila I. Stramljič Breznik (2004) in B. Kern (2010),¹¹ v slovanskem svetu pa se je področje najbolj razvilo v poljskem jezikoslovju (prim. SKARŻYŃSKI 1999; OLEJNICZAK 2003; ŁACHNIK 2011).

1.1 Stopenjski slovarji, ki na enem mestu prikažejo vse istokorenske tvorjenke, ki so razvrščene po principu stopenj tvorjenosti, ponujajo izčrpno in pregledno sliko tvorbenosti posameznega jezika oz. njegovih možnosti ter širijo vedenje o besedotvornem sistemu jezika z opisom mreže tvorbenih odnosov med besedami (SKARŻYŃSKI 1999: 206–207; prim. *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego* (2001–2004), *Семантичко-деривациони речник* (2003 in 2006; v nadaljevanju SDR)). Raziskave, ki iz takih naborov izhajajo, pa omogočajo odkrivanje besedotvornih mehanizmov jezika in deleža posameznih besednih vrst pri tvorbi novega besedja. Ugotovitve iz tovrstnih raziskav lahko predstavljajo empirično osnovo za opis besedotvorne norme (JADACKA 1995; SDR 2003: 11).

1.2 Tovrstni slovarji predstavljajo dobro izhodišče za raziskovanje kombinatorike besedotvornih obrazil v procesu večstopenjske tvorbe, kar imenujemo *morfotaktika*. Raziskave ki segajo na to področje, ponujajo celo vrsto za določitev besedotvornega mehanizma koristnih in informativnih podatkov, npr. (a) nabor obrazil, ki se nahajajo na začetku priponskega niza, in lastnosti priponskih nizov, v katerih nastopajo; (b) frekvence posameznih priponskih nizov; (c) novejša družljivosti besedotvornih obrazil; (č) stopnjo produktivnosti obrazil in prikaz nove funkcijske obremenitve obrazil; (d) nabor predvidljivih glasovnih premen na morfemskih mejah; (e) načela tvorbe feminativov, predvsem zakonitosti distribucije konkurenčnih obrazil, kot so v primeru slovenščine *-ica*, *-ka*, *-(in)ja*; (f) produktivnost posameznih sistemskih besedotvornih postopkov; (g)

¹¹ Metodološko se raziskavi obeh avtorjev bistveno razlikujeta v tem, da je v delih B. Kerna upoštevan tudi pomenotvorni vidik v kontekstu besedotvorja. Posledično se razlikuje tudi terminologija: I. Stramljič Breznik osnovne enote svojega slovarja poimenuje kot *bese-dne družine*, ki »so večji ali manjši sestavi besed, ki se družijo na podlagi skupnih korenov« (STRAMLJIČ BREZNIK 2004: 7), medtem ko B. Kern uporablja termin *besedotvorni sestav*, pri katerem je poleg istega korena ključen tudi skupen pomenski element v sodobnem jeziku (prim. OLEJNICZAK 2003: 14). Isti koren namreč še ne zagotavlja pomenske zveze dveh besed. Po poljskem vzoru je pri slednjem tudi tvorjenka nekoliko redefinirana, saj ne gre le za formalno nove besede, tvorjene iz določenega leksema, ampak besede, ki so tvorjene iz konkretnega pomena določenega leksema (prim. ŁACHNIK 2011a: 159).

specifiko besedja splošnega jezika v odnosu do terminologije in knjižnega besedja v odnosu do neknjižnega (prim. BURKACKA 2012).

1.3 Kljub temu da morfotaktika kot poddisciplina do nedavnega v slovenskem jezikoslovnem prostoru ni bila prisotna, obstajajo raziskave, ki govorijo o predvidljivosti višjestopenjskih tvorjenk in družljivosti predvsem obrazil. Na primeru obrazil *-ost* in *-ni* v monografiji *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženek* A. Vidovič Muha (1988) zapiše: »[i]z pridevnikov, tvorjenih z obrazilom *-ski*, je načeloma možna tvorba samostalnikov s pomenom lastnosti: knjigovodsk² *-ost*³, rejnišk² *-ost*³« oz. o omejitvah: »samostalniške tvorjenke iz vrstnih pridevnikov z obrazilom *-ni* na podstavi iz konkretnih samostalnikov niso mogoče (npr. **cestn-ost*, **mizn-ost*)«. Vendar navedeno predstavlja le drobec vseh možnih kombinacij priponskih obrazil, hkrati pa v raziskavo še ni vključeno novejše gradivo.

PROJEKT KOBOS

2 Od leta 2021 do 2024 v sodelovanju treh ustanov – Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Inštituta »Jožef Stefan« in Filozofske fakultete Univerze v Mariboru – poteka temeljni raziskovalni projekt *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini* (dalje KOBOS), katerega cilj je raziskati kombinatoriko priponskih obrazil, kar bo omogočilo predstavitev značilnosti besedotvornega in pomenotvornega mehanizma slovenskega jezika, in sicer na sodobnem gradivu, ki vključuje sodobne slovarje slovenskega jezika in sodobne korpusne, ter z vključitvijo najsodobnejših raziskovalnih metod s področja jezikovnih tehnologij.

2.1 Izhodišče projekta predstavljajo podatki iz *Besednodružinskega slovarja slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B* (dalje BSSJ) I. Stramljič Breznik, ki vključujejo 666 besednih družin s skupaj 11.136 tvorjenkami, kar predstavlja dobro izhodišče (približno 10 % besedja iz osrednjega slovenskega razlagalnega slovarja SSKJ 2)² za ugotavljanje izhodiščne kombinatorike besedotvornih obrazil. Na podlagi priponskih verig iz BSSJ-ja so bile te avtomatsko izluščene še iz SSKJ-ja 2 in korpusov *Gigafida 2.0* in *metaFida*. Glede na to, da je bilo pri verigah iz najobsežnejšega korpusa slovenskega jezika s 4,7 milijarde besed, *metaFide*, izredno veliko šuma, so bili za analizo uporabljeni le podatki iz *Gigafide 2.0*, ki obsega 1,1 milijarde besed. Dobljeno gradivo je ročno pregledano in vključeno v nadaljnjo besedotvorno analizo, ki je narejena glede na besednovrstno pripadnost besedotvornega izhodišča (izglagolske, izsamostalniške, izpridevniške, izprislovne, izmedmetne

² V BSSJ-ju dejansko ne najdemo 10 % besedja iz obstoječega razlagalnega slovarja, saj je bila ambicija BSSJ-ja prikazati kar najširšo sliko besedotvornih možnosti, zato je vanj vključeno veliko število tvorjenk, ki niso korpusno potrjene.

in izpovedkovniške stopenjske tvorjenke). Objavljenih je bilo več raziskav, ki so med drugim analizirale koronabesedje (POLLAK idr. 2023), feminative (KERN 2023) in kvantitativne podatke o besedotvornih modelih in priponskih nizih izmedmetnih stopenjskih tvorjenk (STRAMLJIČ BREZNIK, Markežič 2023; STRAMLJIČ BREZNIK, Ledinek 2024).

2.2 Danes si sodobnih besedotvornih raziskav ne moremo več predstavljati brez vključitve jezikovnih tehnologij (več v ERJAVEC idr. 2023). Cilj jezikovnotehnološkega dela projekta je pionirska izgradnja prve učne množice in prve jezikovnotehnološke aplikacije, ki bo omogočala avtomatsko morfemsko segmentacijo besed slovenskega jezika, kar je ključnega pomena za razvoj tudi semantičnih jezikovnih virov in jezikovnih tehnologij za slovenščino, nesporen pomen pa ima seveda tudi za jezikoslovje. Razumevanje morfološke segmentacije ima velik potencial za nadgradnjo modelov globokega učenja (glej HOFMANN idr. 2020), na katerih temelji večina sodobnih jezikovnotehnoloških orodij. Projekt KOBOS tako zagotavlja uporabno vrednost v številnih nadaljnjih aplikativnih projektih (uporaba pri sintetizatorjih govora, kar je pomembno tako z vidika vključevanja jezikovnih uporabnic in uporabnikov ranljivih družbenih skupin kot razvoja pametnih naprav, robotike ipd.).

IZSAMOSTALNIŠKE STOPENJSKE TVORJENKE

3 V pričujočo raziskavo je bilo vključeno gradivo iz *Besednodružinskega slovarja slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B I*. Stramljič Breznik (2004), *SSKJ-ja 2*, gradivo iz korpusa *Gigafida 2.0* in monografije *Stopenjsko besedotvorje* B. Kerna (2017).

3.1 V slednji so sicer predstavljene besedotvorne in pomenotvorne zmognosti glagolov, ki označujejo zaznavanje s petimi čuti: vidom, sluhom, vohom, tipom in okusom. Monografija zajema 38 besedotvornih sestavov s 1195 stopenjskimi tvorjenkami. Poleg petih osnovnih glagolov *videti*, *slišati*, *vohati*, *tipati*, *okusiti* je tu še 164 drugih, med katerimi so tudi glagoli, katerih prvi pomen ne izkazuje zaznavanja, ampak je pomen zaznavanja s čuti izkazan v drugem, tretjem itd. pomenu glagola. Med njimi najdemo sedem besedotvornih sestavov s samostalniškimi besedotvornimi izhodišči: *duh*^[2], *okus*, *sluh*, *tip*, *voh*, *vonj 1.*, *vonj 2.*, v njih namreč najdemo glagole čutnega zaznavanja *duhati*, *okusiti*, *tipati*, *vohati*, *vonjati* in star. *slušati*. Gre za produktivne besedotvorne sestave, med katerimi je najproduktivnejši *sluh* 'čut za zaznavanje zvočnih dražljajev' s 151 tvorjenkami, sledi mu *tip*² 'čut za zaznavanje predmetov z dotikom, pritiskom' s 126 tvorjenkami, *voh* 'čut za zaznavanje vonja' s 83 tvorjenkami, preostali štirje pa so izrazito manj besedotvorno produktivni: *okus 1.* 'čut za zaznavanje značilnosti snovi, zlasti jedi, s pomočjo okušalnega organa v ustih' s 26 tvorjenkami, *vonj 1.* 'hlapi, ki jih

oddajajo hlapljive snovi' s 17 tvorjenkami, *duh*^[2] 1. 'značilnost, ki se zaznava z vohom' z 10, in *vonj* 2. 'voh' s 6 tvorjenkami.

KOMBINATORIKA OBRAZILA -ITI

4.1 Pri pregledu gradiva s samostalniki, ki označujejo zaznavne čute, se je izkazalo, da se besedotvorno obrazilo *-iti* kot izhodiščno pojavi le enkrat, in sicer v besedotvornem sestavu *okus 1.* (→ *okusiti*). V nadaljevanju je družljivo z glagolskim obrazilom *-ati* (*okušati*), to pa z glagolniškim *-anje* (*okušanje*), samostalniškim *-alo* s pomenom 'sredstvo' (*okušalo*) ter deležniškima *-oč* (*okušajoč*) in *-n* (*okušan*). Samostalniško obrazilo *-alo* je v nadaljevanju, na četrti stopnji tvorbe, družljivo s pridevniškim *-ni* (*okušalni*). Obrazilo *-iti* se sicer pojavi še enkrat, in sicer v primeru besedotvornega sestava *sluh*, vendar le pri t. i. hipotetični tvorjenki *sluhniti*, ki jo je bilo treba uvesti, da bi lahko v sestav umestili *posluhniti* 'začeti (pazljivo) poslušati', *prisluhniti* in pa višjestopenjske tvorjenke, kot sta *osluškovati* (preko hipotetičnih tvorjenk *osluhniti* → *oslušati*) in *presluha* elektr. 'motnja na telekomunikacijskih vodih in napravah, ko se signali, ki normalno potekajo po enem vodu, zaznavajo tudi na drugem, vzporednem vodu'. Gradivo v BSSJ izkazuje, da se kot izhodiščno glagolsko obrazilo pogosteje pojavlja *-ati* (*tip* → *tipati*, *duh* → *duhati*).

4.2 Na drugi strani gradivo iz BSSJ-ja, SSKJ-ja 2 in korpusa *Gigafida 2.0* kaže, da kombinatorika priponskih obrazil, pri katerih glagolsko obrazilo *-iti* nastopa kot izhodiščno priponsko obrazilo, sodi med najbolj razvejane, saj vključuje kar 36 različnih priponskih nizov. Kot besedotvorno izhodišče nastopajo samostalniki, kot so: *beseda*, *breme*, *brazgotina*, *baker*, *blato*, *glava*.

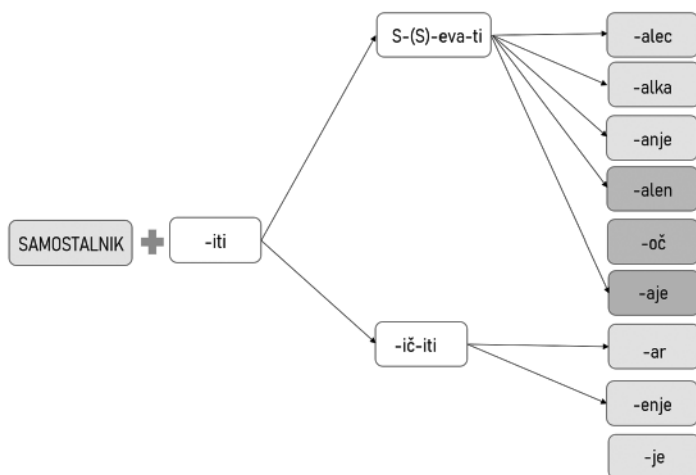
(a) *-iti* + glagolski obrazili: *S-(S)-eva-ti*,³ *-ič-iti*

Prvostopenjske tvorjenke na *-iti* so podstava za drugostopenjske glagolske tvorjenke s predponskima obraziloma *o-* 'začetnost' in *raz-* 'razveljavitev, končanje predhodnega dejanja', ki so podstava za tretjestopenjske tvorjenke z obrazilom *-eva-*, ki zajema sekundarne nedovršnike (*obremenjevati*, *razbremenjevati*). Ti so podstava za: (1) četrtoštopenjske samostalniške tvorjenke, ki izkazujejo tripriponske nize, in sicer z dodatnim obrazilom *-alec* oz. *-alka* za vršilca ali vršilko dejanja (*obremenjevalec*, *obremenjevalka*). Mednje sodijo tudi četrtoštopenjski glagolniki s pomenom dejanja (*obremenjevanje*, *razbremenjevanje*). Tripriponske nize pa ima tudi petostopenjski glagolnik na *-anje* (*preobremenjevanje*), ki je tvorjen iz četrtoštopenjskih glagolov z dvojnimi predponskim obrazilom *pre-o-*, pri čemer ima prvi pomen 'pretiranosti, pre-

³ Simbol S pomeni, da je tvorjenka na vmesni besedotvorni stopnji v procesu sestave dobila še predponsko obrazilo oziroma predponska obrazila (npr. *pre-o-* pri *preobremenjevati*). Če je S v oklepajih, pomeni, da je ta vmesna stopnja fakultativna – v primeru nekaterih tvorjenk se pojavi, pri drugih ne.

velike mere'. (2) Četrstopenjski samostalniški tvorjenki, ki izkazujejo tripriponske nize, sta tudi pridevniški tvorjenki na *-alen* s pomenom namembnosti (*obremenjevalen*, *razbremenjevalen*), deležniške tvorjenke na *-oč* (*obremenjuoč*, *razbremenjuoč*) ter deležijske na *-aje*: *obremenjevaje*.

Za drugostopenjske glagolske tvorjenke z besedotvornim obrazilom *-ič-iti* v gradivu najdemo le dva primera, in sicer *besedičiti* ter *glavičiti*, pri čemer v primeru prve *-ič-* doda tvorjenki tudi konotativni pomen. Obe tvorjenki sta podstavi za tretjestopenjski samostalniški tvorjenki *besedičar* in *glavičar*, pri čemer ima prva pomen vršilca dejanja, druga pa je termin in ima pomen sredstva 'orodje, s katerim se oblikuje sklepna glava kovice' (SSKJ). Tripriponska niza pa izkazujejo še tvorjenke z glagolniškim obrazilom *-enje* (tretjestopenjska *besedičenje* in četrstopenjska zloženska *gostobesedičenje*) in tvorjenke z obrazilom *-je* s pomenom rezultata dejanja (*besedičje*, ki je potrjena le v korpusnem gradivu).

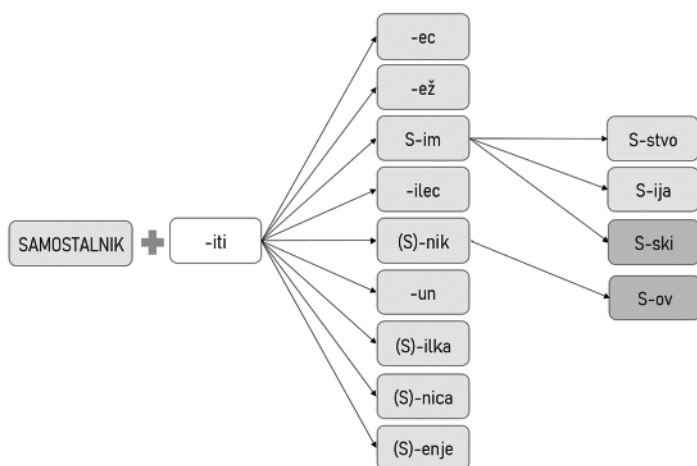
Shema 1: Shema kombinatorike obrazila *-iti* + glagolskih priponskih obrazil

(b) *-iti* + samostalniška obrazila: *-ec*, *-ež*, *S-im*, *(S)-ilec*, *(S)-nik*, *-un*, *-ilka*, *-nica*, *(S)-enje*, *-itev*, *-ø*, *-ka*, *-ina*, *S-je*, *-išče*

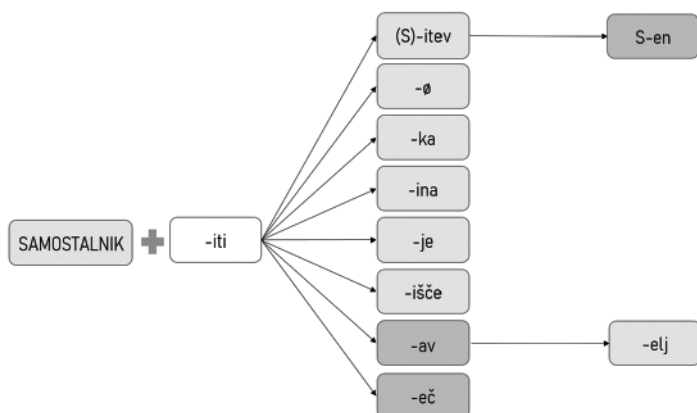
Obrazilo *-iti* je družljivo s kar petnajstimi različnimi samostalniškimi priponskimi obrazili, pri čemer se tvorba zaključi pri obrazilih: *-ec*, *-ež*, *(S)-ilec*, *-un*, *S-ilka*, *(S)-nica*, *-enje*, *-ø*, *-ka*, *-ina*, *-je*, *-išče*. V večini primerov gre za vršilce dejanja: *besednik* 'zagovornik, govornik', *bremenilec*, *razbremenilec*, *blatilec*, tudi s konotativnim pomenom *slabšalno*: *besedun*; poimenovanja za osebe ženskega spola: *razbremenilka*, *besednica*, *sobesednica*. Slednji izkazujejo potencialno nadaljnjo družljivost s svojilnimi priponskimi obrazili *-ov/-ev* oz. *-in*, a jih BSSJ ne zabeleži. Potrjene so še tvorjenke z obraziloma *-ina* in *S-je* s po-

menom nosilca oz. nosilke lastnosti (*bočina, obočje*). Sledijo pogosti glagolniki na *-enje* s pomenom dejanja: npr. *blatenje, brazgotinjenje, bratenje, blazinjenje, bočenje, besedenje, bakrenje, bilčenje, brazdenje, bremenjenje, izobčenje, oblazinjenje, oblatenje, obremenjevanje, pobratenje, pobakrenje*.

Tri samostalniška priponska obrazila, *S-im*, *(S)-nik*, *(S)-itev*, izkazujejo nadaljnjo družljivost. Obrazilo *S-im* z obrazili *-stvo*, *-ija* in *-ski* (*pobratimstvo, pobratimija, pobratimski*); *(S)-nik* s svojilnim obrazilom *-ov*: *sobesednikov* ter *S-tev* s pridevniškim *-eni*: *obremenitveni, prebremenitveni, razbremenitveni*.

Schema 2: Shema kombinatorike obrazila *-iti* + samostalniških priponskih obrazil

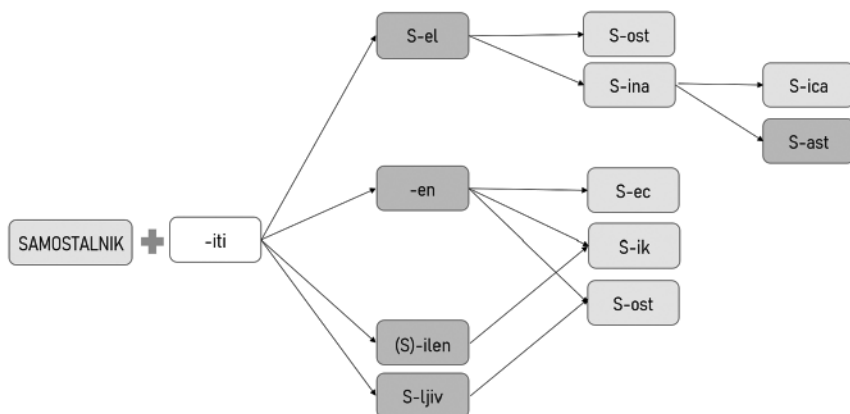

Schema 3: Shema kombinatorike obrazila *-iti* + samostalniških in pridevniških priponskih obrazil

(c) -iti + pridevniška obrazila: -av, -eč, -el, -en, -ilen, -ljiv

Obrazilo *-iti*, ki je družljivo s pridevniškimi obrazili, izkazuje največjo nadaljnjo družljivost. Izjema je priponsko obrazilo *-eč* (*besneč*), pri katerem se večstopenjska tvorba konča.

Kombinatoriko *-iti* + *-av* + *-elj* potrjuje le primer *besedavelj* s slabšalnim pomenom 'gostobeseden, zgovoren človek'. Obrazilo *S-el* je družljivo z obraziloma *S-ost* (*izboklost, vboklost, vzboklost*) in *(S)-ina* (*boklina, izboklina, vkolina, vzboklina*), slednje pa je družljivo še z manjšalniškim obrazilom *-ica* (npr. *izboklinica*). Zelo raznoliko je gradivo z izkazano kombinatoriko *-iti* + *(S-S)-en*: *bakren, bremenjen, braten* in z vmesno sestavljenko na *iz-*, *o-*, *po-*, *pod-*, *raz-*, *v-*, *vz-*, *za-*: *izbočen, oblacen, obremenjen, oblazinjen, preobremenjen, pobebljen, pobakren, podbočen, razbremenjen, vbočen, zablaten* ter tvorjenke z *ne-* na četrti stopnji tvorjenosti: *neobremenjen, neoblazinjen, neizbočen*. Te tvorjenke so v nadaljevanju družljive z *-ec* 'nosilec lastnosti' (*obemenjenec, pobebljenec*), *-ik* (*izbočnik*) in zlasti *-ost* 'lastnost' (*izbočenost, oblazinjenost, preobremenjenost, razbremenjenost, vbočenost, zablatenost, neobremenjenost*). V povezavi z izhodišnim glagolskim obrazilom *-iti* nastopata še *S-ilen* (*bremenilen, blatilen, bakrilen, obremenilen, razbremenilen, preobremenilen*) in *-ljiv* z nujno vmesno glagolsko sestavljenko (*ubesedljiv, obremenljiv*). Prvo obrazilo je družljivo še z *-ik* (termin *razbremenilnik*: teh. 'naprava za zmanjšanje vodnega tlaka v dovodnih ceveh' in grad. 'kanal za dodatno odvajanje vode ob velikih pretokih')⁴ in *-ost* (*obremenljivost*).

Shema 4: Shema kombinatorike obrazila *-iti* + pridevniških priponskih obrazil

⁴ Razlagi sta iz SSKJ-ja 2.

ZAKLJUČEK

Gradivo, ki je bilo zbrano v okviru projekta KOBOS in vključuje BSSJ, SSKJ 2, korpus *Gigafida 2.0*, ter gradivo iz monografije *Stopenjsko besedotvorje*, ki zajema samostalnike, ki označujejo zaznavne čute, izkazuje precej drugačno sliko družljivosti izhodiščnega obrazila *-iti* v priponskih nizih. Pri slednjih se besedotvorno obrazilo *-iti* kot izhodiščno pojavi le enkrat, in sicer v besedotvornem sestavu *okus 1.* ($\rightarrow$ *okusiti*). Tam nastopa v štirih priponskih nizih: (1) *-iti + -ati + -anje*, (2) *-iti + -ati + -alo + -ni*, (3) *-iti + -ati + -oč*, (4) *-iti + -ati + -n*. Gradivo v okviru KOBOS-a pa kaže, da kombinatorika priponskih obrazil, pri katerih glagolsko obrazilo *-iti* nastopa kot izhodiščno priponsko obrazilo, sodi med najbolj razvejane, saj vključuje kar 36 različnih priponskih nizov. Kot besedotvorno izhodišče nastopajo samostalniki, kot so: *beseda, breme, brazgotina, baker, blato, glava*. Večina nizov je dvopriponskih: *-iti + -ec, -iti + -ež, -iti + -ilec, -iti + -un, -iti + -ilka, -iti + -nica, -iti + -enje, -iti + -ø, -iti + -ka, -iti + -ina, -iti + -je, -iti + -išče, -iti + -eč*, sledijo tripriponska: *-iti + -itev + -en, -iti + -av + -elj, -iti + -el + -ost, -iti + -en + -ec, -iti + -en + -ik, -iti + -en + -ost, -iti + -ilen + -ik, -iti + -ljiv + -ost*, najdemo pa tudi dve štiripriponska: *-iti + -el + ina + -ica* in *-iti + -el + ina + -ast*.

Citirana literatura

- BURKACKA, Iwona. *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*. Varšava: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- DYSZAK, Andrzej. „Morfolotyka i morfonologia jako wstęp do fleksji i słowotwórstwa współczesnego języka polskiego“. *Studia Filologiczne* 38. *Filologia Polska* 16. *ZN WSP w Bydgoszczy*, 1991: str. 137–162.
- ERJAVEC, Tomaž i dr. „Automating derivational morphology for Slovenian“. V: M. Medved i dr. (ur.). *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno: Lexical Computing, 2023: str. 449–465. <<https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/92.pdf>> 15. 5. 2024.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata, Roman Laskowski, Henryk Wróbel. *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. II. Varšava: Instytut Języka Polskiego (Polska Akademia Nauk), 1984.
- HOFMANN, Valentin i dr. „DagoBERT: Generating Derivational Morphology with a Pretrained Language Model“. *Proceedings of the 2020 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP)*, 2020: str. 3848–3864. <<https://www.aclweb.org/anthology/2020.emnlp-main.316.pdf>> 15. 5. 2024.
- JADACKA, Hanna. *Rzeczownik polski jako baza derywacyjna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
- KERN, Boris. „Stopenjsko besedotvorje“. *Slavistična revija* 58/3, 2010: str. 335–348.
- KERN, Boris. „Analiza besedotvornih sklopov glagola stopiti“. *Jezikoslovni zapiski* 17/1, 2011a: str. 127–141.
- KERN, Boris. „Stopenjske tvorjenke iz glagolov čutnega zaznavanja“. V: V. Smole (ur.). *47. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Družina v slovenskem*

- jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011b: str. 156–160.
- KERN, Boris. *Stopenjsko besedotvorje (Na primeru glagolov čutnega zaznavanja)*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2017. <<https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/1082>> 15. 5. 2024.
- KERN, Boris. „Feminativi v izsamostalniških besedotvornih nizih“. V: J. Jožef-Beg i dr. (ur.). *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 33). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2023: str. 197–205. <https://zdsds.si/wp-content/uploads/2023/10/zbornik-2023_splet_vstavljen-CIP_fin-1.pdf> 15. 5. 2024.
- ŁACHNIK, Jarosław. „Z badań formalnosłowotwórczych nad wyrazami złożonymi – nasycenie kompozycją rodzin modeli odprzymiotnikowych (metodologia gniazdowa)“. V: P. Zbróg (ur.). *Współczesna polszczyzna w badaniach językoznawczych*, t. III, *Od języka w działaniu do leksyki*. Kielce: Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego, 2011: str. 159–178.
- OLEJNICZAK, Monika. „30 lat słowotwórstwa gniazdowego (rys historyczny)“. V: Mirosław Skarżyński (ur.). *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia. Metoda. Zastosowania*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003: str. 12–28.
- POLLAK, Senja i dr. „Novel Slovenian COVID-19 vocabulary from the perspective of naming possibilities and word formation“. V: M. Medved' i dr. (ur.). *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno: Lexical Computing, 2023: str. 419–438. <<https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/90.pdf>> 15. 5. 2024.
- SKARŻYŃSKI, Mirosław. *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Kraków: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena. *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo, 2004.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena. „Kvantitativne lastnosti slovenskega tvorjenega besedja v poskusnem besednodružinskem slovarju za črko B“. *Slavistična revija* 53/4, 2005: str. 505–520.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena. „Prevzete leksemske prvine in njihova besedotvorna zmožnost v slovenščini“. V: A. Derganc (ur.). *Zbornik referatov za štirinajsti mednarodni slavistični kongres, Ohrid, 10.–17. september 2008*. *Slavistična revija* 56/2, 2008: str. 149–160.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena. *Tvorjenje slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2010.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, Ines Voršič. „Word-formational productivity of the Slovene language in the case of sports neologisms“. *Linguistica* 51, 2011: str. 23–38.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, Ines Voršič. „Besedna družina -ljub- v novejši leksiki slovenskega jezika“. *Srpski jezik* 19/1, 2014: str. 507–520.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, Tjaša Markežič. „Primer obrazilne konkurenčnosti feminativov na -ica in -ka pri moškospolskih tvorjenkah na -or in -ator“. *Južnoslovenski filolog* 79/1, 2023: str. 29–45.

- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, Nina Ledinek. „Kvantitativni podatki o besedotvornih modelih in priponskih nizih izmedmetnih tvorjenk v Besednodružinskem slovarju slovenskega jezika za iztočnice na b“. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies*, 2024 (v tisku).
- VIDOVIČ MUHA, Ada. *Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku*. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1983.
- VIDOVIČ MUHA, Ada. „Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču“. *Miklošičev zbornik : mednarodni simpozij, v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Filozofska fakulteta, Odsek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Znanstveni inštitut; Maribor: Univerza, 1992: str. 173–191.
- VIDOVIČ MUHA, Ada. „Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom)“. *Slavistična revija* 41/1, 1993: str. 161–92.
- VIDOVIČ MUHA, Ada. *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF, 2000.
- VIDOVIČ MUHA, Ada. *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: ZIFF, 2011.
- VORŠIČ, Ines. *Sistemska in nesistemska leksikalna tvorba v novejšem besedu slovenskega jezika*. Doktorska disertacija. Maribor, 2013.
- ŽELE, Andreja. „Predponsko-predložna razmerja: na primerih glagolov v slovenščini“. *Riječ: časopis za filologiju* 15/1, 2009a: str. 151–170.
- ŽELE, Andreja. „O predponsk(oobraziln)ih glagolih v slovenščini“. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies*, 2009b.
- ŽELE, Andreja. „Glagoli na -irati v današnji slovenščini“. *Slavistična revija* 59/2, 2011: str. 213–227.
- ŽELE, Andreja. „Konverzija v slovenščini“. *Jezik in slovstvo* 60/2, 2015a: str. 65–77.
- ŽELE, Andreja. „Strukturalnopomenska vprašanja novejše slovenske leksike: med zloženko in besedno zvezo“. *Philological studies* 2015/2, 2015b: str. 257–264.

*

- Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови тела*. Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недельков (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.
- [*Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 1: Čovek – delovi tela*. Darinka Gortan-Premk, Vera Vasić, Ljiljana Nedeljko (ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2003]
- Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – унутрашњи органи и ткива, њихово физиолошко стање и радње, њихово физичко особине, сродство*. Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.
- [*Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 1: Čovek – unutrašnji organi i tkiva, psihofiziološka stanja i radnje, psihofizičke osobine, srodstvo*. Darinka Gortan-Premk, Vera Vasić, Rajna Dragičević (ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2006]

Борис Керн
 Институт за словеначки језик „Фран Рамовш“
 Истраживачки центар Словеначке академије наука и уметности
 Универзитет у Новој Горици
 Факултет друштвених наука
 Одсек за лексикографију

ТВОРБЕНИ ЛАНЦИ ДЕНОМИНАЛНИХ ВИШЕФАЗНИХ ИЗВЕДЕНИЦА СА ИНИЦИЈАЛНИМ ФОРМАНТОМ *-ITI* У СЛОВЕНАЧКОМ

Резиме

У овом раду се представља и анализира комбинаторика суфикса на примеру деноминалних вишефазних изведеница чији је почетни суфикс *-iti*. Испитивањем да ли семантичка рестрикција материјала (чулна перцепција) показује различите творбене ланце у односу на материјал без таквих рестрикција (на корпусу који је формиран на основу пројекта KOBOS, укључујући BSSJ, SSKJ 2 и корпус *Gigafida 2.0*) открили смо да је њихова комбинаторна слика сасвим различита. Корпус KOBOS показује да је комбинаторика почетног суфикса *-iti* једна од најразгранатијих, будући да обухвата 36 различитих ланаца суфикса. У корпусном материјалу који је сачињен од именица које денотирају чула, суфикс *-iti* се јавља као основни формант у следећа четири творбена ланца: (1) *-iti + -ati + -anje*, (2) *-iti + -ati + -alo + -ni*, (3) *-iti + -ati + -oč*, (4) *-iti + -ati + -n*. Корпус KOBOS указује на то да је већина секвенци бипартитне структуре: *-iti + -ec*, *-iti + -ež*, *-iti + -ilec*, *-iti + -un*, *-iti + -ilka*, *-iti + -nica*, *-iti + -enje*, *-iti + -ø*, *-iti + -ka*, *-iti + -ina*, *-iti + -je*, *-iti + -išče*, *-iti + -eč*. За њима следе трипартитни ланци: *-iti + -itev + -en*, *-iti + -av + -elj*, *-iti + -el + -ost*, *-iti + -en + -ec*, *-iti + -en + -ik*, *-iti + -en + -ost*, *-iti + -ilen + -ik*, *-iti + -ljiv + -ost*, као и два квадрипартитна ланца: *-iti + -el + ina + -ica* и *-iti + -el + ina + -ast*.

Кључне речи: вишефазна творба речи, творба речи, морфотактика, комбинаторика форманата, форманти, словеначки језик.

Boris Kern

Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language
Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts
University of Nova Gorica
School of Humanities
Department of Lexicography

WORD FORMATION CHAINS OF DENOMINAL MULTISTAGE DERIVATIVES WITH INITIAL FORMANT *-iti* IN SLOVENIAN

S u m m a r y

The article presents and analyzes the suffix combinatorics exhibited by denominal multistage derivatives whose initial suffix is *-iti*. An examination of whether the semantic restriction of the corpus material (sensory perception) yields different word formation chains than the non-restricted one (material resulting from the KOBOS project, including BSSJ, SSKJ 2 and the *Gigafida 2.0* corpus) revealed that the combinatorial picture is quite different. The KOBOS material shows that the combinatorics of the initial suffix *-iti* is among the most diversified, encompassing 36 different suffix chains. In the material derived from nouns denoting senses, the suffix *-iti* as a base formant appears in the following four word-formation chains: (1) *-iti* + *-ati* + *-anje*, (2) *-iti* + *-ati* + *-alo* + *-ni*, (3) *-iti* + *-ati* + *-oč*, (4) *-iti* + *-ati* + *-n*. The KOBOS material indicates that most sequences are bipartite: *-iti* + *-ec*, *-iti* + *-ež*, *-iti* + *-ilec*, *-iti* + *-un*, *-iti* + *-ilka*, *-iti* + *-nica*, *-iti* + *-enje*, *-iti* + *-ø*, *-iti* + *-ka*, *-iti* + *-ina*, *-iti* + *-je*, *-iti* + *-išče*, *-iti* + *-eč*. These are followed by tripartite chains: *-iti* + *-itev* + *-en*, *-iti* + *-av* + *-elj*, *-iti* + *-el* + *-ost*, *-iti* + *-en* + *-ec*, *-iti* + *-en* + *-ik*, *-iti* + *-en* + *-ost*, *-iti* + *-ilen* + *-ik*, *-iti* + *-ljiv* + *-ost*; and two quadripartite chains: *-iti* + *-el* + *ina* + *-ica* and *-iti* + *-el* + *ina* + *-ast*.

Keywords: multistage word formation, word formation, morphotactics, formant combinatorics, formants, Slovenian.

ISSN 0350-185X, – Књ. 80, св. 2 (2024), стр. 141–155

UDK: 811.161.1'371

811.163.41'371

COBISS.SR-ID 159298569

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2402141K>

Примљено: 13. априла 2024.

Прихваћено: 14. јуна 2024.

Оригинални научни рад

Маја Р. Крстић*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за славистику

ORCID iD 0000-0003-2801-890X

ДЕСТРУКТИВИ У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Дато истраживање је посвећено лексици са деструктивном семантиком (деструктивима) у руском и српском језику, са циљем систематизације језичких средстава којима се изражава категорија деструктивности. У укупном лексичком систему руског и српског језика деструктиви заузимају значајно место јер представљају вербализацију различитих деструктивних радњи и појава које могу бити извршене под утицајем стихијске силе, човека или предмета. Истраживање је засновано на комбинацији неколико метода, првенствено дескриптивног, аналитичког и контрастивног, а основни задатак подразумева анализу и опис слоја лексике која припада категорији деструктивности и указивање на специфичности и карактеристике датог лексичког сегмента. Теоријски значај истраживања огледа се у пружању јаснијег увида у веома фреквентну групу лексике са деструктивном семантиком, док практични значај може да има у примени добијених резултата у области лексикографије, као и у настави руског и српског језика (у оквиру различитих курсева: лексикологије, морфологије, синтаксе, семантике). Резултати истраживања могу представљати допринос првенствено у области српске лингвистике и њеном укупном лексичком систему јер је на пољу русистике ова тема у више наврата и са више аспеката представљана лингвистичкој јавности.

Кључне речи: деструктиви, деструктивност, лексика, категорија, семантичко поље, руски језик, српски језик.

* maja.krstic@ff.uns.ac.rs

1. Увод: ПРЕДМЕТ И КОРПУС ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања су лексичке јединице са деструктивном семантиком у руском и српском језику са циљем да се представе, опишу, систематизују и издвоје унутар целокупног лексичког система два поређена језика. Категорија деструктивности заузима значајно место, има свој посебан статус и лексички фонд (деструктиве). Дата категорија је у више наврата анализирана у русистици (Волкова 2019; Галиева 2016; Гизатуллин 2020; Матјушина 2022; Нехрачева 2014; Фактулина 1997, 2002, 2010), док у српској лингвистици, према нашем увиду, још увек није добила засебну, свеобухватну анализу.¹ Корпус на којем је спроведено истраживање чине различити речници руског и српског језика, као и уметнички, научно-популарни, новински и други текстови који садрже лексику са деструктивном семантиком, посебно текстови доступни у електронској форми (в. *Извори и Електронски извори*). Резултати анализе огледају се у груписању и класификовању језичких средстава којима се изражава ова лексичко-семантичка категорија са указивањем на специфичности и карактеристике датог лексичког сегмента.² Ми ћемо у нашој класификацији лексики са деструктивним значењем узети за полазну основу *семантичко* (лексичко-семантичко) *поље*, које подразумева хијерархијски организован скуп лексичко-семантичких јединица обједињених заједничким концептом.

2. ДЕСТРУКТИВНОСТ

Термин *деструктивност* изведен је од придева *деструктиван*³, који се у лексикографским изворима најчешће тумачи као (онај) „који разара, руши, уништава, разоран, разарајући, рушилачки; погубан, штетан“, а именица *деструктивност* означава особину онога који је деструктиван, онога што је деструктивно; разорно, штетно, погубно (РСЈ). У српском језику постоји велики број синонимичних или делимично синонимичних придева: *разоран*, *рушилачки*, *разарајући*, *ојасан*, *погубан*, *штићан*, *уништавајући*, *смртоносан*, док су у руском најфреквентнији

¹ Проблематика језичке деструктивности у србистици обрађивана је врло ретко и недовољно, углавном као спорадична тема, односно као мањи део шире целине (в., поред осталог: Танасић 2014: 31–34; Бјелаковић 2018: 55–58; уп. такође Крстић 2023).

² Класификовање лексики може да буде засновано на различитим критеријумима (више о томе в., поред осталог, Драгићевећ 1996, где је дата проблематика детаљније размотрана и где се предлаже полиаспекатска класификација парадигматски повезаних лексема, односно лексичко-семантичких скупова).

³ Дати придев је латинског порекла (лат. *destructivus*, што је изведено – преко именице *destructio* /срп. деструкција, деструктивност/ – од глагола *destruere* /срп. ‘разрушити, сатрти, упропастити’/); антоним је придев *конструктиван* (лат. *constructivus*) (в., поред осталог, Вулаклија 2011).

придеви: *разрушительный, разорительный, гибельный, злокачественный, дестабилизирующий, сокрушительный* и др.

Деструктивност у најширем смислу представља разрушавање, нарушавање нормалне структуре нечега, уништавање. Поред тога што представља физичко нарушавање, уништење неког предмета, деструктивност може да се односи и на психичко стање неке особе. У оба случаја ова особина има изразито негативан карактер (Крстић 2023: 161).

Деструктивност можемо посматрати као стање супротно уобичајеном, хармоничном и она подразумева да је нормалан ток догађаја, процеса или стања неког предмета нарушен, прекинут, уништен. Читава историја човечанства испуњена је бројним потресима, ратовима, револуцијама или сукобима, у чијој је основи „деструкција“. Са лингвистичког аспекта појам деструктивности обухвата језичке јединице којима се означава дата семантика.

3. ДЕСТРУКТИВНОСТ КАО ПРЕДМЕТ ЛИНГВИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Појам *деструкција* привлачио је пажњу низа истакнутих истраживача бројних друштвених и хуманистичких наука и дисциплина и у више наврата је представљан и темељно разрађиван, првенствено са становишта филозофије, социологије, психологије, са морално-етичког и естетичког аспекта, као, на пример, у појединим делима С. Фројда (2006), К. Г. Јунга (Юнг 2019), Е. Фрома (Fromm 1989), Н. А. Берђајева (2016), И. А. Иљина (Ильин 1996), Л. Н. Гумиљова (Гумилёв 1990), Ј. М. Лотмана (1992) и др. Полазећи од тога да деструктивност може да се испоји вербално и невербално, наше истраживање се базира на вербалној употреби различитих језичких јединица којима се изражава дата особина.⁴

Истакнути руски научник Л. Н. Гумиљов описао је законитости испољавања (како на индивидуалном тако и на колективном нивоу) деструктивности у историји развоја културе, извео је генезу деструктивности, издвојио карактеристике и својствености њеног одражавања у историјском развоју друштва, а такође је указао на облике испољавања деструкције у уметности и књижевности. Он је објединио деструктивне појаве и процесе у појам „антисистем“ насупрот „систему“ као две крајње тачке унутар развоја етничких цивилизација. Л. Н. Гумиљов истиче да деструктивност представља негативно, рушилачко деловање на биосферу, природу која нас окружује и културу, при чему природа не познаје употребу деструкције, чак и када се догађају природне катаклизме јер она потом обнавља биосферу, допуњава ресурсе, док је, са друге стра-

⁴ Дато истраживање представља прелиминарни рад у оквиру (будућег) ширег истраживања дате категорије.

не, деструктивност особина која се искључиво везује за човека (Гумилёв 1990: 320).

Деструктивност је у русистици најчешће била представљана фрагментарно – посматран је, по правилу, само део лексике (одређена група речи) којом се означавају неки од типова деструктивности. Свеобухватна анализа ове језичке категорије представљена је у докторској дисертацији и другим радовима Ф. Г. Фактулине (ФАКТУЛЛИНА 1997, 2002, 2010), која концепт деструктивности описује са аспекта његовог функционисања на различитим језичким нивоима (лексичком, морфолошком, синтаксичком). Деструктивну лексику (деструктиве) ауторка представља у виду семантичког поља, чији центар сачињавају глаголи са деструктивном семантиком као носиоци ове семантичке категорије (*ломать, рушить, дробить, разделять, отделять* и др.). Поред глагола, овом пољу припадају: именице (првенствено девербативне, као што су: *гниение, косьба, плавление, ранение, дробление, чистка, варка, долбеж*), придеви (*амортизационный, разрушительный, окислительный, раздробленный*) и прилози са деструктивном семантиком (*разрушительно, раздробленно, губительно, вприкуску, пополам*), као и фразеолошке јединице и терминолошка лексика.

Функционисањем глагола са деструктивном семантиком у хантијском језику⁵ бавила се Г. Л. Нахрачева у својој докторској дисертацији, у оквиру које наводи неколико класификација глагола овог типа (НАХРАЧЕВА 2014). На основу критеријума „начин на који је извршена деструктивна радња“ ауторка глаголе раздваја у три групе: 1) глаголи хемијске (биолошке) деструкције; 2) глаголи температурне деструкције и 3) глаголи механичке деструкције.

Комуникативну категорију деструктивности кроз интердискурзивни аспект описује Ј. А. Волкова и истиче да емоције, као посебна форма одражавања и интерпретације стварности, представљају мотивациону основу деструктивности у комуникацији. У сфери деструктивне комуникације она издваја вербалне и невербалне знаке, при чему вербални систем карактерише инвективна⁶, груба и вулгарна лексика (Волкова 2019).

Системско-когнитивном анализом глагола са деструктивним значењем бави се Р. Р. Галијева у свом дисертационом истраживању, где приказује њихове семантичке и категоријалне особености узимајући у обзир људски фактор, који је тесно повезан са мисаоном и практичном активношћу човека (ГАЛИЕВА 2016).

⁵ Хантијски језик припада групи угро-финских језика. Овим језиком говори близу 10.000 људи на територији Русије.

⁶ Од лат. *invectivus* – ‘насртљив’, ‘увредљив’, ‘погрдан’, а преко лат. *invehi* (инфинитив презента пасива), односно лат. *invehere* (инфинитив презента актива) – ‘псовати’, ‘вређати’, ‘кидисати’, ‘насрнути’, ‘напасти’ (в., нпр., Вулаклија 2011).

Упоредном анализом глагола са деструктивном семантиком у руском и башкирском језику бави се у својој кандидатској дисертацији Д. Е. Гизатулин користећи првенствено метод лексикографског описа (портрета) датих глагола у два језика различитих структура (Гизатуллин 2020).

Н. В. Матјушина разматра глаголе са деструктивном семантиком у енглеском језику на материјалу билингвалних речника истичући тесну повезаност лексикографије и семантике, при чему наглашава да перспектива развоја лексикографије управо и зависи од њене повезаности са семантиком (Матюшина 2022).

У србистици, колико нам је познато, категорија деструктивности или појединачна лексика која носи деструктивну семантику није описивана као посебна тема, осим у неколико контрастивних радова (руско-српских) посвећених глаголима са деструктивним значењем (Крстић 2023; Крстић 2023).

4. СЕМАНТИЧКО ПОЉЕ КАТЕГОРИЈЕ ДЕСТРУКТИВНОСТИ

Полазећи од тога да је семантичко поље хијерархијски организован скуп лексичко-семантичких јединица обједињених заједничким концептом који представља одређену семантичку сферу, ми ћемо се у овом истраживању базирати на анализи различитих врста речи са семантиком *деструктивности*.

Специфичност семантичког поља првенствено зависи од централне лексеме која одређује даље семантичко гранање и ширење тог поља. У зависности од граматичке и категоријалне природе, поље може бити *процесуално* (у његовом центру су глаголи), *индикативно* (придеви) или *предметно* (именице) (Фактулина 2010: 61).

Категорија *деструктивности* обухвата различите врсте речи којима се изражава дата семантика, те семантичко поље ове категорије морамо посматрати као хетерогено поље у чијем су центру глаголи са деструктивним значењем. Дакле, језгро категорије *деструктивности* припада глаголима којима се означавају различити деструктивни процеси. Осим тога што заузимају централни део поља, они великим својим делом попуњавају и његову периферију. Поред глагола, овом пољу припадају и *именице*, односно *активни* деструктивних радњи⁷ (рус. *рубирик*, *взрывник*, *убийца*; срп. *секач*, *бомбардер*, *убица*); *називи локација* на којима се одвијају различите деструктивне ситуације (рус. *бойня*, *дробилка*, *мельница*; срп. *кланица*, *дробилица*, *млин*); *називи инструмената* (*оруђа*) помоћу којих се врши нека деструктивна радња (рус. *топор*, *пила*, *мина*, *бомба*; срп. *секира*, *тештера*, *мина*, *бомба*); *називи особина* елемената и

⁷ Примери ће у даљем тексту бити навођени најпре на руском, а затим на српском језику.

учесника одређене деструктивне ситуације (рус. *вдрызг, пополам, разрушительный, смертельный*; срп. *разбијен, њрејоловљен, рушилачки, смртни*).

Лексику која сачињава семантичко поље категорије деструктивности можемо класификовати у две групе:

1) лексика којом се означавају деструктивне радње, појаве или процеси изазвани природним утицајима (рус. *разваливаться, распад; гнить, гниль; сжечь, пожар*; срп. *распадају се, распад; истрељујући, њрулеж; изгорети, гареж, њожар*) и

2) лексика са деструктивном семантиком чија је деструкција извршена под утицајем човека (рус. *убить, убийца; бомбить, бомба; молот, мельница*; срп. *убијући, убица; бомбардовајући, бомба; самлејући, млин*).

Лексика којом се означава деструктивна стихијска радња у себи најчешће поред глагола садржи и *вршиоца* и *начин* (инструмент) на који је таква радња извршена (рус. *огонь охватил весь дом*; срп. *вајтра је захватила чистиаву кућу* – ватра као неконтролисана сила природе велике рушилачке снаге је у овом случају вршилац радње, а уједно и инструмент којим је дата радња извршена). Субјекат, тј. вршилац деструктивне радње поред природних сила може да буде живо биће или предмет (апарат, уређај, механизам и сл.).

4.1. Глаголска лексика са деструктивном семантиком. Глаголима припада централно место унутар категорије деструктивности. Они могу бити разврстани на основу неколико критеријума. На пример, они се међусобно разликују по интензитету, начину на који је извршена одређена деструкција, резултату такве радње, њеном узрочнику и сл., те сходно томе, могу бити разврстани у више група. Једна од могућих класификација може бити представљена на следећи начин:

1) Основу чине глаголи са семантиком „разрушавања“, „уништавања“. Централни глагол ове групе је (рус.) *разрушать/разрушить* (срп. *разрушавајући/разрушујући*, односно *уништувајући/уништујући*), који у својству идентификатора представља семантичку базу многих других глагола; уп: (рус.) *Подавлены, разрушены общественные и государственные институты, которые прежде защищали людей*; (срп.) *Само од 1999. на Косову и Метохији је уништено 150 православних светиња*.

2) Другу групу чине глаголи са семантиком „раздвајања“, „распадања“ којима се показује раслојавање, распадање неког предмета на саставне елементе (рус. *линять, редеть*; срп. *лињајући (се), њроредијући (се)*): *За двадцать лет редют леса, оскудевает почва; Сјадосмо да: се сјојућемо о крујно камење, врбици се њочеше њроређивајући, а с обје сјирне, све се више њримичући, уздигосе се двије моћне и сјирме њлеђине нагло сужујући небо*.

3) Група глагола са значењем „кварити се“ (рус. *горкнутъ, жухнутъ, киснутъ, трухляветъ*; срп. *горчићи, увенући, њрокиснути, њрулићи*) односи се на промену унутрашњих или спољашњих особина, најчешће узрокованих дугим употребом, истрошеношћу, кварљивошћу и променом својстава под утицајем времена: *То она спуштається в глубоченный лесной овраг, где сырой лесной прелью обдаёт из-под темного полога леса, где трухлявеют и разваливаются пни; Имајіе на уму да и најбоља вођка њочне да њрули.*

4) Групу глагола са значењем „нестати“ (рус. *иссякнутъ, ликвидироваться, мереть*; срп. *исџарићи, ликвидираћи, умираћи*) карактерише потпуно или постепено нестајање, остајање без јединки које су сачињавале целину. У оквиру ове подгрупе разликујемо глаголе који означавају: а) потпуни престанак постојања неког бића, појаве или предмета (рус. *иссякнутъ, ухнутъ*; срп. *исџарићи, ишчезнути, несџаћи*) и б) глаголе који означавају постепено нестајање јединки (рус. *обезлесеть, обезлюдетъ, мереть*; срп. *њроређиваћи се, умираћи*): *Скорей, скорей! Ребџатишки мрут! Собрали – и в Калугу; Усеви нису успели, стока несџе а људи умирају.*

Глаголе са деструктивном семантиком можемо класификовати и према критеријуму да ли се дата деструкција односи на физичка или психичка стања:

1) Глаголи који указују на физичку деструкцију (претходно наведени), они чине језгро ове категорије.

2) Глаголи којима се означава нарушавање морално-етичких начела, нпр. *свесџи с ума (излудеџи некога)* – нарушавање психичког стања неке личности. Лексеме и фразе овога типа проширују границе датог семантичког поља.

Великом броју глагола са деструктивним значењем својствена је парадигматска (системска) дефектност. Она може да буде проузрокована фонетским баријерама (нпр. руски глаголи *(на)шкодитъ*⁸, *затмитъ*⁹)¹⁰, која се манифестује у насџанку компликација њриликом изговора код џворбе облика за 1. лице сингулара¹¹ и семантичким ограничењима (нпр. глагол (рус.) *протекать*/(срп.) *њроџицаџи*)¹² – код глагола чије се значе-

⁸ *(на)шкодитъ, -ишџ* (1. л. јд. през. *(на)шкодџ** се не употребљава због фонетских разлога); уп. изведени глагол (као синоним), који има пуну парадигму: *(на)шкодџичать, -аџ, -аеџ*.

⁹ *затмитъ, -ишџ*. (1. л. јд. през. *затмџџ** се не употребљава због фонетских разлога).

¹⁰ Овај тип ограничења својствен је руском језику.

¹¹ Глаголи са ограничењима овога типа нису бројни.

¹² Глагол *протекать* је вишезначан и у једном од својих значења има деструктивно значење (‘пропуштати течност’), нпр. *крџша протекает* (срп. *крџв прокишџава*), *бочка*

ње не везује за лице као вршиоца радње, већ се првенствено односи на предмете или појаве и самим тим не изискује употребу у 1. или 2. лицу. До оваквог типа дефектности долази због семантичког неподударања одређене грамеме и лексичког значења лексеме (Крстић 2023: 159–161).

4.2. ИМЕНСКА ЛЕКСИКА СА ДЕСТРУКТИВНОМ СЕМАНТИКОМ. Централна лексема овог дела поља је глаголска именица (рус.) *разрушение* (срп. *уништићење/уништивање*). У зависности од својих семантичких особина, именице ове групе најчешће означавају: конкретну деструктивну радњу, вршиоца деструктивне радње, називе инструмената, оруђа који узрокују овакву радњу, називе локација на којима се врши радња, називе резултата деструкције (рус. *взрывник, убийца, топор, бомба, бойня*; срп. *бомбардер, убица, секира, бомба, кланица*). Будући да именице овога типа представљају корелате глаголима деструкције, оне задржавају глаголске семантичке валентности и начине реализације.

Именска лексика овога типа је веома бројна, посебно она која се односи на актанте деструктивних радњи (рус. *взрывник, убийца, хулиган, террорист, злодей, насильник, разбойник*; срп. *насилник, уништићељ, њерориста, хулиган, негатиивац, убица, разбојник*). Маркираност именица-актаната је врло изражена, на шта нам указује чињеница да је деструктивност у основи такве лексике присутна чак и када се у конкретnoj ситуацији не везује за деструктивну радњу (нпр. рус. *От рук убийц в России ежегодно погибает свыше тридцати тысяч человек : Сестра юного убийцы, 15 лет от роду, проходит по делу как свидетельница вместе с двумя остальными подростками, не принимавшими участия в жестоккой расправе*; срп. *Убица је за собом оставио велики број жртјава : Убица је седео на оштуженичкој клути*). У првом примеру лексема *убийца/убица* везује се за конкретну деструктивну радњу коју је починио, док је у другом деструктивност присутна у семантици саме именице-актанта.

4.3. ГЛАГОЛСКО-ИМЕНСКЕ АНАЛИТИЧКЕ ЛЕКСЕМЕ. Глаголско-именски спојеви попут (рус.) *начать бомбардировку* (срп. *започети бомбардовање*) или (рус.) *прекратить бурение* (срп. *зауставити/прекинути бушење*) представљају корелате глаголу (рус.) *разрушать/разрушить* (срп. *разрушавати/разрушити*). Спојеви датог типа имају широку употребу у језику, а образују се првенствено помоћу лексички крњих глагола укључујући и фазне глаголе (*начать/започети, прекратить/прекинути*) и именског дела са деструктивном семантиком.

4.4. ПРИДЕВИ СА ДЕСТРУКТИВНОМ СЕМАНТИКОМ. Придевима овог типа се означава деструкција као статичка особина неког предмета, појаве

протекает (срп. *буре цури*). И српски глагол *йрошницаши* (као еквивалент руског глагола *протекает*) може такође да има (пored других значења) и деструктивно значење (слично оном у руском језику), а то је ‘престати задржавати течност’, ‘процурети’, нпр. *Буре је йрошкело* (‘процурело/процурило’) (пример из РСЈ).

или лица. У овој улози придеви могу да имају различиту употребу: своју примарну, придевску (рус. *гнилой, тухлый*; срп. *йокварен, ѿруо*) или глаголску: „подвргавати се, бити уништен“ (рус. *порванная футболка*; срп. *исцејана мајица*).

4.5. ПРИЛОЗИ СА ДЕСТРУКТИВНОМ СЕМАНТИКОМ. Велику групу у оквиру категорије деструктивности образују прилози. Њима се најчешће означава динамична и интензивна деструктивна радња. Они могу бити употребљени у саставу предлошко-падежних конструкција или у својству синтаксичких лексема (рус. *вдребезги, зверски, беспощадно, жестоко, безжалостно, бесстыдно, отчаянно, бешено*; срп. у *йарамйарчад, брушало, зверски, жесѿоко, безосећајно, очајнички*).

4.6. ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ СА ДЕСТРУКТИВНОМ СЕМАНТИКОМ. Фразеолошка лексика са значењем деструкције представља значајан део лексике у оквиру семантичког поља ове категорије. Појам деструкције представљен фразеолошким јединицама може да има различите интерпретације (посебно ако се на датом плану узму у обзир специфичности сваког од поређених језика): рус. *без ножа зарезать* (‘довести неког у незгодну ситуацију’), *влетитъ пару горячих* (‘опалити једну „родитељску“’, ‘ошамарити’), *всыпать чертей* (‘казнити’, ‘жестоко изгрдити’), *оторвать бабку* (‘откинути некоме главу’), *разделать под орех* (‘критиковати’, ‘вређати’); срп. *йройусѿийѿи некога кроз шаке, йоломѿѿи ребра* (‘испребијати’), *баѿѿѿи каѿѿѿу* (‘умрети’), *очиѿѿѿи лекѿѿѿу* (‘изгрдити’), *униѿѿѿѿи до ѿемеља* (‘потпуно уништити’).

5. СФЕРА УПОТРЕБЕ ЛЕКСИКЕ СА ДЕСТРУКТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

Када је реч о глаголима са деструктивним значењем, њихова семантичка специфичност условљава њихово функционисање у језику, те се због тога примарно користе у разговорном, књижевно-уметничком или (у новије време све чешће) публицистичком стилу, а ређе – у научном и административном стилу. Друга деструктивна лексика нема толико изражене стилске баријере које има глагол и у мањој или већој мери има употребу у свим стиливима језика.

6. ЗАКЉУЧНА ЗАПАЖАЊА

Семантичка категорија деструктивности обухвата један сегмент целокупног семантичког система и указује на карактеристичне радње, процесе, стања или односе.

Деструктивност представља категорију која има посебан језички статус и свој сопствени лексички резервоар (деструктиве). Дата категорија и њен лексички фонд заузимају значајно место унутар опште класификације лексема у руском и српском језику.

Појмови „деструкција“ и „деструктивност“ готово увек се односе на негативне, рушилачке радње, процесе или појаве.

Основне карактеристике деструкције у најширем смислу подразумевају: промену, деформацију, разарање, распадање нечега; промену структуре под дејством различитих сила (физичких, механичких, стихијских) или човека. Резултат деструкције је најчешће уништавање нечега (делимично или потпуно).

Семантичко поље деструктивности у свом језгру садржи глаголску лексику, а периферни део попуњавају именице, придеви, прилози и друга термилошка лексика са деструктивном семантиком. Именице којима се означавају учесници одређене деструктивне ситуације тесно су везане са централним (предикативним) делом поља и представљају својеврсне деривате деструктивних глагола. Централна јединица оваквог вербоцентричног поља је глагол (рус.) *разрушати/разрушить* (срп. *разрушавати/разрушити*), односно *унишћавати/уништити*), који чини семантичку базу бројних других лексема ове категорије.

У садашњој фази истраживања категорије деструктивности и њених средстава изражавања нису примећене неке посебне, битне разлике у два поређена словенска језика без обзира на то што припадају различитим групама – источнословенској (руски) и јужнословенској (српски). Међутим, запажене су одређене специфичности код неких парадигматски дефектних глагола у руском (*победити*, *очутиться*, *затмити*, (*на*) *шкодити*), као и код употребе фразеологизама, који се с обзиром на њихов лексички састав (формалну структуру) разликују у два поређена језика.

Цитирана литература

- БЕРЂАЈЕВ, Николај Александрович. *Духовна криза интелегенције*. Београд: Логос, 2016.
- [BERĐAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Duhovna kriza inteligencije*. Beograd: Logos, 2016]
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г. „Лексичка спојивост у књижевном језику Срба прве половине 19. века“. У: Рајна Драгићевић и Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика: колективна монографија* [радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта]. Том 1, *Језик*. Београд: Савез славистичких друштава Србије (Београд: Чигоја штампа), 2018: стр. 49–60. <https://doi.org/10.18485/mks_srpska_slavistika.2018.1.ch3>
- [BJELAKOVIĆ, Isidora G. „Leksička spojivost u književnom jeziku Srba prve polovine 19. veka“. U: Rajna Dragičević i Veljko Brborić (ur.). *Srpska slavistika: kolektivna monografija* [radovi srpske delegacije na XVI međunarodnom kongresu slavista]. Tom 1, *Jezik*. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije (Beograd: Čigoja štampa), 2018: str. 49–60]
- Волкова, Яна Александровна. „Коммуникативная категория деструктивности: интердискурсивный аспект“. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета* Vol. 134, № 1 (2019): стр. 166–171.

- [VOLKOVA, Âna Aleksandrovna. „Kommunikativnaâ kategoriâ destruktivnosti: interdiskursivnyj aspekt“. *Izvestiâ Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta* Vol. 134, № 1 (2019): str. 166–171]
- ВУЈАКЛИЈА, Милан. *Лексикон сѣраних речи и израза*. 11. допуњено и редиговано изд. Београд: Штампар Макарије; Подгорица: Октоих, 2011. (в. такође: https://www.academia.edu/7003380/Milan_Vujaklija_Recnik_stranih_reci)
- [VUJAKLIJA, Milan. *Leksikon stranih reči i izraza*. 11. dopunjeno i redigovano izd. Beograd: Štampar Makarije; Podgorica: Oktoih, 2011. (v. takođe: https://www.academia.edu/7003380/Milan_Vujaklija_Recnik_stranih_reci)]
- ГАЛИЕВА, Регина Рифовна. *Семантико-когнитивный анализ деструктивных глаголов в современном русском языке (на материале произведений русской литературы конца XX – начала XXI в.)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Уфа, 2016.
- [GALIEVA, Regina Rifovna. *Semantiko-kognitivnyj analiz destruktivnyh glagolov v sovremenном русском языке (на материале произведений русской литературы конца XX – начала XXI в.)*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoi stepeni kandidata filologičeskikh nauk. Ufa, 2016]
- ГИЗАТУЛЛИН, Данил Эдуардович. *Лексико-семантическая репрезентация категории деструктивности в русском и башкирском языках*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Уфа, 2020.
- [GIZATULLIN, Danil Èduardovič. *Leksiko-semantičeskaâ reprezentaciâ kategorii destruktivnosti v russkom i baškirkom âzykah*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoi stepeni kandidata filologičeskikh nauk. Ufa, 2020]
- ГУМИЛЁВ, Лев Николаевич. *Этногенез и биосфера земли*. Ленинград: Гидрометеиздат, 1990.
- [GUMILËV, Lev Nikolaevič. *Ètnogenez i biosfera zemli*. Leningrad: Gidrometeoizdat, 1990]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „О неким парадигматским лексичким скуповима“. *Наш језик* књ. XXXI (нова серија), св. 1–5 (1996): стр. 96–105.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „O nekim paradigmatskim leksičkim skupovima“. *Naš jezik* knj. XXXI (nova serija), sv. 1–5 (1996): str. 96–105]
- ИЛЬИН, Иван Александрович. „О сопротивлении злу силою“. В: И. А. Ильин. *Собрание сочинений*: В 10 т. Т. 5. Сост. и коммент. Ю. Т. Лисицы. Москва: Русская книга, 1996: стр. 31–220.
- [IL'IN, Ivan Aleksandrovič. „O soprotivlenii zlu siloû“. V: I. A. Il'in. *Sobranie sočinenij*: V 10 t. T. 5. Sost. i komment. Ū. T. Lisicy. Moskva: Russkaâ kniga, 1996: str. 31–220]
- КРСТИЋ, Маја. „Деструктивни глаголи са дефектним парадигмом у руском језику“. *Јужнословенски филолог* књ. 79, св. 1 (2023): стр. 159–171.
- [KRSTIĆ, Maja. „Destruktivni glagoli sa defektnom paradigmom u ruskom jeziku“. *Južnoslovenski filolog* knj. 79, sv. 1 (2023): str. 159–171]
- КРСТИЧ, Маја. „Особенности глаголов с деструктивным значением в русском и сербском языках“. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание* Vol. 22, № 5 (2023): стр. 135–144.
- [KRSTIĆ, Majâ. „Osobennosti glagolov s destruktivnym značeniem v russkom i serbskom âzykah“. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria 2: Âzykoznanie* Vol. 22, № 5 (2023): str. 135–144]
- ЛОТМАН, Юрий Михайлович. *Культура и взрыв*. Москва: Гнозис; Издательская группа «Прогресс», 1992.

- [LOTMAN, Ūrij Mihajlovič. *Kul'tura i vzryv*. Moskva: Gnozis; Izdatel'skaâ gruppа «Progress», 1992]
- МАТЮШИНА, Наталия Владимировна. „Наглядное отражение признака деструктивности в билингвальном словаре нового типа“. *Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: «Филология. Теория языка. Языковое образование»* Vol. 46, № 2 (2022): стр. 143–154.
- [MATUŠINA, Nataliâ Vladimirovna. „Nagládnoe otkraženie priznaka destruktivnosti v bilingval'nom slovare novogo tipa“. *Vestnik Moskovskogo gorodskogo pedagogičeskogo universiteta. Seriâ: «Filologîâ. Teoriâ âzyka. Âzykovoe obrazovanie»* Vol. 46, № 2 (2022): str. 143–154]
- НАХРАЧЕВА, Галина Леонидовна. *Семантика и функционирование глаголов деструктивного действия в хантыйском языке (на материале шурьшкарского диалекта)*: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 / Нахрачева Галина Леонидовна; [Место защиты: Югорский государственный университет]. Ханты-Мансийск, 2014.
- [NAHRAČEVA, Galina Leonidovna. *Semantika i funkcionirovanie glagolov destruktivnogog dejstviâ v hantyskom âzyke (na materiale šuryškarskogo dialekta)*: dissertaciâ ... kandidata filologičeskikh nauk: 10.02.02 / Nahračeva Galina Leonidovna; [Mesto zašity: Ūgorskij gosudarstvennyj universitet]. Hanty-Mansijsk, 2014]
- ТАНАСИЋ, Срето. „Пасивне конструкције са трпним придејвом“. У: С. Танасић. *Синтакса пасива у савременом српском језику*. Београд: Београдска књига; Институт за српски језик САНУ, 2014: стр. 7–98.
- [TANASIĆ, Sreto. „Pasivne konstrukcije sa trpnim pridjevom“. U: S. Tanasić. *Sintaksa pasiva u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Beogradska knjiga; Institut za srpski jezik SANU, 2014: str. 7–98]
- ФАКТУЛЛИНА, Флюза Габдуллинова. „К проблеме классификации глаголов деструктивной семантики в современном русском языке“. В: Игорь Викторович Артюшков (отв. ред.). *Функционирование языковых единиц и грамматических категорий в разных типах и стилях речи. Межвузовский сборник научных трудов: в 2 ч., ч. 1*. Уфа: Башкирский государственный педагогический институт, 1997: стр. 31–36.
- [FAKTULLINA, Flûza Gabdullinova. „K probleme klassifikacii glagolov destruktivnoj semantiki v sovremenном rusском âzyke“. V: Igor' Viktorovič Artûškov (otv. red.). *Funkcionirovanie âzykovykh edinic i grammatičeskikh kategorij v raznyh tipah i stilâh reči. Mežvuzovskij sbornik naučnykh trudov: v 2 č., č. 1*. Ufa: Baškirskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut, 1997: str. 31–36]
- ФАКТУЛЛИНА, Флюза Габдуллинова. *Категория деструктивности в современном русском языке*: дис. ... д-ра филол. наук. Уфа, 2002.
- [FAKTULLINA, Flûza Gabdullinova. *Kategoriâ destruktivnosti v sovremenном rusском âzyke*: dis. ... d-ra filol. nauk. Ufa, 2002]
- ФАКТУЛЛИНА, Флюза Габдуллинова. „Концепт «деструкция» и способы его представления в русском языке“. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания* № 3 (2010): стр. 57–66.
- [FAKTULLINA, Flûza Gabdullinova. „Koncept «destrukciâ» i sposoby ego predstavljeniâ v rusском âzyke“. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Seriâ: Russkij i inostrannyje âzyki i metodika ih predpovaniâ* № 3 (2010): str. 57–66]

- ФРОЈД, Сигмунд. *Психологија масе и анализа ега: изабрани сјиси*. Београд: Федон, 2006.
- [FROJD, Sigmund. *Psihologija mase i analiza ega: izabrani spisi*. Beograd: Fedon, 2006]
- ЮНГ, Карл Густав. *Архетипи и колективно бессознательное*. Перевод А. Чечиной. Москва: Издательство АСТ, 2019.
- [ÛNG, Karl Gustav. *Arhetipy i kolektivnoe bessoznatel'noe*. Perevod A. Čečinoj. Moskva: Izdatel'stvo AST, 2019]

*

- FROMM, Erich. *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Knj. 1, 2. Preveli: Gvozden Flego, Vesna Marčec-Beli. Zagreb: NAPRIJED; Beograd: NOLIT, 1989.

Извори

- БАС: *Словарь современного русского литературного языка*: В 20 т., АН СССР, Ин-т рус. яз. Гл. ред. К. С. Горбачевич. 2-е изд., перер. и доп. Москва: Русский язык, 1991.
- [BAS: *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo âzyka*: V 20 t., AN SSSR, In-t rus. âz. Gl. red. K. S. Gorbačevič. 2-e izd., perer. i dop. Moskva: Russkij âzyk, 1991]
- БТС: *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: РАН, 2000.
- [BTS: *Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. Sankt-Peterburg: RAN, 2000]
- ЛЕБЕДЕВА, Марина Николаевна. *Словарь – справочник синтаксической сочетаемости глаголов*. Москва: Русский язык, 2001.
- [LEBEDEVA, Marina Nikolaevna. *Slovar' – spravočnik sintaksičeskoj sočetaemosti glagolov*. Moskva: Russkij âzyk, 2001]
- МАС: *Словарь русского языка*. В 4-х т. АН СССР, Ин-т рус. яз. Под ред. А. П. Евгеньевой. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Русский язык, 1981–1984.
- [MAS: *Slovar' russkogo âzyka*. V 4-h t. AN SSSR, In-t rus. âz. Pod red. A. P. Evgen'evoj. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Russkij âzyk, 1981–1984]
- ОКУНЕВА, Антонина Павловна. *Русский глагол (Словарь-справочник)*. Москва: Русский язык, 2000.
- [OKUNEVA, Antonina Pavlovna. *Russkij glagol (Slovar'-spravočnik)*. Moskva: Russkij âzyk, 2000]
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012. (<http://www.suedsla-vistik-online.de/01/dragicevic.pdf>)
- [OTAŠEVIĆ, Đorđe. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej, 2012. (<http://www.suedsla-vistik-online.de/01/dragicevic.pdf>)]
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Редиговао и уредио М. Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- [RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. Redigovao i uredio M. Nikolić. Novi Sad: Matica srpska, 2007]
- ТСРЯ: Ожегов, Сергей Иванович, Наталия Юльевна Шведова. *Толковый словарь русского языка*. 4-е изд. Москва: РАН, 1999.
- [TSRÂ: Ožegov, Sergej Ivanovič, Nataliâ Ûl'evna Švedova. *Tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. 4-e izd. Moskva: RAN, 1999]

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Электронный каталог диссертаций Российской Государственной Библиотеки (РГБ) <<http://www.diss.rsl.ru/>> 11. 3. 2024.
- [*Elektronnyj katalog dissertacij Rossijskoj Gosudarstvennoj Biblioteki* (RGB) <<http://www.diss.rsl.ru/>> 11. 3. 2024]
- Запрос по корпусу газетных текстов <<http://lexicol.philol.msu.ru/cgi-bin/koi/corpus.corpus.query>> 14. 1. 2024.
- [*Zapros po korpusu gazetnih tekstov* <<http://lexicol.philol.msu.ru/cgi-bin/koi/corpus.corpus.query>> 14. 1. 2024]
- Контекст.ио <<https://www.kontekst.io/srpski>> 16. 3. 2024.
- [*Kontekst.io* <<https://www.kontekst.io/srpski>> 16. 3. 2024]
- Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду <<http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/korpus>> 14. 3. 2024.
- [*Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu* <<http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/korpus>> 14. 3. 2024]
- Национальный корпус русского языка <www.ruscorpora.ru> 14. 3. 2024.
- [*Nacional'nyj korpus russkogo jazyka* <www.ruscorpora.ru> 14. 3. 2024]
- Претражива дигитална библиотека <<https://pretraziva.rs/anzeigen/nasa-knjizevnost/1950-04-01/8>> 15. 3. 2024.>
- [*Pretraživa digitalna biblioteka* <<https://pretraziva.rs/anzeigen/nasa-knjizevnost/1950-04-01/8>> 15. 3. 2024]

Майя Р. Крстић
Нови-Садски универзитет
Филозофски факултет
Кафедра славистике

ДЕСТРУКТИВЫ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Семантическая категория деструктивности представляет собой один из важнейших составляющих компонентов общей семантической системы, который проявляется – либо эксплицитно, либо имплицитно – в качественном и количественном изменении структуры объекта на макро- и/или микроуровне посредством различных (прямых или косвенных) специфических действий, процессов, состояний или отношений, отличающихся ярко выраженной отрицательной коннотацией. Она имеет собственный языковой статус и собственную лексическую базу (деструктивы). Данная категория и её лексический фонд занимают значительное место в общей классификации лексем русского и сербского языков.

Термины «разрушение» и «деструктивность» почти всегда относятся к негативным, деструктивным действиям, процессам или явлениям. К основным характеристикам *разрушения* в самом широком смысле относятся: изменение, деформация, распад чего-либо; структурные изменения под воздействием различных сил (физических, механических, стихийных) или человека. Результатом

разрушения обычно является уничтожение чего-либо (частично или полностью).

Семантическое поле деструктивности содержит в своем ядре глагольную лексику, а периферийную часть составляют существительные, прилагательные, наречия и другая терминологическая лексика с деструктивной семантикой. Центральной единицей такого вербоцентрического поля является глагол *разрушать*, составляющий семантическую основу множества других лексем этой категории.

Ключевые слова: деструктивы, деструктивность, лексика, категория, семантическое поле, русский язык, сербский язык.

Maja R. Krstić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Slavic Studies

LEXIS OF DESTRUCTION IN THE RUSSIAN AND SERBIAN LANGUAGES

Summary

The semantic category of destructiveness is one of the most important components of the general semantic system, which manifests itself – either explicitly or implicitly – in a qualitative and quantitative change in the structure of an object at the macro- and/or micro level through various (direct or indirect) specific actions, processes, states or relationships with strong negative connotations. It has its own linguistic status and its own lexical base (lexis of destruction). This category and its lexical stock occupy a significant place in the general classification of lexemes of the Russian and Serbian languages.

The terms “destruction” and “destructiveness” almost always refer to negative, destructive actions, processes or phenomena. The main characteristics of destruction in the broadest sense include: change, deformation, disintegration of something; structural changes under the impact of various forces (physical, mechanical, spontaneous) or humans. The result of destruction is usually the destruction of something (partial or complete).

The semantic field of destructiveness contains verbs at its core, and the peripheral part consists of nouns, adjectives, adverbs and other terminological vocabulary with destructive semantics. The central unit of such a verb-centric field is the verb *destroy*, which forms the semantic basis of many other lexemes in this category.

Keywords: lexis of destruction, destructiveness, vocabulary, category, semantic field, Russian language, Serbian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 80, св. 2 (2024), стр. 157–174

UDK: 811.163.41'282.2

811.163.41'373

COBISS.SR-ID 159345417

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2402157I>

Примљено: 27. марта 2024.

Прихваћено: 14. јуна 2024.

Оригинални научни рад

Мирјана К. Илић*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српски језик и књижевност

ORCID iD 0000-0003-2575-6376

СЛИКА ЖЕНЕ У ДИЈАЛЕКАТСКИМ РЕЧНИЦИМА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ГОВОРНЕ ЗОНЕ

У раду се на корпусу од преко хиљаду лексема анализира слика жене виђена очима патријархалне језичке заједнице коју чува лексика архаичних призренско-тимочких говора. Језичка слика света похрањена је у концептуалним структурама лексема где се кроз семантичку структуру оцртава концептосфера традиционално васпитаног патријархалног човека. Анализа показује колико се друштвени статус жене, њена улога у друштвеној заједници разликује од данашњег стања, али и какав је био идеал некадашње физичке лепоте, духовних и моралних карактеристика.

Кључне речи: језичка слика стварности, дијалекатски речник, дијалекатска лексика, семантичка структура, концептуална анализа, призренско-тимочка говорна зона.

1. УВОД

Когнитивни лингвисти полазе од чињенице да човек перцепцијом, мишљењем, сазнавањем, преосмишљавањем прерађује информације из спољашњег света, пропушта их кроз сопствену призму и на тај начин формира свој духовни свет, уметност, религију, мит, ритуал, фолклор, религију и учитава их у језичку слику света. Когнитивни процеси омогућавају да слика спољашњег света постане својеврсни систем знања и искуства и постане носилац и преносилац културног кода.

* mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

Дијалекатска слика стварности проистиче из посебног начина мишљења и поимања стварности дијалекатске личности. Ову слику карактерише антропоцентризам, субјективизам, блискост с природом, конкретност у перцепцији стварности, детаљизација у номинацији појмова, висок степен експресивности и емотивности, актуелизација негативних појава и појмова.

Корелација између језика и културе заснива се у њиховој сличности да се преносе путем васпитања, а не наслеђују се биолошки. И језик и култура су универзалне, семиотичке појаве које почивају на уређеним системима, што омогућава њихово лакше сагледавање и анализирање.

Специфичности у поимању стварности и сазнању код носилаца дијалекта најбоље се вербализују у лексичком систему и значењској структури дијалекатске лексике. Лексика се јавља као нека врста класификатора друштвених искустава. Преко лексике, фокус истраживања постаје човек који говори (*homo loquens*) јер је циљ да се допре од његовог начина опажања и концептуализације стварности, до система вредности које подржава и на крају до његовог менталитета.

О значају дијалекатске лексике проф. Богдановић наводи: „Несумњиво да је то драгоцен резултат дијалектолошке науке, у којој комплементарни део, понекад занимљивији, можда и кориснији од осталих делова, представља управо дијалекатска лексика, јер је способна да понесе своје историјско лице, да сведочи о граматичкој структури, да чува духовни смисао и да остварује свој културолошки задатак“ (Богдановић 2015: 216).

Лексика која ће бити анализирана у овом раду припада архаичним, периферним српским говорима призренско-тимочке зоне и заснива се на вредностима и искуству патријархалне руралне заједнице.

2. ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИЦИ

Дијалекатски речници настају да би се сачувала лексика коју потискују у заборав нове друштвено-историјске прилике, пре свега, нестајање села и патријархалног живота. Записивањем лексике може се сачувати родни говор од заборава, а са њим и траг о култури која се постепено губи пред налетима модерног, индустријализованог, урбанизованог друштва.

Аутори дијалекатских речника често су лексикографи аматери чији је циљ био да речи везане за материјалну и духовну културу која се губи сачувају од заборава. Ипак, има и оних речника који су дело лингвиста – лексикографа и дијалектолога. Сам лексикографски поступак спроведен је независно од постојећих лексикографских остварења, а у складу са специфичностима говора чији се речник доноси. Најчешће је постојећи

лексикографски поступак у српској дескриптивној лексикографији бивао прилагођен захтевима посебних дијалеката.

Дијалекатски речници су праве мале енциклопедије народног живота, оне чувају слику патријархалне српске заједнице, али су и показатељи менталитета народа који се њиме служи.

Први такав речник објављен је 1984. године, а то је *Речник лесковачког говора*¹ Бране Митровића. Следе: *Речник њиројског говора* Новице Живковића, *Речник народног говора у Црној Реци* Миодрaга Марковића, *Лужнички речник* Драгослава Манића Форског, *Речник говора јужне Србије* Момчила Златановића, *Речник села Каменице* Владислава Јовановића, двотомни *Речник њиројског говора* Драгољуба Златковића, *Тимочки дијалекатски речник* Јакше Динића, *Речник говора Јабланичког краја* Радмиле Жугић, *Црнојравски речник* Радосава Стојановића, *Речник говора Лужнице* Љубисава Ћирића.

Дијалекатски речници се јављају и на територији других српских говора, али дијалекатска лексикографија је за сада најбогатија на територији ПТ² дијалекатске говорне зоне. Разлог томе лежи вероватно и у архаичности ових говора који показују велике разлике у односу на стандардни идиом како у гласовном облику речи, тако и у значењској структури.

Посматрајући кроз призму речничке типологије, дијалекатски речник је једнојезични, дескриптивни, специјални речник јер обрађује просторно омеђану лексику, а може бити општи (ако описује све лексеме једног говора) или, најчешће, диференцијални (мерило диференцијалности раније је био Вуков *Српски рјечник*, а данас је то савремени српски језик). Обично садржи лексику из различитих домена материјалне културе, али може бити и термилошки, дакле тематски везан за један домен, као што су: *Змијски речник југоисточне Србије* Недељка Богдановића, *Антропографски речник југоисточне Србије*, *Земљописна и њој сродна лексика* истог аутора, *Називи инсеката у говору села Белоиња код Срвљига* Вилотија Вукадиновића, *Фразеологија омаловажавања у њиројском говору*, *Фразеологија наде и сјаха у њиројском говору* Драгољуба Златковића, *Јужноморавска њовршарска лексика*, *Ткачка лексика југоисточне Србије* Јордане Марковић итд.

Дијалекатски речници су праве мале енциклопедије народног живота, оне чувају слику патријархалне српске заједнице, али су и показатељи менталитета народа који се њиме служи.

¹ Пуне библиографске податке видети у списку извора за *Антропографски речник југоисточне Србије* у фусноти 3.

² ПТ говори су скуп дијалеката староштоавског типа који се простиру од Призрена на југу до реке Тимок на северу. „Ова зона обухвата територију на југоистоку од југоисточне границе косовско-ресавског дијалекта па до границе Македоније и Бугарске“ (Ивић 1985: 56).

2.1. О Антропографском речнику југоисточне Србије³ Недељка Богдановића

У издању *Српског дијалектолошког зборника*⁴ објављен је *Антропографски речник југоисточне Србије* проф. др Недељка Богдановића. Како сам аутор каже: „Сврха је Речника да може сведочити о човеком бивствовању на једном простору српске националне и језичке територије, о поимању његове суштине, о схватању његових физичких и психичких карактеристика, као и социјалне позиције – у породици и ширем окружењу (*кућедомник, расипуркућа; загомиљач, шћейник иишд.*)“⁵ (АНР: 7).

³ Према наводима аутора проф. Недељка Богдановића (Богдановић 2016: 12–13) извори за речник били би следећи: Недељко Богдановић рукописна збирка из Бучума, села у сврљешкој општини (У међувремену је објављен ауторов *Мали речник Села Бучума*, СДЗб LXX/1, 2023); ББП – Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Појока*, СДЗб XXV, Београд 1979 (речн. на страни 148–164); АП – Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗб XXIII, Београд 1987 (речн. на страни 290–297); Грд – Жаклина Вукадиновић, *Лексика народне медицине у говору Грделице* (рукопис дипломског рада), Филозофски факултет, Ниш 2009; ДМ – Драгослав Манић, рукописна збирка из Бабушнице (Лужница); ЖЛ – Драги Милутиновић, *Жлчани – говор и имена*, Књажевац 1999 (речн. 46–77); Јбл – Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, СДЗб LI, Београд 2005; ЈгС – Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998; ЈрС – Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије*, Врање 2011; К – Властимир Јовановић, *Речник села Каменице* (код Ниша), СДЗб LI, Београд 2007; К2 – Властимир Јовановић, *Додајак Речнику села Каменице*, СДЗб LI, Београд 2007; Кор – *Којајкошара*, село у сврљешкој општини; КЦ – Кална (црнотравска) грађа Стојана Глигоријевића за речник (САНУ); Л – Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лепех, Београд 1992; ЛГ – Јован Михајловић, *Лесковачки говор*, Лесковац 1977 (речн. 79–89); ДМ – Драгослав Манић, *Лужнички речник*, Бабушница 1977; Луж – Љубисава Ћирић, *Говор Лужнице*, СДЗб XXIX, Београд 1983 (речн. 125–164); ПГ – Новица Живковић, *Речник џиројског говора*, Пирот 1987; П1 – Драгољуб Златковић, *Фразеологија омаловажавања у џиројском говору*, СДЗб XXXIV, Београд 1988 (речн. 709–740); П2 – Драгољуб Златковић, *Фразеологија сипраха у џиројском говору*, СДЗб XXXV, Београд 1989 (речн. 265–455); РПГ – Драгољуб Златковић, *Речник џиројског говора 1–2*, Службени гласник, 2014; СГС – Ана Савић Грујић, *Антропографска лексика у говору сврљешког краја – лингвогеографски џрисипуј* (грађа за докторску дисертацију); ТГ1 – Јакша Динић, *Речник џшмочког говора*, СДЗб XXXIV, Београд 1988; ТГ2 – Јакша Динић, *Додајак Речнику џшмочког говора*, СДЗб XXXVI, Београд 1990; ТГ3 – *Додајак Речнику џшмочког говора* (други додатак), СДЗб XXXIX, Београд 1992; Тим – Љубиша Рајковић, *Речник џшмочког говора*, Неготин 2014; ТПС – Томислав Панајотовић, *Синдраци*, Рi-pres, Пирот 2003 (речн. 177–294); ЦР1 – Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци* СДЗб XXII, Београд 1986; ЦР2 – Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци* (додатак), СДЗб XXXVIII, Београд 1993; ЦТВ – Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине* СДЗб XXXII, Београд 1996; ЦТР – Радосав Стојановић, *Црноћравски речник*, СДЗб LVII, Београд 2010.

⁴ СДЗб LXIII.

⁵ Недељко Богдановић, *Антропографски речник југоисточне Србије*, СДЗб LXIII, Београд, 2016, у даљем тексту АНР.

Речник садржи именице и придеве који по концепцији аутора имају детерминативну функцију у синтагмама с именицом *човек* (*жена*, *дејше*). Наравно, поставља се питање зашто је ово антропографски, а не антрополошки речник. Сам аутор, професор Богдановић, ову разлику објашњава на следећи начин: „У последње време се појам *анџројолошки* проширио и на значења која се тичу не само човека као природног бића већ и човека као социјалног бића (а то је у појму „човек“, гледано са културолошке стране, битно, можда и битније од његове биолошке структуре и појаве), па и на организацију људског друштва – од породице до човечанства, узимајући притом не само његову политичку него, пре свега, културну димензију (обичаје, морал, поглед на свет)“ (АНР: 4) и даље: „Будући да су ово речи којима се описује човек, али не само по унутрашњим својствима или по телесним обележјима већ и по спољашњим околностима (сродство, занимање), нисмо могли искористити термин *анџројолошки*, већ смо узели *анџројографски*, са значењем „онај што описује човека“ (АНР: 5).

Грађа за овај речник узета је, према речима самог аутора,⁶ из сопствених теренских записа из сврљишког краја, са подручја Алексиначког Поморавља, околине Књажевца и Сокобање, али и из дијалектолошке литературе, па и из речника и лексичких збирки југоисточне Србије.

3. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА

Лексеме којима се именује женска особа у *Анџројографском речнику* повезује иста архисема и основна денотативна семантичка компонента – женска особа. На тај начин ове лексеме формирају једно семантичко микропоље са доминантом *женска особа*.

Како речник садржи именице, придеве и глаголе који се односе на човека, за ову прилику анализирали смо именице којима се карактерише женска особа у ПТ говорној зони.

Лексеме су подвргнуте когнитивно-семантичкој и функционално-стилској анализи са лингвокултуролошким освртом.

Како ову лексичку грађу чине, углавном, лексеме субјективне оцне експресивно и емотивно мотивисане, кренућемо од дефиниције експресива.

Експресиви на лексичком плану функционишу као јединице другостепене номинације за исказивање субјективне оцне (позитивне или негативне) и емотивног става (одобравања или неодобравања) (Ристић 2002).

Они се јављају: 1. у синонимским редовима (*џобећи* – *збрисаџи*, *џџурнуџи*, *клиснуџи*); 2. у полисемантичким структурама (*магарац*, *бу-*

⁶ Види фусносту број 2.

ква (за човека)); 3. творбеним моделима (*муџивода, гребайџор, лакџа-рош, мућкарош*).

За инструмент анализе узимамо модел који је за лексичке експресиве дала Стана Ристић (2002).

Експресиви садрже следеће значењске компоненте: денотативну, која одређену лексичку јединицу повезује са вањезичком реалијом (ДК), компоненту оцене (објективне – КОО и субјективне – КСО), експресивне компоненте које одражавају намере субјекта именовања/говора (прагматичког – ЕксКП и стилског типа – ЕКДКС), емотивне компоненте које одражавају унутрашња преживљавања, емоције субјекта именовања/говора (ЕмК) и стилске компоненте које одражавају стилску и ситуациону (функционално-стилску) употребу јединица овога типа (ФСК).

Овај модел формално се може представити на следећи начин:

ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК.

Важно је напоменути да се компоненте не испољавају све у свакој семантичкој реализацији.

Семантичка структура овог типа експресива: денотативно значење ових лексема: особа, лице (архисема), морална или карактерна негативна особина (интегрална сема), потенцијалне семе.

Изражено формулом, изгледало би овако:

ДКВР + ДКНР + КОО (исп. Ристић 2004: 78)

(Денотативна компонента високог ранга (архисема) + денотативна компонента ниског ранга (негативна физичка, морална или карактерна особина) + додатне потенцијалне семе.

4. НАЗИВИ ЗА ЖЕНУ ПО ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИМ ГРУПАМА

У раду је анализом обухваћено око 1030⁷ лексема којима се именује жена на различите начине.

Улоге мушкарца и жене у друштву су другачије, нарочито у патријархалној заједници. С обзиром на различиту друштвену улогу, али и на различиту природу и физиологију мушкарца и жене, логично је да се одређене квалификације, односно именовања према одређеним особинама, вештинама, способностима човека разликују када су у питању представници различитих полова.

Проучавање лексеме организују семантичко микропоље са денотатом – особа женског пола.

⁷ Број лексема је добијен тако што је број аритметичке средине с првих пет страница ексцерпираних грађа помножен са укупним бројем страница ексцерпираних грађа.

1. Диференцијалне семе	Одређују особину која интегрише лексеме у лексичко-семантичку групу ⁸
2. Сема +/- заступљености особине	Одређује особину која интегрише лексеме у лексичко-семантичке подгрупе
3. Сема субјективно-емотивне оцене	Одређује експресивност +/- унутар лексичко-семантичке групе/подгрупе
4. Потенцијалне семе	

Семантичко микропоље: Женска особа (денотативна сема, архисема)

1. Лексичко-семантичка група – жена; интегрална сема: старосна доб жене

1.а. У прву групу спадају називи који жену карактеришу према старосној доби.

МЛАДА ЖЕНСКА ОСОБА: *девојчља́к* (поодрасла девојчица) ПГ, РПГ; *девој́ха* (девојка) Б П12; *девој́че* (девојчица); *мла́йика* (млада жена, невеста) ПГ Л ЦТР; *младу́нка* (млада женска особа) ЦТР итд.

Патријархална заједница штити и подржава свој подмладак, а то се види и по називима за младо женско биће које репрезентује језичко-стилски неутрална лексема *девој́ха*⁹ или лексеме изведене деминутивно-хипокористичном суфиксалном морфемом *-ка* (*младу́нка*) или *-че* (*девој́че*).

СТАРИЈА ЖЕНСКА ОСОБА. Стари људи у патријархалној заједници су терет, оптерећење и зато је општи став те заједнице према њима негативан, на шта обично указују деривати са аугментативним и пејоративним суфиксима: *бабе́йина* ЦТР, *бабешѝ́р* РПГ или негативно мотивисане творбене основе: *дрѝ́ла* (< дртина); *ба́бац* (јака и кочоперна баба) ЦТР; *бабешѝ́р* (бабетина) РПГ; *бабо́рче*¹⁰ (пркосна, кочоперна баба) Л; *дрѝ́ла* (пеј. стара, изнемогла жена) РПГ ЦТР.

ЖЕНА НЕОДРЕЂЕНИХ ИЛИ СРЕДЊИХ ГОДИНА. У ову групу спадају лексеме: *ба́бљача* (уседелица) К; *баба-девој́ка* (уседелица) ЦР1; *исѝ́йсница* (вршњакиња) Тим; *исѝ́огóѝика* (вршњакиња) ЦТР; *јергену́ша* (девојка, обично старија) ЈС. Како је напредак породице, као базичне ћелије патријархалне заједнице, кроз обнову подмлатком неопходан елемент опстанка, тако та иста заједница осуђује женску особу која се није удала

⁸ Лексичко-семантичку групу чине речи које припадају истој граматичкој врсти речи и које имају различите творбене основе (Драгићевић 2007: 233–243).

⁹ Фонетска карактеристика ПТ говорне зоне: палатализација велара к, г, х испред вокала предњег реда, што се дешава у косим падежима, па се преноси на целу парадигму. Ова појава дешава се и тимочко-лужничком поддијалекатском типу ПТ говора.

¹⁰ Пркосан и поносан став је нешто што се цени, те отуда и овде позитиван став говорника исказан деминутивном и хипокористичном суфиксалном морфемом *-че*.

¹¹ Вокално р је носилац акцента, али услед неодговарајућег акценатског знака, слово је болдирано да би се означило да носи акценат.

и тако продужила породичну лозу, па отуда има лексема са негативном експресијом за девојку која се није удала у некој старосној доби које је стереотипно прихваћено као одговарајуће за заснивање породице.

Фамилијарни односи и кумство су вредности које традиционална породица поштује, отуда и неутрални, па чак и хипокористични тон у називима за ове друштвене релације:

1.б. У грађи има именовања за жене према родбинској вези и позицији у породици и фамилији: *dáda* (старија сестра) ПГ Л; *деверична* (деверова ћерка) Б Л; *деверуша* (пратиља невесте на свадби) К; *балџеза* (свастика) Тим; *браћаница* (братовљева кћи) Б К2; *деверичина* (деверова ћерка) ЦТР; *јединица* (женско дете без браће и сестара) Б; *јединка* (јединица) ЈС; *кума* (кумова жена; жена која крштава дете) Б; *кумача* (жена којој је неко кум; кума коју смо венчали; посестрима, побратимка) Тим РПТ Л; *кумашинка* (прикумка) Л; *кумица* (кума, девојчица из кумове куће) Б ТР1; *лала* (назив за старију сестру) ЈС.

2. Лексичко-семантичка група – жена; интегрална сема: занимање жене

Жена је у патријархалној заједници добијала називе према пословима које обавља самостално или је називана према оној друштвеној или професионалној активности коју обавља њен муж.

Делатности које је самостално обављала биле су везане за опстанак и егзистенцију саме породице, за домаћинство, ратарске или сточарске послове.

2а: ЖЕНА ПРЕМА ЗАНИМАЊУ: *ајсенџа* затвореница ЦТР; *аишџа* (жена која помаже у припреми свадбе) ЦТР; *бајалица*¹² (врачара) ТР1; *бачарка* (чобаница која се бави бачијањем) Тим; *баничарка* (она која меси и воли баницу) ЦТР; *бачарка* (жена која борави на бачији) Тим; *бедварка* (учесница у моби) Б ПГ; *бералка* (жена која сакупља сено) ЦТР; *берберка* (жена берберин) К2; *берџа* (берачица) Тим; *биљарица* (жена која лечи биљем) ЛР; *биљобера* (берачица биља) Тим; *оловарка* (женска особа која напаса волове) ПТ Тим; *вражалица* (врачарица) Тим; *врачка* (врачара) ТГ1 ЦТР; *врзачка* (женска особа која завршава већ изаткан ћилим, везујући крајева основе) РПГ; *гобленарка* (жена која везе гоблене) РПГ; *говедарка* (жена која чува говеда, говедарица) ЦР1; *гоиџа* (главна куварица на свадби) Тим; *гускара* (женско чељаде које чува гуске на пашњаку) РПГ итд.

¹² Велики број назива за жену која се бави лечењем, бајањем указује на тежак и зависан положај жене у патријархалној заједници, где она прибегава натприродном не би ли олакшала себи и себи блиским особама живот (прим. М. И).

Ретко се јављају друге друштвене делатности које жена сама обавља: *ајсинџика* (жена која чува затвор) ЈгС; *воденичарка* (млинарица) РПГ; *башчеванџика* (баштованка) ПГ; *гајдаруша* (жена која свира у гајде) ЈС и др.

Понекад друштвене активности или звање жене зависе од делатности коју њен муж обавља:

2б: ЖЕНА ПРЕМА ЗАНИМАЊУ СУПРУГА: *ајмануша* (жена ајмана) ЈС; *албатинка* (жена албатиња (поткивач) ЈС; *бакрачарка* (бакрачева жена) ЦР2; *бостанџика* (бостанџија жена) ЈС Л.

3. Лексичко-семантичка група – жена; интегрална сема: физичка особина

Физичка особина тиче се спољашњег изгледа, перцептивне слике у којој се нарочито цени физичка лепота. „Категорија спољашњег лепог може се проценити на основу сразмерности, пропорционалности, складности тела. Све што је диспропорционално, увећано или умањено, несразмерно – обично се сврстава у домен спољашњег ружног“ (ШТАСНИ 2013: 114).

3.а. ЛЕПА ЖЕНА. Складна женска особа окарактерисана је као: *белка* (белолика жена) П1 СГС; *вакла* (женска особа бела лица и црних обрва и трепавица) РПГ. Назива је релативно мало и обично су стилски немаркирани.

3.б. РУЖНА ЖЕНА. Насупрот томе, патријархални човек не опрашта одступање од стереотипа физичке лепоте и складности, и у тој ситуацији назива је заиста много. Доминирају они са соматизмима у творбеној основи: *бркана* (жена са брковима) СГС; *главуља* (жена са великом главом) СГС; *бућоглавка* (жена разбарушене косе) ЈС; *гузана* (жена велике задњице) СГС; *бездујка* (жена са малом стражњицом) Тим; *носара* (жена с великим носом) СГС; *голокракла* (ирон. жена обнажених ногу знатно изнад колена) ЦТР; *стиујалка* (жена великих стопала) СГС; *танкошија* (жена танког врата) СГС; *ирбна* (жена великог стомака) СГС. Нека именовања се индиректно односе на делове тела: *белуша* (жена белих обрва) Л; *буљача* (жена са исколаченим очима) ЈС Л Тим; *буљка* (буљоока, буљавица жена) ЦТР; *гулка* (подсм. жена без обрва) СГС; *гуљавка* (жена слабе косе или без косе) ЦТР; *врндујна* (жена која има велику задњицу) СГС; *клијна* (жена великих ушију) СГС; *кондилана* (краката жена) ТГ1 СГС; *кривојџа* (жена с кривим устима) СГС; *йочейуља* (жена деформисаног лица) Б; *ирџика* (жена са шпицастом главом) СГС; *ирцокџа* (жена с брадом) СГС; *расцејка* (жена са зечјом усном) СГС.

Интензитет присуства или одсуства неке наглашене физичке карактеристике једнако је негативно оцењен. Несклад и несразмера може

се односити и на целу људску фигуру, утисак који одаје укупан изглед: *бóнџа* (крупна жена грубог лица) ЈС; *багаљівка* (жена која храмље) ЦТР; *врѣуљана* (жена која при ходу њише куковима) СГС; *горујља* (гломазна женска особа) Л; *аљавка* (ружна, неуредна жена) ЦТР; *аљавиџина* (неуредна жена) ТГ1; *бајџрна* (крупна, незграпна жена) Б; *бичевѣџа* (маљава женска особа) СГС; *бумбáрка* (фиг. дебела, лења жена) ЦТР; *буңџула* (неуредна и недотупава жена) ТГ1; *гмуџла* (незграпна жена) ЈС; *горелівка* (подр. крмељива особа) СГС; *горујља* (велика, гломазна женска особа) Л; *грбла* (пеј. погрбљена, грбава жена) ЈС ЦТР РПГ КЦ; *гуљка* (погрд. мршава и ружна жена) ЈС; *дебелуша* (шаљ. дебела, пуначка женска особа) СГС; *дриџла* (жена дроњаве одеће, запуштена жена) РПГ ЦТР; *дрља́ча* (она која има дрље, дрљава) ЈС; *дрљна* (погрд. крмељива жена) ЦТР; *дрнда* (запуштена, аљкава жена) Л; *дрндаљка* (висока и мршава женска особа) ЈС; *коњáча* (крупна и кошчата жена) ЈС РПГ; *кошиџиљівка* (мршава жена) ЦТР; *џајџравка* (жена која храмље) ЦТР; *си́екла* (мршава женска особа) ЦТР; *џрајџља* (пуначка и трапава жена) Тим; *џрунџуљача* (снажна, крупна жена) ЈС; *у́рсула* (гадна па дебела особа, дебела и грозна као мечка) ТГ1.

4. Лексичко-семантичка група – жена; интегрална сема: психичка, духовна, карактерна особина

4.а. ЖЕНА СА ПОЗИТИВНИМ ДУХОВНИМ ОСОБИНАМА И НАВИКАМА: *агали́ка* (мераклика) Л ТПС; *бајџли́ка* (срећница, жена срећне руке) К ЦТР; *весели́ца* (стално насмејана жена) СГС; *вредну́ша* (вредница); *големџика* (угледна жена) ЈС; *девети́лика* (богата и срећна жена) ЈС; *доброду́шница* (жена или девојка добре ђуди, питоме нарави) ЦР2.

Знатно је више назива према негативним особинама, међу њима се издвајају негативне особине које образују велики број назива. По томе видимо да су се изузетно негативно вредновале од карактерних особина: аљкавост, лењост и прождрљивост¹³, а од интелектуалних: обест, бес или лакомисленост, глупост. Ипак, најнегативније су оцењени неморал и прекомерна причљивост.

Од жене се очекивала смерност, трпељивост, висока моралност, она је била подређена мужу или старијим члановима породице који су имали ауторитет. Жена је требало да буде тиха, мирна и послушна. Особине које су биле у супротности са таквим моделом жене важиле су за непожељне.

4.б. ЖЕНА СА НЕГАТИВНИМ ДУХОВНИМ ОСОБИНАМА И НАВИКАМА. Нарочиту пажњу народни посматрач посвећивао је следећим особинама:

¹³ Рајна Драгићевић (2016: 38) наводи да су прождрљивост и лењост доминантно негативне особине које карактеришу жену у Елезовићевом *Речнику косовско-мειхохиског дијалекта*.

- прождрљивост, халапљивост: *алобі́йница* (незасита женска особа) Тим; *је́шні́ца* (она која много једе) ЦТР;
- лењост: *врндѹ́йа* (лења женска особа) Б; *гойіова́нка* (нерадница, лењивица) ЦР2; *гњі́лка* (лења, нерадна жена) ЦТР; *делбедѣ́рка* (нерадница, лењивица) РПГ; *ле́њавка* (лењивица) ЦТР; *ле́ња* (лењивица) ЦТР; *мржљі́вица* (лењивица) ЦР2; *чмо́льна* (пеј. нерадна и дремљива жена) Б;
- алкавост: *развлечо́йина* (неуредна жена) Тим; *ка́лавиши́ина* (неуредна и прљава женска особа) ЦГ1; *маслені́ца* (прљава жена) П1; *мурда́рка* (прљава, алкава жена) ЦТР; *смакля́на* (неуредна жена) ТГ1;
- обест: *брљі́вица* (безумница, обесна жена) ЦР1; *врйогла́вка* (луцкаста, ћакнута женска особа) ЦТР; *азгану́ља* (осиљена, обесна женска особа) Л;
- тврдоглавост: *вайі́рка* (тврдоглава особа) ЦТР; *бандогла́вка* (тврдоглава, самоволна жена) ЦТР; *њу́равица* (својеглава, ћутљива и зла жена) П1 Тим; *нейослу́шница* (самоволница, непослушна жена) ЦР2;
- лакомисленост: *глі́вка* (погрд. жена која скита по суседству и улицама) ЈС; *дилінда́ка* (сеоска потркуша, ветропирка) Тим РПГ;
- пакост, злоба: *вадоду́шница* (веома зла женска особа) Тим; *а́лавóйина* (пеј. покварена, безобразна особа) ЦТР; *а́раџика* (она што наноси штету) ЦТР; *бубулéјиши́ина* (грозна, глупа и зла женска особа) РПГ; *га́дница* (лоша женска особа) Тим; *гу́ждоде́рица* (зла жена) РПГ; *гу́ја* (опасна, зла жена) ЦТР; *о́йасні́ца* (опака, зла жена) ЦР2; *о́йровница* (зла, опака жена) ЦТР; *очова́дница* (зла, опака жена) ЦР1;
- неискреност: *вућума́ча* (неискрена особа) ТГ3;
- избирљивост: *бі́рка* (избирљива девојка) Тим;
- плачљивост: *гајдаџі́ка* (жена која плаче, плачљивица) ЦТР; *йлач-љі́вка* (плачљивица) ЦТР;
- каћиперство: *дилінда́ка* (каћиперка, млада жена која се претерано поноси својом лепотом) Тим РПГ; *кицошлі́ка* (жена која воли да се гизда) К; *таврали́ка* (жена која воли да се дотерује) ПГ.

4.в. ЖЕНА ПРЕМА ГОВОРЉИВОСТИ. Називи за женску особу мотивисани комуникативном компонентом говора као архисемом ове лексичко-семантичке групе *nomina attributiva* показују да су у односу супротности са прототипичним сценаријем жене која је одмерена у говору, што је пожељна, прототипична црта жене у оквиру језичке заједнице југоисточне Србије и патријархалног модела породице. Лексеме из ове групе можемо поделити у две велике групе:

1. жена која говори (много, хвалисаво, неистинито, злонамерно и сл.): *валџѝка* (хвалисавка) Б ЦТР Тим; *абериџѝка* (она која доноси и шири вести, злонамерно проноси лоше вести) ЈгС; *алабајџка* (жена која много прича) ЈгС; *алалајџка* (велика брбљивица) ЈгС итд;

2. жена која нема могућност говора или говори ретко, говори мало: *муџавица* (ћутљива женска особа, глупача) ЈС; *муџавка* (нема жена, ћутљива женска особа); *муџѝла* (мутавица, ћутљивица, приглупа жена) ЈС Л; *муџѝна* (мутавица, жена која је без способности говора) Грд; *нѝмка* (нема жена, ћутљива особа) ЦТР; *нѝмкиња* (нема женска особа) РПГ СГС; *њџрка* (туњава, ћутљива женска особа) К ЦТР.

Највише ових лексема мотивисано је глаголима говорења. Само пар лексема мотивисано је стилски неутралним глаголом: *орайѝм* = говорити: *орайѝаџѝка* (говорљива жена, алапача) П1, *орайѝка* (причљива жена) ЈС, *орайѝѝка* (причљива жена) ЦТР. Све ове изведенице имају негативно значење (која много, прекомерно прича). Исти је случај и са глаголом *йричаѝѝ*: *йричаљка* (жена која много прича). Остале лексеме мотивисане глаголима говорења стилски су маркиране и негативно семантички усмерене, што диктира сама мотивна реч: *лајаѝѝ*, *лајрдаѝѝ*, *ломѝѝѝѝ*.¹⁴

Ову групу лексема можемо с обзиром на манифестне карактеристике говорења (диференцијалне семантичке компоненте) поделити у неколико подгрупа:

1. *Мера говорења*: говорити превише, прекомерно, непотребно: *алајрда* (особа која не зна да чува тајну, превише прича и преноси све што чује) ЈгС; *врволка* (особа која непрестано говори) СГС; *ѝѝаракуѝа* (торокуша) ЈГ;

2. *Говориѝѝ с ефекѝѝом негаѝѝивног акусѝѝичког уѝѝиска*: *крекеѝѝаљка* (алапача, брбљивица) ЦТР; *ломѝѝаѝа* (брбљивица) РПГ; *йреѝѝодѝѝбла* (пренемагалка, жена која се пренемаже) Л;

3. *Имаѝѝѝ говорну ману*: *рскавка* (жена која не изговара све гласове) СГС.

Према намери говорења називи за жене такође се могу класификовати.

1. *говориѝѝ хвалеѝѝ се*¹⁵: *валџѝка* (хвалисавка) Б ЦТР Тим;

¹⁴ Заправо: *лајрдам*, *ломѝѝм* и сл. јер глаголе у призренско-тимочкој дијалекатској зони карактерише одсуство инфинитивног облика.

¹⁵ У патријархалној заједници врлине су скромност и смерност, а хвалисавост се сматра негативном особином.

2. *говорийи йроносећи нейроверене и лажне информације: лја́вица* (сплеткаруша, она која оговара, олајава) Тим; *решей́арка* (трачара, она која оговара) ЦТР; *сйлейќарийи́на* (женска особа која ужива у прављењу сплетки међу људима) Б; *оговор́ача* (жена која оговара) Б П1;

3. *говорийи неисйинийио: лажо́вка* (лажљивица) Л Тим; *давиј́арка* (свађалица, она која потказује, оптужује невиног) Л;

4. *говорийи йридикујући: вакелц́ика* (жена која држи вакелу) ЈС;

5. *говорийи йодсмевајући се неком: йрисме́ушка* (женска особа која воли да се (неком) подсмехује, да исмева) Тим;

6. *говорийи с лошом намером: ро́гла* (зла, свађи склона жена) ЦТР;

7. *говорийи нейријайи́но, увредљиво: галайи́љивка* (она која говори безобразне речи, која некога вређа) ЦТР.

4.г. НЕМОРАЛНА ЖЕНА. Неморална жена је највећа опасност за породицу, која је срж патријархалног друштва. Убедљиво је највећи број назива за неморалну жену. Да таква женска особа изазива озбиљну осуду патријархалне друштвене заједнице, доказује и чињеница да је међу тако мотивисаним називима за жену и доста пејоратива и вулгаризама.

За неморалну жену издвајају се следећи називи: *а́мишица* (развратница) ЦР1; *в́уцла* (жена слабог морала) ЈС; *а́јдара* (распусна жена) Тим; *ајкура́ча* (вулг. блудница) ЈС; *аканица* (прек. курва); *амишица* (погрд. развратница, рђава жена); *ай́арцика* (жена која радо испуњава љубавне жеље мушкарцима); *белосв́ейка* (пеј. за жену лаког морала) ЦТР; *бесу́ља* (обесна, блудна жена) Б ЈС; *бећару́ша* (старија девојка, обично она која живи слободним животом) ЈС; *врцка* (жена која при ходу врти, извија струком, намигуша, кокета) ПГ СГС; *в́укса* (неморална особа, фукса) ЦТР; *вуксе́йина* (аугм. и пеј. од вукса) ЦТР; *вуца́ра* (курва) РПГ; *в́уцла* (погрд. жена слободног морала) ЈС; *гузу́ља* (курветина) Тим; *дро́љна* (курва) ЦТР; *бесраму́ља* (женска особа која не зна за стид) ЦТР; *јеби́ца* (особа вешта у сексу) Б; *ку́рка* (лака жена) ЦТР; *ку́рла* (жена лаког морала) ЈС; *лакода́јка* (неморална жена) ЈС; *милому́жњача* (курвештија) Тим; *мрдогу́зла* (жена слободног морала) ЦТР РПГ; *най́аку́ља* (жена слободног морала) Тим; *о́ћка* (жена која увек хоће) ЦТР; *йизду́ља* (неморална жена) ЦТР; *раи́щейу́ља* (неморална жена) Л; *раи́щейо́йина* (неморална, лака жена) ЦТР.

Називи сликовито описују такву жену као безморалну и бесрамну (*бесраму́ља*), обесну, блудну (*бесу́ља*), ону која се вуче са мушкарцима (*вуцла*, *вуцара*, *вукса*, *вуксе́йина*), која врцка и изазива мушкарце (*врцка*), скита по атарима и заводи (*ай́арцика*), називају је *гузу́љом* и *дро́љном*.

Називи за неморалну жену имају пејоративне суфиксалне морфеме: *-уља* (*бесраму́ља*, *бесу́ља*, *гузу́ља*); *-ача* (*ајкура́ча*); *-уша* (*бећару́ша*),

-ејина (вуксејина) и обично творбене основе негативне семантичке оријентације, што онда резултира пејоративима и вулгаризмима који носе тај емотивно-експресивни тон говорника који се згражава над таквом женом која нарушава најсветији идеал патријархалног света – породицу као његову основну ћелију.

4.д. МЕТАФОРИЧКИ НАЗИВИ ЗА ЖЕНУ. Експресивност назива за женску особу често се постиже метафоричким преносима.

1. *Метифорички преноси су мотивисани називима за животиње*. Семе изгледа животиње и карактеристике нарави се преносе на човека, односно женску особу: *кóби́лача* (жентурача, јака, мушкобањаста и својеглава женска особа) Тим; *коња́ча* (крупна и кошчата жена) ЈС РПГ; *бумба́рка* (дебела, лења жена) ЦТР. Непријатни акустички ефекат оглашавања жаба пореди се са непријатним акустичким ефектом који производи жена која непрекидно говори: *крекейáлка* (алапача, брбљивица) ЦТР; лавез паса има исти звучни ефекат, па жена може бити и *ла́јавица* (сплеткаруша, она која олајава, оговара) Тим.

2. *Метифорички преноси мотивисани појавама из природе*. Катран је црне боје, а оно што је црно је нечисто, прљаво: *кайра́ница* (прљавица жена) П1; оно што је умрљано блатом је каљаво, прљаво: *каљави́шина* (неуредна и прљавица женска особа) ТГ1. За жену је било уобичајено да највећи део времена борави код куће, нарочито ноћу, па се није с одобравањем гледало на жену која ноћу није код куће: *месеча́рка* (жена која живи више ноћу него дању) ЦТР.

3. *Метифорички и метонимијски преноси засновани су и на сликама*: *сѝи́йсогуза* (жена тврдица); *и́ресобра́шница* (жена домаћица) ЈС; *цр-вла* (погрд. прљавица жена) ЈС; *бе́зножница* (лењивица, женска особа која као да нема ноге) Тим; *вуца́ра* (курва) РПГ; *мрдогу́зла* (жена слободног понашања) ЦТР РПГ; *очова́дница* (зла, опака жена) ЦР1; *душева́дница* (бездушна, зла жена) К Тим.

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

За потребе овог истраживања анализирано је преко хиљаду лексема ексцерпираних из *Анѝројографског речника југоисточне Србије* Недељка Богдановића. Речник, с обзиром на врло обимне изворе, на релевантан начин репрезентује говоре ПТ дијалекатске зоне.

У раду се наводи само мањи број лексема у функцији репрезентата лексичко-семантичких група и подгрупа.

Свака лексичко-семантичка група садржи неутралне лексеме, које су обично у мањини, и експресивне, које квантитативно доминирају.

Жена је у патријархалној заједници виђена у позитивном светлу када је млада и у репродуктивном периоду: *девојче* (девојчица); *млајџка* (млада жена, невеста); *младунка* (млада женска особа); у кругу фамилијарних и породичних односа: *дада* (старија сестра); *деверична* (деверова ћерка); *кумица* (кума, девојчица из кумове куће); *лала* (назив за старију сестру), јер на тај начин доприноси опстанку и јачању породице.

У патријархалној заједници жена је обављала послове углавном везане за домаћинство или оне који су се тицали егзистенцијалног опстанка породице: *говедарка* (жена која чува говеда, говедарица); *гошваља* (главна куvariца на свадби); *гускара* (женско чељаде које чува гуске на пашњаку).

Послови који су имали неки друштвени значај припадали су мушкарцу, а жена се могла називати према професији коју њен муж обавља: *ајмануша* (жена ајмана); *албајџинка* (жена албатина (поткивач)), *бакрачарка* (бакрачева жена).

Када су у питању спољашњи изглед и психичке, интелектуалне, карактерне особине, доминирају негативне особине у функцији мотивних речи и то из два разлога: прво, јер је у човековој природи лакше да уочи оно што одступа од прототипа, а друго, зато што оно што је позитивно уједно је и прототипично, очекивано.

У опису спољашњег изгледа жене доминирају називи којима се именује нека физичка карактеристика која је у знатно већој или знатно мањој мери заступљена у односу на прототип те се жена због те особине доживљава као несразмерна, нескладна: *гузуља*, *главуља*, *бркана* (увећани део тела) или то може бити несклад читавог тела: *гмуцла* (незграпна жена); *горуйља* (велика, гломазна женска особа); *дрндаља* (висока и мршава женска особа).

Пажњу привлаче и негативне карактерне особине жене (прождрљивост, алкавост, лењост, тврдоглавост, неискреност, злонамерност, лакостисленост): *врндуја*; *гошованка*; *гњилка*, *брљивица*; *вршоглавка*; *азгануља*; *вајирка*; *бандоглавка*.

Као доминантне негативне особине јављају се склоност ка прекомерном говорењу и неморал у односима са мушкарцима.

Жена која много говори негативно је окарактерисана јер тиме нарушава ауторитет мужа или старијих чланова породице, а и структурално устројство породице којом управља најстарији или најугледнији члан: *давијарка* (свађалица, она која потказује, оптужује невиног); *вакелџика* (жена која држи вакелу).

Неморална жена је, такође, опасност за породицу јер је може разорити и уништити те је једнако негативно квалификована великим бројем експресива: *вуцла* (жена слободног морала); *гузуља* (курветина); *дролња* (курва); *бесрамуља* (женска особа која не зна за стид).

Експресивност ових лексема постиже се мотивном речју: *брљивица* (безумница, обесна жена); *гадница* (лоша женска особа), али и суфиксалним морфемама, нарочито аугментативно-пејоративним суфиксима: *-уља* (*гузуља*), *-ача* (*буљача*), *-ејина* (*бабејина*), *-уша* (*дебелуша*).

Експресивност деривата постиже се и метафоричким преносима: *бумбарка*, *очовадница*, *душевадница*, *коњача*, *црвла*, *вуцара*.

Цитирана литература

- БАРТМИЊСКИ, Жежи. *Језик – слика – свет. Етнолингвистичке студије*. Београд: СловоСлавия, 2011.
- [BARTMINJSKI, Ježi. *Jezik – slika – svet. Etnolingvističke studije*. Beograd: SlovoSlavia, 2011]
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Дијалекатски речници у светлу Вуковог Рјечника“. *Зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности: Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*, књ. CLVI, Одељење језика и књижевности књ. 27. Београд, 2015: стр. 209–218.
- [BOGDANOVIĆ, Nedeljko. „Dijalekatski rečnici u svetlu Vukovog Rječnika“. *Zbornik radova sa naučnog skupa Srpske akademije nauka i umetnosti: Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864–2014)*, knj. CLVI, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 27. Beograd, 2015: str. 209–218]
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*. II издање. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- [Ivić, Pavle. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*. II izdanje. Novi Sad: Matica srpska, 1985]
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија или организација лексичког система*. Београд: Институт за српски језик, 1997.
- [GORTAN-PREMK, Darinka. *Polisemija ili organizacija leksičkog sistema*. Beograd: Institut za srpski jezik, 1997]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Словенска лексика за људске особине и емоције у Елезовићевом Речнику косовско-метохиског дијалекта“. *Јужнословенски филолог* LXXII/1–2 (2016): стр. 33–64.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Slovenska leksika za ljudske osobine i emocije u Elezovićevom Rečniku kosovsko-metohiskog dijalekta“. *Južnoslovenski filolog* LXXII/1–2 (2016): str. 33–64]
- ЖУГИЋ, Радмила. „Синонимски односи у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема с доминантом зборим „говорим“ у јабланичком говору (југозападно од Лесковца)“. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLI (2011): стр. 51–72.
- [ŽUGIĆ, Radmila. „Sinonimski odnosi u leksičko-semantičkoj grupi glagolskih leksema s dominantom zborim „govorim“ u jablaničkom govoru (jugozapadno od Leskovca)“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, XLI (2011): str. 51–72]
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања. „Лексика српског призренског говора“. *СДЗб* LXIV, 2017.
- [MILOSAVLJEVIĆ, Tanja. „Leksika srpskog prizrenskog govora“. *SDZb* LXIV, 2017]
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања. „Контекстуалне метафоричке реализације глагола говорења у призренско-тимочким говорима“. *Зборник радова са научног ску-*

- па *Језик, књижевност, контекст*. Ниш: Филозофски факултет, 2020: стр. 149–166.
- [MILOSAVLJEVIĆ, Tanja. „Kontekstualne metaforičke realizacije glagola govorenja u prizrenko-timočkim govorima“. Zbornik radova sa naučnog skupa *Jezik, književnost, kontekst*. Niš: Filozofski fakultet, 2020: str. 149–166]
- ПОПОВИЋ, Људмила. „Значај фолклорне грађе за когнитивна истраживања језичке слике света“. У: Љ. Раденковић (ур.): *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума*. Београд: Балканолошки институт, 2008: стр. 229–250.
- [ПОРОВИЋ, Ljudmila. „Značaj folklorne građe za kognitivna istraživanja jezičke slike sveta“. У: Lj. Radenović (ur.): *Slovenski folklor i folkloristika na razmeđi dva milenijuma*. Beograd: Balkanološki institut, 2008: str. 229–250]
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
- [ПОРОВИЋ, Ljudmila. *Jezička slika stvarnosti: kognitivni aspekt kontrastivne analize*. Beograd: Filološki fakultet, 2008]
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. „Пејоративни називи за женску особу у једном народном говору“. *Јужнословенски филолог* LVI/3–4 (2000): стр. 907–913.
- [RADOVIĆ-TEŠIĆ, Milica. „Pejorativni nazivi za žensku osobu u jednom narodnom govoru“. *Južnoslovenski filolog* LVI/3–4 (2000): str. 907–913]
- РИСТИЋ, Стана. „Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел особа + психичка или морална особина)“. *Јужнословенски филолог* LII (1996): стр. 57–78.
- [RISTIĆ, Stana. „Tipovi ekspresivne leksike u savremenom srpskom jeziku (model osoba + psihička ili moralna osobina)“. *Južnoslovenski filolog* LII (1996): str. 57–78]
- РИСТИЋ, Стана и Милана Радић-Дугоњић. *Језик, смисао, сазнање: студија из лексичке семантике*. Београд: Филолошки факултет, 1999.
- [RISTIĆ, Stana i Milana Radić-Dugonjić. *Jezik, smisao, saznanje: studija iz leksičke semantike*. Beograd: Filološki fakultet, 1999]
- РИСТИЋ, Стана. *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик, 2004.
- [RISTIĆ, Stana. *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik, 2004]
- САПИР, Едвард. *Огледи из културне антропологије*. Београд: Просвета, 1984.
- [SAPIR, Edvard. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Beograd: Prosveta, 1984]
- ШТАСНИ, Гордана. *Речи о човеку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.
- [ŠTASNI, Gordana. *Reči o čoveku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013]

Извор

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Антропографски речник југоисточне Србије“. *СДЗб* LXIII, 2016.
- [BOGDANOVIĆ, Nedeljko. „Antropografski rečnik jugoistočne Srbije“. *SDZb* LXIII, 2016]

Мирьяна К. Илић
Нишки универзитет
Филозофски факултет
Одделение србског језика и литературе

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВАРЯХ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОКСКОГО АРЕАЛА

Резюме

В статье на материале корпуса, насчитывающего свыше тысячи лексем, анализируется сохранившийся в архаической лексике призренско-тимокских говоров образ женщины в глазах патриархального языкового сообщества. Языковая картина мира сохранилась в концептуальных структурах лексем, где через их семантическую структуру обрисовывается концептосфера патриархального человека воспитанного в традиционном русле. Анализ показывает насколько общественный статус женщины и ее роль в обществе различаются от ее нынешнего положения, а также каким раньше был идеал физической красоты и нравственных характеристик.

Ключевые слова: языковая картина действительности, диалектный словарь, диалектная лексика, семантическая структура, концептуальный анализ, призренско-тимокский ареал.

Mirjana K. Ilić
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Literature

THE IMAGE OF WOMEN IN THE DIALECT DICTIONARIES OF THE PRIZREN-TIMOK DIALECT AREA

Summary

The paper analyzes the image of a woman from the perspective of a patriarchal language community, which is preserved in the lexicon of archaic Prizren-Timok dialects, based on a corpus of over one thousand lexemes. The linguistic worldview is stored in the conceptual structures of lexemes, where the conceptsphere of a traditionally educated patriarchal man is outlined through the semantic structure. The analysis shows how much the social status of a woman, her role in the social community, differs from that of today, but also points to the former ideal of female physical beauty, spiritual, psychological and moral characteristics.

Keywords: linguistic worldview, dialect dictionary, dialect lexicon, semantic structure, conceptual analysis, Prizren-Timok dialect area.

Лексикографски сусрећи: модерни речници у функцији просечног корисника: стари проблеми, савремени правци и нови изазови. Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 27–29. мај 2024.

Филолошки факултет Универзитета у Београду имао је задовољство да од 27. до 29. маја 2024. године буде домаћин међународном научном скупу *Лексикографски сусрећи* и угости водеће домаће и стране стручњаке из ове области. Одржана конференција имала је и свој поднаслов, који је гласио *Модерни речници у функцији просечног корисника: стари проблеми, савремени правци и нови изазови* и управо је о свакој речи која га чини ваљало продискутовати током тродневног трајања скупа. То значи да је требало доћи до одговора на питања шта чини један речник *модерним*, шта је заправо *речник* и шта се тачно под њим подразумева, ко је *просечни корисник* ове врсте публикација, али и који су то *стари проблеми* још увек отворени, који су то *савремени правци* којима се светска лексикографија креће и који то *нови изазови* стоје пред овом важном граном лингвистике.

Учесници конференције *Лексикографски сусрећи* дошли су у највећем броју из Србије, Хрватске и Словеније, али су значајан допринос овом скупу дали и референти из Црне Горе, Русије, Украјине, Немачке, Канаде и Сједињених Америчких Држава, при чему су се њихови реферати дотакли и језика као што су турски, шпански, италијански, норвешки, француски и сл. Током три дана трајања конференције одржана су четири предавања по позиву, 12 истовремених заседања, на којима су учесници били у прилици да чују 43 реферата, две радионице посвећене коришћењу савремених рачунарских технологија у лексикографији (ТЕСЛА – *Обрада српског језика као помоћ у лексикографском раду*, предавач: проф. др Ранка Станковић, и CLASSLA-EXPRESS – *Употреба рачуналних корпуса у језичним исцртаживањима и лексикографији*, предавач: др Ивана Филиповић Петровић), као и представљање књиге *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics* (2024). Свој допринос успеху ове међународне конференције дало је преко 60 учесника, а о томе да све протекне у најбољем реду старало се 12 чланова Организацијског одбора на челу са председником доц. др Сашом Марјановићем. Важно је

напоменути још и то да је конференција одржана хибридно – уживо и на даљину (преко платформе Zoom).

Част да као предавачи по позиву учествују на међународном скупу *Лексикографски сусрећии* имали су Рајна Драгићевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду, Србија), Симон Крек (Институт „Јожеф Стефан“ у Љубљани, Словенија), Ања Николић Хојт (Институт за лингвистичка истраживања ХАЗУ, Хрватска) и Данко Шипка (Државни универзитет Аризоне, САД). Прво пленарно предавање, којим је радни део скупа и отворен, одржала је проф. др Рајна Драгићевић. У излагању под насловом *Правци и изазови српске лексикографије у XXI веку* Р. Драгићевић је представила ширу слику развоја и достигнућа српске лексикографије овога века, при чему је акценат ставила на актуелну израду новог вишетомног речника савременог српског језика Матице српске, фазе у његовој изради, проблеме који на том путу стоје, али и електронски корпус који се за овај речник наменски израђује и софтвер који ће лексикографи Матице српске користити при обради лексема, што је свакако новина у српској лексикографији. Другог дана скупа (28. маја) одржана су два пленарна предавања. Ања Николић Хојт изложила је реферат под називом *Концептуална лексикографија између произвољности и суштинава*, у којем је, између осталог, указала на чињеницу да је концептуална лексикографија унеколико природнија, односно примеренија начину на који ум организује и претражује властите залихе идеја и речи него што је то случај код традиционалне, азбучне/абecedне, лексикографије. Поред тога, А. Николић Хојт је представила *Соматски тезаурус хрватског језика*, први концептуални речник на простору Хрватске, из којег се јасно ишчитавају сложени процеси категоризације и концептуализације човечјег тела. С друге стране, Симон Крек је говорио о *Дигиталној речничкој бази за словеначки језик*, чији је развој започет још 2008. године. Пленарни предавач из Словеније представио је бројне електронске корпуре словеначког језика (нпр. *Gigafida*, *Gos* и сл.), пројекат *Развој словеначког језика у дигиталном окружењу*, различите дигиталне алате, као и експеримент генерисања лексикографских података помоћу *ChatGPT*, што је свакако врло иновативан поступак у лексикографском раду. Последње пленарно предавање одржао је проф. др Данко Шипка, који је говорио на тему *Рјечник у друштву и друштво у рјечнику: изабрани примјери словенских рјечника*. Своје излагање Д. Шипка је засновао на моделу социоекогнитивне металексикографије, кроз који је анализирао одређени број једнојезичних речника изабраних словенских језика. На основу квантитативне и квалитативне анализе података о макро и микроманеврима у обликовању речника и речничких чланака, Д. Шипка је представио слику о улози речника у друштву и друштва у речнику и ситуацију у словенским језицима упоредио са оном која влада на енглеском говорном подручју, где је улога речника заснована на чисто тржишним принципима.

Саопштења учесника конференције *Лексикографски сусрећи* била су организована у оквиру 12 тематски обједињених заседања током сва три дана трајања скупа. Ако погледамо називе ових тематских блокова, видећемо да су три била посвећена специјализованим речницима (*Специјализовани речници*), по два су се тицала улоге речника у настави (*Речник и настава*), обраде фразеологије у речницима (*Фразеологија у речнику*) и теоријских проблема приликом састављања речника (*Теоријске њосћавке и Лингвистика и речник*), док су појединачне сесије биле посвећене и речницима у дигиталном контексту (*Речници и нове технологије*), конкретним проблемима при обради појединих речи или типова лексике (*Обрада у фокусу*) и вези речника и окружења (*Речник и друштво*). Ово је, наравно, само начелна подела реферата по тематским блоковима јер се саопштења из различитих секција неминовно међусобно преплићу и укрштају, па се тако, на пример, нове технологије, премда се експлицитно јављају у називу само једног блока, помињу и у бројним рефератима готово свих осталих заседања.

Кроз три секције посвећене специјализованим речницима говорило се о бројним лексикографским остварењима ове врсте која недостају српском језику или пак језицима земаља из којих учесници долазе. У појединим рефератима су представљени текући пројекти, тако да се одређене врсте специјализованих речника, на опште задовољство лингвистичке, али и шире јавности, могу у скорије време очекивати, у другима је само начелно било речи о плановима и потенцијалним моделима специјалних речника који су нам потребни, док су у фокусу осталих излагања из овог тематског блока били проблеми са којима су се аутори ове врсте речника конкретно суочавали при њиховој изради. Тако је у првој секцији посвећеној специјалним речницима Бранкица Бојовић говорила о обради географских имена и термина у *Енциклопедијском српско-енглеском речнику*, Душан Стефановић је представио *Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије*, Хелга Бегоња се у свом саопштењу дотакла речи културно-специфичног садржаја као лексикографског изазова, док су Ненад Ивановић и Татјана Ружин Ивановић појаснили принципе конципирања речника „културног превода“ са српским као циљним језиком и методолошке изазове који на том путу стоје. У оквиру друге секције која се тицала специјалних речника Весна Николић је представила могући изглед речничког чланка у речнику паронима савременог српског језика, Мојца Компара Луканчић је слушаоцима приказала занимљиве сегменте *Савременог словеначког речника скраћеница*, док су Гордана Штрбац и Гордана Штасни говориле и концепцији и могућностима коришћења семантичко-деривационог речника ономотопеја, чија је израда у току, ако не и при самом крају, према речима самих ауторки. Најзад, о специјалним речницима се говорило и у секцији у којој је Јована Јовановић представила *Појмовник лингвистичких термина* и иновације на пољу српске

терминографије, Љубица Ђурић је дала прилог лексикографској обради жаргонске лексике, Ксенија Ајкут и Стефани Миљковић имале су реферат посвећен значају и употреби једнојезичних речника турског жаргона, док је Смиљана Ристић Бојанић приказала савремену турску лексикографију на примеру електронских речника Турског лингвистичког друштва.

Колики је значај употребе речника у наставне сврхе, али и колике су могућности на том пољу, показали су реферати у секцијама посвећеним овој тематици. Аутори чија су саопштења представљена у оквиру методичких секција осветлили су мноштво иновативних и креативних начина употребе речника у учионици, како једнојезичних тако и двојезичних. Јелена Бакалуца је говорила о речницима у учењу и настави страног језика из перспективе српских студената француског језика, Кристијан Луис и Маја Матијевић демонстрирали су како се хрватски мрежни речник *Мрежник* може користити у настави нижих разреда основне школе, Јована Миловановић је указала на улогу уџбеничких речника у настави српског као страног језика, док је словеначки лингвиста Борис Керн говорио о морфотактици у *Творбеном рјечнику словеначког језика као иног језика*. У другој методичкој секцији два реферата била су посвећена будућем речнику заборављених речи српског језика. Најпре је Јасмина Дражић говорила о његовој макро и микроструктури, док су Горица Мирковић и Даница Томаш представиле резултате анкете којом се проверавало колико наши ђаци познају поједине лексеме које су кандидати за речник заборављених речи. Најзад, Ана Михаљевић и Јосип Михаљевић су показали како се кроз дигитализацију и игрификацију ученицима може приближити чак и црквенословенски језик.

Као што је већ наведено, две секције су биле посвећене и фразеологији у речницима. У првој су најпре Катрин Шлунд и Кристина Илић присутнима дале увид у израду вишејезичног репозиторијума фраземских конструкција, а потом је Биљана Никић говорила о појединим фразеологизмима које речници не бележе и поставила важно теоријско питање да ли фразеологизам мора бити устаљен. У другој су предмет интересовања биле и фразеолошке јединице у језицима попут шпанског и норвешког, али и словеначког. Маша Петровић Гујаничић дала је контрастивни преглед паремиографских истраживања у шпанској и српској лингвистици, Ивана Лончар је своје саопштење посветила фразео-паремиолошкој грађи у *Хрвајско-шпанском рјечнику*, тема реферата Софије Биландије били су формално рецесивни предлошки фраземи у норвешкој једнојезичној лексикографији, док је Полона Гантар говорила о издвајању семантичких информација коришћењем вештачке интелигенције на примеру словеначких фразеолошких јединица.

Кроз тематске блокове посвећене теоријским поставкама и лингвистици у речницима јављале су се веома разноврсне и значајне теме. Ивана Филиповић Петровић је из угла функционалне лексикографије

говорила о организацији речничког садржаја, Јулија Шапић, Екатарина Јакушкина и Дарја Рижова о новом великом српско-руском речнику и његовој концепцији, а Милан Ивановић о постојећим дефиницијама фитонима у једнојезичним речницима и предлозима за њихово побољшање. Поред тога, Томислава Бошњак Ботица, Јурица Поланчећ и Маша Мусулин осврнуле су се на преобиле морфолошких података у речницима, односно на велики број дублета и начин њихове обраде у речницима, Александра Јанић Митић говорила је о исказивању семантичких компонената модалности и скаларности код девербативних придева на *-(љ)ив* у једнојезичним речницима српског језика, док је Веран Станојевић на примеру глагола *морати* представио улогу теоријске лингвистике у савременој лексикографији.

У оквиру тематског блока *Обрада у фокусу* могли су се чути занимљиви примери практичних проблема и недоумица приликом обраде појединих лексема или одређених типова лексике. Саопштење Мирјане Илић тицало се лексикографске обраде именица субјективне оцене у дијалекатским речницима призренско-тимочке зоне, Дијана Црњак је реферисала о дијалекатском глаголу *жунајти/жуњајти*, Маурицио Барби о *Айласу боја* у једанаестом и дванаестом издању речника *Zingarelli* и важности боја и њихових нијанси приликом превођења, док је Јелена Биљетина дала предлог нацрта појмовног речника на примеру глагола *гушајти*.

Секција посвећена речницима у контексту нових технологија обухватила је, као и већина осталих, четири реферата, премда се и из већ представљених излагања може видети да је дигитализација у лексикографском фокусу. У оквиру овог тематског блока Душанка Вујовић је представила изазове, решења и перспективе израде електронског корпуса за нови *Речник савременог српског језика* Матице српске, Биљана Рујевић, Ранка Станковић и Михаило Шкорић говорили су о аутоматском повезивању лексема морфолошких речника коришћењем лексичке базе *Лексимум*, Лана Худечек и Милица Михаљевић о прагматичким подацима у хрватскоме *Мрежнику*, док су тема реферата украјинског лингвисте Николаја Зубова биле лексичке позајмљенице из немачког језика у корпусу *Етимолошког речника украјинског језика* и нацрт израде овог речника на основу техничких препорука ТЕИ.

Најзад, о веома актуелним темама расправљало се и у секцији *Речник и друштво*, у оквиру које је Војко Горјанц, из угла критичке лексикографије, говорио о томе да је лексикографски процес истовремено и идеолошки чин, Дарија Лазић се на примерима из *Мрежника* осврнула и на друштвену одговорност лексикографа, Ана Шекеровић је представила употребу квалификатора *еуф.* у српским дескриптивним речницима, а секција је завршена рефератом Анђеле Васиљевић, која је осветлила улогу употребних квалификатора у двојезичним француско-српским речницима.

Важан сегмент конференције *Лексикографски сусрећи* чинило је и представљање књиге *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics*, која је објављена пет дана пре овог скупа, па се може рећи и да је на њему доживела своју светску премијеру. Представљању књиге председавала је Рајна Драгићевић, која је уједно и коаутор два поглавља у њој, а говорили су и други аутори – Јасмина Милићевић, Ненад Ивановић и Милан Ивановић, као и један од уредника ове значајне монографије – Данко Шипка.

Уколико бисмо скуп *Лексикографски сусрећи* морали да сумирамо и издвојимо три доминантне теме које су га обележиле, то би свакако биле *нове технологије, специјални речници и култура*, односно *друштво* у контексту израде речника. Електронски корпуси, електронски речници, дигитални алати и платформе, вештачка интелигенција, апликације и игрификација – попут лајтмотива провејавали су читавом конференцијом кроз све секције и многобројне реферате и указали на главне токове развоја лексикографије у будућности. Потребa за различитим врстама специјалних речника такође је обележила ову међународну конференцију. Кроз бројне реферате указано је на врло разноврсне типове специјалних речника који нам недостају, а на којима се увелико ради или се барем планирају, па су тако слушаоци имали прилике да чују саопштења посвећена *речнику ономајојеја, речнику њаронима, речнику заборављених речи, речнику личних имена, речнику културног превода, речнику скраћеница, речнику жаргона* и многим другим. Најзад, улога речника у друштву и утицај друштвених и културних промена на речнике све више добијају на значају, па се тако поново преиспитује улога лексикографа у процесу стварања речника и поставља питање да ли он треба да буде објективни описивач језичке стварности или пак проактивни члан друштва који би у речницима требало да исправља неправде и предрасуде. Реч је о питању о којем ће се у будућности засигурно све више расправљати.

Реферати поднети на међународном научном скупу *Лексикографски сусрећи* дали су одговор на многа важна питања, али су многа значајна тек отворили, тако да остаје нада да ће ова конференција постати традиција и да ће лексикографи имати прилику да се барем једном годишње сусрећу и размењују своје идеје, недоумице, али и достигнућа.

Весна С. Николић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

* vesna.nikolic@fil.bg.ac.rs

Фразеологија – ѿерсѿекѿиве дијахроног и синхроног изучавања.

Међународни научни скуп у част проф. др Драгани Мршевић-Радовић. Филолошки факултет, Београд, 7. јун 2024.

Седмога јуна 2024. године одржан је међународни научни скуп под називом *Фразеологија – ѿерсѿекѿиве дијахроног и синхроног изучавања* на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Скуп је одржан у част проф. др Драгани Мршевић-Радовић, која је свој наставнички радни век провела на Катедри за српски језик са јужнословенским језицима овог факултета. Уједно, у питању је и први скуп посвећен фразеологији у националној науци.

Д. Мршевић-Радовић сматра се оснивачем фразеологије у србистици. Својим монографијама из 1987. и 2008. године (друго допуњено издање изашло је 2014. године) утемељила је фразеологију као самосталну научну дисциплину, водећи се теоријско-методолошким оквирима руске фразеолошке школе Валерија Мокијенка. Творац је предмета *Фразеологија*, на којем је од 2008. до 2018. године упознавала студенте са основним поставкама ове дисциплине. Њена истраживања налазе се на размеђи фундаменталних националних наука – српскога језика, али и културе и религије које се у њему огледају. Вишеструки значај њенога рада за српску филологију био је повод за организацију овог скупа.

1. Након отварања скупа и уводног обраћања декана Филолошкога факултета проф. др Иве Драшкић Вићановић, пленарно заседање отворио је најзначајнији словенски и европски фразеолог проф. др Валериј Мокијенко са темом *Солъ земли: судъба библейскогo фразеологизма*. У упоредно-историјској и етимолошкој анализи одабраног библизма, В. Мокијенко истиче да однос аутентичног и интернационалног у култури и језику представља једно од најсложенијих питања словенске фразеологије. Оно захтева савесно разумевање лингвокултуролошких чињеница, познавање старих извора, историју религије и широка међујезичка поређења. Чувени фразеолог је упозорио на то да чак и фразеолошке јединице универзалног порекла, са структуром и семантиком заједничком многим

језицима, могу развити културно специфична секундарна значења. У овакав корпус спадају и фразеолошке јединице библијског порекла, што је показала анализа јединице *со земље*.

Друго пленарно излагање пружио је ширу перспективу приступа фразеолошкој грађи. Наиме, академик Злата Бојовић је представила реферат под називом *Пословица као филозофија ђоуке у хуманисџичком ѿракиџаѿу*. Анализиране су пословице које је у свој трактат на италијанском језику *О ѿрговини и савршеном ѿрговцу* 1458. године унео Бенко Котруљевић, дубровачки хуманиста и филозоф. Нарочито је значајно то што су у питању најстарије забележене пословице у већем броју, а прве преведене на италијански језик. Оне су објављене у 16. веку и преведене на француски језик, тако да су биле познате у Европи на два језика много пре Даничићевих или Вукових пословица. З. Бојовић је истакла како је Котруљевић сматрао да је морална страна пословица јача од мисли старих филозофа и зато им је у свом трактату дао улогу поуке. Неке од тих пословица опстале су у Дубровнику све до Даничићевог издања.

2. Након пленума одржан је округли сто о професионалном, научном и институционалном раду Д. Мршевић-Радовић.

Секција је почела обраћањем проф. др Михаила Шћепановића на тему *Драгана Мршевић-Радовић – уѿемељѿиѿељ научне срѿске фразеологије*. Говорећи о њеном професионалном и научном путу, М. Шћепановић истакао је да се Д. Мршевић-Радовић формирала као настављач добре традиције српске филологије, коју су трасирала имена попут Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића, Александра Белића. На коментару М. Шћепановића о наставничком аспекту њенога рада надовезао се и проф. др Александар Милановић, који је кратко подсетио присутне да је Д. Мршевић-Радовић поред *Фразеологије* и сродних предмета на постдипломским студијама држала и крунски предмет савременог српског језика – *Савремени срѿски језик IV*, који се са болоњском реформом преточио у *Основе нормирања и Језичку кулѿуру*. А. Милановић је потцртао да је приступ Д. Мршевић-Радовић нормативистици још један од показатеља њеног утемељења у српској филолошкој мисли.

Један од институционалних аспеката рада Д. Мршевић-Радовић осветлио је проф. др Бошко Сувајѿић рефератом *Проф. др Драгана Мршевић-Радовић као уѿравник Међународног слависѿичког ценѿира*. Б. Сувајѿић је истакао да је у последњој деценији рада Међународног славистичког центра на Филолошком факултету Д. Мршевић-Радовић немерљиво подигла углед овој славистичкој кући у свету и код нас, уводећи нове едиције и облике рада МСЦ-а, повезујући га са угледним славистима у земљи и иностранству. Подсетио је на рад МСЦ-а за време XVI међународног конгреса слависта у Београду, одржаног 2018. године. Тада

је, како је закључио, највише захваљујући преданом старању Д. Мршевић-Радовић, публиковано капитално трокњижје о Александру Белићу и организован округли сто о највећем српском лингвисти XX века.

Реферат проф. др Ане Пејановић *Дојринос Драгане Мршевић-Радовић у изучавању Његошеве фразеологије* прочитала је др Марина Спасојевић. А. Пејановић је нагласила да Д. Мршевић-Радовић у својим истраживањима није заобишла Његошев идиостил. Закључила је да је Д. Мршевић-Радовић допринела проучавању пословица, изрека, идиома и алузија садржаних у Његошевим стиховима, указујући на утицаје претходника и савременика, нарочито Симе Милутиновића Сарајлије. Истакнуто је да посебну вредност има фолклорна, народна, али и библијска фразеологија у делу нашега великог писца, коју је Д. Мршевић-Радовић изучавала указујући на спону Његошеве фразеологије са корпусом посведоченим у различитим зборницима пословица и изрека (В. Караџића, Ђ. Даничића, Ј. Мушкатиновића).

На крају секције, др Наташа Вуловић Емонтс и доц. др Катарина Беговић позвале су присутне на разговор о теми *Правци и ѿемајѝски оквири фразеолошких ѝроучавања Драгане Мршевић-Радовић*. Сумирајући утиске о њеном професионалном и научном раду, разговарало се о Д. Мршевић-Радовић као фразеологу, али и као о ментору. Н. Вуловић Емонтс посебно је истакла значај прве монографије за теоријско-методолошко и терминолошко утемељење фразеологије у србистици, а осврнула се и на радове Д. Мршевић-Радовић значајне за лексикографску праксу. Када је реч о теоријско-методолошком приступу фразеолошкој грађи, К. Беговић је експлицирала две фазе научног рада Д. Мршевић-Радовић. Прва подразумева методолошке оквири структурно-семантичког моделирања на савременом корпусу (уз повремене иступе у историју језика), а друга, поред моделирања, и историјско-етимолошки метод, уз помоћ којег је до краја утемељена интердисциплинарна перспектива изучавања као тачка пресека српскога језика и културе у фразеологији Д. Мршевић-Радовић.

Након паузе, прву секцију отворио је проф. др Радмило Маројевић рефератом под насловом *Грамајѝичка сѝрукѝура и фразеолошки жанрови*, прилазећи фразеолошкоме корпусу Његошева дела из шире перспективе. Изложено истраживање разматра однос фразеолошких жанрова и граматичке структуре која их карактерише, те граматичке природе компоненти које их конституишу. Граматика фразеологизама сврстаних у фразеолошке жанрове (у које Р. Маројевић убраја сталне епитете, поређења, фразеологизме у ужем смислу, али и пословице, изреке, клетве и сл.) описана је са различитих аспеката – синтаксичког, морфолошког, дериватолошког.

Проф. др Стефка Георгијева обратила се присутнима радом *Куљѝура сѝраны в зеркале фразеологии (на мајѝериале болгарского и русского*

языков). Истражујући језичку слику света у фразеологији, С. Георгијева је посебно потцртала значај национално специфичног културног кључа у фразеологизацији у контрастивним истраживањима. Поређење механизма фразеолошке номинације у различитим језицима, према њеним речима, помаже да се идентификују етничке карактеристике колективног мишљења и перцепције стварности. Такве студије омогућавају да се идентификује не само широк спектар идентичних карактеристика вишејезичних фразеологизама већ и да се открије етничка посебност плана изражавања фразеолошких јединица и оригиналност механизма фразеолошке транспозиције.

Проф. др Јелена Јовановић Симић прочитала је реферат под називом *Вербализација стјраха у српским фразеологизмима и народним ђословицама*. У разматрању вербализације страха у фразеологизмима и пословицама, Ј. Јовановић Симић је пошла од различитих фразеолошких манифестација страха утврђеним у истраживањима Д. Мршевић-Радовић. С обзиром на анализирани корпус, закључује се да се појам *стјраха* као афективног стања разноврсније вербализује у фразеологизмима него у пословицама, док је вербализација изазивача страхова у пословицама далеко сликовитија и структурно-мотивски разноврснија него у фразеологизмима у ужем смислу.

Доц. др Светлана Гољак саопштила је реферат под називом *Време у словенској фразеологији (на ђримеу белоруског, руског и српског језика)*, инспирисана анализом времена Д. Мршевић-Радовић у српској фразеологији. Један од најважнијих закључака излагања јесте да се, са једне стране, време поима као циклично јер корелира са сменом годишњих доба, природних појава и пољопривредних радова. Са друге стране, фразеологизми садрже и представе о времену као линеарном кретању које подразумева немогућност повратка у прошлост. Према фразеолошким подацима, време је мерљиво, а метафоричко осмишљавање времена је изразито антропоцентрично.

Друга секција почела је излагањем др Наташе Вуловић Емонтс Сузе/плач – *чан ојозиције сузе* : смех – *конвенционални суд у српској фразеологији*. У овом реферату су представљене фразеолошке јединице у српском језику које као лексичке компоненте садрже *сузе/ђлач*, те је анализиран изражени конвенционални суд о врстама, начинима и значењима суза и плача у фразеологији, народној књижевности и традицији из лингвокултуролошке перспективе. Н. Вуловић Емонтс је истакла да се неке од анализираних јединица посебно издвајају употребном вредношћу: *чистј као суза* (за човека / за предмет); поједине историјском семантиком (нпр. *из камена би суза ударила*) или библијском мотивацијом (нпр. *долина суза, ђлач Мајке Божије*).

Након тога, доц. др Катарина Беговић је говорила на тему *Човек и креџање – језичка слика свеџа у срџској фразеологији (дијахронџски џрисџиуџи)*. К. Беговић је анализирала одабране поредбене фразеологизме чији тематски део чине глаголи кретања. Етимолошком и упоредно-историјском анализом јединица попут еталона (*јуриџи* и сл.) као муња, затим фразеологизама *вуџи се као џребијена мачка*, *луџаџи* као глува кучка, *иџи* као џчеле на мед, *иџи* као јагње на клање итд., истакнут је однос културно специфичног и општесловенског наслеђа у овом сегменту фразеолошког корпуса српскога језика. Посебна пажња је у излагању посвећена могућностима реконструкције фразеолошке јединице и продуктивног творбеног фразеолошког модела на псл. плану.

Томислав Матић изложио је реферат *Лингвокулџуролошка анализа еџиграфа у драмама Јоакима Вуџића*. Аутор је ексерпирео епиграфе из пет одабраних Вуџићевих драма, а структурно-семантичком и прагматском анализом покушао је да утврди место Вуџићева језика, на првом месту синтаксе, у односу на (бар) два коегзистентна језичка узуса с почетка XIX века. Лингвокултуролошком анализом Т. Матић је позиционирао епиграфе у шири друштвено-политички контекст епохе, а тиме је додатно осветљена и сама Вуџићева поетика раног стваралачког периода.

Доц. др Стефана Пауновић Родић саопштила је реферат са називом *О спавању и сањању у словачкој и срџској фразеологији и џаремиологији*. Предмет њенога излагања била је семантичко-концептуална анализа фразеологизама и паремија словачког и српског језика са лексичком компонентом из семантичко-асоцијативног поља спавања и сањања. С. Пауновић Родић је испитала сличности и разлике у поимању ових концепата у словачкој и српској култури, с посебним освртом на однос научне и наивне (или интуитивне) слике света.

О значају контрастивних фразеолошких истраживања из шире перспективе говорила је проф. др Анђелка Пејовић са темом *Фразеологија и џаремиологија срџског језика у шџанском конџексџу*. Након представљене историје српско-шпанских истраживања из области фразеологије (и паремиологије) шпанског и српског језика, А. Пејовић је упутила и на два из транслатолошке перспективе врло важна пројекта, у којима је фразеологија српског језика од скоро присутна у шпанском контексту. То су пројекти *Refranero multilingüe (Вишејезична збирка џословица)*, којим руководи Хулија Севилја Муњос са Универзитета Комплутенсе у Мадриду, и МЕТАФРАС, којим руководи Марија Исабел Гонсалес Реј са Универзитета у Сантјагу де Компостели.

Последња секција отпочела је рефератом проф. др Вељка Брборића *Фразеологија у средњошколској насџави*, којим је аутор покушао да утврди статус фразеологије у школском систему с обзиром на реалне ученичке компетенције. Након увида у наставне планове и програме и

простор који је фразеологији у њима посвећен, анализиран је и приступ фразеологији у одабраним средњошколским уџбеницима који се користе у настави. Затим су представљени резултати анкете спроведене међу средњошколцима трећег и четвртог разреда, који показују слабији резултат у препознавању фразеолошког фонда српског језика од студената, узетих за контролну групу у истраживању.

Проф. др Гордана Штрбац представила је истраживање под насловом *О методологији истраживања фразеолошке експресивности у српском језику*. У центар испитивања постављена је фразеолошка експресивност с циљем да се утврде објективни критеријуми процене и адекватне методолошке процедуре у истраживању експресивности. У вези са тим, Г. Штрбац је покушала да одговори на различита питања: (1) како описати експресивност фразеолошке јединице; (2) може ли се успоставити спектар експресивне тоналности; (3) може ли се измерити степен експресивности и формирати скала експресивне вредности израза; (4) може ли се на основу степена експресивности одредити адекватност контекстуалне употребе фразеологизма.

Др Марина Спасојевић пружила је граматичку перспективу у анализи фразеолошког корпуса темом *Аспектуалности и варијантности глаголско-именичких фразеологизама у српском језику*. М. Спасојевић овим прилогом сагледава из аспектолошке позиције улогу глаголског вида и акционалности у глаголско-именичким фразеологизмима, а с друге стране, прати функционисање видске и акционалне вредности у устаљеним структурама, и то као критеријум за идентификовање фразеолошких јединица, разграничавање фразеолошких варијанти и синонима, као и одређивање типова варијантности, што је актуелно и у текућим славистичким истраживањима.

Надовезујући се на излагање Г. Штрбац, доц. др Ненад Крцић увео је тему *Стилистичка квалификација фразеологизама у Речнику српског језика*. У истраживању се полази од типова стилистичких квалификатора К. С. Кочергине, те се разликују функционално-стилски, хронолошки и експресивно-емоционални квалификатори употребљени уз фразеологизме у РСЈ. Н. Крцић уочава извесне недоследности у квалификацији, проблематизује питање оправданости употребе одређених квалификатора и даје предлоге како да се ово питање лексикографски адекватније реши.

Последњи учесник ове секције био је проф. др Александар Милановић са темом *Рибе и риболов у српским пословицама*. У прикупљеној обимној паремиолошкој грађи А. Милановић утврђује високу заступљеност пословица у којима се региструју различите врсте слатководних и морских риба, као и све фазе у лову, чувању, транспорту и припремању за исхрану уловљених риба. Говорећи о упоришним тачкама за симбо-

лику риба и риболова у српској култури, А. Милановић подвлачи да је интердисциплинарност у истраживањима језика и културе неопходна – у спроведеној анализи пословице се не могу интерпретирати на адекватан начин без ихтиологије и историје рибарства и кулинарства.

Након завршене последње секције, дискусију је отворио Р. Маројевић, а живом разговору о представљеним истраживањима прикључили су се Д. Мршевић-Радовић, А. Милановић, Н. Вуловић Емонтс, К. Беговић, Т. Матић, Г. Штрбац, С. Пауновић Родић, али и декан Филолошког факултета И. Драшкић Вићановић. Разговор међу присутнима настављен је уз коктел, чиме је једнодневни скуп приведен крају.

Ваља рећи и да је било излагача чија су се имена нашла у програму, а били су спречени да учествују на скупу. То су проф. др Волфганг Ајсман (Грац) са пријављеном темом за пленарно излагање *Знајџи у рог у славенским језицима. Пиџање о џосџању и џореклу* и проф. др Виктор Савић (Београд) са темом *Мир и џиџина у сџаријим сријским изворима*.

Учесници скупа разматрали су фразеолошки и паремиолошки фонд српског језика из различитих перспектива – морфолошке, дериватолошке, структурно-синтаксичке, структурно-семантичке, упоредно-историјске, етнолингвистичке, лингвокултуролошке, когнитивнолингвистичке, стилистичке, контрастивне, транслатолошке, методичко-дидактичке.

С обзиром на растући значај фразеологије у словенским и ширим европским и светским токовима, надамо се да је ово само први у низу скупова који ће допринети даљем развоју фразеолошке дисциплине у србистици.

*Катџарина Беговић**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

* katarina.v.begovic@gmail.com

Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Александар Лома,
Снежана Петровић. *Приручни етимолошки речник српског језика*
(ур. Александар Лома). Том 1: А–Ј. Београд, 2023, XLVI + 494 стр.

Представлен первый том нового этимологического словаря сербского языка, в него вошел фрагмент словаря, охватывающий лексику от *А* до *Ј*. В науке давно назрела потребность в новом компетентном этимологическом исследовании сербской лексики в формате словаря. В полной мере не отвечают запросам науки существующие словари по сербохорватской этимологии – четырехтомный словарь П. Скока (P. Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak V. Putanec. Zagreb, 1971–1974*), опубликованный в 1993 г. краткий однотомный «Хорватский этимологический словарь» А. Глухака (A. Gluhak. *Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb*), изданный в 2016 г. в Загребе двухтомный «Этимологический словарь хорватского языка» (*Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*), подготовленный под руководством Р. Матасовича. В этих словарях разного типа и разного объема, с разным охватом лексического материала слабо представлена диалектная штокавская лексика. Словарь Скока, интенсивная работа над которым протекала в пятидесятые годы прошлого века, устарел в методологическом отношении. За эти годы произошел сдвиг в этимологии в сторону совершенствования методики исследований, с выходом в свет исторических, диалектных словарей расширилась материальная база исследований. Со второй половины XX в. развернулась работа по созданию этимологических словарей славянских языков, практически по всем славянским языкам уже существуют или близятся к завершению многотомные этимологические словари. Словари национальных языков обогатили наши представления о славянской лексике, открыли сложное многообразие языковых связей в словообразовании, семантике и т.д., создали базу для нового этапа исследований лексического фонда славянских языков. Все это делает задачу создания этимологического словаря сербского языка одной из актуальнейших задач славянского и индоевропейского сравнительно-исторического языкознания.

Основатель и многолетний руководитель проекта этимологического словаря сербского языка – акад. Павле Ивич. Замысел нового словаря сложился не сразу. В процессе этимологической работы с разными пластами сербской лексики, осмысления опыта, накопленного славянской этимологической лексикографией, с учетом задач, выдвигаемых современной этимологией, и требований общества видоизменялись установки на тип словаря. С конца прошлого века ведется работа над этимологическим словарем сербского языка тезаурусного типа с широким охватом лексики литературного языка и диалектов. Принципы словаря получили обоснование в проспекте «Огледна свеска» (под редакцией М. Ивич, 1998 г.). В настоящее время опубликовано четыре выпуска словаря под названием «Етимолошки речник српског језика», от *A* до *бљуштур* (= ЕРСЈ). Отвечая на повышенный запрос общества на справочную литературу по этимологии, было решено параллельно подготовить однотомник с этимологизацией основного лексического фонда сербского языка. Однако предварительная работа показала, что однотомный словарь не в полной мере отражает этимологическую информацию об истоках слова и его родственных связях. Видоизменяется концепция словаря в сторону усиления научной составляющей и увеличения общего объема словаря. От однотомника перешли к подготовке четырехтомного этимологического словаря с названием «Приручни етимолошки речник српског језика» (= ПЕРСЈ). В запланированном словаре поставлена более сложная задача – представить специалистам и широкой общественности в полном объеме строго научную информацию об истоках, развитии структуры и семантики сербского слова на широком славянском и индоевропейском фоне, вместе с тем подать эту информацию в форме, доступной для широкого пользователя. Установка на решение двух задач создает дополнительные трудности. В славянской лексикографии условно можно выделить два типа этимологических словарей, построенных на материале национальных языков, – словари, предназначенные для специалистов, работающих со словом в широком славянском и индоевропейском контексте (ср. словари В. Махека, Ф. Безлая и др.), и словари, в которых присутствует компонент понятности и доступности специальной информации для неподготовленного читателя (ср. словари П. Черных, В. Борыся, Й. Рейзека и др.). ПЕРСЈ трудно отнести к словарям того и другого типа. Несмотря на название, ПЕРСЈ едва ли можно отнести к категории научно-популярных словарей обычного типа, в которых кратко, в облегченном виде сообщаются устоявшиеся в науке сведения о происхождении слова. ПЕРСЈ – этимологический словарь принципиально нового типа. Структуру и содержание этого словаря определяет установка на решение двух задач – освещение этимологии сербского и шире – славянского слова, разработка новых этимологических решений и одновременно популяризация

знаний о происхождении слова. Задачи такого рода и в таком сочетании впервые решаются в славянской этимологической лексикографии.

Теоретическая и практическая разработка этимологического словаря осуществлена небольшим этимологическим коллективом, ядро которого составляют М. Белетич, Я. Влаич-Попович, А. Лома, С. Петрович. Эти ученые своими трудами, огромным опытом практической работы заложили основы того направления в славянской этимологии, которое отличает многоаспектный подход к изучению слова в глубоком индоевропейском контексте, в пространстве культурно-языковых, исторических отношений, сложившихся на территории Южной Славии и Балкан.

В настоящее время из запланированных четырех томов ПЕРСЈ подготовлен и опубликован первый том объемом более 55 а.л. Словарь охватывает фрагмент сербского словаря в отрезке А–Ј. К словарю приложены вступительная статья, список источников и литературы, список использованных в работе сокращений и глоссарий лингвистических терминов.

Словник составлен на основе «Речника савременог српског књижевног језика» М. Московлевича. Из 50 тыс. лексических единиц для ПЕРСЈ в целом отобрано 8000 наиболее частотных слов. В отличие от ЕРСЈ, словаря с широким охватом литературной и диалектной лексики, ПЕРСЈ ориентирован на современный литературный язык. Из современного языка в словник вошло все то, что нуждается в этимологизации, – слова современного языка, заимствования разного времени, интернационализмы, технические термины, ставшие частью современного языка, образования, созданные по иноязычному образцу (семантические и словообразовательные кальки), новообразования периода самостоятельного развития сербского языка и т.д.

Слово, вынесенное в заглавие, рассматривается как самостоятельная лексико-семантическая единица, полексемный принцип сочетается с гнездовым подходом: в рамках словарной статьи приводятся однокоренные слова (см. *závideti* ~ *zavídľiv*, *závidan*, *závistan* и *nenávidan* ‘који мрзи, завидљив’, *nenávidniċ* ‘ђаво’, от *nenávideti* и т.п.; *žeđi* ~ *įzgaġa* (Морача), *жгђравица* и др.), во многих случаях родственные образования даны в виде отсылок к соответствующим статьям словаря (ср. в статье на *бђор* отсылки к *приђор*, *рађборит*, *įбор* и т.п.).

Разработана четкая структура словарной статьи, отражающая все аспекты исследования слова. Все словарные статьи построены по единому принципу. Статью открывает заглавное слово, которое, как правило, приводится без значения, с ударением, грамматическими пометами и набором основных производных образований. Далее следуют древнесербские и сербско-церковнославянские упоминания. В следующей зоне словарной статьи приводятся славянские соответствия для сербского слова. Словообразовательно-этимологический анализ слова подводит к опре-

делению структуры слова – суффиксальных формантов, участвующих в образовании слова, исходной основы или целого слова в форме праславянской реконструкции, определяется круг возможных индоевропейских соответствий с реконструкцией исходной индоевропейской основы. При интерпретации слова приводится объемная информация об этимологическом изучении слова, вносятся дополнения, уточнения, изменения в существующие версии, предлагаются новые этимологические решения, подробно характеризуется семантика сербского слова. Содержание этой части статьи, степень развернутости аргументации определяются характером слова и задачами, встающими при его этимологизации. В словаре привлекается ономастический материал, читателю предоставлена информация о функционировании исследуемого слова в составе местных названий, антропонимов (ср. *днѡ*: *Дньеполѣ* и *Днѡполе*, *Днѡлука*; *дрѡг*: *Драгомир*, *Драгослав*, *Драголюб*; *ѣзнѣнада* < **jъz nepada*: ст.-серб. имена *Ненадъ*, *Ненада*, *Ненадъи* и др.-рус. *Ненадъ* и т.п.), в составе устойчивых сочетаний, ср. *дѡбар*: (*у*) *дѡбар чѡс*, *дѡбра вѡла*, *дѡбро здравѣе*, *дѡбра зѣмља*, *дѡбра вѡда*, *дѡбар чѡвек*, *дѡбар кѡнь*, *јѡнѡк* и т.д. Значительное место в словаре отведено заимствованиям исторического времени. В этой части статьи сообщаются сведения, интересные в языковом и культурно-историческом отношении (см. статьи на *ѡвгуст*, *дѣцѣмбар*). Семантика многих слов, соотношенность с разными реалиями освещается в культурно-историческом плане и через сравнение со синонимами названиями (ср. *дѡбр* ~ *дѡрац* ~ *палата* ~ *надѡр*; *дѣцѣмбар* ~ хорв. *прѡсинац* и *стѡдени* ‘ноябрь’ ~ польск. *grudzień*, укр. *грудень*, струс. *груден* и т.п.; *див* ~ праслав. **bogъ* < иран. ~ болг. диал. *дев*, *деф* (< тур.) и т.п.).

Во многих статьях приведены однотипно построенные синонимические образования (см. серб. *зѡпад* и конкурирующие названия на славянской территории – польск. *zachód* ‘запад’, словен. *zahod* при заимствованном *zapad* и т.д.). Статью завершает список основных этимологических словарей, из которых можно почерпнуть сведения об авторстве приведенной в статье той или иной этимологической версии, и отдельные исследования по этимологии слова. Попутно отметим, что более полное представление этимологического аппарата, включая ссылки на важнейшие работы, облегчило бы работу со словарем.

В словаре найден оптимальный подход к разработке словарной статьи и представлению сложной информации о происхождении слова и его истории, существующих этимологических версиях и оценке этих версий в свете новейших этимологических исследований.

Проделана немалая работа, чтобы представляемый материал и его объяснение стали максимально доступны широкому читателю. Статьи построены таким образом, что в первой части обсуждаются истоки и образование слова на праславянском и индоевропейском уровне, а во вто-

рой описываются процессы, приближенные по времени к современному состоянию языка. Словарные статьи отличает ясный, прозрачный стиль изложения, найдены слова и формулировки, способные передать и объяснить на строго научной основе в доступной форме, но без упрощения, языковые процессы, определившие истоки и развитие слова. В зависимости от степени подготовленности читатель извлекает из этимологической справки доступный ему объем информации. Это обстоятельство придает особое значение новому этимологическому словарю сербского языка.

ПЕРСЈ представляет интерес не только с точки зрения адекватного отображения сложной этимологической информации с учетом требований науки и запроса широкой общественности на эту информацию. ПЕРСЈ – это самостоятельное этимологическое исследование с собственной проблематикой, своим материалом, своим подходом к решению этимологических задач. Развернутый анализ слова с особым вниманием ко всем аспектам словообразования и семантики, восстановление эволюции слова от индоевропейского состояния с выявлением специфики собственно славянского развития, глубина анализа, характеристика сербского слова в культурно-историческом контексте и на современном славянском фоне – это и многое другое выделяет ПЕРСЈ в кругу национальных этимологических словарей.

Любой словарь интересен разработками конкретных этимологических решений. Каждая этимология – это попытка восстановления по сохранившимся разрозненным фрагментам процессов, недоступных непосредственному наблюдению, поиски явлений, существенных в плане обоснования того или иного решения на праславянском и индоевропейском уровне. Это задача со многими неизвестными. Продвижение вглубь, возможности восстановления меняющейся во времени структуры слова, его родственных связей, воссоздание всех процессов в целом зависит не только от объема доступного материала, но и от подхода к его интерпретации, а это предполагает профессионализм и незамутненный, свежий взгляд, умение осмыслить известные факты в новом ключе.

В задачи словаря не входит обзор всех существующих этимологических версий. Как правило, во внимание принимаются версии, которые принадлежат к числу наиболее вероятных. Многие в этих версиях пересматриваются, во многих случаях в процессе анализа допускается возможность неединственного объяснения слова (см. *закон, зрно, игла*), предлагается немало интересных, оригинальных и даже неожиданных идей, открывающих новые грани в осмыслении слова. Хотелось бы отметить, что принимаемые авторами решения не даются в форме категоричных утверждений. Напротив, выбор решения протекает в форме размышления о сильных и слабых сторонах той или иной версии, в нена-

взячивой форме читателю предлагается решение, признаваемое авторами наиболее адекватным исследуемому материалу. Непредвзятый, нестандартный подход к пониманию истоков слова расширяет пространство поисков, углубляет во времени восстанавливаемые отношения, стертые более поздними процессами, вызванными перестройкой лексико-семантических отношений в языке под влиянием самых разных факторов.

В формате отзыва, предполагающем общую оценку ПЕРСЈ, мы попытаемся, не вдаваясь в подробности, очень кратко показать, каким образом реализуются задачи, поставленные в словаре. Авторы владеют методикой, всеми приемами этимологического анализа. За каждой статьей стоит материал, глубокое осмысление всего предшествующего опыта изучения слова, широкий взгляд на языковые процессы, определившие формирование структуры и семантики слова. Авторы находят свой подход к исследованию слова, основанный на умении выделить одно из явлений в качестве основного и определяющего выбор этимологического решения.

В ряде случаев решающее значение придается свидетельствам индоевропейских языков, процессам, с которыми связана перестройка структуры слова и т.п. Так, в случае с гл. *дѣгнути* (*се*), многими производимого от праслав. **d(ь)vigъ* ‘соха, рачва’, сближение с др.-инд. *ud-vijati* ‘подиже’ < **ud-ueig-* или с преф. **ad-* от и.-е. основы **ueig-* ‘покренути (*се*); удалить *се*’ подводит к истолкованию слав. гл. **dvigati*, **dvignoti* как продолжения индоевропейского префиксального образования с последующим переразложением морфем в праславянском языке, т.е. включением части префикса в основу (с. 290–291). Уже на праславянском уровне с использованием механизма переразложения объясняется этимологически не совсем ясный праславянский регионализм **bara* > серб. *bāra* ‘баровито земљиште’ как производное от **obariti* > **ob-variti* с и.-е. основой **ueh₁r-* ‘вода’ > др.-инд. *vār(i)-*, тох. А *wār*, тох. Б *war*, лув. *uār-* и т.д. (с. 27).

В словаре по-новому интерпретируются истоки некоторых звукоподражательных образований. С ослаблением связи с первоосновой звукоподражания приобретают самостоятельный статус и включаются в состав нейтральной лексики. При размытости формальных и семантических границ открывается возможность рассматривать те и другие образования, традиционно относимые к разным категориям, как генетически тождественные. Так, гл. *бәннути*, *бәнѣм* ‘лупити, ударити’, традиционно соотносимый в литературе с звукоподражательным гл. **baxati*, **baxnoti*, выводится из звукоподражательного ряда, с восстанавливаемой для него исходной основой **bъx-* и признается родственным гл. *бучати* < балт.-слав. **b(a)uk-s-* ~ лтш. *baũkšēt*, *bũkšēt* ‘лупати, потмуло одјекивати, брүжати’ (с. 25).

Некоторые этимологии основаны на принципиально новом подходе к пониманию морфемного состава слова. Так, в слове *jǎgoda*, традиционно объясняемого как производное с суф. *-oda* (ср. праслав. **svob-oda*, **lag-oda*) от незасвидетельствованного ***(j)aga* (~ лит. *uoga*, лтш. *uõga* ‘ягодичаст плод’), авторы склонны видеть сложение *(j)ago-da* ‘приносящая плоды’ (с последующим перенесением названия на плод) со второй частью *-da*, соотносимой с гл. *dǎti* (с. 453). В этом случае, естественно, возникают вопросы, и один из них – насколько актуальна эта словообразовательная модель в славянских языках.

Истоки родства некоторых слов, весьма удаленных друг от друга в славянских языках, возведены к индоевропейской эпохе. На индоевропейском уровне допускается родство между тремя словами: *ǵwēr* < **jǵwerǵ* ‘одрублен комад дрвета’ (с. 425), *ǵwiца* и *ǵње* < и.-е. **iǵ-en-* / **eǵu-n-*, отнесенными к образованиям гетероклитического типа **(e)iǵ-(e)n-* ‘(ледени) обруб’ (с. 440).

Когда нет условий для восстановления изначальных процессов на основе регулярных изменений, когда не засвидетельствованы в письменных источниках промежуточные ступени в эволюции формы слова, а известен только конечный результат, при объяснении таких слов с затемненной основой допускается возможность нерегулярных фонетических изменений, как в случае серб. *zõva* от звукоподражательного корня, который в составе **bъzova*, *zõьa*, *zõь* ‘обада’ < **bъzol’ь* ‘зујеѣи инсект’, одного происхождения с гл. *zъjати* ~ праслав. **bъziti*, **bъzati*, **bъzěti* ‘зујати’ (с. 423).

Контаминация, сближение со словами одного семантического ряда **dъl’a*, **dъl’ina* ‘даљина’ и **dъl’ь* ‘дуг (у времену и простору), далека’ служит основой при объяснении *d-* вместо *t-* при соотнесении праслав. **dalъ* и лит. *tolì*, *tolìus* ‘далек’, лтш. *tāls* ‘исто’, лит. *tolis* ‘даљина’ (с. 265).

Во внимание принимаются возможные фонетические изменения, ставшие причиной затемнения формы слова. Прослеживая историю лексемы *dъбок* ‘глубокий’ по данным письменности и топонимики, где основной является форма *гльбокъ* и *глоубокъ* (< праслав. **glъbokъ*, **glъbokъ*), авторы приходят к выводу о появлении формы с начальным *д-* не раньше XIV в. С установлением этого факта серб. *dъбок*, не учтенное в словарях, рассматривается как дополнение к ряду продолжений слав. **glъbokъ* (с. 323).

Этот перечень примеров легко может быть продолжен. Как видим, при объяснении слов, при обосновании того или иного решения задействованы все возможные подходы, все возможные и доступные ресурсы языка.

Многие из предлагаемых этимологий, интересных, остроумных и даже смелых, основанных на широком понимании языковых процессов,

несомненно, вызовут живой интерес и полемику. Обсуждение новых идей, новых подходов к исследованию слова даст стимул к поискам новой аргументации, осмыслению затронутых в словаре проблем структуры слова, его семантики.

В словаре большое место отводится характеристике семантики слова, обоснованию взаимосвязи значений. Реконструкция первичного значения и его преобразования на всех этапах развития слова, вплоть до современного состояния, – задача чрезвычайно сложная, требующая внимания к индоевропейскому окружению, к материалу, культурно-историческому и современному, к функционированию слова в контексте народной культуры, мифологии и т.п. (см. *зэдруга*, *игра* в контексте языческих обрядов и т.д.). Примеры из народной речи, культурно-исторические экскурсы помогают проследить жизнь слова во всем многообразии проявлений его семантических возможностей в разное время и в разных сферах. Взаимосвязь значений, внешне весьма удаленных друг от друга, восстанавливается через цепочки семантических преобразований, основанием для которых в каких-то случаях служит предлагаемая этимология слова (см. *дрѣг* ‘мио’ и ‘скуп’ ~ *држати* < **dyržati*). Семантика многозначного слова с напластованиями разного времени и влиянием разных культур освещается очень подробно, с включением основного слова в ряд синонимичных образований (см. *зѣстава* и праслав. **xorogy*, -ъve, серб. *стѣг*, русск. *стяг*), с учетом функционирования в разных культурных стратах (см. *двор*, соврем. *дворѣште* и *дворац*, *зѣмак*, *палѣта*). В составе однокоренных образований выделены слова с калькированной семантикой: ср. *изѣзвати*: народное значение ‘дозвати некога (из куће и сл.)’, отсюда ‘позвати на двобој’ (так у Вука), а в значении ‘узроковати, проузрочити’ – калька нем. *hervorrufen*; *духѣвит* – калька нем. *geistreich*, дословно ‘богат духом’, которое в свою очередь является калькой лат. *spiritualis* и т.д.

Как уже было сказано, значительный фрагмент лексики приходится на заимствования. По существу все слова с начальным *а-* относятся к этой категории. Разнообразен состав заимствований. Это – интернационализмы (ср. *аутомобѣл*, *ѣрмија*, *ѣтом*, *аутобус*, *идѣја* и т.д.), среди них интернациональные грецизмы (*ѣдол*, *идѣот*, *ѣгуман*), термины права (ср. *адвокат* < лат. *advocatus*, впервые в XVI в. *адвоката* ‘заступница (о Богородици)’), балканские турцизмы (ср. *ѣвлија* < тур. *avli*; *ѣакиши* < тур. *bahşiş*, устар. и диал. *bakşiş* в соответствии с собственно серб. *напојница*) и т.д., румынизмы (*ѣѣла* < рум. *bale* pl. ‘пена, слине’), русизмы (ср. *дѣступан* < русск. *доступный*, *зѣмак* < русск. *зѣмок* < польск. *zamek*, XVII в., *прѣизвольан* < русск. *произвольный*) и т.д.

Авторы не ограничиваются указанием на язык-источник заимствования, в статье дается краткий экскурс в историю слова в языке-источнике, приводятся сведения об исходной семантике, распространении слова

в европейских языках, включая славянские языки (ср. *йзлет* – калька нем. *Ausflug*, нем. слово от *ausfliegen* ‘излетети’, первоначально ‘первый полет птенцов и первый вылет пчел’, с XVIII в. ‘привремен одлазак људи из места боравка’; *бѣлкѡн* – на Адриатическом побережье непосредственно из итал. *balco* ‘трета’, а в итальянском – германского (лангобардского) происхождения, ср. нем. *Balken*). Показано, какие формальные и семантические изменения претерпевает в ходе миграции заимствованное слово уже в сербском языке (см. *бѣнка*, интернациональный термин из итал. *banco* ‘клуба, тезга, радни сто са седиштем, за којим се мења новац’).

Богатство представленного материала говорит о том, что ПЕРСЈ выполняет двойную функцию – функцию этимологического словаря современной сербской лексики и функцию словаря иностранных слов. Кроме того, словарь предоставляет интересный материал для изучения темы семантического калькирования в сербском языке.

Читатель найдет в словаре сведения о распространении слова в славянском языковом пространстве и шире – европейском. Особым вниманием в словаре пользуются балто-славянские соответствия. Задача определения корпуса балто-славянских соответствий относится к числу первоочередных в славистике (см. *длѣн* – «балтословенска реч», *зѣо* (< **zъlъ*) и лит. *žūl-*, ср. лит. *nuo-žulnùs*, *núožulnas* ‘окомит, стрм’ и т.д.). В словаре специально отмечено то, что объединяет сербский язык со всеми славянскими языками, и то, что составляет особенность словарного состава сербского языка на славянском фоне. На фоне лексики общеславянского распространения выделены праславянские лексические диалектизмы, сохранившиеся в сербском языке (ср. *дѣсити се* ... «псл. дијалектизам је ограничен на старословенски, српско-хрватски и чешки»), сербские слова с ограниченными связями в славянском пространстве: см. *длѣка* – «само јужнословенска реч». В кругу и.-е. соответствий праслав. **dolъ* (серб. *дѡ*) специально выделены кельтские и германские образования: кимр. *dol* ‘долина’, гот. *dals* ‘исто’. Отмечены и случаи, когда слово не имеет и.-е. соответствий (ср. серб. *дѣло*: «нема непосредних паралела у другим ие. језицима»).

Даже краткий обзор основных направлений, по которым исследуется слово, говорит об объемном представлении слова, в семантике и структуре которого сконцентрирована память об истоках в индоевропейском и праславянском прошлом и эволюции на разных этапах развития языка. Каждая статья представляет собой лаконично построенное исследование, это своеобразный портрет слова в контексте языковых процессов разного времени. ПЕРСЈ, как и любой другой этимологический словарь, углубляет видение процессов, на основе которых воссоздается этимологическое родство слов в славянской и индоевропейской ретроспективе. Любой из аспектов исследования – словообразование, семантика заглавного слова

и его дериватов, развитие значения, формы иноязычного влияния, типология в подтверждение предполагаемых семантических переходов – это и многое другое обогащает этимологию материалом и во многом раздвигает рамки традиционного представления слова в этимологических словарях. Богатство этимологического содержания придает особую важность и значимость этому труду. ПЕРСЈ не только ценное справочное пособие по этимологии сербского и славянского слова, но и оригинальное этимологическое исследование, которое восполнит недостающее звено в славянской этимологической лексикографии. Словарь хорошо написан, читается с большим интересом, со всей тщательностью текст подготовлен к печати. Словарь, безусловно, станет настольной книгой каждого слависта-этимолога, будет востребован исследователями, работающими в разных областях науки, и широкой общественностью.

ПРИНЯТЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

балт.-слав. – балто-славянский, болг. – болгарский, гот. – готский, др.-инд. – древнеиндийский, др.-иран. – древнеиранский, и.-е. – индоевропейский, итал. – итальянский, кимр. – кимрский, лат. – латинский, лит. – литовский, лтш. – латышский, нем. – немецкий, перс. – персидский, польск. – польский, праслав. – праславянский, рум. – румынский, русск. – русский, серб. – сербский, ст.-рус. – старорусский, ст.-серб. – старосербский, тох. А – тохарский А, тох. В – тохарский В, тур. – турецкий.

гл. – глагол, диал. – диалектный, преф. – префикс, см. – смотри, ср. – сравни, устар. – устарелое.

*Л. В. Куркина**

Институт русского языка имени В.В. Виноградова РАН
Отдел этимологии и ономастики, Москва

* lyukurkina@rambler.ru

Danko Šipka & Wayles Browne (eds.). *Cambridge Handbook of Slavic Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2024, 800 p.

У овом прегледном раду представљамо своја искуства уредничког рада на Кембричком приручнику словенске лингвистике (Šipka, Browne 2024), који је изашао из штампе крајем маја ове године. Ради се о комплексном вишегодишњем пројекту са великим бројем сарадника из најразличитијих средина. Овдје ћемо представити своју уредничку концепцију, изведбу и изазове с којима смо се сретали, те основне карактеристике самог Приручника, који је у неку руку резултат суочавања зацртане стратегије са стварноживотним изазовима.

УРЕДНИЧКА КОНЦЕПЦИЈА. У вријеме кад је планиран рад на приручнику, славистички крајолик садржавао је различите прегледе словенских језика и лингвистике на енглеском језику, али је приручник словенске лингвистике, компактно издање које би се могло користити у различитим сценаријима у настави и истраживањима, био уочљиво одсутан. То је и понукало Хелен Бартон, уредницу Издаваштва Кембричког универзитета да нам повјери уређивање Приручника. Од претходних сродних издања треба посебно поменути два одлична прегледа словенских језика: Sussex and Cubberley (2006) и Comrie and Corbett (1993). Оно по чему су се они разликовали од планираног Приручника је у томе да се у њима представљају језици а не лингвистика. Ту је онда и *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics*, пројект на интернету који стално додаје нове чланке (GREENBERG 2022). Ово је, опет, обимно енциклопедијско дјело а не компактан приручник. Ту су онда и зборници који обрађују ужа подручја лингвистике: *Aspects of Slavic Linguistics: Formal Grammar, Lexicon and Communication* (MUELLER-REICHAU, Guhl 2017) или *New Insights into Slavic Linguistics* (WITKOŚ, Jaworski 2014). Ту је, надаље, *Die slavischen Sprachen: ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung* (KEMPGEN et al. 2009), обимно енциклопедијско дјело и углавном на њемачком, са само неким чланцима на енглеском. Ваља рећи да ће ту негдје у вријеме објављивања Приручника изаћи још два сродна издања – *The Balkan Languages* (FRIEDMAN, Joseph 2025), преглед словенских и несловенских

језика балканског језичког савеза, те *Water, Whiskey, and Vodka: A Story of Slavic Languages* (Širka 2023), увод у словенске језике за општу публику.

Уредничка концепција, како се и види из овог кратког поређења са сродним издањима, у доброј мјери била је обликована тиме да се ради о приручнику. На енглеском је *handbook*, који је и у наслову књиге, калк латинског *manuāle*, које је, опет, од *manuālis* ‘погодан за држање у руци’. Енглески језик са себи својственом отвореношћу према страним ријечима користи и *manual* али у другачијем значењу – упутство или уџбеник. Словенски језици имају нешто живописније калкове, неки кажу да је таква књига при руци, нпр. наше *приручник*, македонско *прирачник*, словеначко *priručnik*, или чешко *příručka* односно словачко *príručka*. У некима, као у пољском *podręcznik*, каже се да је књига под руком. У некима, опет, као у бугарском *наръчник*, каже се да је на руци. Неки други словенски језици нису пошли за латинским калком; у руском се каже *справочник* (тиме се каже да се у тој књизи нешто провјерава), у украјинском је *довідник*, а у бјелоруском *даведнік* (из такве књиге нешто сазнајемо). Сви ови називи добро одсликавају нашу основну наміјеру у дефинисању уредничке стратегије – да се ради о нечему под руком, гдје се нешто може провјерити да бисмо нешто сазнали. Кад смо с овим били начисто, а сама серија Издаваштва Универзитета у Кембрицу назначила је параметре компактности, запитали смо се ко је то ко ће у Приручник загледати и шта ће у њему тражити.

Мада нам је наміјера била да будемо доступни ширем кругу стручњака и студената у области лингвистике и славистике, основни циљ било је обраћање слједећим трима групама корисника. Прво, циљ је био да се преглед главних области истраживања у славистици представи садашњим и потенцијалним студентима словенске лингвистике. Компактни уводи у различите области ту би требало да привуку студенте који се питају којој области да се посвете. Друго, слависти се данас углавном специјализирају унутар једног или више уско дефинисаних подручја истраживања. Тако онда поглавља која се баве оним другим подручјима славистике, којим се дани слависта не бави, дају приступачан увод и шансу да се прошире славистички хоризонти. Коначно, неслависти могу бити заинтересовани за своју област специјализације. На примјер, неко ко се бави флексијом балтијских или германских језика може бити заинтересован да добије информације о овој области у словенским језицима. Ово је онда и обликовало садржај сваког од поглавља. Представљање тема замишљено је као независно од различитих лингвистичких приступа (тако да тај преглед могу разумјети сви независно од приступа у коме функционишу) и обухвата како синхронију, тако и дијахронију. Циљ сваког поглавља био је да се утврди и представи слједеће: (а) језичке особине карактеристичне за словенске језике, (б) развој ових особина од прасловенског до

данашњих словенских језика (у мјери прикладној даном поглављу), (в) знање о овим особинама у ранијим и текућим истраживањима и (г) сажетак тренутних истраживања и могућих праваца будућег рада.

ИЗВЕДБА И ИЗАЗОВИ. Описана уредничка концепција донијела је са собом одређене изазове. Као и у било којем пољу истраживања, и у словенској лингвистици постоје вишеструки токови истраживања који се провлаче кроз наизглед бесконачан скуп тема и проблема. Ово је учинило сублимирање мноштва различитих традиција у компактан приручник изузетно сложеним. Свјесни комплексности проблема, настојали смо представити најизразитије теме од интереса корисницима описаним у претходном дијелу. Свјесни смо да би неки други уредници вјероватно изабрали друкчији круг тема. Додатни изазови произашли су из онога што нам се свима, на овај или онај начин, дешавало од 2019. године, кад је почео рад на Приручнику – од ковида до рата у Украјини. Изазове овог типа пребродили смо, што стрпљењем, што чврстим ставом да професионалну сферу ангажовања треба штитити од било каквих идеолошких уплитања, јер ова спадају у област друштвеног а не стручног ангажовања.

Ауторе поглавља изабрали смо као уважене стручњаке у својим областима. Треба рећи да се у приручнику огледа не само разноврсност тема (то је природна ствар) него и укључивост у добном и земљописном смислу. Међу ауторима имамо и младе снаге, и стручњаке средње доби и оне са дугогодишњим искуством професионалног живота. Тако је Приручник онда унеколико репрезентативан за рад вишеструких генерација слависта. Исто је тако и са географском разноврсношћу. Како је уобичајено у издањима овог типа на енглеском језику, доста је аутора из Сједињених Држава, Канаде и Уједињеног Краљевства. Ту су онда, очекивано, и аутори из Њемачке и Аустрије, гдје је славистика посебно јака, али ћемо наћи и ауторе из Белгије, Шпаније и Јапана, оних земаља на које нећемо у први мах помислити кад говоримо о славистици. Наравно, ту су и аутори из мноштва словенских земаља: Црне Горе, Србије, Хрватске, Словеније, Чешке, Пољске и Русије. Ово је нарочито важно јер истраживачи с обје стране Атлантика, уз неке мање изузетке, живе одвојеним истраживачким животима. Треба рећи и то да је међу ауторима из Сједињених Држава и Канаде јако много оних који потичу из словенских земаља, па су тако природом ствари уклопљени у сјеверноамеричку и европску истраживачку традицију. Чини се да Европљани имају шири дијапазон интереса унутар лингвистике него колеге Сјеверноамериканци.

Процес настајања Приручника изгледао је овако. Након што су утврђене теме и њихова поглаваља (о којим темама се ради, видјеће се у наредном дијелу), изабрани су и потврђени аутори. Након тога аутори су доставили сажетак од 500 ријечи, на који су добили уредничке коментари.

ре. Након што су аутори послали радну верзију поглавља, добили су прво коментаре уредника, а онда и најмање два рецензента. Након уношења измјена, сва поглавља прегледао је професионални лектор Издаваштва. На крају су аутори слали своје коментаре на шпалтама. Како се види, свако поглавље прошло је кроз провјеру највишег стандарда, са вишеструким радним верзијама које су ишле од уредника ауторима и обрнуто. Изазов је овдје био да се ускладе уредничка и ауторска визија. Треба посебно поменути добру атмосферу у раду са свима који су у пројект били укључени – у овом сегменту Приручник може послужити као примјер колегијалности. Имали смо срећу и да добијемо подршку различитих институција: предујам Издаваштва омогућио је рад Ђине Скарпете Волтерс на индексирању, вишеструке стипендије Центра Меликијана на Државном универзитету Аризоне и дотације Универзитета Корнел омогућиле су рад двије студенткиње, Мери Мерфи и Меккене Келар на различитим техничким пословима, углавном на комуникацији с ауторима. И ово може послужити као модел за укључивање студената и постдипломаца у пројекте овог типа.

Приручник. Уредничка концепција и њено суочавање са изазовима стварности као резултат имају зборник сљедеће структуре. Првих шест поглавља посвећено је фонологији. Драга Зец са Универзитета Корнел пише о лексичком акценту, Ирена Савицка са Торунског универзитета обрађује вокализам, а Петер Јургец са Универзитета Торонто консонантизам. Са истог тог универзитета је Алексеј Кочетов, који пише о слоговној структури. Дарија Кавицкаја са Калифорнијског универзитета у Берклију обрађује фонолошки условљене алтернатије. Овај сегмент зборника закључује Радек Шимик са Карловог универзитета у Прагу, који пише о прозодијским рефлексима информацијске структуре.

Слиједи четири поглавља посвећена флексији и два творби. Марек Мајер са Универзитета у Лођу представља деклинацију а Иан Прес са Универзитета Сент Ендрјуз конјугацију. Хаген Пич са Лајпцишког универзитета пише о облицима времена и начина, а Стивен Дики са Канзаског универзитета обрађује глаголски вид. Френк Гледни са Универзитета Илиноис пише о творбеној деривацији, а Мате Каповић, са Загребачког свеучилишта о слагању у творби.

Слиједи низ поглавља посвећених синтакси. Јана Вилер-Голд са Универзитетског колеџа у Лондону обрађује синтаксичко слагање. Барбара Ћитко са Универзитета (државе) Вашингтон анализира упитно-односне реченице. Милан Михаљевић са Старославенског института у Загребу обрађује зависне и независне синтаксичке односе. Стивен Френкс са Универзитета у Индијани бави се бројевима и квантитативним изразима. Слиједи поглавље Франца Ланка Марушича, Петре Мишмаш и Рока Жауцера са Универзитета Нове Горице о мјесту и поретку енклитика.

Нереа Мадаријага са Универзитета Баскије обрађује секундарну предикацију. У следећем поглављу Лука Сучић са Хумболтовог универзитета у Берлину пише о поларности. Слиједи поглавље Алине Израели са Америчког универзитета у граду Вашингтону о безличним субјектима. Јасмина Милићевић са Дахаузијевог универзитета у Канади затим обрађује синтаксичко стање (дијатезу). Блок синтаксичких радова затвара Јелена Титова са Универзитетског колеџа у Лондону пишући о морфосинтаксичким рефлексима информацијске структуре.

Следећи сегмент садржи три рада о лексици. Валентина Апресјан са Назарбајевљевог универзитета у Казахстану (у вријеме писања поглавља још је била у Москви) и Алексеј Шмељов са Московског државног педагошког универзитета обрађују структуру лексикона. Рајна Драгићевић са Београдског универзитета и Милан Ивановић са Универзитета Црне Горе анализирају лексичку семантику. Коначно, Рајна Драгићевић и Данко Шипка пишу о лексичком позајмљивању.

У следећем сегменту налазимо широко дефинисане социолингвистичке радове. Сергеј Шаров са универзитета у Лидсу и Ненад Ивановић из Института за српски језик САНУ обрађују социолингвистичко варирање. Данко Шипка и Младен Ухлик са Љубљанског универзитета пишу о лажним познаницима. Јозеф Шелерт са Универзитета у Торонту бави се дијалекатском разуђености. Слиједи рад Дитера Штерна са Универзитета у Генту о језичким контактима. Мотоки Номаћи са Универзитета Хокаидо бави се словенским микројезицима, а Оксана Лалеко са Државног универзитета Њујорка у Њу Палцу обрађује језичке форме у дијаспори. Овај дио закључују два поглавља из пера Данијела Бунчића са Келнског универзитета, један о писмима а други о ортографији.

Завршни сегмент овог зборника садржи два поглавља из области примијењене лингвистике. У првом Тања Иванова-Саливен са Калифорнијског универзитета у Лос Анђелесу и Ирина Секерина са Градског универзитета у Њујорку баве се психолингвистиком и усвајањем језика. У другом Томаж Ерјавец са љубљанског Института „Јожеф Штефан“ пише о обради природног језика.

Како то обично бива у зборницима овакве врсте са мноштвом аутора и разнородним садржајем, могући су одређени формални и суштински превиди. Уздајући се у доброхотност својих читалаца, можемо поновити молбу писара једног раног словенског рукописа коју Хорас Лант овако наводи у предговору свог Старословенског глосара: *moljō vьsěxъ počitaјōštiixъ : ne modzěte klěti, nъ ispravljъše počitaite. Tako bo i s[vę]tŭi Paulъ reče : Bl[agoslovi]te a ne klъněte!*

Цитирана литература

- CORBETT, Greville, Bernard Comrie (eds.). *The Slavonic Languages*. London: Routledge, 1993.
- FRIEDMAN, Victor, Brian Joseph. *The Balkan Languages* (Cambridge Language Surveys series). Cambridge: Cambridge University Press, 2025.
- GREENBERG, Marc (ed.). *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics*. Leiden: Brill, 2022.
- KEMPGEN, Sebastian et al. (Eds.). *Die slavischen Sprachen: ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. Berlin: DeGruyter, 2009.
- MUELLER-REICHAU, Olav and Marcel Guhl. *Aspects of Slavic Linguistics: Formal Grammar, Lexicon and Communication*. Berlin: DeGruyter, 2017.
- „Handbook“. *Oxford English dictionary*. Oxford University Press, 2023. <<https://www.oed.com>>, Retrieved December 19, 2023.
- SUSSEX, Ronald, Paul Cubberley (eds.). *The Slavic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- ŠIPKA, Danko. *Water, Whiskey, and Vodka: A Story of Slavic Languages*. Washington, DC: Georgetown University Press, 2023.
- ŠIPKA, Danko, Wayles Browne (eds.). *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics* (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press, 2024.
- WITKOŚ, Jacek, Sylwester Jaworski. *New Insights into Slavic Linguistics*. Berlin: Peter Lang, 2014.

Danko Šipka*

Arizona State University
School of International Letters and Cultures
Tempe

Wayles Browne**

Cornell University
Linguistics Department
New York

* danko.sipka@asu.edu

** ewb2@cornell.edu

Ксенија Кончаревић. *Српски језик у сакралној сфери: богослужење, богословље, мисија*. Београд: Јасен, 2024, 217 стр.

Књига под насловом *Српски језик у сакралној сфери: богослужење, богословље, мисија* аутора Ксеније Кончаревић, редовног професора Филолошког факултета Универзитета у Београду, доноси новине у области истраживања језика религије, која се у нашој научној средини динамично развијају у последњих неколико деценија у оквиру научне дисциплине теолингвистике. Ксенија Кончаревић је утемељитељ ове младе дисциплине у нашој научној средини. Захваљујући њеним истраживањима, теолингвистика у србистици збира научне плодове у све већем броју научних радова, запажених и вредних монографија, појмовника и речника¹ стварајући школу ученика и следбеника на пољу научних интересовања професорке Ксеније Кончаревић.

Предмет теолингвистике јесте језик сакралног и сакралног у језику, односно „пројаве религије које су нашле свој израз и одраз у језику, али и језик као форма религије, као начин манифестовања, конзервације и трансмисије религијских садржаја. [...] Ова књига говори и о томе како српски језик актуализује преношење речи Премудрости и Истине Јеванђеља Христовог у нашем времену и на просторима на којима живе наши сународници, који се том речју продуховљују и оумудрошћују, приводе спасоносној Истини и вечном, непресушном, преизобилном Животу у Троједином Богу у ‘Слави благодати Његове’ (Ефес. 1, 6)“ (7–8).

Књигу отвара текст „Реч унапред“ у којем, поред осталог, читаоца уводи у предмет књиге и изражава становиште њеног аутора о значају српског језика у животу и мисији наше Цркве, која је учинила да српски

¹ В. нпр. књиге К. Кончаревић: *Језик и православна духовност*. Студије из лингвистике и теологије језика. Крагујевац: Каленић, 2006; *Руско-српски и српско-руски теолошки речник* = *Русско-сербский и сербско-русский богословский словарь*. Београд: Службени гласник, 2012 (у коауторству с М. Радовановићем); *Сакрална комуникација: нормe, традиције, средства*. Београд: Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања, 2013; *Поглед у теолингвистику*. Београд: Јасен, 2015; *Језик и религија: појмовник теолингвистике*. Београд: Јасен, 2017.

народ постане „пунолетан оног тренутка када је добио аутокефалну Цркву и самосталну државу“. Повод за настанак књиге, каже њен аутор професорка Кончаревић, „јесте шездесетогодишњица званичног увођења српског језика у богослужење“. Ова књига, истиче ауторка, „говори и о томе како српски језик актуализује преношење речи Премудрости и Истине Јеванђеља Христовог у нашем времену и на просторима на којима живе наши сународници, који се том речју продуховљују и омудрошћују, приводе спасоносној Истини и вечном, непресушном, преизобилном Животу у Троједином Богу у ‘Слави благодати Његове’ (Ефес. 1, 6).

Књига је структурно подељена у три целине, у којима су логично нанизана поглавља у којима се обрађују средишње теме теолингвистичких истраживања: „Уводна разматрања: Српски језик у светлу теолингвистичких истраживања“ (9–22); Део први: Савремени српски језик у богослужењу (23–90), у оквиру којег долазе поглавља: Јустин Поповић и почеци богослужбене употребе савременог српског књижевног језика (23–34), Утицај духовно-обновитељских покрета XIX и XX века на језичку политику и богослужбено стваралаштво Српске православне цркве (35–50), Функционисање црквенословенског језика у савременом српском богослужењу (51–64), Средства архаизације израза у савременим и хагиографским остварењима на српском језику (65–76) и Косовски химнографски триптих: службе и акатисти светим новомученицима Григорију Монаху, Василију Пекару Пећком и Босиљки из Пасјана (77–90); Део други: Савремени српски језик у богословљу (91–138), у којем се налазе следећа поглавља: Експресивност у научном стилу теолошких дисциплина (91–102), Језик и стил богословских списа оца Јустина Поповића (103–120), Језик и стил теолошких расправа епископа Атанасија Јевтића (121–138); Део трећи: Савремени српски језик у мисији и комуникацији Цркве (139–202), у оквиру којег се налазе следећа поглавља: Језик и стил проповеди епископа Хризостома Војиновића (139–160), Стваралаштво припадника богомољачког покрета: жанровске и стилске карактеристике (161–178), Комуникациона култура водитеља православних телевизијских емисија у српској говорној и социокултурној средини (179–202), а потом следи одељак „Уместо поговора: Из ризница српског језика“, затим библиографска белешка и белешка о аутору књиге.

У првом делу књиге ауторка уводи читаоца у средиште појма теолингвистике, дајући осврт на њен досадашњи развој у науци о српском језику, те упућује на резултате и перспективе даљих истраживања у овој области. Теолингвистика се, истиче ауторка, „на српском језичком подручју развија у различитим правцима, обухватајући скоро све области истраживања које су уочене у другим словенским земљама“ (10). У међувремену се појавило неколико монографских публикација и докторских дисертација „које означавају крај конститутивне и почетак развијене фазе теолингвистичких

истраживања српског језика у монолингвалној и конфронтационој перспективи“ (10). Међу значајне догађаје у развоју теолингвистике у новије време свакако спада издавање двају зборника теолингвистичких радова – једног у издању Православног богословског факултета (2012) и другог у издању Српске академије наука и уметности (2013). У потоњем периоду истичу се књиге Ксеније Кончаревић у којима се на новом материјалу и с новим перспективама продубљују теолингвистичка истраживања – једна је монографија *Поглед у теолингвистику* (2015), која после претходних истраживања у тој области, која су била разноврсна и проблемски, и концепцијски, и жанровски, у овој књизи уводи читаоце у нове кругове теолингвистичке проблематике, а друга је својеврсна енциклопедија теолингвистике *Језик и религија: Појмовник теолингвистике* (2017), у којој је на једном месту објашњен репрезентативан број базичних термина и терминолошких синтагми из теолингвистике.

Први део истраживачких поглавља своје књиге Ксенија Кончаревић започиње улогом аве Јустина Поповића у богослужбеној употреби савременог српског књижевног језика – изузетног догађаја у савременој историји наше Цркве и наше културе. Поред осталог, ауторка наглашава да је отац Јустин Поповић „својим преводилачким подухватом вишеструко [...] задужио српску културу: прво, тиме што је понудио пионирски превод Златоустове Литургије на српски стандардни језик, друго, тиме што је испод његовог пера изашао обиман корпус богослужбених превода, и особито тиме што је његов превод из 1922. године, узоран у језичко-стилском и традуктолошком погледу, конституисао наш сакрални израз, а његов Поговор из 1978. поставио методолошки оријентир за даљи рад на превођењу сакралних текстова“ (32).

У овом делу књиге разматрана је архаизација израза у савременим химнографским и хагиографским остварењима на српском језику. Ово је важна тема за науку о српском језику у домену његовог књижевнојезичког раслојавања и стилистике, која је и поред запажених радова објављених у последње време још увек недовољно проучена и описана. Стога је подухват аутора ове књиге проф. др Ксеније Кончаревић утолико значајнији, јер доноси поуздане закључке добијене на релевантној грађи у оквиру сакралног функционалностилског комплекса. На основу спроведеног истраживања о средствима архаизације израза у савременим химнографским и хагиографским остварењима на српском језику, ауторка закључује да се „у савременој српској хагиографској и химнографској продукцији посеже за широком палетом средстава архаизације израза – лексичким (архаизми, историзми, црквенословенизми), морфолошким и синтаксичким архаизмима, те архаичним моделима творбе речи“ (73). Овај део књиге завршава поглавље под насловом „Косовски химнографски триптих: службе и акатисти светим новомученицима Григорију Мо-

наху, Василију Пекару Пећком и Босиљки из Пасјана“, које представља изузетан прилог о теми посвећеној новомученицима „страдалне земље косовске и метохијске“, који су сопственим примером показали да су „борба и подвиг у благодати, слобода од смрти, греха и ђавола, славословни пут ка есхатолошком савршенству“ и да све то „води ка Васкрсењу, тајни истинске промене народа и сваког појединца кроз освештање и нетрулежност у Христу Васкрсломе, ка обитавању у нетрулежном и вечном животу у заједници са свима Светима“ (88).

У првом поглављу другог дела књиге које носи наслов „Експресивност у научном стилу теолошких дисциплина“ ауторка се бави проблемом преплитања стандардних одлика научног стила са експресивним средствима која су углавном својствена другим сакралним жанровима (молитва, посланица, проповед) или другим функционалним стилима (информативно-публицистичком, књижевноуметничком). Ауторка је у овом поглављу показала да компонента емоционалности чини основно дистинктивно обележје теолошких у односу на дела из других научних дисциплина (нпр. висока концентрација придева у суперлативу, присуство елемената емоционално маркиране лексике – интерогативне и екскламативне реченице, које научничко излагање приближавају пастирском и проповедничком: „Шта је са садашњим временом, са владајућом ситуацијом? Колико од свега што је речено заиста живи, колико од тога може још увек да живи, колико тога може заживети деловањем? Које су опасности од погрешног схватања светости? Шта треба да учини агиологија? (МВ 152); Замислите да Достојевски није читао Свето Писмо?! Замислите једног великог човека, генијалног мислиоца, па и најгрешнијег уметника ствараоца, да ли ће завршити самоубиством, лудилом, или можда излазом из тог свог безизлаза?! (ЈПур 23) (98).“ Такође, ауторка закључује да се у теолошким делима много више него у другим научним дисциплинама „пробија“ ауторска индивидуалност, која је у непосредној зависности од харизме (и признатости) аутора и његовог узраста: тако, најнестандарднији богословски израз свакако налазимо у делима оца Јустина Поповића, што кореспондира са његовим ауторитетом у богословљу, али и са његовим литерарним афинитетима. Тиме се потврђује да „лепота, експресивност и емоционалност богословског израза нису пуки украс, него да извиру из карактеристика саме теологије као учења Цркве упућеног не само уму, него пре свега срцу човековом као органу богопознања“ (99).

Исцрпан осврт на језик и стил богословских списа оца Јустина Поповића дат је у следећем поглављу под насловом „Језик и стил богословских списа оца Јустина Поповића“, а потом су, такође у оквиру посебног поглавља, обрађени језик и стил теолошких расправа епископа Атанасија Јевтића. Говорећи о језику и стилу двају духовника, ауторка је скрену-

ла пажњу на једну значајну чињеницу из богословског рада оца Јустина која се односи на проблем недостатка адекватне терминологије, о чему је отац Јустин писао у својој Догматици православне цркве: „Потребно је да нагласим да сам био принуђен да према својим убогим силама у многе стварам догматску терминологију коју, делимично, немамо, а уколико постоји није довољно разрађена“. У прилог Јустиновом иноваторству у терминологији, каже ауторка, иде и чињеница да на савременом српском књижевном језику дела из области догматике готово да није ни било. Атанасије Јевтић је преузео многа терминолошка решења свога учитеља у богословствовању, али је обогатио теолошку терминологију и сопственим решењима. Међу лексемама и изразима честе су следеће новије творенице: *себеочишћење*, *себейријремање*, *саображавање*, *небоземна* *јажедница*, *ојрисуйћење*, *оделојворење*, *сукрвљење* итд.

Трећи део књиге почиње поглављем у којем се даље проширује тема истраживања језика и стила сакралних жанрова – у овом случају ради се о проповедима: „Језик и стил проповеди епископа Хризостома Војиновића“. Следи поглавље у којем је обрађивана значајна тема из историје српске духовности и културе – „Стваралаштво припадника Богомољачког покрета: жанровске и стилске карактеристике.“ Ауторка закључује да је „стваралаштво припадника покрета углавном [...] неправедно заборављено (изузев опуса Св. владике Николаја, који нам је доступан у интегралној форми)“ (163). Ксенија Кончаревић се у овом делу књиге бави припадницима покрета класификујући их према жанровској припадности њиховог стваралаштва (беседе лаика, народне молитве, записници са богомољачких сабрања, поуке, сентенце, подвижнички стослови, питања и одговори везани за богословску, пастирску и моралну проблематику, песме: молитвено-покајне, монашко-аскетске, пастирско-поучне и национално-историјске) и указујући на њихове језичко-стилске одлике. Трећи део завршава поглављем у којем је анализирана комуникациона култура водитеља православних телевизијских емисија у српској говорној и социокултурној средини, што је такође тема којом се на сличан начин у нашој средини није нико бавио пре Ксеније Кончаревић.

Књига завршава поглављем које носи наслов „Из ризница српског језика“. Ово поглавље представља становиште аутора о српском језику као Божјем дару, које служи да њиме мудро и словесно изражавамо своје мисли било да је реч о уметности, науци или свакодневној комуникацији. Ауторка истиче срце као централни орган људске мудрости и човечности. О томе каже следеће: „Право наше удубљивање у језик требало би да буде спуштање у властито срце – смирено, усредсређено, не као научно него као најличније питање, суштинско – како то у мрежу речи хватамо бескрајно разнобојне облаке смисла, и шта нас гони да тако рибаримо по небеским дубинама језика? Јер идући трагом Речи трагамо за сми-

слом свога постојања.“ Ксенија Кончаревић ово поглавље суштински посвећује Десанки Максимовић, сматрајући да је она један од песничких бисера који је „изградио свој самобитни свет у величанственом здању српскога језика“. Ауторка је у овом поглављу поменула важну чињеницу да је широј јавности доскора било непознато да је свети владика Николај Велимировић имао намеру да монашком постригу поред Десанке Максимовић приведе Исидору Секулић, Ксенију Анастасијевић и краљицу Марију Карађорђевић. Стицајем историјских околности – рат, утамничење и потоње Владичино емигрирање – овој намери није било суђено да се оствари. За поезију Десанке Максимовић може се слободно казати да у великој мери представља сублимацију њене вере и молитве. О томе Ксенија Кончаревић у својој књизи каже и следеће: „Знала је Десанка да је свештено наслеђе њених предака обавезује: *Ја знам ко сам ђо звону шћо са задужбина немањћких ђева, ђо јасностћи његова гласа, ђо ђо ме од Сћуденице до Милешева ђрадедови гледају с иконостћаса и шћо сваки у руци држи храм*. И зато је имала смелости, онако крхка и танана, да пролазећи кроз огањ и воду овоземаљских искушења која никога, па ни њу, нису мимоишла, држи високо уздигнуту заставу добра и правде“ (210).

Књига проф. др Ксеније Кончаревић *Српски језик у сакралној сфери: богослужење, богословље, мисија* одликује се не само научном акрибијом и егзактношћу изнесених података и чињеница, обиљем извора, коришћене литературе и релевантним закључцима, него и лепим и бираним речима и негованим књижевнојезичким стилем. Толико је много речено у ове две реченице: „Бог је речју створио свет и дао нам језик да славимо и настављамо Његово дело, да стварамо своје светове по мери своје душе и благодатног надахнућа. Као што се сунце огледа у свакој капи воде, свет се огледа у свакој нашој речи и реченици, у језику сваког човека и сваког народа“ (212–213). Ништа јасније се не може казати о погледу Ксеније Кончаревић на српски језик од ових њених речи које у својој пуноћи одражавају њен дух и самосвест: „И наш српски језик, како смо настојали да покажемо у књизи коју сада предочавамо пажњи читалаца, јесте величанствена химна животу и његово непоновљиво сведочанство. Зато је старање о нашем језику, језику мајке и бајке, језику песме и молитве, благородан задатак који се поставља пред Цркву, школу, породицу и сваког појединца као свештено дело служења Богу и роду. И зато, нека би нам свагда на уму биле речи Светога апостола Павла, његов завет и благослов: ‘Напредујмо непрестано у делу Господњем, знајући да труд наш није узалуд у Господу’ (1. Кор. 15, 58).“

Књига проф. др Ксеније Кончаревић под насловом *Српски језик у сакралној сфери: богослужење, богословље, мисија* у потпуности је испунила циљеве задате у њеном уводном делу, при чему је најзначајнији

онај који се остварује кроз читав плоносан рад професорке Кончаревић, а то је подизање теоллингвистике на ниво дисциплине у успону која прати развој како у европској тако и у словенској лингвистичкој науци. Уверени смо да ће и ова књига, као још једна у низу књига професорке Кончаревић, допринети осветљавању и стварању нових перспектива у истраживањима језика религије, дајући подстрек и правац другим истраживачима у овој области лингвистичке науке.

*Владан З. Јовановић**

Институт за српски језик САНУ

* vladan.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

Милица Стојановић. *Глаголи са више њрефикса у српском језику*.
Едиција Монографије, бр. 36. Београд: Институт за српски језик
САНУ, 2023, 380 стр.

Књига *Глаголи са више њрефикса у српском језику* аутора др Милице Стојановић, научног сарадника Института за српски језик САНУ и помоћног редактора Речника САНУ, објављена је под бројем 36 у плодносној институтској едицији *Монографије* 2023. године. Ова монографска студија штампана је на 380 страна и највећим делом настала је на основу рукописа докторске дисертације *Полињрефиксирани глаголи у српском језику* (одбрањене 3. маја 2017. године на Филолошком факултету у Београду и рађене под менторством проф. др Рајне Драгићевић) и даљих интересовања и истраживања аутора у вези са овом темом. За предмет има једну занимљиву појаву са периферије језичког система, а то су глаголи који у своме саставу садрже два или више префикса. Вишеструко префиксирани – полипрефиксирани глаголи у српском језику ретко су одлика основног лексичког фонда (*заокружијџи*, *надолазијџи*, *њреудајџи се* итд.), они спадају углавном у стилски маркирану лексику – покрајинску, експресивну итд. (*доизређи*, *заосенијџи*, *њозагаздијџи се*, *њојогледајџи* и сл.) и зато их није ни било једноставно описати.

На самом почетку било је неопходно разграничити сложени префикс (нпр. *надо-* као у *надоградијџи*) и комплексе префикса (*одусџајџи* ≠ *од + у-сџајџи*) који се додају глаголској основи симултано од комбинације префикса које су настајале сукцесивним додавањима (а само су такви глаголи спадали у корпус истраживања). Исто тако, нису узети у обзир ни глаголи који садрже морфеме *не-* и *без-* јер то нису глаголски префикси. С друге стране, анализирани су глаголи са више префикса без обзира на њихов вид, односно да ли су резултат префиксалне перфективизације или секундарне имперфективизације. Одбацивањем ових других, несвршених, знатно би били оскуднији закључци везани за уланчавање префикса, али и за видску комбинаторику.

Било је неопходно познавање глаголске префиксације, за коју се с правом може рећи да је сложена сама по себи, будући да не постоји је-

динствено гледиште на улогу префикса, тј. да ли је он само граматичко средство и служи за промену вида или је и лексичко средство и модификује или сасвим мења значења глагола (мутира). Познавање различитих теоријско-методолошких приступа у проучавању глаголске семантике и глаголског вида и акционалности Милице Стојановић омогућило је да на прави начин обради ову тему, не занемарујући ниједан аспект.

Темељно, аргументовано, акрибично и теоријски заснована анализа др Милице Стојановић показује сву сложеност и комплексност ове појаве – феномена двоструко префиксираних глагола (нпр. *исџрескакаџи*, *џренаџџаџи* итд.), троструко префиксираних глагола (нпр. *џоисџрекидаџи*, *џоисџремеџаџи* итд.) и четвороструко префиксираних глагола (нпр. *џоисџџонаџиџаџи се*, *џоисџреџродаваџи* итд.), којих је, разуме се, најмање. Ова појава може се сагледати, као што је већ напоменуто, из више углова, тј. и предметом проучавања обједињује више лингвистичких дисциплина: творбу речи, лексикологију, семантику, прагматику, аспектологију, синтаксу, стилистику и, незаобилазно, лексикографију, јер је речник, било ког типа, круна сваког истраживања и представљања лексике. Та чињеница условила је сложену и прегледно парцелисану структуру монографије. Обрада теме подељена је у десет поглавља: 1. „Уводне напомене“ (11–18), 2. „О префиксацији и полипрефиксацији глагола“ (19–72), 3. „Полипрефиксирани глаголи – творбени аспект“ (72–92), 4. „Значења префикса у оквиру префиксираних и полипрефиксираних глагола“ (93–162), 5. „Односи између префикса у полипрефиксираним глаголима“ (163–204), 6. „Однос полипрефиксације и акционалности“ (205–284), 7. „Утицај полипрефиксације на вид глагола“ (285–306), 8. „Утицај полипрефиксације на синтаксичке одлике глагола“ (307–310), 9. „Лексикографска обрада полипрефиксираних глагола“ (311–316) и 10. „Закључак“ (317–330). После самог текста студије следи обиман и за даља истраживања користан попис библиографских јединица под насловом „Цитирана литература“ (331–344). Рецепцији књиге у лингвистичком свету доприносе резимеи на енглеском (345–346) и руском језику (347–348). Неколико регистара: „Регистар анализираних полипрефиксираних глагола“ (349–374), „Предметни регистар“ (375–376) и „Именски регистар“ – омогућавају корисницима да брже и лакше нађу одговоре на своја питања.

Прво поглавље, „Уводне напомене“ (11–18), даје општи поглед на предмет, циљеве, корпус, термилошки апарат и методологију примењену у спроведеном истраживању. Грађу чини списак глагола са примерима употребе (и изворима) из дескриптивних речника српског језика – Речника САНУ (до *џокуџиџи*) и шестотомног Речника Матице српске (од *џокуџиџи* до *џи*) – али и примери из Грађе за Речник САНУ и актуелне публицистике и са интернета. Овако устројена грађа омогућила је систем-

ско праћење појава: комбинације префикса на творбено-морфолошком плану (на пример, *доза-*, *доиз-*, *дона-*, *доо-*, *дойо-*, *дойре-*, *дойри-*, *доу-* и тако редом), затим промене значења на лексичком плану, акционалности, вида, рекције итд. након прве, друге и сваке наредне префиксације.

Теоријски оквир истраживања и историјат питања представљени су у другом поглављу – „О префиксацији и полипрефиксацији“ (19–72), у коме Милица Стојановић показује своју упућеност у дериватолошка истраживања префиксације уопште, а особито глаголске, како у србистици, тако и у славистици уопште. Од дефиниције префикса и префиксације, прелази се на инвентар глаголских префикса у српском језику који учествују у процесу вишеструке префиксације (двадесет и један: *до-*, *за-*, *из-*, *мимо-*, *на-*, *над-*, *о-*, *об-*, *од-*, *ѿа-*, *ѿо-*, *ѿод-*, *ѿре-*, *ѿред-*, *ѿри-*, *ѿро-*, *раз-*, *с-*, *су-*, *у-*, *уз-*), порекло префикса и однос према предлозима, затим се представљају приступи проучавању префикса (традиционални, структуралистички, когнитивни, формалносемантички), улога глаголских префикса и њихов утицај на семантику и вид, те с тим у вези класификација према утицају на глаголску основу (као посебна, издваја се Лудвигова класификација префикса из 1995). Ауторка прихвата бинарну поделу глаголских префикса на лексичке квалификаторе (који утичу на промену значења основе, тј. врше мутације) и суперлексичке префиксе, тј. модификаторе (који модификују значење глагола). Посебно су разматрани тзв. празни (граматички) префикси и улога чисте перфективизације, за које ауторка утврђује да немају улогу у процесу вишеструке префиксације. Представљена су значења појединачних глаголских префикса, те хомонимија и полисемија префикса, што се врло често занемарује при анализи глагола, већ се њима приступа као да имају једно значење, а, рецимо, префикс *ѿо-* од моносемантичног глагола може направити полисемантични са два, три, па и више значења, уносећи често инхоативност или ингресивност, делимитативност, дистрибутивност итд., што смо неретко сретали код двовидских глагола страних основа. За Милицу Стојановић глаголски префикс представља „семантички испуњен творбени елеменат који долази испред глагола или везане основе и утиче на његово значење, а у случају несвршених глагола и на вид“ (26), а полипрефиксирани глагол је онај глагол у чијој се морфолошкој структури са синхронијског становишта могу уочити најмање два префикса која су додата постепено један за другим и могу се довести у семантичку везу (71–72). На крају поглавља више је потпоглавља посвећено досадашњим проучавањима полипрефиксираних глагола у славистици и србистици, неодговореним питањима и изазовима: инвентару, броју и спојивости префикса који учествује у овом процесу, те утицајима првог, другог и следећег префикса на мотивну реч, односно саоднос префикса и основе. У овом поглављу долази до изражаја темељност и поступност Милице Стојановић у раду.

српском језику, а она може бити контактна (*ѿоѿодићи*) и дистантна (*до-надоѿунићи*). Као резултат префиксалног обрта могу се јавити синоними, антоними, глаголи са сродним значењем или глаголи без међусобног системског односа. Најзад, анализира се префиксална комбинаторика, тј. редослед додавања префикса, нпр. префикс *ѿо-* у дистрибутивном значењу, *ѿонадобѿијати* и сл., показује највећу спојивост. На крају овог поглавља Милица Стојановић врло разложно оправдава феномен плеонастичке употребе префикса типа *ѿреосѿати*, *зайочети*, где и сам глагол, чини се, значи исто што и без префикса. Она, ипак, на основу грађе и суптилне анализе, долази до закључка да је то из функционалностилских разлога, јер такви глаголи, често они са редупликацијом, припадају разговорној лексици, неретко су експресивно маркирани и њихова је употреба, па и настанак условљена самим контекстом.

Области аспектологије припадају шесто и седмо поглавље – „Однос полипрефиксације и акционалности“ (205–284) и „Утицај полипрефиксације на вид глагола“ (285–306). Шесто поглавље разматра, након представљених сазнања из литературе о сваком префиксу, семантичку страну, тј. различите врсте акционалних модификација које се постижу додатим префиксом: 1) фазне: почетна (*зайочети*), комплетивна (*доначинићи*) и финитивна (*обусѿавићи*); 2) детерминативне модификације: делимитативи (*ѿоѿорадићи*, *ѿоѿромислићи*, *ѿоѿабавићи* (*се*), *ѿриѿомоћи*, *ѿроразговарати* (*се*) и пердуративи (*ѿроуздисати*); 3) плуралне: дистрибутивност (*исѿродавати*, *ѿорасѿодаћи*, *расѿоделићи*), кумулативност (*насаишвати*, *наубијати*); 4) градуелне: селективно степеновање (*надузвисићи*) – мајоративи (*наѿѿреузвисићи*), нормативно степеновање (*исѿрекрѿићи*, *засинући*, *обухватићи*), деинтензиви (*надочући*, *ѿриѿомоћи*, *ѿоднасмејати* (*се*), ексцесиви (*ѿреисѿунићи*, *ѿреувеличати*) – сатуративи (*изнаѿијати* (*се*), *наоговарати* (*се*)). Седмо поглавље осветљава граматичку страну вишеструке префиксације, тј. промену глаголског вида. На промену глаголског вида утиче последњи деривациони чин, тј. последња додата морфема – префикс или суфикс за секундарну имперфективизацију. Наравно, уочавају се и ограничења у споју префикса са мотивним глаголом, рецимо, кумулативни и дистрибутивни префикси могу се додати само на глаголе несвршеног вида и није могућа даља имперфективизација.

Осмо поглавље, „Утицај полипрефиксације на синтаксичке одлике глагола“ (311–316), испитује утицај новододатих префикса на транзитивност глаголске лексеме, односно на промену аргументске структуре. Анализирани материјал је показао низак степен ових промена у другој и свакој даљој префиксацији. Ово се објашњава тиме што први додати префикс уноси синтаксичку промену и он у том смислу има предност, а свака каснија префиксација само модификује значење и подређена је пр-

вој префиксацији јер се у супротном не би, по мишљењу ауторке, могло разлучити која промена има предност.

Последње аналитичко поглавље, „Лексикографска обрада полипрефиксираних глагола“ (311–316), има изузетну практичну вредност. Критички се испитују постојећи модели у речничком представљању глагола са више префикса и тежи ка изналажењу најоптималнијег модела и типа дефиниције. Код посматраних глагола заступљене су и описна и синонимска и упућивачка дефиниција, али доминира описна, којом се изражава и уникатност ових јединица са периферије лексичког система. Постојање оваквих поглавља потреба је да се прикаже интерфејс граматике и речника. Нарочито су пажње вредни резултати до којих долазе сарадници на изради Речника САНУ, у чијим је редовима и Милица Стојановић, јер лексикографски процес познају изнутра, на примеру израде дескриптивног тезаурусног речника веома богатог граматичким и семантичким информацијама.

На крају, десето поглавље (317–330) сублимира резултате спроведеног истраживања.

Доприноси монографске студије *Глаголи са више префикса у српском језику* Милице Стојановић су вишеструки: пружају нове увиде за творбу речи, лексикологију, проучавање глаголске префиксације, вида и акционалности, синтаксу, прагматику и стилистику, а дају и практичан допринос лексикографији. Грађа је представљана, тамо где је то било значајно, и квантитативним методама, а класификације, закључци и процеси помоћу табела и схема. Атомистички приступ појединачним лексичким јединицама, уз уважавање свих њихових граматичких и лексичких компоненти, довео је синтетисањем до опсежне студије са врло занимљивим резултатима, што је још једном показало да појава са периферије никако није безначајна и да њено познавање и те како доприноси стварању целовите слике и проширује теоријска знања. Овом обимном књигом несумњиво је доста тога откривено, осветљено и прецизирано, па ће она умногоме обогатити српску науку о језику и на плану описа и пописа, али још значајније на теоријском плану.

Марина Љ. Спасојевић*

Институт за српски језик САНУ**

Београд

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај текст финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору бр. 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Марија Ћинђић. *Семантичко-деривациона анализа џурцизама у савременом српском језику*. Едиција Монографије, књ. 37.
Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023, 596 стр.

Монографија др Марије Ћинђић *Семантичко-деривациона анализа џурцизама у савременом српском језику* садржи 596 страница и састоји се из девет поглавља: I. Увод (стр. 11–27); II. Статус турцизама у савременом српском књижевном језику (са фреквенцијском анализом) (стр. 27–63); III. Семантичка анализа (стр. 63–107); IV. Деривациона анализа (стр. 107–205); V. Турцизми у књижевним делима данас (стр. 205–211); VI. Методологија и концепција израде Семантичко-деривационог речника турцизама (стр. 211–217); VII. Легенда и скраћенице (стр. 217–221); VIII. Семантичко-деривациони речник турцизама (стр. 221–553); IX. Закључак (стр. 553–561). Књига се завршава списком извора и литературе, као и појмовним и именским регистром.

Монографија је заснована на богатој грађи која је представљена у форми семантичко-деривационог речника, јер се оваква форма показала као најпрегледнија за одређивање статуса, адаптираности, односно неадаптираности турцизама као простих речи и турцизама као деривата од тих простих речи. Основну грађу за формирање корпуса *Семантичко-деривационог речника џурцизама* чини шестотомни *Речник српско-хрватског књижевног језика*, док је као контролни корпус послужио једнотомни *Речник српског језика*. Грађа за ову монографију ексцерпирана је и из романа савремених српских писаца да би се утврдило у којој мери се они користе турцизмима у својим романима и на какав избор турцизама се одлучују. Ексцерпирани су турцизми из следећих романа: *Тимор морјис* Слободана Селенића, *Миленијум у Београду* Владимира Пиштала, *Сићничарница код срећне руке* Горана Петровића, *Власници бивше среће* Данила Николића, *Пијавице* Давида Албахарија, *Лагум* Светлане Велмар Јанковић и *Приврженоси* Драга Кекановића. У складу са одабраном методологијом обраде овог лексичког слоја, поред турцизама који представљају основинске речи и носиоце семантичко-деривационих гнезда, у ову групу су уврштени и анализирани и деривати са турским

суфиксима, као и деривати са словенским суфиксима и префиксима и бројне композите.

У уводном поглављу описана је грађа за истраживање, изнесени су циљеви књиге, а дат је и сажет преглед историјата бављења овом темом уз навођење најзначајнијих радова релевантних за ово истраживање, као и кратак опис турско-српских језичких контаката са истицањем важности фокусирања на анализу турцизама на синхронијској равни. Истакнуто је да се под *турцизмом* у раду подразумева реч која је пореклом турска или која је посредством турског језика дошла у наш језик из неког другог језика, најчешће арапског, персијског, грчког и сл.

Друго поглавље, које носи наслов *Синхронизација турцизама у савременом српском књижевном језику*, посвећено је одређивању статуса турцизама на синхронизацијском плану, јер се у књизи пошло од хипотезе да се у последњих шездесетак година статус турцизама у великој мери променио, да се доста лексике изгубило из употребе. У циљу утврђивања статуса турцизама у савременом српском језику, извршена је провера употребе више од осамсто лексема које бележи *Речник српског језика* у Електронском корпусу српског језика проф. Д. Витаса и његових сарадника. Начињен је статистички преглед фреквенције турцизама опадајућим редом, који се базира на укупном броју јављања лексема. Показало се да су у савременом српском језику најфреквентнији следећи турцизми: *чак*, *саи*, *бар/барем*, *боја*, *џара*, *кревет*, *кајија*, *кафа*, *џеј* итд.

Значај истраживања спроведеног у овом поглављу огледа се у томе што се прави разлика између турцизама који су се некада користили у српском језику а данас се више не користе и оних који и данас представљају активан део лексичког фонда српског језика. Осим тога, указује се и на различит статус постојећих турцизама. Они који се највише користе, који су најфреквентнији, јасно се издвајају од оних који полако нестају из српског језика. Процес повлачења евидентан је кроз ниску фреквенцију појављивања датих лексема у Електронском корпусу српског језика. Оваква анализа може послужити и као својеврсна провера обраде турцизама у речницима савременог српског језика. Показује се да лексикографи не праве увек најбољи одабир репрезентативних турцизама у речницима савременог српског језика. Многи од обрађених турцизама су, заправо, архаизми.

Следеће, треће поглавље, посвећено је семантичкој анализи турцизама у оквиру које су најпре испитани турцизми који имају развијену полисемију. Утврђено је да око 23% лексема има полисемантичку структуру. Затим је на репрезентативним примерима приказана семантичка адаптација турцизама, анализом турске речи (модел) и српске речи (реплика) на синхронизацијском нивоу. У оквиру семантичке адаптације издвојени су следећи типови семантичких промена турцизама: нулта семан-

тичка екстензија, сужење значења и проширење значења. У посебним одељцима издвојени су најпре примери код којих долази до губљења семантичке везе између реплике и модела, јер је код таквих позајмљеница немогуће утврдити процесе промене значења, односно одредити који су механизми довели до губљења семантичке везе у српском и турском језику (*сијасеџ*, *девр*, *саганак*). Затим, посебно је издвојена семантичка промена која се односи на турцизме који представљају другу врсту речи у односу на модел, где придеви углавном прелазе у категорију именичких речи у српском језику (нпр. тур. придев *tembel* → срп. именица *дембел* / *дембелан*). Издвојене су и речи које су се изгубиле из употребе у турском језику, а представљају делом стандардну лексику, а делом су супстандардне речи у српском језику (нпр. *дуван*, *алаша*, *чилаш*). Завршни део поглавља о семантичкој анализи посвећен је тематским групама у којима се јављају турцизми. Турцизми су подељени у 43 тематске групе како би се на тај начин стекао увид у којим је термилолошким системима највећи прилив лексичких јединица.

Значај анализа спроведених у овом поглављу огледа се у томе што се осветљава адаптација и судбина турцизама у српском језику. Оваква анализа има и шири теоријски значај јер се указује на могућности како се све позајмљенице могу понашати у језику примаоцу. Будући да су турцизми већ вековима присутни у српском језику, кроз њихову судбину осветљавају се скоро све теоријске могућности понашања позајмљеница у језику примаоцу. Тематска подела турцизама у српском језику указује на могућности испитивања везе између језика и културе: тематске групе указују на области живота у којима је постојао утицај турске културе на српску.

Четврто поглавље монографије посвећено је деривационом испитивању турцизама. Најпре су анализиране лексеме са најбогатијим деривационим гнездима која су састављена од пет и више деривата, јер деривациони критеријум потврђује и на примеру турцизама претпоставку о зависности између броја и типа деривата у једноме гнезду и семантичког потенцијала основне лексеме. У следећем одељку четвртог поглавља анализиране су лексеме које немају деривациона гнезда. Испоставило се да 57% турцизама из корпуса нема деривацију. Они су подељени у две групе. Прво су издвојени турцизми који немају полисемију и деривацију, а затим су, будући да то није уобичајена појава, у посебну групу издвојени турцизми који имају полисемију, а немају деривацију. Таквих лексема је око 13%, док око 87% припада онима који немају ни полисемију ни деривацију, који се нису семантички адаптирали, који не поседују богатство семантичких елемената у своме семантичком садржају. У одељку посвећеном турским суфиксима издвојене су лексеме са суфиксима *-лук* (*-алук*, *-анлук*, *-енлук*, *-илук*, *-инлук*), *-иџа* (*-аџија*, *-аџија*,

-џија, -џија, -џија), -лија (-алија, -анлија, -ајлија, -елија), -ли и -ана, за које се са сигурношћу може тврдити да су као немотивисане речи преузете из турског језика, а то су оне лексеме код којих основински део никада није постојао у српском језику (нпр. *џозлуџи*, *биџаџија*, *џојлија*, *џурли*, *шешана*). Затим је код сваког турског суфикса понаособ издвојен суфиксни творбени начин којим су извођене нове именице с турском основом на основу аналогije, а које не постоје у савременом турском језику (нпр. *занайлија*). Такође, у монографији су анализирани и сви они суфикси који су остварили мањи утицај, као што су именички суфикси -*баша*, -*дар/-џар*, -*суз* и -*џик*, придевски и прилошки суфикси попут -*ли*, -*иле*. Посебно су издвојени сви домаћи именички, придевски, глаголски и прилошки суфикси који се јављају у *Семантичко-деривационом речнику џурџизама*. Међу њима, поред простих има и сложених суфикса, као и страних суфикса. Одељак о именичким сложеницама посвећен је запажању да у српском језику постоји велик број сложеница и полусложеница из турског језика чија су оба члана именице и чије је главно обележје да немају спојну морфему. У прву групу су сврстане сложенице код којих сваки део има значење и задржава га (*каџил-ферман*, *џул-башџа*), док су у другу групу сврстане оне сложенице код којих се изгубио композитни карактер, јер су се изгубили саставни делови или бар један део (*џогаџи*, *џаџаџанија*, *лимунџос*).

Др Марија Ђинђић је као турколог по свом основном образовању и из угла турског, а не само српског језика, успешно анализирала творбену структуру турџизама, порекло различитих афикса, статус творбених основа и афикса у српском и турском језику, као и однос између саставних делова у оба језика. Теоријски значај овог поглавља огледа се и у томе што је анализом потврђено да се адаптираност позајмљеница мери богатством полисемије и деривације те позајмљенице у језику-примаоцу.

У оквиру петог поглавља, које носи назив *Уџоџреба џурџизама у књижевностџи*, најпре су анализирани турџизми ексцерпирани из седам романа савремених српских писаца, који су објављени у последњих двадесет година, а који на репрезентативан начин дају увид у овај слој лексике и њен статус.

Значај овог поглавља огледа се у анализи употребне вредности турџизама у књижевноуметничком стилу. Запажања изнесена у овом поглављу представљају допринос стилистици српског језика.

У шестом поглављу изнесена је методологија и концепција израде *Семантичко-деривационог речника џурџизама* који је дат у следећем поглављу монографије. Просте речи и њихови деривати дати су у облику деривационих гнезда у којима су код деривата приказани и деривациони степен и семантичка трансформација. Уз сваку просту реч наведене су све творенице које су од ње постале у процесу деривације – суфиксаци-

јом, префиксацијом, комбинованом творбом, слагањем и творбом претварањем. *Семантичко-деривациони речник њурцизама* обухвата укупно 1091 семантичко-деривационо гнездо, затим 1462 лексеме које су без гнезда, што са 4908 деривата збирно чини укупно 7461 обрађену реч. Након *Семантичко-деривационог речника њурцизама* следи *Закључак*, а затим списак литературе и извора.

Семантичко-деривациони речник њурцизама урађен за потребе ове монографије настао је по угледу на *Семантичко-деривациони речник српског језика*, који је осмислила проф. Даринка Гортан Премк, а чије су две свеске објављене на Филозофском факултету у Новом Саду. Значај овог речника турцизама је вишеструк – грађа је приказана на прегледан начин; јасно је показано који турцизми имају највише деривата, што значи и да су добро адаптирани у српском језику; прегледно су представљени сви творбени процеси који су се одигравали у деривационим гнездима турцизама. *Семантичко-деривациони речник њурцизама* не представља само прегледан начин за приказивање грађе већ и научно утемељену творбену анализу свих турцизама у анализираним речницима.

Ауторка је у монографији дошла до бројних закључака, од којих неке посебно издвајамо.

На основу испитивања у поглављима посвећеним семантичкој и деривационој анализи турцизама изводи се закључак да семантички процеси у деривацији прате семантичке процесе у полисемији. Турцизми који имају најразвијенију полисемантичну структуру, по правилу имају и највећи број деривата, тј. имају најразвијенија деривациона гнезда. С обзиром на то да су ови турцизми показали највећу способност индуковања различитих семантичких процеса – и у полисемији и у деривацији, изводи се закључак да они припадају општем лексичком фонду: *боја, јасњук, каши, маказе, њесњера, њаван, креч, шећер, ракија, челик, њеј, кеса, кашика, бадава, ђубре* и сл.

Фонд турцизама се увећавао бројним изведеницама насталим префиксацијом и суфиксацијом у српском језику. У извођењу деривата од турских основа учествовали су турски и бројни домаћи суфикси. Богатство именичких, придевских, глаголских и прилошких суфикса указује на изузетан творбени развој турцизама кроз време, што је у књизи поткрепљено поређењем стања у вези са турцизмима у Вуковом *Српском рјечнику* из 1818. године и *Семантичко-деривационом речнику њурцизама*, састављеном за потребе ове монографије. У Вуковом *Српском рјечнику* забележено је 950 изведеница, док *Семантичко-деривациони речник њурцизама* броји 4908 деривата.

Добро адаптирани турцизми често се и не препознају као речи страног порекла, захваљујући семантичкој и деривационој асимилацији. Они у највећем броју случајева представљају незаменљиве лексеме.

Међу турцизмима који су и даље део стандардног, активног фонда највећи је број стручних термина који припадају термилошким групама: *јело, њиће, одевање, биљке, њокућство, религија*, док термини из области науке нису заступљени. Затим, стабилно место у српском језику има и одређени број непунозначних речи (*ама, чак, јок* и сл.), док је мали број вишезначних лексема које бележе више од три значења. Анализа је потврдила да турцизми без деривације, уколико нису термини, нису довољно адаптирани, јер немају развијену полисемију и деривацију. Закључено је да бројност турцизама у одређеној тематској групи кореспондира са релевантношћу и важношћу лексичког утицаја у датим пољима.

С друге стране, закључено је да велики број речи више није део стандарда и да углавном припадају пасивном фонду (застареле речи, историзми) и покрајинској лексици. На основу фреквенцијске листе у којој су статистички приказани турцизми опадајућим редом, према укупном броју појављивања, констатовано је да чак 28% турцизама данас спада у пасивни лексички фонд, као и то да најмање трећина анализираних турцизама активно живи у српском језику, да су одомаћени и да имају стабилан статус и да је мало вероватно да им прети ишчезавање из српског језика.

На основу анализе турцизама у романима савремених српских писаца закључено је да писци углавном користе одомаћене турцизме који су део активног лексичког фонда, док су далеко ређи турцизми као стилски маркирана лексика. Турцизми из пасивног фонда јављају се у малом броју, који не достиже ни пет процената од укупног броја екскерпираних турцизама у сваком анализираном роману.

Потврдила се почетна претпоставка да се статус турцизама у последњих шездесетак година у великој мери променио. Доста лексике из *Семантичко-деривационог речника џурцизама* се изгубило из активне употребе или је њихова употреба ограничена, значења су им застарела, док неки од њих настављају да живе у појединим народним говорима.

Истраживањем је утврђено да у савременом српском језику има око 3000 турцизама, што би значило да се до данас задржала у стандардном језику само једна трећина турцизама из Шкалаићевог речника, који броји 8742 речи. Од 3000 турцизама више од 50% представља одомаћене и фреквентне турцизме.

Истраживање представљено у монографији *Семантичко-деривациона анализа џурцизама у савременом српском језику* спроведено је на богатој грађи, чија је анализа урађена компетентно и иновативно, модерним методолошким апаратом. Консултована је релевантна литература. Резултати истраживања приказани су аргументовано, убедљиво и јасно. Теми се приступа из угла лексикологије и творбе речи, па ова монографија представља допринос обема научним дисциплинама. Посебан квали-

тет ове књиге представља њена дводелна структура – у првом делу грађа се анализира теоријски, а у другом делу она се обрађује лексикографски. Ова два дѐла монографије захтевала су различит методолошки приступ.

*Рајна Драгићевић**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик

са јужнословенским језицима

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Вања Миљковић. *Прошлогођајна семантика глаголских префикса у српском језику*. Едиција *Монографије*, књ. 38. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023, 419 стр.

Када се осамдесетих година 20. века когнитивна лингвистика појавила као нови теоријски правац, и својеврсна противтежа структурализму и генеративизму у лингвистици, почиње једно ново раздобље у језичким истраживањима. Когнитивна лингвистика у центар пажње ставља човека. Бави се начином на који човек доживљава стварност, како концептуализује своја искуства у тој стварности и, на крају, како о њима саопштава онима са којима дату стварност свакодневно дели. Недуго након што је когнитивна лингвистика добила јасне теоријске темеље, она постаје изазовна и подстицајна интердисциплинарна научна парадигма, која наилази на велико интересовање српских лингвиста. Прва когнитивнолингвистички усмерена истраживања српског језика везују се за радове Д. Кликовац, К. Расулић, Р. Драгићевић, П. Пипера, Људ. Поповић, док су се у протеклих десетак година појавиле и нове генерације младих лингвиста који све чешће приступају анализи српског језика у теоријским оквирима когнитивне лингвистике. Један од њих је и Вања Миљковић, аутор великог броја радова објављених у домаћим и међународним зборницима, чији се научно-истраживачки фокус везује, пре свега, за когнитивносемантичка истраживања савременог српског језика. Бавио се семантиком глаголских префикса у оквирима метафоричке појмовне интеграције, теоријом менталних простора, когнитивним схемама, просторним искуством, затим анализом српског жаргона апаратуром идеализованих когнитивних модела, као и одређеним питањима српске лексикографске праксе. Резултате својих когнитивносемантичких истраживања уобличио је у опсежној и на нашим просторима потпуно новој теоријској студији посвећеној питањима глаголске префиксације у савременом српском језику, која ће у наставку рада бити представљена.

Когнитивнолингвистичка студија глаголских префикса – *Прошлогођајна семантика глаголских префикса у српском језику* испитује могућност препознавања апстрактнијег нивоа значења глаголских пре-

фикса, тзв. *йредлексички ниво*. Приступ који аутор предлаже подстакнут је потребом да се семантичка структура префиксалне породице сагледа надилажењем различитости самих префиксала, односно апстраховањем које омогућава препознавање заједничког предлексичког *йройџозначења*. Услов за успостављање адекватног модела за дату анализу префикса било је преиспитивање основне когнитивнолингвистичке апаратуре. Аутор усваја новије дефиниције сликовних схема, које сликовносхематску појмовност ограничавају на обрасце физичког искуства, и између сликовносхематског и суперсхематског степена апстраховања стварности уочава прелазни *йройџосхематйски* ниво.

I.

У *Уводним разматрањима* (стр. 13–42) аутор подсећа на досадашње приступе глаголској префиксацији. Како наводи, још од А. Белића и његових универзитетских предавања, у којима су назначене прве семантичке скице префиксалних значења, преко њихове елаборације у граматички М. Стевановића, све до савремених гледишта, глаголски префикси увек су посматрани као полисемантичне јединице, што је, заправо, и темељна поставка савремених истраживања Л. Јанде, Д. Кликовац, Љ. Шарић, Б. Белаја, М. Стојановић, па и самог аутора. Посебно истиче значај који је И. Грицкат имала у историји проучавања глаголских префикса, пре свега, у вези са њеном идејом о искуственој мотивисаности полисемије глаголских префикса. Оно што је И. Грицкат некада писала о глаголској префиксацији умногоме одговара ономе што се данас сматра когнитивно усмереном филозофијом језика. Увиђајући да оно што припада традиционалном опису префиксације и те како има сличности са когнитивнолингвистичким приступом, аутор говори о две тенденције у приступима глаголској префиксацији: граматичком *основоценйризму* (префикси су морфолошко-семантички подређени глаголској основи, те је кључни параметар за идентификацију префикса постојање самосталне основе) и семантичком *йрефиксоценйризму* (префикси су сублексичке значењске јединице, тј. поред своје формалне несамосталности виде се као семантички самосталне јединице, што омогућава да се говори о лексичком значењу префикса).

На пример, у основоцентричној тенденцији сматрало би се да је префикс *из-* у глаголу *исйрчайши* семантички и граматички модификатор значења глагола *йрчайши*, док би се у префиксоцентричном приступу префикс *из-* видео као индикатор сликовне схеме изласка, чији се садржај конкретизује представом на коју указује основа (дакле, префикс није модификатор основе, већ појмовни хипероним наспрам значења самог префиксала).

На примерима граматичко-семантичких приступа префиксацији у домаћој лингвистици двадесетог века аутор показује да се ради о комбинацији тих типова, односно да ранији радови много тога деле са савременим когнитивнолингвистичким погледом на префиксацију. У другом делу уводног поглавља пажња се посвећује когнитивно оријентисаним приступима и моделу значењских мрежа, а затим се са питања полисемије глаголског префикса фокус помера на питање његове платисемије, односно, уводи се дистинкција између лексичког и предлексичког значења префикса. На крају поглавља аутор даје основне претпоставке о природи протосхематског значења префикса и дефинише циљеве истраживања.

II.

Друго поглавље, под називом *Сликовне схеме у когнитивнолингвистичкој теорији* (стр. 43–60), разматра теоријски статус термина *сликовна схема*, који представља један од темељних појмова когнитивне лингвистике. Аутор се бави начинима на које се дефиниција сликовних схема мењала током последњих неколико деценија, тј. како су је неки аутори проширивали, а неки сужавали. У фокусу су нове дефиниције Грејдија и Мандлера и Кановаса, које аутор и сам усваја. Објашњена је разлика између сликовних схема и суперсхема, коју доноси Грејди, која ће се испоставити као кључна у теоријским разматрањима у наредним поглављима.

Сликовне схеме аутор посматра као догађаје физичке онтологије (просторне и перцептивне), разликујући их од просторних примитива типа САДРЖАТЕЉ, ОМОТАЧ, БАРИЛЕРА, НОСИЛАЦ и др. У оквиру сваке префиксалне породице која је разматрана у овој студији уочене су сликовне схеме прототипичног примарног статуса, које са мање типичним схемама деле протосхематску основу. Успостављање разлике између сликовне схеме и протосхеме омогућило је аутору да уочи како се на примарно *сјацио*-перцептивно искуство надовезују она апстрактнија. Термин *суперсхема* преузет је из Грејдијеве теорије примарних метафора, како би се њиме описала каузална структура догађаја. Сликовне схеме и протосхеме представљају специфичне облике човековог искуства, и то: ниво физичког сазнања (сликовне схеме) и ниво који надилази сликовни садржај (протосхеме). Суперсхематски елементи припадају високоапстрактној сфери граматичког значења.

Протозначањски ниво, као семантички прелаз између конкретног сликовносхематског и граматичког суперсхематског значења, представља ниво категоријалног обједињавања глагола који припадају истој префиксалној породици. Успостављање *проїодозначења*, као заједничке семантичке основе која префиксалну породицу дефинише као догађајну

категорију, почива на неколико принципа груписања: принцип сликовне симилисемије, принцип метасликовности и принцип квазисликовности.

III.

У трећем поглављу *Ка каузалној сујерсхеми догађаја* (стр. 61–120) представљен је нацрт идеализованог когнитивног модела у којем се одвија граматичка концептуализација глаголских аргумената. Укратко је представљена динамика силе Л. Талмија, његово проучавање каузативних конструкција, а затим и динамика силе у моделу каузалног ланца В. Крофта. Аутор појашњава употребу термина *Трајектор*, *Оријентир*, *Фигура* и *Позадина* у когнитивнолингвистичким истраживањима, објашњавајући њихов статус у теоријским моделима Л. Талмија и Р. Ланакера. Трајектор и Оријентир представљају кључне појмове у истраживањима просторних односа и њихових метафоричних реализација, још од самих зачетака когнитивне лингвистике (уп. радове К. Бругмана, С. Линднера, Р. Ланакера, Е. Касада, Ј. Јанде, П. Пипера и др.), а преплићу се са Талмијевим појмовима Фигура и Позадина, иако се, како аутор сам напомиње, између њих не може ставити потпуни знак једнакости. Однос Фигура : Позадина може се сматрати фундаменталнијим, будући да се директно наслања на перцептивну пажњу.

У последњим секцијама трећег поглавља аутор се бави суперсхематским нивоом концептуализације догађаја, представљањем идеализованог когнитивног модела догађајне каузалности. Такав модел каузалну структуру догађаја исказаног глаголом повезује са његовим синтаксичким ликом. Разликује две каузалне структуре: *развијену* каузалну мрежу – која детаљно описује етапе у развоју догађаја, и *компресовану верзију* каузалне мреже – која одређује синтаксички лик глагола. Тако се синтаксичка разноликост глагола може разумети као резултат различитих типова компресије развијене каузалне структуре у аргументску структуру. Добро промишљеним примерима аутор упознаје читаоца са основним терминима и појмовима које користи у свом когнитивном моделу догађајне каузалности: АГЕНС, ТРАЈЕКТОР, ОРИЈЕНТИР, ПРЕД-ОРИЈЕНТИР, ПРЕД-ТРАЈЕКТОР, РЕИФИКАТОР, КОНДУКТОР, ПЕРМИСОР, ИНИЦИЈАТОР, РЕАЛИЗАТОР, РЕЗУЛТАТ, АФЕКТИРАНОСТ, ЕФЕКТИРАНОСТ и др.

Оно што посебно издвајамо јесте класификација глаголске прелазности, која произлази из модела каузалне суперсхеме и обухвата: 1) различите типове прелазности – монопрелазни глагол има само један објекат, који има или статус Трајектора (нпр. *узети* нешто, *створити* нешто) или статус Оријентира (нпр. *кречити* зид, *иригати* одећу); алтерпрелазни глагол у оквиру истог значења алтернира Тр и Ор-објекат (*љуштити* јабуку : *љуштити* кору са јабуке); 2) различите типове непрелазности –

агентативна непрелазност (нпр. дечак *ћрчи*, Марко *ћући*) и пермисивна непрелазност (дечак *ћлаче*, рана *крвари*); 3) различите типове рефлексивности – агентативна (Марко *се чешља*), реализаторска (Марко *се посекао*) и пермисивна (Марко *се наљућио*, руке *се ћресу*); 4) различите типове глагола према врстама синтаксичких алтернирања – алтеррефлексивни глаголи комбинују алтерпрелазност и рефлексивност (*обријати* бркове : *обријати се*), алтернепрелазни алтернирају два непрелазна облика по моделу Трајектор – Оријентир (буре *цури* : вода *цури* из бурета), амби-прелазни исто значење исказују или као прелазно или као непрелазно (*ћрећрчати* мост : *ћрећрчати* преко моста), алтерсубјекатски варирају каузалну дубину субјекта (*разбити* вазу : ваза *се разбила*).

Представљена апаратура коришћена је у детаљним анализама синтаксичког понашања глагола унутар префиксалних породица у наредним поглављима, а погодна је и за семантичко-синтаксичка истраживања глагола независно од питања глаголске префиксације.

IV.

Поглавље *Глаголски префикс из- и његово значење ексклузије* (стр. 121–218) прво је у којем се разматра семантика појединачног глаголског префикса. На самом почетку аутор даје кратак преглед досадашњих истраживања семантике глаголског префикса *из-* (уп. М. Стевановић, И. Грицкат, Љ. Шарић, И. Клајн, Д. Вујовић, Б. Белај), након чега уводи претпоставку о томе да сви *из-*префиксали представљају део ДОГАЂАЈА ЕКСКЛУЗИЈЕ, а да су семантичке разлике међу њима последица онтолошких варирања тог протозначења. Ексклузија се у најтипичнијем случају појављује самостално (сликовна схема ИЗНОШЕЊА: *изаћи*, *исћрчати*, *изгурати*, *истћерати*), али је често у пратњи одговарајуће афективизације – *екстракције* (сликовна схема ИСТИСКАЊА: *исцедићи*, *измусћи*, *истииснути*) или *експозиције* (сликовна схема ИЗЛАГАЊА: *исћрскати*, *исћоливати*, *ишћрицати*). Те три сликовне схеме представљају примарне онтолошке манифестације протосхеме ЕКСКЛУЗИЈЕ, које се у другом делу поглавља анализирају апаратуром *протиподобаја*. Аутор показује да протозначење ЕКСКЛУЗИЈЕ постоји у све три схеме, а да се код истискања оно допуњује *екстракцијом* (специфични искуствени тип *аблајивне* афективизације), док је код излагања ексклузија праћена *експозицијом* (специфични искуствени тип *адлајивне* афективизације). Како аутор наводи, прелаз између ових сликовних схема није толико оштар, те се може пратити како ИЗНОШЕЊЕ постепено прелази у ИСТИСКАЊЕ (између глагола као *извадићи* и оних као *исцедићи* налазе се прелазни случајеви који су по нечему слични ИЗНОШЕЊУ, а по нечему ИСТИСКАЊУ, нпр. *излићи*, *истјоварити*, *истјрошити*), а на примерима глагола задовољења телесних по-

треба размотрени су неки случајеви лексичког обједињавања истискања и излагања (*исѿовраћаѿи нешиѿо* „избацити из себе“ : *исѿовраћаѿи се ѿо нечему* „испрљати нешто повраћањем“). У сваком од наведених потпоглавља глаголи су описани како из угла онтолошко-семантичких веза унутар префиксалне породице, тако и из угла синтаксичког варирања суперсхематске структуре.

Анализа је показала да је у значењу *из*-префиксала увек могуће ишчитати протосемантику самог префикса, односно да је и у случајевима у којима се обично сматрало да је префикс потпуно сведен на обележавањe неког типа акционалности, оно, заправо, део конкретније значењске схеме.

V.

У уводном делу петог поглавља *Глаголски ѿпрефикс у-* и *ѿроѿиозначење инклузије* (стр. 219–278) аутор представља досадашње описе значења овог префикса (уп. А. Белић, М. Стевановић, И. Грицкат, Љ. Шарих, И. Клајн, Д. Кликовац, А. Марковић), при чему инсистира на повезивању двеју група *у*-префиксала, које се обично, под утицајем етимолошких налаза и описа у другим словенским језицима, узимају као синхронно одељене и готово неповезане скупине.

У досадашњим описима ове префиксалне породице обично се успостављала разлика између типичне инлокализације (нпр. *уђи*, *унеѿи*) и аблативности (нпр. *удаѿиѿи*, *удаѿи*). Међутим, својом анализом аутор показује да је, из перспективе семантичко-синтаксичких карактеристика самих *у*-префиксала, оправдано успоставити другачију поделу унутар сликовносхематског центра, укрштањем два фактора: а. да ли се протозначење *инклузије* манифестује кроз просторни примитив САДРЖАТЕЉА (утрчати у *зграду*, унети предмет у *собу*) или кроз просторни примитив ОМОТАЧА (умотати у *завој*, увити у *ѿканину*) и б. да ли се протозначење *инклузије* појављује самостално (*уѿрчаѿи*, *унеѿи*, *умоѿаѿи*, *увѿиѿи*) или са собом повлачи и протозначење инвазивности (*укуцаѿи ексер у зид* – *Тр* инвазивно доспева у унутрашњост САДРЖАТЕЉА, *уѿегнуѿи се у хаѿину* – *Трајектор* омотач изазива инвазивни притисак на Оријентиру). У том смислу, у савременом српском језику оправданије је говорити о неколико сликовносхематских реализација протозначења *инклузије* – пре свега о схемама *инклузирајућег* САДРЖАТЕЉА и *инклузирајућег* ОМОТАЧА, чија се диференцијација уочава на семантичко-синтаксичком плану. САДРЖАТЕЉ и ОМОТАЧ се виде као различити просторни примитиви, који инклузивност повезују са другачијим типом догађајног резултата (односно, са афективизацијом и ефективизацијом) – САДРЖАТЕЉ је *инклузирајући*

Оријентир наспрам неког инклузираног Трајектора, док је ОМОТАЧ инклузирајући Трајектор наспрам неког инклузираног Оријентира.

Аутор приступа анализи сликовних схема које су повезане са у-префиксалима и успоставља разлику међу њима на основу тога да ли се повезују са САДРЖАТЕЉЕМ или ОМОТАЧЕМ и да ли имају инвазивни карактер. Представљени су глаголи УНОШЕЊА (*уи̋рча̋и̋и̋и̋, уле̋и̋е̋и̋и̋и̋, уне̋и̋и̋и̋и̋, угура̋и̋и̋и̋и̋...*) и глаголи сродних сликовних конфигурација, затим схеме са неинвазивним ОМОТАЧЕМ (УМОТАВАЊЕ), и то на континууму од ФИЗИЧКОГ ОМОТАЧА (*уви̋и̋и̋и̋и̋, умо̋и̋и̋и̋и̋и̋, увеза̋и̋и̋и̋и̋*), преко ПЕРЦЕПТИВНОГ ОМОТАЧА (*уи̋р̋ља̋и̋и̋и̋и̋, усол̋и̋и̋и̋и̋и̋, усмрде̋и̋и̋и̋и̋, ужари̋и̋и̋и̋и̋...*) до метафоричких екстензија ОМОТАЧА (*уи̋рис̋и̋о̋ји̋и̋и̋и̋ се, увесели̋и̋и̋и̋и̋, усре̋и̋и̋и̋и̋и̋, удружи̋и̋и̋и̋и̋ се...*), као и глаголи инвазивне инклузије, који подразумевају инвазивни ОМОТАЧ (УТЕЗАЊЕ) (*уи̋егнӳи̋и̋и̋и̋и̋, угуи̋и̋и̋и̋и̋и̋, уни̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, умири̋и̋и̋и̋и̋и̋ и сл.*) и они који подразумевају инвазију над САДРЖАТЕЉЕМ (УБАДАЊЕ и УДАРАЊЕ) (*убос̋и̋и̋и̋и̋и̋, угрис̋и̋и̋и̋и̋и̋, укуца̋и̋и̋и̋и̋и̋, уи̋уца̋и̋и̋и̋и̋и̋ и др.*). Код сваке од анализираних група у-префиксала аутор испитује онтолошке варијације протозначења *инклузије* и показује да се и овде, као и код префикса *из-*, примарне метафоре остварују и као метаспацијални и као метаперцептивни обрасци.

VI.

Поглавље *Глаголски префикс с(а)- и његово значење сажимања* (стр. 279–305) почиње прегледом досадашњих описа глаголског префикса *с(а)-*, у којима се издвајају социјативно и аблативно значење (М. Стевановић, И. Клајн, С. Бабић, И. Грицкат). Како су та два значења међусобно неповезана и како се неки глаголи опирају таквој класификацији, у првој секцији аутор приступа сликовносхематској анализи, која открива да се у семантичком језгру ове префиксалне породице налази протозначење КОМПРЕСИЈЕ (САЖИМАЊА). Оно се појављује у двама варијантама: а. као сажимање величине – ЕНДОКОМПРЕСИЈА (нпр. *згужва̋и̋и̋и̋и̋и̋, здоби̋и̋и̋и̋и̋и̋, самле̋и̋и̋и̋и̋и̋*) и б. као сажимање раздаљине – ЕГЗОКОМПРЕСИЈА (нпр. *сакӳи̋и̋и̋и̋и̋и̋, сабра̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, сас̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋*), а манифестује се, пре свега, у наизглед супротстављеним физичким искуствима, перцептивном смањивању и просторном сабирању.

Други део поглавља посвећен је ЕНДОКОМПРЕСИЈИ, која на протонивоу семантички обједињује догађаје различитог степена обличке деструкције Оријентира (*скра̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, сма̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, с̋и̋а̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, слуг̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, смрви̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, с̋и̋али̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋*). Анализа у трећем потпоглављу показује да се ЕГЗОКОМПРЕСИЈА остварује као унификација (више Трајектора (*сакӳи̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, сазва̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋*), Трајектора и Оријентира (*смеси̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, сакри̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋*) или као сажимање висинског положаја (*сле̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋, ско̋и̋р̋ља̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋ се*). Уочено је да протозначење егзокомпресивне унификације образује континуум који отпочиње унификативном локализацијом (*сас̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋ се, с̋ја̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋и̋ се*), а завршава се конститутивном

унификацијом (*сас̑тави̑ти*, *сагради̑ти*). Аутор уочава да се протозначење компресије јавља и код глагола непросторне онтологије, у доменима социјалне интеракције и менталног искуства (нпр. *свидети̑ се*, *згади̑ти се*, *с̑рија̑и̑те̑ли̑ти се*, *сукоби̑ти се* и др.), а њихова веза са сликовно-схематским нивоом почива на примарнометафоричким апстраховањима (нпр. ПРИЈАТНО ЈЕ БЛИЗУ, НЕПРИЈАТНО ЈЕ ЗГУЖВАНО, БЛИСКОСТ ЈЕ ФИЗИЧКА БЛИЗИНА, СУКОБ ЈЕ СТУПАЊЕ У НЕЧИЈИ ЛИЧНИ ПРОСТОР).

На крају поглавља аутор говори о предностима које семантичка дистинкција егзокомпресија : ендокомпресија има у односу на дистинкцију социјативност : аблативност, која је до сада била уобичајена у семантичким описима ове префиксалне породице. Дистинкција егзокомпресија : ендокомпресија односи се на целокупну префиксалну породицу, те нема глагола који остају изван класификације и код којих се префикс види као семантички празан. Егзокомпресија и ендокомпресија су јасно повезане – структурно и искуствено, као две протодогађајне варијанте протозначења САЖИМАЊА.

VII.

У последњем поглављу, насловљеном *Глаголски ѡрефиски о- и об-* (стр. 306–358), разматра се могућност семантичке диференцијације ових глаголских префикса. У уводном делу поглавља аутор сажима ставове истраживача у досадашњим истраживањима ових двеју префиксалних породица (А. Белић, М. Стевановић, И. Грицкат, И. Клајн, С. Бабић, Ј. Шарић, П. Миколић, Л. Јанда, Д. Вујовић, Људ. Поповић, В. Ђорђевић, М. Стојановић), а затим преиспитује потребу за њиховим семантичким раздвајањем. Сprovedена анализа показује да се префикси *о-* и *об-* у савременом српском језику могу посматрати као семантички раздвојиви, односно, иако се на нивоу сликовних схема *о-* и *об-* префиксали у великој мери преклапају, неке диференцијалне тенденције ипак се могу уочити. Једна од кључних јесте немогућност префикса *о-* да изрази обухватну путању, за шта је резервисан префикс *об-* (*о̑и̑и̑рча̑и̑ти*, *обле̑и̑е̑и̑ти*, *о̑и̑ше̑и̑та̑и̑ти*). Разматрање сликовносхематских структура које су лексикализоване тим префиксалима показало је да је у фокусу префикса *об-* обухваћеност граничником, а да је за префикс *о-* битна усмереност наспрам централне осе. Сликовна схема кружног кретања, која се обично сматра прототипичном у оба случаја, представља укрупњавање испод кога се могу уочити две одвојене сликовне схеме (УСПОСТАВЉАЊЕ КРУЖНЕ ПУТАЊЕ И УСПОСТАВЉАЊЕ ПРОСТОРНЕ БАРИЕРЕ), из чега се може закључити да *о-* и *об-* нису потпуно подударни. Семантичка разлика која би ту неподударност могла обухватити тражи се на нивоу *ѡро̑ѡзначе̑ња*. Као протозначење префикса *об-* аутор предлаже инволвираност (обухваћеност) (нпр.

ојџрчајџи, ојџолијџи, обџрлијџи, обуџи, обнаџијџи), а као протозначење префикса *о-* АКСИЈАЛНОСТ (УСМЕРЕНОСТ НАСПРАМ ОСЕ) (*окренујџи, окачијџи, оклизнујџи се, ошамаријџи, очерујџи, олабавијџи, озидатијџи, одлакавијџи*). У другом делу поглавља даје се преглед породице *об-*префиксала (са семантичко-синтаксичким варијантама и разматрањима онтолошких ширења). Аутор испитује глаголе аксијалне аблативности (*обријџи, оболејџи, онерасјоложијџи, обесхрабријџи, онемогуђијџи*) и глаголе аксијалне адлативности (*одлакавијџи, оздравитијџи, орасјоложијџи, охрабријџи, омогуђијџи*). Анализа показује да предложена протозначења могу објаснити како преклапање *о-* и *об-*префиксала на нивоу сликовних схема, тако и њихову неподударност, док је онтолошка дисперзија унутар обе породице последица примарнометафоричких ширења.

Поглављем *Закључна разматрања* враћамо се на сам почетак, где нас аутор подсећа на основни циљ истраживања, а то је испитивање могућности препознавања апстрактнијег нивоа значења глаголских префикса, оног који претходи лексичком и на коме се полисемантичка разноврсност манифестује као обједињујућа платисемичност. Префиксалне породице анализирани у претходним поглављима посматрају се у контексту изношења закључака и запажања о природи глаголске префиксације, природи протозначења, префиксној парадигматици и префиксној вишезначности.

На крају књиге дат је *Речник модела каузалне сујерсхеме и протодобађаја*, који на једном месту приказује појмовни апарат модела који су у овој књизи развијани: модела каузалне *сујерсхеме*, којим се анализира семантика глаголских аргумената, и модела *протодобађаја*, којим се анализира семантика глаголских префикса. Поред *Појмовног регистра* сачињен је и *Регистар метафора*.

Оно што монографију *Протодобађајна семантика глаголских префикса у српском језику* у многоме чини посебном јесте начин на који аутор приступа разумевању и опису улоге коју префикси имају у конкретизацији семантике префиксала. Посматрање префиксације као процеса којим се широкозначно предлексичко протозначење конкретизује у лексичко значење префиксала у складу је са ставом да префиксацију треба видети као засебан творбени процес, одвојен од композиције и суфиксације. Разумевање префиксације у оквиру протодобађајног приступа омогућава да се семантика префикса посматра независно од основе. Аутор дефинише глаголску префиксацију као развијање префиксне протосемантичке датости (протодобађаја) у лексикализовани глаголски добађај. На тај начин се перспектива у којој се префиксација посматра помера са хоризонтал-

но-синтагматске равни (у којој префикс модификује основу) на вертикалну појмовну димензију (у којој основа, у мери у којој је семантички транспарентна, конкретизује протосемантику префикса). Глаголске групе унутар префиксалне породице указују на широкозначност протосемантике самог префикса. Аутор наводи значење екстрактивне ЕКСКЛУЗИЈЕ које обухвата читав распон од физичког до менталног искуства, а чији се један део може представити континуумом постепеног апстраховања:

исцедиџи (Тр је видљива материја конституент) → *издуваџи* (Тр је невидљива материја својство) → *издуфџираџи* (Тр је физичко својство) → *измориџи* (Тр је психофизичко својство) → *избезобразиџи се* (Тр је ментално својство).

Поглавља о појединачним префиксима организована су тако да свако поглавље у целини прати протодобајајно варирање, а у оквиру њих, појединачне секције разматрају онтолошку разуђеност унутар одговарајућих варијанти префиксног протозначења. У светлу лексикографије, аутор истиче да би предложени модел префиксације могао представљати добар модел за организацију лексикографског чланка при обради глаголског префикса. Појединачна значења префиксне одреднице дефинисала би протосемантичке варијанте, док би подзначења приказивала њихову онтолошку дисперзију. Свако префиксно значење (протодобајај) по свом је карактеру платисемично, јер се остварује у великом броју различитих физичких и натфизичких домена, што би се у лексикографском чланку представило словном нумерацијом унутар истог значења. На тај начин би се истакао заједнички семантички чинилац, који постоји на вишем нивоу категоризације, и који обједињује разноврсна лексичка значења префикса у једну предлексичку појмовност.

Оно што издавајмо као јединствени допринос представљене студије јесте чињеница да померање фокуса са лексичког на предлексички ниво префиксног значења омогућава да се јасније сагледају појмовне везе унутар глаголских група које припадају истој префиксалној породици и да се дефинишу у светлу основних тенденција човековог когнитивног апарата. Дакле, да се онемо што је апстрактно приступа преко језичких средстава која се примарно повезују са конкретним, просторно-телесним сазнањем, али и да се приступи апстраховању те физичке појмовности, како би се пронашли заједнички обрасци и између наизглед неповезаних искустава.

Ана В. Миленковић*

Институт за српски језик САНУ
Београд

* ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

Martin Ološtiak (ed.). *Neologizmy a neologizácia v lingvistickej reflexii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity, 2023, 653 стр.

Колективна монографија *Neologizmy a neologizácia v lingvistickej reflexii* тежи да пружи свеобухватан и прилично детаљан поглед на неологију и неографију, и то не само у словенским научним срединама већ и шире, што несумњиво представља амбициозан задатак, узевши у обзир да су се током више од пола века развоја неологије као научне (суб)дисциплине изнедрили бројни теоријско-методолошки приступи.

Мартин Олоштјак, уредник монографије, окупио је тим од двадесет и два аутора (укључујући и њега као једног од аутора), који су, следећи исте смернице у погледу структуре рада а у складу с уредничком концепцијом, приложили седамнаест научних (прегледних) радова, који чине поглавља ове публикације. У наведеном делу је обрађена неолошка проблематика у тринаест словенских језика (у словачком, чешком, пољском, лужичкосрпском, руском, белоруском, украјинском, словеначком, хрватском, бошњачком, српском, македонском, бугарском) и у четири несловенска језика (енглеском, немачком, француском и шпанском).

Структура поглавља у монографији је следећа: након уводних напомена, где се излажу основе неолошког теоријско-методолошког апарата развијеног у датој научној средини, и то у виду дефиниција кључних појмова, пружа се увид у тзв. пренеолошку фазу, која обухвата радове који се тичу кодификације лексике и језичке културе, а потом се даје детаљан преглед истраживања из области неологије и неографије. На крају, у оквиру закључних напомена, сумира се изложено и евалуира развитак неологије и неографије у датој лингвистичкој средини. Када је реч о врсти научних текстова уврштених у преглед неолошких и неографских истраживања, у обзир су, осим неолошких речника и радова у чијим је насловима експлицитно истакнут неолошки фокус (навођењем термина као што су *неологија*, *неологизам*, *неологизација*, *нове речи*, *иновација* и сл.), узете и опште лексиколошке и дериватолошке студије уколико се у њима обрађују и неолошки феномени, те одреднице из енциклопедија и

терминолошких речника у вези с неологијом и неографијом, као и радови у којима се анализира рачунарска терминологија или нове речи у вези с интернетом и друштвеним мрежама, уопште радови који обрађују неку тематску област у којој су нове речи очекиване. Наведеним типовима текстова пажња је посвећивана према релевантности коју имају у контексту неологије – највише простора посвећено је монографијама које се баве неолошким темама и неолошким речницима, поглављима о неологизмима у различитим студијама, тематским зборницима, одредницама у речницима и енциклопедијама.

Монографију отвара веома информативан увод (5–11), чији је аутор Мартин Олоштјак. У уводним напоменама описано је рађање идеје за израдом публикације овог типа и дати су исцрпни подаци о типовима текстова који су укључени у прегледне студије у овој монографији, као и о самом концепту монографије.

Прво поглавље под називом „Slovenská neológia a neografia“ (13–65) аутора Мартина Олоштјака (Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta Prešov, Slovensko) посвећено је развоју неологије као лингвистичке дисциплине у Словачкој. Пажња је најпре посвећена историјату лексеме *неологизам* у словачком језику, а потом и савременој употреби термина *неологизам* и *неологија*, прецизније – обради наведених лексема, као и других из истог творбеног гнезда (*neologický, neologizácia, neologizačný, neologizujúci, neologizovať, neologicky*), у речницима словачког језика, те потврдама њихове употребе у савременом електронском корпусу словачког језика, где је дат и податак о учесталости њихове употребе (1). Након уводног дела следе две централне целине: део о неологији (2) и део о неографији (3). У делу о неологији представљене су најпре синтетичке студије које сведоче о променама у језику (2.1), где истакнуто место заузима колективна монографија *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk* (1998), чији је уредник Ј. Босак. Затим су приказани радови (у првом реду енциклопедије и уџбеници) у којима су изнесене теоријске поставке о основним неолошким појмовима, као и радови који се неологизмима баве с аспекта динамике лексичког фонда, каква је изузетно значајна колективна монографија *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* Ј. Хорецког и сарадника (1989) (2.2), те студије, пре свега дериватолошке, где се разматрају начини настајања нових речи (2.3). На крају, представљају се радови усмерени на одређене типове неологизама (2.4) и истраживања која неологизмима приступају из угла теорије лексичке мотивације (2.5). Иако за сада нема речника нових речи у словачком језику, указано је на постојање неколиких лексикографских пописа нових речи објављиваних у наставцима у часопису *Kultúra slova*, као и једног популарног приручника лексикографског карактера *Slovenčina 21. storočia. Výrazy používané v súčasnej slovenčine, ktoré možno nepoznáte* (3). На крају, представљен

је пројекат који се тиче израде речника неологизама у словачком језику (радни назив речника је *Slovník slovenských neologizmov*, а његово објављивање се очекује 2024. године) (3.2). Овим поглављем је показано, а и у самом закључном делу (4) наглашено, да словачкој лингвистици недостају монографске студије посвећене неологији, као и неолошки речник. Ипак, представљени радови сведоче да постоји научно интересовање за проучавање нових речи и основа за систематичније бављење неологијом, а рад на неолошком речнику је започет.

Следеће поглавље носи назив „Česká neologie a neografie“ (67–123), а аутори су Патрик Митеп (Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Česká republika), Зденка Опавска (Národní knihovna – Slovanská knihovna, Praha, Česká republika) и Павла Кохова (Úvaly, Česká republika). У уводном делу (1.1) сажето је приказан терминолошки апарат чешке неологије, с фокусом на термину *неологизам* (1.1.1), где се упућује, на пример, на новију дефиницију дату у речнику *Nový encyklopedický slovník češtiny* из 2016. године, а потом се сагледава неолошка терминологија у енциклопедијама и речницима словачког језика (1.1.2). Неолошка истраживања имају релативно дугу традицију у чешкој лингвистици, а најзначајнија дела су истакнута у овом поглављу – поменимо само утицајну монографију Б. Хавранека из 1936. године *Vývoj spisovného jazyka českého*, у којој су забележене промене на језичком плану и описано стање стандардног чешког језика од најстаријих времена до XX века, те *Тезе Прашког лингвистичког круга* (1929), где се такође разматра неолошка проблематика, и зборник *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932), у којем своја промишљања о неолошким феноменима износе аутори попут Б. Хавранека и Р. Јакобсона. Интензивнија научна усмереност на нове речи у чешком језику, на теоријске и на практичне аспекте неолошке проблематике, уочава се од шездесетих година XX века и ова временска тачка, како истичу сами аутори рада, узима се као преломна за чешку неологију. Развој неолошких истраживања се од тог тренутка може поделити на два временска периода: први обухвата време од шездесетих до осамдесетих година XX века (1.2), а други период траје од деведесетих година XX века до данас (1.3). За први период карактеристична су истраживања (развојне) динамике савременог чешког лексичког фонда, односно општих развојних процеса и тенденција савременог чешког језика, а развијају се и теоријско-методолошке основе проучавања неологизама. Теоријске поставке неологије изложене су у монографији *Problematika neologismů v současné češtině* О. Мартинцове (1983), делу од изузетног значаја за развој чешке неологије као лингвистичке дисциплине. Реч је о првој чешкој монографији о неологизмима у савременом књижевном чешком језику. Од деведесетих година XX века неолошка истраживања чешког језика се даље развијају – научна продукција се интензивира (о чему сведоче

бројне монографске студије и чланци у часописима и зборницима наведени у овом поглављу), што је свакако потпомогнуто научним темељем постављеним у претходном периоду, олакшано могућношћу регистрација новог лексичког материјала путем рачунарских технологија, а условљено и интензивним приливом нове лексике крајем XX века. Такође, у овом периоду, почетком деведесетих година XX века, неографија се конституисала као самостална лексикографска дисциплина (2). Издвајају се две етапе у развоју чешке неографије – раздобље од почетка деведесетих година XX века до 2004. године и раздобље од 2005. године до данас. Као центар неографских истраживања чешког језика усталио се Институт за чешки језик Чешке академије наука (Ústav pro jazyk český AV ČR), док се вишејезичном неографијом почео бавити Словенски институт Чешке академије наука (Slovanský ústav AV ČR). Током првог раздобља пажња је усмерена на израду неолошких речника, а након 2005. године, иако систематично прикупљање неолошке грађе континуирано траје и представља значајан извор за бројна научна истраживања, чешка неографија је у служби различитих лексикографских пројеката – сама чешка лексикографија се усредсређује на речнике различитог типа, у које се, зависно од типа речника, неологизми више или мање уврштавају. Једна од новина је укључивање „обичних“ корисника речника (нелингвиста) у лексикографски процес, на ком принципу је 2009. заснована речничка платформа *Čeština 2.0*, с настојањем да буде „лингвистичка хроника свог доба“, због чега садржи бројне типове нових речи. На основу свега наведеног, аутори с правом оцењују да се чешка неологија постепено укључила у „ток европских неологија“, захваљујући развијеној теоријско-методолошкој апаратури, ревносим неолошким истраживањима и одговарајућој неографској обради (3).

Марта Војтјекова (Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Prešov, Slovenská republika) доноси осврт на домете пољске неологије и неографије у трећем поглављу ове књиге „Pol'ská neológia a neografia“ (125–170). Како је истакнуто у уводним напоменама (1), сваки лексиколошки рад који се бави начинима обогаћивања лексике дотиче се, мање или више, неологизације, а у овом поглављу у обзир су узете само публикације изричито усмерене на неолошку проблематику. Пажња је пре свега посвећена радовима који се баве неологизмима у пољском језику, али размотрено је и неколико публикација које пољске неологизме посматрају из компаративног угла. Такође, радови представљени у овом поглављу захватају период друге половине XX века и почетак XXI века. Хронолошким редом су најпре приказани монографски радови који се оцењују као репрезентативни за дату област (2.1), а то су у првом реду релевантне лексиколошке, творбене и фразеолошке студије. Поменућемо на овом месту студију *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej* из

2001. године, у којој је дата свеобухватна обрада неологизама, а у бројним у овом поглављу истакнутим пољским монографским студијама неологизација се посматра, пре свега, у блиској вези с творбом речи, те у вези с међујезичким контактима. Неолошки феномени су бивали предметом и научних чланака у часописима и зборницима (2. 2). Ови радови су сврстани у различите тематске целине будући да је неологизмима приступано из различитих углова. Издавају се научни прилози који се баве теоријским питањима неологије и они усмерени на творбене аспекте нових речи, те радови који проучавају одређене типове неологизама, неологизме у различитим функционалним стиловима, неологизме из компаративног угла, стилистичке аспекте неологизама (какви су, на пример, радови који проучавају нове речи у књижевним делима) итд. У трећем делу овог поглавља представљене су најзначајније неолографске публикације објављене у другој половини XX века и почетком XXI века (3). Сажето су приказане основне карактеристике појединих речника: описан је концепт речника, дати су примери одредница, а пажња је посвећена и контексту настајања речника. Један од најистакнутијих речника нових речи у пољском језику јесте *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy...*, који се састоји од 14 томова и обрађује нове речи из пољске штампе из периода од 1972. до 2005. године. Иако је акценат на најрелевантнијим неолошким речницима, приказане су и поједине публикације популарног типа и двојезични речници, а у кратким цртама и најважнији речници општег типа и њихов однос према новој лексици. У закључку су истакнута најзначајнија пољска неолошка дела (4), а ова прегледна студија је показала да је велики прогрес у пољској неологији постигнут у последњих седамдесетак година.

Истраживањима нове лексике у лужичкосрпском језику бави се поглавље „Neologizmy jako předmět sorabistických slédženjow“ Ање Похончове (171–188) (Serbski institut Budyšin, Zwjazkowa republika Němska). Неологизмима у лужичкосрпском језику научно је приступано углавном у контексту општег описа развоја лексике у горњолужичком и доњолужичком, а најважнији радови наведени су у овом поглављу. Уочено је повећано научно интересовање за нове речи у лужичкосрпском језику након седамдесетих година прошлог века, а нарочито од деведесетих година. Детаљније разматрање самог појма *неологизам* из теоријског угла среће се тек у раду новијег датума „Das Monitoring des sorbischen Schrifttums: Grundlagen und erster Jahresbericht“ (2021), чији су аутори Бартелс и сарадници. Пажња је најпре посвећена питањима кодификације и језичком пуризму (2), а потом су приказани и прилози из лексикологије и творбе речи (3.1), попут зборника *Serbsčina*, у којем се налази најобимнији преглед развоја лексикона горњолужичког и доњолужичког језика у другој половини прошлог века и бројни примери нових именовања, те радови

о новим речима (3.2), а представљена је и обрада нове лексике у лужичко-косрпским речницима (3.3). Истакнуто је да преовлађују истраживања за горњолужички језик. На основу датог прегледа закључује се (4) да се у лужичко-косрпској филологији не може говорити о неологији као посебној (суб)дисциплини, с обзиром на то да изостају детаљне анализе нових речи у новијем периоду и њихова лексикографска обрада. Неолошки речник за сада није израђен. Назире се могућност да ће се у оквиру пројекта *Stajny monitoring hornjo- a delnjoserbskeho pismowstwa* пажња посветити и лексичким променама, што ће омогућити и извођење релевантних научних закључака о новој лексици у лужичко-косрпском (горњолужичком и доњолужичком) језику.

У петом по реду поглављу, које носи наслов „Ruská neológia a neografia“ (189–253), Николета Мертова (Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, Prešov, Slovenská republika) пружа приказ генезе руске неологије и неографије. Издвојене су две главне етапе развоја руске неологије и неографије – прва се разумева као „протонеолошка“ и „протонеографска“ фаза и обухвата радове од почетка XVIII века до прве половине XX века у чијем су фокусу неолошке јединице, а период од друге половине XX века схвата се као остварење друге фазе, где се неологија и неографија установљавају као самосталне дисциплине. Након уводног дела поглавља (1), друга целина је посвећена предисторији неографије у руској лингвистици (2), односно оним лексикографским делима која су утрла пут развоју руске неографије као аутономне дисциплине почетком седамдесетих година прошлог века. Најрелевантније лексикографске публикације из овог периода су описане, а наведени су и примери одредница. Трећи део поглавља посвећен је уобличавању првих неографских идеја у 19. веку (3). У овом периоду и практична и теоријска лексикографија доживеле су значајан прогрес (дефинисане су методе за дескрипцију речи, пажња је посвећивана структури речничког чланка, изналазили су се принципи за систематски приступ бележењу руске лексике, успостављени су нови лексикографски жанрови и др.). Такође, како се сазнаје из поглавља, изражена је научна заинтересованост за позајмљену лексику и паралелно с утицајем пуристичких идеја може се пратити све већи окрет према лексици страног порекла. У четвртој и петој целини овог поглавља представљена је обрада нових речи у различитим лексикографским делима до прве половине прошлог века (4, 5), док се у шестом потпоглављу упознајемо са савременим стањем руске неологије и неографије, односно са развојем ових дисциплина у другој половини прошлог века до данас (6). Током XX века, под утицајем друштвених, политичких и других промена са којима се руско друштво сустрело, нови називи су продирали у језик. Експанзију неологизама („неологический бум“) пратила је и руска наука. Изнесена су теоријска схватања о позици-

ји неологизама у језичком систему и природи неологизама дата кроз приказ најзначајнијих студија које се дотичу ове проблематике. Истакнуту улогу у етаблирању неологије и неографије у руској академској средини имају Јуриј Сергејевич Сорокин и Надежда Захаровна Котелова, оснивачи руске неолошке лексикографије. Главне теоријске постулате нових речника нових речи поставило је Лексикографско одељење Института за лингвистичка истраживања Руске академије наука, а можемо их наћи и у предговору првом издању речника *Новые слова и значения* (1971). Наведени су најважнији резултати богате неографске продукције овог периода, а издвојени су и најзначајнији теоријски приступи неологизма успостављени у датом раздобљу, попут структурне теорије неологизама, психолингвистичког приступа, социолингвистичког приступа и др. Сматрамо важним и податак о новоуспостављеној међународној научној конференцији усмереној на неолошку и неографску проблематику, коју организује Институт за лингвистичка истраживања РАН од 2020. године. Представљене су и нове технологије за прикупљање неологизама (нпр. база података *Integrum*). На крају поглавља дат је веома информативан закључак (7), у коме су издвојени најважнији аутори и неолошка дела руске лингвистике.

Александар Лукашанец (Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск, Беларусь) аутор је поглавља „Беларуская неалогія і неаграфія на сучасным этапе“ (255–284). Након кратког увода (1), аутор објашњава процесе неологизације белоруског језика у прошлом веку, условљене политичко-историјским разлозима (2). За белоруски језик је на почетку прошлог века, због специфичних историјских околности, био карактеристичан изражен пуризам. Белоруски језички пуризам у двадесетим годинама прошлог века, негован с циљем јачања националних специфичности, испољавао се кроз замену страних речи, укључујући русизме и полонизме, домаћим неологизмима, о чему сведоче белоруски речници, а ова тенденција је била веома изражена у научној терминологији. Из политичких разлога тако усмерен пуризам бива нагло напуштен тридесетих година XX века, када се белоруски језик окреће „приближавању“ руском језику, због чега се јавља нови талас неологизације. Ова тенденција русификације лексичког састава белоруског језика, у уравнотеженијем облику, остала је актуелна и у другој половини прошлог века. У трећем делу овог прегледног рада (3) пажња је посвећена развоју белоруске неологије и неографије крајем XX и почетком XXI века, када су се правци лексичког развоја белоруског језика поново променили услед екстралингвистичких разлога. Наведене су главне лексиколошке и дериватолошке студије у којима се анализирају процеси неологизације белоруског језика и издвојене су лексичке иновације у белоруском језику с краја XX и почетка XXI века. Речници неологизама почели су да се појављују крајем

прве деценије ХХI века, а нове лексичке јединице, оне најзаступљеније, активно су укључиване у речнике белоруског језика општег типа. У овом поглављу описани су и анализирани најважнији неолошки речници белоруског језика, почев од речника из 2009. године *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*, а приказани су и речници другачијег типа (правописни, двојезични и вишејезични и др.), с обзиром на то да се нова лексика обрађује и у специјалним речницима. У закључним разматрањима (4) истакнуто је да су процеси неологизације у белоруском језику динамични и да су кроз историју често мењали смер, као што је и показано у овом осврту. Аутор сматра главним предстојећим задатком белоруске неологије израду монографског описа неолошких процеса у белоруском језику, као и израду нових речника неологизама (и околионализама), те њихово доследно уношење у опште речнике белоруског језика.

Како сазнајемо из наредног поглавља „Неологія і неографія в українському мовознавстві“ (285–300) Свитлане Пахомове (Пряшівський університет, Філософський факультет, Пряшів, Словацка Республіка), последњих је деценија у украјинској лингвистици приметно повећање лексикографске активности, укључујући и неографску, и појава значајног броја неолошких научних публикација, као и увођење специјалних курсева из украјинске неологије и неографије у високо образовање. У овом поглављу дат је преглед литературе из неологије и неографије у савременој украјинској лингвистици на прелазу из ХХ у ХХI век. Посебна пажња посвећена је развијеном терминолошком апарату украјинске неологије (2). Интересантно је да не постоји јединствено терминолошко одређење за основну јединицу неологије, већ је у употреби низ синонимних номинација: *неологізм, інновація, новошвір, новація, неошвір, нова номінація, неонімінація, нове найменування, нововведення, неонім, неонейм* и др., што се може узети као показатељ непотпуне формираности неологије као научне дисциплине. Тзв. пренеолошка фаза описана је у трећој целини овог поглавља (3) – временски обухвата другу половину ХІХ и почетак ХХ века, када се, због друштвено-политичких разлога, интензивно формирала нова лексика украјинског језика. Екстралингвистички фактори с краја прошлог века проузроковали су стварање нове лексике, а промене у лексичком систему захтевале су научни опис, па се о развоју савремене украјинске неологије говори од деведесетих година прошлог века (4). О томе сведочи низ научних студија представљених у овом поглављу, у којима се прате иновациони процеси у лексичком и творбеном систему украјинског језика. Приказана је и обрада нових речи у речницима општег типа (5), као и савремена украјинска неографија (6), која броји низ речника нових речи, међу којима је и циклус речника посвећених новим речима украјинског језика чији су аутори Г. Вињар и Л. Шпачук (2000, 2002, 2005) и речник *Нові слова йа фразеологізми в*

українських мас-медіа Л. Шевченка и Д. Сизонова (2018). У савременој украјинској неологији актуелна су и проучавања нових речи у делима украјинских писаца (7). У закључку поглавља (8) доноси се оцена да су се неологија и неографија на прелазу из XX у XXI век установиле као посебне области украјинске лингвистике.

Давид Блажек (Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v. i, Praha, Česká republika) у поглављу „Současná slovinská neologie a neografie“ (301–315) доноси осврт на словеначку неологију и неографију. Аутор се најпре усредсређује на разумевање нових речи у словеначкој лингвистици (1). У словеначкој неологији усталио се термин *novejše besedje* (и *novejša leksika*), а под неологизмом се често подразумева нова реч која још није у потпуности прихваћена. Аутор запажа да у релевантним речницима словеначког језика изостаје одредница *неографија*. У словеначкој лингвистици постоје различита одређења временског оквира који захвата нова лексика, па се новим речима у ширем смислу сматрају оне настале у другој половини прошлог века, што је у вези, пре свега, с друштвено-политичким струјањима у Европи, а у ужем смислу нове речи настале од 1991. године (од периода издвајања Словеније из бивше заједничке државе). Најуже временско одређење нове лексике обухвата последњих петнаест до двадесет година, што се подудара с уласком Словеније у Европску унију и НАТО, а у том периоду су се наставиле тенденције глобализације. У овом поглављу дат је и кратак преглед тзв. пренеолошке фазе, где су приказани поједини нормативни приручници (2), а централни део овог поглавља заузима опис савремене словеначке неологије и неографије (3). Аутор нас обавештава да је систематско описивање нове лексике омогућено захваљујући развоју корпусних алата у последње две деценије, који су главни извор за неолошка истраживања (поменућемо корпус *Nova beseda*). Монографија посвећена неологији у словеначком језику за сада није израђена, али неолошком проблематиком баве се бројни радови дериватолошког карактера. Први већи неолошки речник био је *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* објављен 2012. године, пре којег су се нове речи обрађивале у, на пример, речницима страних речи и терминолошким речницима. Додатак овом речнику је *Sprotni slovar slovenskega jezika*, који постоји само у електронском облику и представља тип речника који се континуирано допуњавају и прилагођавају (назив који се употребљава у словеначком језику за овај тип речника је *rastoči slovarji*, а у енглеском *growing dictionaries*). Захваљујући промени лексикографске праксе у Словенији путем коришћења нових технологија, време од настанка нове речи до њене речничке обраде се значајно смањило, што се истиче у закључку поглавља и поткрепљује примерима нове праксе (4).

Деветим поглављем „Neologija i neografija u suvremenom hrvatskom jeziku“ (317–334), чији су аутори Барбара Штебих Голуб и Ермина Рамадановић са Института за хрватски језик и језикословље у Загребу, приказан је развој хрватске неологије и неографије. У уводном делу дефинисани су кључни појмови неолошке терминологије (1), након чега је дат осврт на почетке хрватске неологије, који су у блиској вези с језичким пуризмом будући да је стварање нових речи и начин остваривања пуристичких стремљења (2). Део о неологији (3) укључује приказ хрватских неолошких истраживања, где су посебно истакнуте монографске публикације посвећене неологији (3.1.1), али су обухваћени и научни радови који неологизмима приступају из угла творбе речи, контактологије, терминологије и др. (3.1.2). Када је реч о хрватској неографији, посебно су разматрани речници неологизама (3.2.1), а неолошка грађа је похрањена и у базама података и интернетским ресурсима (нпр. термилошка база STRUNA) (3.2.2). Показано је да број неолошких речника хрватског језика није велик, али такви речници ипак постоје. Издваја се, на пример, неолошки речник доступан на сајту Завода за лингвистику Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу. Пружен је и осврт на обраду неологизама у хрватским речницима општег типа, чиме се индиректно показује и статус неологизама, односно њихова прихваћеност у датом језику (3. 2. 3). У закључним разматрањима (4) истакнуто је да би за даљи развој хрватске неологије било значајно повећање теоријски усмерених неолошких истраживања, као и самог неографског рада.

Наредно је поглавље Амеле Шеховић (Универзитет у Сарајеву, Филозофски факултет, Сарајево, Босна и Херцеговина) под називом „Neologija i neografija u lingvističkoj bosnistici“ (335–353), у којем се у уводном делу констатује да неологија и неографија у датој научној средини нису заступљене до краја XX века (1). Главни део овог рада представља приказ малобројних научних дела у којима се разматра (и) неолошка проблематика (2). Издвојене су две монографске студије чији се поједини сегменти дотичу неолошких феномена – *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik* (2009) А. Шеховић и *Jezik bosanskohercegovačke i ruske štampe 2008–2011* (2021) А. Љево-Овчине, као и научни радови који се баве новом лексиком, а објављивани су у научним часописима и зборницима. Укупно је приказано седамнаест научних радова, који се већином баве неологизмима у различитим функционалним стиливима и англицизмима. Што се неографије тиче (3), неолошког речника нема, а у овај осврт су укључени следећи речници: *Rječnik anglicizama u bosanskom jeziku* (2008) И. Чедића, *Rječnik bosanskoga jezika* (2010) С. Халиловића, И. Палића и А. Шеховић, те речник Д. Шипке *Dictionary of Serbian, Croatian and Bosnian New Words* (2002). На крају, ауторка сумира наведено и износи закључак да у дескриптивне речнике треба уврштавати неологизме у већој мери, те указује на потребу за изра-

дом неолошког речника (на корпусу из свих функционалних стилова), као и за систематичнијим радом на речницима позајмљеница (англицизама у првом реду).

У раду „Неологија и неографија у србистици“ (355–390) Весне Ђорђевић и Марине Николић, сарадника на Институту за српски језик САНУ у Београду, дат је исцрпан преглед неолошких истраживања у српском језику зарад описа и праћења развоја српске неологије и неолошке лексикографије. Након кратког увода (1), приказани су радови који из прескриптивног угла разматрају нову лексику (2), а потом и монографски прилози и научни радови објављени у научним часописима и зборницима (3.1) и лексикографски рад на пољу неологије (3.2). У закључним разматрањима констатује се да је помак у српској неологији и неографији настао крајем XX и почетком XXI века (4). Иако је у овом прегледном раду фокус на неолошким истраживањима у XXI веку, пажња је посвећена и нормативистички усмереним истраживањима нових речи, односно представљени су најзначајнији приручници из језичке културе који се баве новом лексиком (пре свега позајмљеницама и туђицама), а упућено је и на литературу о пуризму и односу српских лингвиста према овом феномену. Такође, издвојени су и научни радови у којима се разматрају околионализми у књижевним делима значајних српских писаца XIX и XX века. Научни прилози објављени у часописима и зборницима, а чији предмет истраживања представља нова лексика, груписани су тематски (најзаступљенији су радови који се баве творбеним и семантичким аспектима нове лексике, те употребом нових речи у различитим функционалним стилима, језицима струка и жаргонима). Уочава се да у србистици неологија није довољно монографски обрађена. Ипак, у појединим деловима монографија из лексикологије и творбе речи заступљена је и неолошка проблематика. Овом предмету дат је простор и у једној граматици српског језика – у *Нормативној граматици српског језика* Предрага Пипера, Ивана Клајна и Рајне Драгићевић (2022), где су уведени основни неолошки термини и представљене актуелне неолошке теме, попут тенденција у настајању неологизама, што утире пут развијању неолошке теорије у србистици. Што се српске неографије тиче, до 2008. године објављено је неколико речника нових речи, а на том пољу истиче се рад Ђорђа Оташевића, аутора више неолошких речника, и Твртка Прћића, који је са сарадницима лексикографски обрадио (нове) англицизме. Треба истаћи да је у последњих неколико година објављено више речника усмерених на нову лексику. Поменимо *Srpski rečnik novijih anglicizama* Т. Прћића и сарадника (2021), где су обрађене нове речи енглеског порекла (у грађу су уврштене и речи забележене у речнику англицизама из 2001. године које су у активној употреби). Даље, на Институту за српски језик САНУ започет је 2022. године рад на *Речнику нових речи у српском језику*

под руководством Ђорђа Оташевића (до сада су објављене две свеске овог речника), а српски лингвисти су лексикографски обрадили и лексик у вези с пандемијом ковида 19.

У прилогу под називом „Неологија и неографија во македонскиот јазик“ (391–399) Лидија Аризанковска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, Република Северна Македонија) истиче да се нова лексика у македонској науци о језику разматра у оквиру лексикологије и лексикографије. У ХХI веку се у појединим научним радовима наводи неологија као дисциплина, углавном у вези с проучавањима нових речи у одређеној терминологији (користе се термини *терминолошка неологија* и *неонимија*), док се термин *неографија* не спомиње. У другом делу рада приказан је начин на који се дефинише термин *неологизам* у одабраним речницима и приручницима македонског језика (2), а у трећем македонска лексикографска обрада нових речи (3). Како сазнајемо из овог рада, од 1995. године до данас објављено је неколико речника страних речи у македонском језику, а природа речника овог типа и налаже да се у њима нађе нова лексика страног порекла. Ауторка закључује да се у македонској научној средини потреба за речницима нових речи често доводила у питање, што је можда и разлог недовољне пажње која се посвећује неографским делима.

Тринаесто по реду је поглавље „Bulharská neologie a neografie“ (401–469) Божане Нишеве (Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v.v.i, Praha, Česká republika). Појачано научно интересовање бугарске лингвистике за разумевање неологизама наступило је крајем прошлог и почетком садашњег века, а у овом раду је настојано представити развој бугарске неологије и неографије од педесетих година ХХ века до данас. Најпре је представљена тзв. пренеолошка фаза (2) – наводе се прве појаве речи *неологизам* у бугарском језику, а потом и прва истраживања неологизама половином прошлог века (публикације посвећене променама и стању речника бугарског језика) (3). Сазнајемо да се до средине седамдесетих година прошлог века у бугарској лингвистици користио термин *нова реч*, а да се термин *неологизам*, као синоним, почео употребљавати након тог времена (прва паралелна употреба оба термина регистрована је у књизи М. Москова из 1974. о бугарском језику и стилу). Пажња је посвећена и истраживањима спроведеним током осамдесетих година прошлог века, када је у фокусу било описивање динамике лексичког система (4), а нарочито и тзв. неолошком буму након 1989. године (5). Ауторка приказује развој неолошког појмовно-терминолошког апарата у бугарској науци о језику овог периода, издвајајући научне прилоге који представљају теоријску основу бугарске неологије. У првим радовима Л. Јорданове, актуелним и данас, разматрају се основни теоријско-методолошки аспекти неологије, а она је заслужна и за настанак првих не-

олошких речника бугарског језика. Највећи процват бугарска неологија доживљава почетком трећег миленијума. У првој деценији XXI века је, како се илустративно истиче, објављено више од сто осамдесет публикација неолошког усмерења. Као важан за установљавање неологије као самосталне дисциплине у бугарској лингвистици издваја се научни прилог „Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век“ Д. Благоеве и С. Колковске из 2013. године. Посебна целина овог прегледног рада посвећена је бугарским речницима нових речи и неографској проблематици (6). Прва бугарска неографска дела *Български неологичен речник (70-їе и началото на 80-їе г.)* и *Български неологичен речник (80-їе и началото на 90-їе г.)* објављена су 1993. године (аутор је Л. Јорданова, а уредник М. Јанакијев). Треба поменути и *Речник на новиїе думи в българския език (оїї края на XX и оїї їървоїо десейїилейїе на XXI век)*, објављен 2010. године, у коме су први пут у бугарској неографији коришћене и корпусне методе, па се означава првим модерним бугарским речником нових речи. Аутори овог речника су Е. Пернишка, Д. Благоева и С. Колковска. Најновији бугарски речник неологизама је *Речник на новиїе думи в българския език (оїї їървиїїе две десейїилейїия на XXI век)* из 2021. године. На савремену бугарску неологију и неографију утицај има и изградња електронских база података, односно могућност рачунарске и/или корпусне обраде језичке грађе, што омогућава да се одреди време настанка одређене нове јединице, њена фреквенција и потврда појављивања у различитим врстама текстова. На крају овог поглавља дат је опширан закључак и оцена да бугарска неологија и неографија представљају неодвојив део модерне европске лингистике, што је и показано овим изузетно информативним освртом (7).

Данијел Ланчарич и Михаела Хротјекова (Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Bratislava, Slovenská republika) аутори су прилога „Neológia a neografia v angličtine“ (471–494), којим се пружа кратак преглед настанка и развоја неологије у енглеском језику. Након уводног дела (1), у коме је описана структура овог рада, аутори су се осврнули на дефинисање термина *неологизам* у енглеском језику кроз навођење оних научних радова који су дали значајан допринос разумевању овог појма. Такав је, на пример, рад Р. Фишерове „Lexical Change in Present-Day English: A Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalization, and Productivity of Creative Neologisms (Language in Performance)“ (1998), где се неологизам одређује као реч која је изгубила статус околионализма, а према мишљењу већине чланова језичке заједнице и даље поседује карактер новине. Описујући „пренеолошки“ период (2), аутори су указали на значајнија дела која су поставила темеље енглеској лексикографији и усмерила кодификацију енглеске лексике. Издвојени су први речници енглеског језика, те најзначајније дело XVIII века (*A Dictionary*

of the English Language С. Џонсона из 1755. године). Поменимо и речник *Oxford English Dictionary*, који има дугу традицију и сматра се најобухватнијим и напоузданијим речником енглеског језика. С процесом нормирања енглеског језика у блиској је вези пуризам. Упркос пуристичким тенденцијама, енглески језик није могао одолети страним утицајима и велики део његовог вокабулара чине позајмљенице. Централни део поглавља посвећен је неологији у англистици (3). Најпре су представљене одабране монографске студије у којима се обрађују неолошке теме, а потом и научни радови који се баве процесом неологизације у енглеском језику и уопште природом неологизацијских процеса. Интересантно је да већина језика које познајемо позајмљује лексику из енглеског језика, док се у енглеском језику нове речи данас творе претежно од сопственог лексичког материјала. Пажња је посвећена и радовима који разматрају оказационализме у електронској комуникацији, какав је низ радова Д. Кристала објављених у првој деценији XXI века. У наредној целини представљени су неолошки речници енглеског језика (4), и то они објављени између 1991. и 2007. године, а дат је и кратак преглед неолошких речника који обрађују неку специфичну област или тему (на пример, речник неологизама из научнофантастичне литературе или речник који региструје нове речи из британских новина *The Guardian*). Посебан осврт даје се на начине ексерпције грађе – док се у прошлости грађа ручно прикупљала, данас постоји аутоматизовано прикупљање података. У те сврхе употребљава се, на пример, софтверски алат какав је NeoCrawler, који идентификује и прикупља неологизме с интернета и прати њихову употребу. Такође, приметно је укључивање обичних корисника у стварање отворених „колективних“ речника. У закључним разматрањима (5), аутори су укратко истакли битне карактеристике неологије и неографије енглеског језика.

Следећи прилог носи назив „*Neológia a neografia v germanistike*“ (495–550), а његов аутор је Зденко Добрик (Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, Banská Bystrica, Slovenská republika). Аутор излагање започиње кратким уводом (1), а потом описује „пре-неолошку“ фазу (2), где даје преглед радова о кодификацији у области лексике, о пуризму и о тзв. ауторским неологизмима (новим речима у делима писаца). Истакнуто је да су латински и француски у прошлости имали велики утицај на немачки језик, те да су се пуристичке тенденције усмеравале махом на лексику из ових језика. Немачки језички пуризам се прати од краја двадесетих година XVII века и захвата читав XX век, а за то време прошао је кроз три фазе, уско повезане с друштвеним и политичким догађајима. Следећа целина овог поглавља посвећена је немачкој неологији (3). Најпре се скреће пажња да се у немачком језику термин *неологија* користи и ван лингвистике (да означи појам из домена теоло-

гије), а потом су издвојена теоријска тумачења појма *неологизам* у научним радовима објављиваним од осамдесетих година прошлог века до данас. Констатује се да се овој теми у немачкој лингвистици посвећивало мање пажње до краја XX века у поређењу с истраживањима у енглеској и француској науци о језику. Дат је преглед радова о неологизмима и окازیонализмима, те њиховој употреби у различитим функционалним стилловима и комуникацијским сферама, те преглед истраживања англицизама у немачком језику. Наведени су и примери избора за *Реч године*, *Нереч године* и *Омладинску реч године*, који се организују у Немачкој, а многе одабране речи представљају управо неологизми. Један од критеријума за избор речи године јесте да та реч у датој години буде део јавних расправа о важним темама, чиме језик одражава и социокултурни аспект државе у одређеном историјском тренутку. У даљем тексту приказани су донети немачке неолошке лексикографије. Потреба за неолошким речницима јавила се зато што у последњим деценијама општи речници нису могли обрадити нове речи раширене у употреби. Немачка научна јавност је приметила да немачка лингвистика заостаје за европском неографијом на крају XX века. Речници неологизама у немачком језику објављени су осамдесетих година прошлог века прво у Данској и Кини, а тек после у немачком језичком простору. Интензиван развој неографије почиње у поново уједињеној Немачкој, а главни задатак била је израда до тада непостојећег великог речника неологизама. Треба нагласити да се савремена неографија у Немачкој развијала у тесној вези с могућностима које пружају нове технологије, чиме је надомештен празан ход током прошлог века. Поменућемо постојање лексикографских портала на интернету, какав је OWID (Online-Wortschatz-Informationssystem-Deutsch). Реч је о платформи за корпусну лексикографију Института за немачки језик у Манхајму, која садржи речнике немачког језика различитог типа, као и онлајн библиографију електронске лексикографије. Такође, ова платформа нуди отворен приступ речнику неологизама у немачком језику. Овај речник се назива *Neologismenwörterbuch*. У овом поглављу упућује се на металексикографске радове о неолошким речницима, у којима се, између осталог, истиче предност онлајн речника у односу на штампане. На крају се представљају неолошки речници различитог типа (дати су основни подаци о речницима и илустрације одредница). Иако аутор у закључку (4) истиче да је за потпун опис неологије и неографије у германистици потребно више простора и истраживачког ангажмана, његов осврт је несумњиво значајан за све заинтересоване за преглед актуелног стања неологије и неографије у германистици.

Наредна је студија „Neológia a neografia vo francúzskej lingvistikе“ (551–629), чији је аутор Данијел Божтјек (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta Košice, Slovenská republika). Након крат-

ког увода (1), у коме се неологија дефинише у складу с разумевањем овог појма у француској науци о језику, представљен је „пренеолошки“ период у француској лингвистици, где су назначени најзначајнији радови из ове области у одређеном добу (у време ренесансе, класицизма, Француске револуције) (2). Сама реч *неологија* се појавила у француском језику средином 18. века, а у лингвистичким круговима су се неолошке појаве дуго подводиле под окриље творбе речи. Главне целине овог рада посвећене су хронолошком прегледу франкофоних неолошких и неографских домета (3). У ову студију је укључен репрезентативан број научних радова објављиваних претежно од педесетих година прошлог века, када се и бележи помак на пољу неологије и неографије у француској науци о језику, до данас. Истраживања канадских франкофоних аутора чине део овог прегледа будући да су веома утицајна у франкофоном научном свету. Радови неолошке тематике су представљени хронолошки, односно груписани према деценији којој припадају, унутар које су и тематски разврстани (истраживања нове лексике у оквиру творбе речи, терминологије, социолингвистике, транслатологије и др.). Као веома важно и продуктивно раздобље развоја неолошких истраживања узима се период после 2000. године, када се новим истраживањима продубљују научна сазнања, а уједно се и сачињавају рекапитулације прикупљеног знања. Овај период одликује и оснивање научних неолошких часописа, попут часописа *Neologica*, установљеног 2007. године. Историја неографије уједно је и историја лексикографије, како истичу еминентни аутори, јер ажурирање речника, један од главних задатака у лексикографији, подразумева обраду нових речи. У овој студији приказан је низ металексикографских радова усмерених на лексикографску обраду неологизама (у неолошким и општим речницима), а осим речника неологизама представљени су и речници општег типа, термилошки речници, речници англицизама и др. Савремена франкофона неографија ослања се на електронску детекцију и ексерпцију неологизама, с чим је у вези и увођење електронских или онлајн речника неологизама. Овај прегледни рад Данијела Војтјека садржи и изузетно исцрпну библиографију радова из неологије и неографије француског језика.

„Neologizmy v súčasnej španielskej lexikografickej produkcii“ (631–653) Бохдана Улашина (Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Bratislava, Slovenská republika) последње је поглавље ове монографије, у коме се представљају неологија и неографија шпанског језика у Европи. Након уводног дела (1), у коме је описана структура поглавља, представљају се дефиниције лексеме *неологизам* у шпанским и словачким речницима (2). Уочава се једна друштвено-историјска разлика између шпанског и словачког (и чешког) језика која се огледа и у развоју лексике – пад режима у социјалистичкој Чехословачкој изазвао је дубоке

промене у друштву, видљиве и у језику (нпр. ревитализација лексики која није била у употреби током социјалистичког режима). Отуд се година 1989. узима као почетна тачка нове развојне фазе словачке лексики, а та се година узима у обзир и приликом одређивања неологизама. У шпанској неографији користи се лексикографски критеријум за одређивање неологизама – лексичка јединица је неологизам док се не уврсти у речник *Diccionario de la lengua española*. У следећој целини овог поглавља приказани су критеријуми за укључивање неологизама у опште речнике шпанског језика. Посебна пажња је посвећена речнику *Diccionario de la lengua española* (DLE), који издаје Шпанска краљевска академија. У питању је речник који обухвата општи лексикон савременог шпанског језика и представља главно нормативно лексикографско дело за шпански језик. Електронска верзија овог речника, чије је прво издање објављено 1780. године а последње 2014. године, доступна је од 2015. године. Како овај речник настоји да одражава савремени језик, у њега се континуирано уносе нове одреднице и уклањају јединице оцењене као застареле. Због ове уређивачке динамике ДЛЕ је често предмет расправа у научној и широј јавности. У раду су представљени и речници *Diccionario de uso del español*, чија је ауторка М. Молинер, и *Diccionario del español actual* М. Сека и сарадника. Четврта целина ове прегледне студије усмерена је на пројекат NEÓMETRO (4), који је реализовао колектив са Универзитета Помпеу Фабра у Барселони од 2017. до 2020. године. Овим пројектом се настојало утврдити у којој мери постоји корелација између степена погодности увођења конкретног неологизма у речник ДЛЕ и других објективних показатеља као што су фреквенција, творбена структура, порекло, година настанка и др. Другим речима, пројекат је испитивао у којој мери нове јединице предложене за укључивање у ДЛЕ од стране истраживача који се тиме баве испуњавају критеријуме за уврштавање у неологизме. На крају су представљена три неолошка речника шпанског језика (5), који се појављују од деведесетих година прошлог века, те базе података (нпр. Bobneo) и корпуси (6). У закључку аутор истиче најважније аспекте представљене у овом раду (7).

На крају овог приказа, издвојићемо неколико карактеристика монографије *Neologizmy a neologizácia v lingvistickej reflexii* које сматрамо значајним.

Наведена монографија омогућава, пре свега, да се стекне увид у развој неологије и неографије у различитим научним срединама. Посебно треба истаћи значај библиографских јединица које се налазе на крају сваког поглавља. Библиографија коју доноси ова монографска студија од изузетне је важности за све проучаваоце неологије.

У сваком поглављу монографије је, у већој или мањој мери, разматран неолошки термилошки апарат карактеристичан за дату лингви-

стичку средину. Тако сазнајемо, на пример, да се у различитим научним срединама термин *неологизам* другачије разумева (рецимо, под неологизмом се може подразумевати нова реч устаљена у употреби или нова реч која још није широко прихваћена), да у појединим наукама о језику не постоји јединствено термилошко одређење за основну јединицу неологије, већ је у употреби низ синонимних номинација, да је у неким научним срединама преовладао термин *нова реч* а у другим *неологизам*, да се термини *нова реч* и *неологизам* негде разумевају као синоними а негде се прави разлика међу њима, те да се временско одређење нове речи може посматрати различито, да се врше различите класификације нове лексике и др. С обзиром на то да су аутори монографије тежили што обухватнијем представљању неологије одређеног језика, разматрање термилошке апаратуре углавном је само мали део ауторских осврта. Отуд, а и због постојања разлика у дефинисању основних неолошких појмова, уочавамо потребу за још дубљим описом термилошке проблематике различитих наука о језику.

Централни делови свих поглавља ове монографије тичу се описа статуса савремене неологије и неографије у датој научној средини. О ступњу развоја неологије одређеног језика сведочи развијеност термилошко-методолошког апарата, квантитет и квалитет научних публикација из ове области, нарочито постојање синтетичких студија монографског типа за дату област и речника нових речи, укљученост у високо образовање (постојање специјалних курсева и уџбеника из неологије), постојање одељења у научним институцијама и пројеката усмерених на неолошка истраживања, коришћење нових технологија у лексикографској обради нових речи и др. Преглед који нам доноси ова монографија омогућава и одређивање позиције коју заузима неологија одређене науке о језику у европском контексту.

За подробније упознавање са садржајем приказане монографије заинтересоване читаоце упућујемо на саму монографију, која је доступна и у електронском облику (<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak27>).

Весна Ђорђевић*

Институт за српски језик САНУ
Београд

* v.djordjevic84@gmail.com

А. Н. Ерёмин (отв. ред.), Н. А. Исаева, О. О. Петрова (редколл.).
*Проблемы лингвистической семантики и прагматики языковых
единиц разных уровней: доклады международной научной
конференции, посвященной памяти доктора филологических
наук, профессора Ольги Павловны Ермаковой.* Калуга: КГУ им. К.
Э. Циолковского, кафедра русского языка, 2023, 408 стр.

Зборници радова у част значајним лингвистима добро су познат жанр међу научним издањима. Њихова улога није само да окупи ученике и истомишљенике већ и да се ода почаст истакнутим посленицима на пољу науке и одржи својеврсна научна култура сећања кроз зборник који ће одражавати даљи живот научног наслеђа у раду њихових ученика и настављача. Један од таквих зборника је и зборник *Проблемы лингвистичке семантике и прагматике језичких јединица различитих језичких нивоа* с истоимене научне конференције посвећен светлој успомени на Олгу Павловну Јермакову, чувеног руског лингвисту, проучаваоца лексичке семантике и прагматике, дугогодишњег члана Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта.

У зборник улази укупно 41 рад, који је, према руској традицији, поређан према азбучном реду презимена аутора. За потребе овог приказа ипак ћемо зборник представити према тематици заступљених радова.

Као што је уобичајено за овакву врсту зборника, значајан број радова посвећен је разматрању улоге деланости научника коме је зборник посвећен и његовог доприноса научној дисциплини у оквиру које је деловао. Тако Р. Драгићевић у свом раду (стр. 62–76) представља делатност О. П. Јермакове на пољу словенске дериватологије кроз њене радове објављене у зборницима Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта. Као занимљив пример проучавања узајамне везе лексикологије и творбе речи издваја се проучавање лексичке групе архаизама и процеса архаизације лексике уопште. Испитујући однос архаизације и изведеница у руском језику, Јермакова долази до закључка да се секундарна значења изведеница дуже чувају од примарних, али је истовремено

улога примарних да чувају значења секундарних. У научном опусу Олге Јермакове среће се испитивање везе између творбе речи и лексикографског описа појединих творбених типова. Истиче да се у наше време бележи раст изведеница насталих из потребе да се језик учини више „родно осетљивим“, али се истовремено заборавља да су неке од речи таквих творбених модела и раније постојале (нпр. *официерша* или *докторша*, које су могле да означавају супругу официера или доктора, али се у речницима често не бележи значење ‘удовица официера, одн. доктора’).

Допринос Олге Јермакове проучавању заменица у свом раду разматра је В. Г. Кулипина (стр. 181–187). У том контексту ауторка разматра две значајне монографије – *Семантические категории в лексике и грамматике русского языка* (Ермакова 2015) и *Местоимения в русском языке* (Ермакова 2018). Као значајан допринос у сагледавању заменица као врсте речи, коју је морфосинтаксички гледано тешко подвести под једну класу речи, ауторка види успешан покушај Олге Јермакове да их обједини у јединствену класу сагледавајући њихову семантику и прагматичку вредност. На тај начин Јермакова не разматра заменице само као посебну врсту у оквиру система врста речи већ их на основу уочених законитости њихове организације и функционисања издваја у посебан подсистем врста речи који функционише засебно и паралелно с основним системом.¹

Ј. В. Огольцева (стр. 231–242) анализира развој научних погледа Олге Јермакове у погледу идиоматичности семантике речи. У том појму ауторка види полазну тачку у њеним даљим истраживањима узајамног деловања лексичке, творбене и граматичке семантике. Анализирајући аспекте актантне и неактантне метонимије на творбеном и синтаксичком нивоу, ауторка долази до занимљивих података о њиховој повезаности. Ако се погледају глаголске именице (*спуск, выход, переезд, разведка*), види се да оне чувају актантну семантику, што и одређује тип метонимије коју могу да развију (нпр. РАДЊА – МЕСТО РАДЊЕ: *спуск с горы – крутой спуск*). Истовремено, актантност семантике глаголских именица спречава да оне развију значење у смеру идиоматичности. Приказани модел сагледавања односа мотивне и мотивисане речи даје могућност да се тумачење могућих начина развоја изведеница сагледа у динамичком аспект у за који верујемо да би дао занимљиве резултате не само на пољу творбе речи.

У раду *Конверзија и синхронија*, који је Олга Јермакова представила 2012. године на конференцији Комисије за словенску творбу речи у Београду, занимљиво је истраживање супстантивизације из угла синтак-

¹ Слично схватање у српској лингвистици заступао је Предраг Пипер, који је предложио да се врсте речи сагледавају у оквиру три паралелна структурно изоморфна система који чине номинативске (ненумеричке), нумеричке и прономинативске речи. У оквиру сваког од наведених система могли би се издвојити именице, придеви, прилози и глаголи са својим специфичним значењима и употребом (Пипер 1990: 97–112).

сичких позиција помоћу којих могу да се разграниче хомоформи настали преласком других врста речи у ред именица. Резултати тог истраживања инспирисали су Ј. В. Петрухину (стр. 275–287) да сагледа супстантивизацију у ширем типолошком контексту у словенским језицима. Ауторка полази од претпоставке да је тај творбени процес заступљенији у руском него у осталим словенским језицима. Анализа примера у овом раду чини читав мозаик супстантивата у словенским језицима, при чему се прво издвајају њихове сличности (нпр. употреба супстантивата у области топонимије: рус. *Тверская*, укр. *Трьохсвятительська*, пољ. *Miodowa*, буг. *Пиройска* и сл.). Међу најочљивијим разликама издвајају се супстантивати који означавају просторије према њиховој намени. У савременом руском језику тај тип постао је нарочито продуктиван за означавање различитих угоститељских објеката: по аналогiji с именицом *столовая* деловањем метонимије добијају се *блинная*, *закусочная*, *пельменная* и сл. Деловање аналогije у стварању нових речи ауторку подсећа на још једног истакнутог проучаваоца творбе речи – Ј. В. Кубрјакову, те у закључку упућује читаоце и на тај аспект њеног учења као потенцијалне теме за будућа истраживања ове појаве.

Испитивање семантичких односа између јединица творбе речи Олге Јермакове инспирисали су З. А. Харитончик (стр. 362–376) да истражи нове могућности за опис и груписање значења мотивних речи. У осврту на досадашње методолошке приступе проучавању улоге значења у творби речи аутор као тешкоћу издваја то што приликом грађења речи првобитно структурирање и језичка категоризација људског искуства подлежу поновном структурирању и категоризовању како би нове речи могле да врше одговарајуће комуникативне функције – дискурсивне или номинативне. У том смислу аутор издваја недостатке груписања лексема према лексичко-семантичким пољима, јер она често обухватају лексеме с различитим степеном категоризације, те тако не могу дати одговор на главно питање које интересује дериватологе, а то је питање нивоа категоризације речи или степена уопштавања на коме творбени процеси имају главну улогу. Зато посебно добија на значају став Олге Јермакове да дериватолошка истраживања треба да се заснивају на анализи појединачних лексичких јединица, а резултати такве анализе могу се уопштавати како би се издвојили вишезначност мотивних база, форманата и мотивисаних речи, као и могуће реализације семантичке структуре вишезначних речи. Харитончик такву анализу спроводи анализирајући именичко-придевски творбени пар *воробей – воробыный*. Издвајајући низ именица на који се изведени придев може односити (*головка*, *перья*, *размер*, *цвет* и сл.), ауторка закључује да семе које чине придевско значење заправо показују протипично виђење врапца од стране говорника руског језика, чиме се обједињавају творбена и лексиколошка анализа.

Велики број радова заступљених у зборнику посвећен је лексиколошким истраживањима. А. В. Грудина у свом раду (стр. 53–62) анализира застарелу лексику у тематском пољу ‘рат’ у Пушкиновој историјској лирици. Ексерцирану лексику ауторка посматра у неколико тематских група – војна дејства (*брань, сеча, боренье*), војне формације (*рать, казаки, дружина, янычары, орда, кромешник*), називи војника (*ратник, сердюк, старишина, дабронт*), делови униформе и војне опреме (*броня, кольчуга, шлем*) и називи за оружје (*меч, щит, сабля, шпага, пращ*). На основу анализе значења лексема и њихове стилске употребе долази се до закључка да Пушкин ове лексеме претежно користи како би у својој поезији читаоцу дочарао атмосферу ранијих епоха и ратова који су вођени с различитим народима. Ако се имају у виду могућности које нуди Национални корпус руског језика, предложена анализа могла је бити незнатно проширена поређењем употребе наведених лексема и у каснијим периодима после Пушкиновог стваралаштва и анализом њихове фреквенције. Тиме би се свакако допунила анализа архаизама и прецизније размотрило питање статуса лексике из ове тематске групе у Пушкиново време.

У раду „О содержании и границах лексического значения“ (стр. 81–92) А. Н. Јерјомин даје преглед схватања и одређивања лексичког значења код Виноградова, Гака, Кенцелсона и Потембе, повремено их доводећи у везу и поредећи с одређењима Лејкофа и Филмора. У њиховим схватањима аутор се концентрише на структуру лексичког значења и његове границе, трудећи се да одговори да ли је за успешну комуникацију заслужно само лексичко значење или његова надоградња у виду различитих прагматичких компонената значења. На основу анализе примера лексикографских дефиниција из различитих речника руског језика и употребе тих речи у примерима из Националног корпуса руског језика аутор долази до закључка да је за функционисање лексичког значења и његово правилно разумевање у процесу комуникације од пресудног значаја ментална слика денотата, која обликује и у процесу комуникације коригује лексичко значење речи.

Рад Ј. В. Кокорине „Прагматическая информация в словаре и современная лексикографическая практика“ (стр. 108–136) занимљив је и веома подстицајан за будућа истраживања лексике разговорног стила и њен лексикографски опис. Наиме, у раду се на теоријском и практичном плану показује како се може приступити опису прагматичког значења лексике у регистру где је оно најизразитије. У уводном делу рада ауторка разматра различита значења која термини *прагматика* и *прагматичка информација* могу имати у лексикологији и лексикографији, а затим, на примеру обраде различитих група лексема у *Речнику руског разговорног језика (Толковый словарь русской разговорной речи)*, представља различите врсте прагматичких информација и њихов однос према дефиницији

речи. За разлику од уобичајеног означавања прагматичких компонента значења одређеним квалификаторима (нпр. *разг.*, *сниж.*, *ирон.* и сл.) одредница у поменутом речнику организована је другачије, вероватно због специфичности лексике у самом речнику. Прво се даје опис значења лексеме с примерима употребе, после чега се наводе њене морфолошке, синтаксичке, стилистичке особености и синоними уколико постоје. Прагматичке информације, које се дају на самом крају дефиниције, садрже заправо лингвокултуролошке податке о времену коришћења дате лексеме, сфери њене употребе и социјалној маркираности лексеме. Тако се, на пример, лексема *фарцовка* као пример културно маркиране лексике дефинише као ‘бављење препродајом дефицитарних увозних ствари’, док у одељку прагматичких информација сазнајемо да се реч употребљавала у Совјетском Савезу од шездесетих до осамдесетих година 20. века када је постојала пракса да се увозне ствари попут одеће или козметике препродају или мењају за руске сувенире, што је било кривично кажњиво дело. У неким примерима прагматичка компонента значења је доминантна, па ју је тешко одвојити од дефиниције. Такав је пример 2. лица јединине глагола *понимать* који се у разговорном језику користи за истицање неке мисли или дела исказа (*Придумал себе, понимаешь, идеал!*). У прагматичком делу дефиниције наводи се да се дати облик често користи као поштапалица у разговорном језику.

На материјалу истог речника, Н. Н. Розанова разматра динамику развоја секундарних значења речи у руском разговорном језику (стр. 297–309). Избором теме ауторка наставља истраживања активних процеса у лексици савременог руског језика којима је значајан допринос дала Олга Јермакова кроз опис актуелних процеса у руској лексици крајем 20. века (ЕРМАКОВА 2000: 32–66), израду речника сленга постсовјетске епохе (ЕРМАКОВА и др. 1999) и речника руског града тридесетих и четрдесетих година 20. века (ЕРМАКОВА 2011). Међу примерима у овом раду као најзанимљивији учинио нам се пример развоја секундарних значења речи *промокашка*. Основно значење лексеме везује се за ‘танак и груб папир намењен сушењу написаног помоћу мастила’. Ова врста папира користила се претежно у школској средини, па ауторка претпоставља да се одатле развио читав низ секундарних значења, док је основно прешло у ред историзама с појавом и масовнијом употребом хемијских оловки. Деловањем метафоре развила су се следећа секундарна значења – ‘документ који је изгубио вредност’ (*А что он устроил нам? За одну ночь взлетели до небес и рубль превратился в промокашку.*), затим група значења која се везују за школску или факултетску средину – ‘онај ко вредно и радо учи, посебно о ученицима млађих разреда’ (*Мне кажется, она в школу пойдет, это такая промокашка будет.*), ‘назив за ђака-првака, матуранта или бруцоша’ (*Первокурсники-промокашки, мы зарубили*

себе на носу, что чужих в общагу не пускают...). Реч може означавати и различите особине човека – ‘онај који може и који је спреман да нова знања усваја брзо, да их упија’, потом ‘онај који зарад каријере иде уз длаку надређеним лицима’ и ‘човек који не заслужује поштовање’ (*Приучили, что если ты молодой, то ты никто, промокашка.*). У области сиве економије реч је развила значење ‘фирма створена у циљу преваре или прања новца’ (*Денежки отпращались по письму директора фирмы на компании-промокашки, где благополучно растворялись на просторах земельного рынка.*). Чини нам се да су правци развоја секундарних значења ове лексеме могли бити објашњени и кроз различите правце деловања радијалне метафоре.

Истраживања идиоматике и прагматике Олге Јермакове навели су И. Ј. Третјакову и Ј. А. Колобову да у раду „Фразеологизмы фразеосемантического поля ‘опыт’ в семантическом и прагматическом аспектах“ (стр. 354–362) прошире традиционалну фразеолошку анализу прагматичком и корпусном компонентом. Предмет анализе у раду су фразеологизми са значењем искуства у руском језику – *травленный волк*, *стрелянный воробей*, *пуганая ворона* и *тертый калач*. Анализа њихове семантике, конотације и граматичке структуре указује да се ради о синонимима. Укључивање пак прагматичког фактора у анализу омогућава да се њихово значење и употреба прецизније опишу и разграниче. Тако су прва три фразеологизма зоолошке метафоре с основном функцијом да се означи искуство као човекова особина. Избор животиње за именовање човека у контексту зависи од њене симболике у руској народној култури. Ауторке истичу да је заједничко за све три животиње то да имају способност да нанесу штету упркос томе што човек стално покушава да се од њих избави. Тако ће се фразеологизам *травленный волк* употребити за искусног човека, али који је истовремено јак, упоран и одлучан. Други фразеологизам, *стрелянный воробей*, употребљава се да означи човека који се нашао у разним животним ситуацијама и доживео непријатности, али је успео да их превазиђе захваљујући снажљивости и мудрости. Подаци из корпуса показују да се овај фразеологизам у односу на остале најчешће користи да опише уметнике. Слика у основи фразеологизма *пуганая ворона* указује на човека који је успео да сакупи искуство у негативним околностима велике опасности. Последњи фразеологизам, *тертый калач*, једини није културно маркиран, што се одразило и у броју забележених употреба у Националном корпусу руског језика. Означава човека који је доживео различите незгоде у животу захваљујући којима је научио да решава проблеме. Укључивање прагматичког фактора у анализу фразеолошке слике кроз примере из корпуса може бити користан метод за истраживање динамичког аспекта фразеологије. Тај аспект че-

сто недостаје истраживањима када се она заснивају само на подацима из речника или примерима из књижевних текстова.

Из области граматичке семантике пажњу привлачи рад А. В. Ци-мерлинга „Не верь своим глазам: русские предикативы и апелляция к очевидному“ (стр. 377–382). Предмет истраживања представљају руски предикативи с аргументом у дативу (*мне было холодно на лавке*) и два проблема на која се наилази приликом описа њиховог граматичког значења – да ли такве конструкције имају ограничење употребе категорије неживог у дативу и да ли такве конструкције могу да означе стање које се може посматрати споља? Иако се датив у оваквим конструкцијама често именује као датив лица, аутор у Генералном интернетском корпусу руског језика (ГИКРЯ) налази примере у којима позицију датива заузимају именице које означавају неживо (нпр. *Но мне кажется, что лепесткам там будет тесно*). Такви примери могу се срести у корпусу иако се добар део примера може сматрати језичком игром или експериментом. Анализа примера с циљем да се испита да ли се унутрашње стање које се означава овим конструкцијама може посматрати споља даје одричан одговор. Међутим, могу се употребити глаголи као што су *видеишь* или *казайшь*, који се не употребљавају у свом основном значењу, већ их говорник употребљава како би покушао да реконструише унутрашње стање другог човека на основу спољашњих симптома (нпр. *И тут ты приходишь в такое состояние, когда тебе кажется, что человеку безразлично, и он подтверждает твои слова своим молчанием*).

Зборник садржи и радове из области лингвистичке прагматике. Поред радова посвећених анализи одређених говорних жанрова – „Семантика и прагматика текста детского художественного произведения: на примере рассказов Лоры Оуэн“ Ј. И. Беседине (стр. 14–27) и „Извинительная публичная речь: прагмалингвистический анализ“ М. Л. Васильеве (стр. 35–44), на којима се нећемо посебно задржавати јер се анализа у њима заснива на материјалу енглеског језика, занимљив је и рад Л. Г. Васильева „К прагматическому существу основ теории и практики речевого воздействия“ (стр. 27–35). У раду се приказују дела античког логографа, ретора и учитеља реторике Исократата и истиче њихов значај у издвајању говорничког умећа у засебан жанр, чиме је и реторика добила заслужен статус засебне дисциплине. Такође, на основу Исократових дела, аутор разграничава реторику и прагматику у чији предмет спадају средства украшавања говора, његова семантичка и семиотичка природа.

На основу представљених, али и других радова заступљених у зборнику које овде нисмо могли да поменемо, можемо да закључимо да су уредници зборника успели у намери да у њему прикажу ширину научних интересовања Олге Павловне Јермакове и значај њених проучавања у области творбе речи, граматике, лексичке семантике и праг-

матике. Тематска разноврсност радова наводи нас на мисао да се значај истакнутих проучавалаца огледа како у њиховом приступу испитиваној материји и добијеним резултатима тако и у спремности да шире границе своје дисциплине новим истраживачким поступцима и питањима. Зато се надамо да ће у овом зборнику и будуће генерације лингвиста налазити подстицај за даља проучавања питања семантике и прагматике језичких јединица на различитим нивоима, а сигуран ослонац у истраживањима која нам је оставила Олга Павловна Јермакова.

Цитирана лијерајџура

- ЕРМАКОВА, Олга Павловна, Елена Андреевна Земская, Раиса Иосифовна Розина. *Слова, с которми мы все встречались: толковый словарь общего жаргона*. Москва: Азбуконик, 1999.
- [ЕРМАКОВА, Ol'ga Pavlovna, Elena Andreevna Zemskâ, Raisa Iosifovna Rozina. *Slova, s kotormi my vse vstrečalis': tolkovyj slovar' obšego žargona*. Moskva: Azbukovnik, 1999]
- ЕРМАКОВА, Олга Павловна. «Семантические процессы в лексике». В: Е. А. Земская (отв. ред.). *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Москва: Языки русской культуры, 2000: стр. 32–66.
- [ЕРМАКОВА, Ol'ga Pavlovna. «Semantičeskie processy v leksike». V: E. A. Zemskâ (otv. red.). *Russkij âzyk konca XX stoletîâ (1985–1995)*. Moskva: Âzyki russkoj kul'tury, 2000: str. 32–66]
- ЕРМАКОВА, Олга Павловна. *Жизнь российского города в лексике 30–40-х годов XX века: краткий толковый словарь ушедших и уходящих слов и значений*. Москва: Флинта, 2011.
- [ЕРМАКОВА, Ol'ga Pavlovna. *Žizn' rossijskogo goroda v leksike 30–40-h godov XX veka: kratkij tolkovyj slovar' ušedših i uhodâših slov i značenij*. Moskva: Flinta, 2011]
- ЕРМАКОВА, Олга Павловна. *Семантические категории в лексике и грамматике русского языка*. Москва: Флинта, 2015.
- [ЕРМАКОВА, Ol'ga Pavlovna. *Semantičeskie kategorii v leksike i grammatike russkogo âzyka*. Moskva: Flinta, 2015]
- ЕРМАКОВА, Олга Павловна. *Местоимения в русском языке*. Москва: Флинта, 2018.
- [ЕРМАКОВА, Ol'ga Pavlovna. *Mestoimenîâ v ruskom âzyke*. Moskva: Flinta, 2018]
- ПИПЕР, Предраг. „О прилошкој нумеричкој квантификацији у руском и српскохрватском језику“. *Зборник Мајџице српске за славистику* бр. 39 (1990): стр. 97–112.
- [PIPER, Predrag. „O priloškoj numeričkoj kvantifikaciji u ruskom i srpskohrvatskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* br. 39 (1990): str. 97–112]

Стефан Д. Милошевић*
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику

* stefan.milosevic@fil.bg.ac.rs

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ LXXX КЊИГЕ

*Јужнословенског филолога, св. 2**Кирилица*

Гаврил Стефановић Венцловић 63

гвожђе 9

далматоромански 43

деструктиви 141

деструктивност 141

дијалекатска лексика 157

дијалекатски речник 157

значенje 87

језичка слика стварности 157

калкови 9

категорија 141

конструирање 87

конструкт 87

контекст 87

концептуална анализа 157

лексика 141

Мач духовни 63

Перо Будмани 43

преводи Библије 63

призренско-тимочка говорна зона
157

рударство 9

руски језик 141

семантичка структура 157

семантичко поље 141

средњевисоконемачки 9

српски језик 141

српскохрватска аласка

терминологија 43

старосрпски 9

терминологија 9

типологија 87

турцизми 63

формирање 87

функционирање 87

Хуго Шухард 43

Латиница

aplikovaná lingvistika 101

besedotvorje 127

detská slovotvorba 101

dieta, edukačná lingvistika 101

jazykový vývin 101

kombinatorika priponskih obrazil
127

morfotaktika 127

priponsko obrazilo 127

slovenščina 127

stopenjsko besedotvorje 127

vývinová derivatológia 101

vývinová lingvistika 101

РЕГИСТАР ИМЕНА LXXX КЊИГЕ

Јужнословенског филолога, св. 2

Пирилица

Ајкут, Ксенија 178
Ајсман, Волфганг 187
Албахари, Давид 218
Алберти, М. 33
Анастасијевић, Ксенија 210
Апресјан, Валентина 203
Аризанковска, Лидија 246
Артјушков, Игорь Викторович 152

Бабић, С. 231, 232
Бакалуца, Јелена 178
Баранович, Лазарь 65–80, 84
Барби, Маурицио 179
Бариф, Хенрик 43
Бартелс, Х. 239
Бартмињски, Жежи 172
Бартоли, Матео Ђулио в. Bartoli,
Matteo Giulio
Бартон, Хелен 39
Бауер, Георг 31
Беговић, Катарина 181–187
Бегоња, Хелга 177
Безлај, Ф. 190
Белај, Б. 226, 229
Белетич, М. в. Бјелетић, Марта
Белић, Александар 182, 183, 226,
230, 232

Берђајев, Николај Александрович
143, 150
Беседина, Ј. И. 259
Биланџија, Софија 178
Биљетина, Јелена 179
Бјелаковић, Исидора Г. 142, 150
Бјелетић, Марта 83, 189, 191
Благоева, Д. 247
Блажек, Давид 243
Блумфилд, Л. 88
Богдановић, Недељко 158–161,
170, 172, 173
Богиф, А. В. 20, 33
Богифић, В. 58
Бојовић, Бранкица 177
Бојовић, Злата 182
Болдырев, Николай Николаевич
88, 97
Борысь, В. 190
Босак, Ј. 236
Бошњак Ботица, Томислава 179
Брборић, Велько 150, 185
Бругман, К. 228
Брусина, Спиридион в. Brusina,
Spiridion
Будмани, Петар (Перо) 29, 33,
43–48, 50, 53, 54, 56–61
Бунчић, Данијел 203

- Вареника, Светлана 58
 Васиљев, Л. Г. 259
 Васиљева, М. Л. 259
 Васиљевић, Анђела 179
 Васић, Вера 137
 Велимировић, Николај 210
 Велмар Јанковић, Светлана 218
 Видоески, Б. 36
 Вилер-Голд, Јана 202
 Виноградов, В. В. 256
 Вињар, Г. 242
 Витас, Душко 219
 Влаич-Попович, Ј. в. Влајић-
 Поповић, Јасна
 Влајић-Поповић, Јасна 83, 189,
 191
 Војиновић, Хризостом 206, 209
 Војтјек, Данијел 249, 250
 Војтјекова, Марта 238
 Волкова, Јана Александрова в.
 Волкова, Јана Александровна
 Волкова, Јана Александровна 142,
 144, 150
 Вујаклија, Милан 142, 144, 151
 Вујић, Јоаким 185
 Вујовић, Душанка 179, 229, 232
 Вукадиновић, Вилотије 159, 160
 Вукадиновић, Жаклина 160
 Вуковић, Гордана 44, 58
 Вукомановић Ђ, А. 28, 33
 Вуловић Емонтс, Наташа 183, 184,
 187
 Вучковић, Марија 44, 57

 Гавритухин, И. О. 35
 Гак, В. Г. 256
 Галиева, Регина Рифовна 142, 144,
 151
 Галијева, Р. Р. в. Галиева, Регина
 Рифовна
 Гантар, Полона 178
 Георгијева, Стефка 183

 Гизатулин, Д. Е. в. Гизатуллин,
 Данил Едуардович
 Гизатуллин, Данил Едуардович
 142, 145, 151
 Гледни, Френк 202
 Глигоријевић, Стојан 160
 Глухак, А. в. Gluhak, A.
 Гољак, Светлана 184
 Гонсалес Реј, Марија Исабел 185
 Горбачевич, К. С. 153
 Горјанц, Војко 179
 Гортан-Премк, Даринка 137, 172,
 222
 Грицкат, И[рена] 226, 229–232
 Грковић, Милица 22, 26, 27, 29,
 33–35
 Грудина, А. В. 256
 Гумбольдт, В. фон 88
 Гумилёв, Лев Николаевич 143,
 144, 151
 Гумиљов, Л. Н. в. Гумилёв, Лев
 Николаевич
 Гундулић, И. 67

 Даничић, Ђуро 17, 36, 44, 52, 57,
 63, 64, 70, 71, 74–77, 80–82, 84,
 85, 182, 183
 Даничич, Ђуро в. Даничић, Ђуро
 Джакендофф, Р. в. Jackendoff, Ray
 Джонсон, М. 88, 90
 Дивковић, М. 69, 75
 Дици, Стивен 202
 Динић, Јакша 11, 34, 159, 160
 Добрик, Зденко 248
 Достојевски, Фјодор Михајлович
 208
 Драгићевић, Рајна 137, 142, 150,
 151, 163, 166, 172, 176, 180,
 203, 212, 218–225, 245, 253
 Дражић, Јасмина 178
 Драшкић Вићановић, Ива 181, 187
 Држић, Марин 33, 68, 75

- Ћинђић, Марија 218, 221
 Ћорђевић, Весна 232, 235–252
 Ћурић, Љубица 178
- Евгенјева, А. П. 153
 Елезовић, Глиша 11, 14, 15, 23, 29, 34, 166, 172
 Ермин, А. Н. 253
 Ерјавец, Томаж 203
 Ермакова, Ольга Павловна 253–255, 257–260
- Жауцер, Рок 202
 Живковић, Новица 11, 34, 159, 160
 Жугић, Радмила 159, 160, 172
- Земская, Елена Андреевна 260
 Зец, Драга 202
 Зиројевић, О. 19, 20, 34
 Златановић, Момчило 11, 34, 159, 160
 Златковић, Драгољуб 159, 160
 Зубов, Николај 179
- Иванова-Саливен, Тања 203
 Ивановић, Милан 179, 180, 203
 Ивановић, Ненад 177, 180, 203
 Иве, Антонио в. Ive, Antonio
 Ивић, Павле 12, 16, 23, 30, 33–36, 38, 88, 159, 172, 190
 Ивич, Милка 190
 Ивич, П. в. Ивић, Павле
 Израели, Алина 203
 Илић, Кристина 178
 Илић, Мирјана К. 157–174, 179
 Илич, Мирьяна К. в. Илић, Мирјана К.
 Ильин, Иван Александрович 143, 151
 Ильин, И. А. в. Ильин, Иван Александрович
 Исаева, Н. А. 253
- Јагић, Ватрослав в. Jagić, Vatroslav
 Јакобсон, Р. 237
 Јакушкина, Екатарина 179
 Јанакијев, М. 247
 Јанда, Л. 226, 228, 232
 Јанић Митић, Александра 179
 Јанковић, Ђорђе 9
 Јевтић, Атанасије 206, 208, 209
 Јерјомин, А. Н. 256
 Јермакова, Олга Павловна в. Ермакова, Ольга Павловна
 Јиричек, Константин в. Jireček, С. Ј.
 Јовановић Симић, Јелена 184
 Јовановић, Владан З. 205–211
 Јовановић, Владислав 159
 Јовановић, Властимир 11, 35, 160
 Јовановић, Јована 177
 Јорданова, Л. 246, 247
 Јуд, Јакоб в. Jud, Jakob
 Јунг, Карл Густав 143, 153
 Јургец, Петер 202
- Кавицкаја, Дарија 202
 Каповић, Мате 202
 Карађорђевић, Марија 210
 Караџић, Вук Стефановић 10, 11, 15, 17, 19, 23, 24, 29, 32, 33, 44, 57, 63–69, 71–85, 159, 172, 182, 183, 222
 Касад, Е. 228
 Кашић, Бартоломеј 33
 Кекановић, Драго 218
 Келар, Меккена 202
 Кенцелъсон, Л. А. 256
 Керн, Борис 178
 Клајн, Иван 229–232, 245
 Кликовац, Душка 225, 226, 230
 Кнезовић, А. Ј. 72
 Коблишка, М. А. 31, 35
 Ковачевић-Којић, Д. 37
 Кокорина, Ј. В. 256

- Колковска, С. 247
 Колобова, Ј. А. 258
 Компара Луканчич, Мојца 177
 Кончаревић, Ксенија 205–207, 209–211
 Котеловова, Надежда Захаровна 241
 Котруљевић, Бенко 182
 Кохова, Павла 237
 Кочергина, К. С. 186
 Кочетов, Алексеј 202
 Крек, Симон 176
 Кристал, Д. в. Crystal, D.
 Крофт, В. 228
 Крстић, А[лександар] 20, 35
 Крстић, Маја Р. 141–155
 Крстич, Майја Р. в. Крстић, Маја Р.
 Крцић, Ненад 186
 Кубрјакова, Ј. В. 255
 Кубрякова, Е. С. 97
 Кулипина, В. Г. 254
 Куркина, Л. В. 189–198

 Лазић, Дариа 179
 Лайонз, Дж. в. Lyons, John
 Лалеко, Оксана 203
 Лангакер, Роналд Ујјн в. Langacker, Ronald W.
 Ланк Марушич, Франц 202
 Лант, Хорас 203
 Ланчарич, Данијел 247
 Лебедева, Марина Николаевна 153
 Лейкоф, Дж. в. Лејкоф, Џ.
 Лејкоф, Џ. 88, 90, 256
 Лигорио, Орбат Л. 43–61
 Линднер, С. 228
 Липтакова, Људмила в. Liptáková, Ľudmila
 Лома, Александар Б. 9–41, 44, 83, 189, 191
 Лончар, Ивана 178

 Лотман, Ј. М. в. Лотман, Юрий Михайлович
 Лотман, Юрий Михайлович 143, 151
 Луис, Кристијан 178
 Лукашанец, Александар 241
 Лэнекер, Рональд В. в. Langacker, Ronald W.

 Љево-Овчина, А. 244

 Мадаријага, Нерца 203
 Мајер, Марек 202
 Максимовић, Десанка 210
 Манић Форски, Драгослав 159
 Манић, Драгослав 160
 Манойлович, Соня Дж. в. Манојловић, Соња Ђ.
 Манојловић, Соња Ђ. 63–85
 Марјановић, Саша 175
 Марковић, Биљана 31, 35
 Марковић, Јордана 159
 Марковић, Миодраг 159, 160
 Маројевић, Радмило 183, 187
 Мартинцова, О. 237
 Марулић, [Марко] 29
 Матасович, Р. 189
 Матијевић, Маја 178
 Матић, Томислав 185, 187
 Матјушина, Н. В. в. Матюшина, Наталия Владимировна
 Матюшина, Наталия Владимировна 142, 145, 152
 Махек, В. 190
 Медић, Мојо 44–46, 48, 51, 54, 55, 57, 58
 Мертова, Николета 240
 Мерфи, Мери 202
 Миклошич, Ф. в. Miklosich, Fr.
 Миколић, П. 232
 Милановић, Александар 182, 186, 187

- Миленковић, Ана В. 225–234
 Милићевић, Јасмина 180, 203
 Милићевић, М[илан] Ђ. 27, 32, 36
 Миловановић, Јована 178
 Милорадов, Дејан 58
 Милосављевић, Тања 172
 Милошевић, Стефан Д. 253–260
 Милутиновић, Драги 160
 Милутиновић, Сима Сарајлија 183
 Миљковић, Вања 225
 Миљковић, Стефани 178
 Мирковић, Горица 178
 Мирковић, Лазар 28
 Митер, Патрик 237
 Митровић, Брана 159, 160
 Михајловић, Велимир 44, 58, 65, 66, 71, 73, 74, 77, 78, 80, 83
 Михајловић, Јован 160
 Михаљевић, Ана 178
 Михаљевић, Јосип 178
 Михаљевић, Милан 202
 Михаљевић, Милица 179
 Мишмаш, Петра 202
 Мојашевић, Миљан 30
 Мокијенко, Валериј 181
 Молинер, М. 251
 Москов, М. 246
 Московлевич, М. 191
 Мошин, В. 34
 Мрнавић, И. Т. 67
 Мршевић-Радовић, Драгана 181–184, 187
 Мусулин, Маша 179
 Мушкатиновић, Ј. 183

 Нахрачева, Галина Леонидовна 142, 144, 152
 Недељков, Љиљана 137
 Недељковић, Бранислав 46, 58
 Никитин, Михаил Васильевич 87–92, 95–99
 Никић, Биљана 178
 Николић Хојт, Ања 175, 176
 Николић, Весна С. 175–180
 Николић, Данило 218
 Николић, М[ирослав] 153
 Николић, Марина 245
 Николић, Р[иста] Т. 20, 26, 36
 Нишева, Божана 246
 Новаковић, Стојан 26, 28, 29, 36, 182
 Номаћи, Мотоки 203

 Његош, Петар Петровић 30, 183

 Огољцева, Ј. В. 254
 Ожегов, Сергей Иванович 153
 Окунева, Антонина Павловна 153
 Олоштјак, Мартин в. Ološtiak, Martin
 Опавска, Зденка 237
 Оташевић, Ђорђе 153, 246
 Оуэн, Лора 259

 Павић, Е. 72, 76
 Палић, И. 244
 Панајотовић, Томислав 160
 Пауновић Родић, Стефана 185, 187
 Пахомова, Свитлана 242
 Пејановић, Ана 183
 Пејовић, Анђелка 185
 Пернишка, Е. 247
 Петрова, О. О. 253
 Петровић, Снежана 189
 Петровић Гујаничић, Маша 178
 Петровић, Владета 22, 36
 Петровић, Горан 218
 Петровић, Драгољуб 44, 58
 Петровић, Снежана 65, 67, 68, 70–78, 83
 Петрухина, Ј. В. 255
 Пешикан, М. 25, 36
 Пипер, Предраг 225, 228, 245, 254, 260

- Пич, Хаген 202
 Пиштало, Владимир 218
 Поланчец, Јурица 179
 Поповић, Ђорђе 44, 58
 Поповић, Јустин 206–209
 Поповић, Људмила 173, 232, 225
 Потенба, Александар Афанасьевич 92, 97, 256
 Потенба, А. А. в. Потенба, Александр Афанасьевич
 Похонцова, Ања 239
 Прес, Иан 202
 Прћић, Твртко 245
 Пуцић, М. 28, 36
 Пушкин, Александар Сергејевич 256

 Раденковић, Љ[убинко] 173
 Радић-Дугоњић, Милана 173
 Раднић, М. 71
 Радовановић, М[илан] 205
 Радовић-Тешић, Милица 173
 Радојчић, Н. 31–33, 36
 Рајковић, Љубиша 160
 Рамадановић, Ермина 244
 Рapiћ, Ђ. 72
 Расулић, К. 225
 Рейзек, Ђ. 190
 Рељковић, Ј. Ст. 72
 Реметић, Слободан 13, 15, 16, 36
 Риждова, Дарја 179
 Ристић Бојанић, Смиљана 178
 Ристић, Стана 161, 162, 173
 Розанова, Н. Н. 257
 Розина, Раиса Иосифовна 260
 Ружин Ивановић, Татјана 177
 Рујевић, Биљана 179

 Савић Грујић, Ана 160
 Савић, Виктор 67, 83, 187
 Савицка, Ирена 202

 Сапир, Едвард 173
 Севиља Муњос, Хулија 185
 Секерина, Ирина 203
 Секулић, Исидора 210
 Селенић, Слободан 218
 Сизонов, Д. 243
 Симић, В. 19, 23, 26, 37
 Синдик, Д. 34
 Скарић, В. 37
 Скарпета Волтерс, Ђина 202
 Скок, Петар в. Skok, Petar
 Скребцова, Татьяна Георгиевна 88, 97
 Сорокин, Јуриј Сергејевич 241
 Спасојевић, Марина Љ. 183, 186, 212–217
 Станковић, Ранка 175, 179
 Станојевић, М[аринко] Т. 11, 37
 Станојевић, Веран 179
 Стаховски, С. в. Stachowski, Stanislaw
 Стевановић, М[ихаило] 226, 229, 230–232
 Стефановић Венцловић, Гаврил 63–85
 Стефановић, Душан 177
 Стефановић-Бановић, Милеса 64, 83
 Стефановић Венцлович, Гаврил в. Стефановић Венцловић, Гаврил
 Стијовић, Рада 15, 28, 30, 37
 Стојановић, Љубомир 182
 Стојановић, Милица 212–217, 226, 232
 Стојановић, Радосав 159, 160
 Стулић, Т. 33
 Сувајџић, Бошко 182
 Сунајко, Катарина 58
 Сучић, Лука 203

 Талми, Ј. 88, 228
 Танасић, Срето 142, 152

- Тернер, М. в. Turner, Mark
 Титова, Јелена 203
 Томаш, Даница 178
 Томиковић, А. 80
 Томић, Светозар 27
 Третјакова, И. Ј. 258
 Трифуновић, С. 35
 Тупиков, Н. М. 27, 29, 37

 Телић, Ивана 58
 Тирић, Љубисав 11, 37, 159, 160
 Тирковић, С. 31, 33, 34, 37
 Титко, Барбара 202
 Тук, Р. 10, 37

 Улашин, Бохдан 250
 Ухлик, Младен 203

 Фактулина, Флюза Габдуллинова
 142, 144, 145, 152
 Фасмер, М. 27, 31, 37
 Филиповић Петровић, Ивана 175,
 178
 Филмор, Ч. в. Fillmore, С.
 Фишера, Р. 247
 Фоконье, Ж. в. Fauconnier, Gilles
 Френкс, Стивен 202
 Фројд, Сигмунд 143, 153
 Фром, Ерих в. Fromm, Erich

 Хавранек, Б. 237
 Халиловић, С. 244
 Харитончик, Зинаида Андрејевна
 87–99, 255
 Хаусман, Франк-Рутгер в.
 Hausmann, Frank-Rutger
 Хемп, Э. 88
 Херман, Ото в. Herman, Ottó
 Хорецки, Ј. в. Horecký, J.
 Хротјекова, Михаела 247
 Худечек, Лана 179

 Цимерлинг, А. В. 259
 Црњак, Дијана 179

 Чедић, И. 244
 Чемерикић, Димитрије 83
 Черных, П. 190

 Џонсон, С. 248

 Шабановић, Х. 19, 20, 38
 Шапић, Јулија 179
 Шарић, Љ. 226, 229, 230, 232
 Шаров, Сергеј 203
 Шафарикъ, Я. 28, 38
 Шведова, Наталия Юльевна 153
 Шевченко, Л. 243
 Шекеровић, Ана 179
 Шелерт, Јозеф 203
 Шеховић, Амела 244
 Шимик, Радек 202
 Шипка, Данко 176, 180, 199–204,
 244
 Шиц, Јозеф в. Schütz, J.
 Шкаљић, Абдулах в. Škaljić,
 Abdulah
 Шкорић, Михаило 179
 Шлунд, Катрин 178
 Шмельов, Алексеј 203
 Шпачук, Л. 242
 Штасни, Гордана 165, 173, 177
 Штебих, Голуб Барбара 244
 Штерн, Дитер 203
 Штрбац, Гордана 177, 186, 187
 Шћепановић, Михаило 182
 Шухард, Гуго в. Schuchardt, Hugo
 Шухард, Хуго в. Schuchardt, Hugo

 Эванз, В. в. Evans, Vyvyan

 Юнг, Карл Густав в. Jung, Карл
 Густав

Лајџиница

- Andrijanić, Ivan 48
 Andrus, M. 119
 Anđelković, Darinka 107
 Argus, R. 105, 111, 117
 Armon-Lotem, S. 119

 Barcza, V. 122
 Bartoli, Matteo Giulio 45, 47, 53, 58
 Bartoš, F. 123
 Bates, E. 102
 Bednárová-Gibová, K. 120
 Benešová, M. 109, 119
 Bersa, Josip 43, 44, 58
 Bjekić, J. 118
 Bláhová, V. 123
 Blažienė, A. 118
 Bloom, L. 102
 Bodor, P. 122
 Bónová, I. 119
 Bosák, J. 118, 119
 Brestovičová, A. 104, 107, 113, 116, 117, 121, 122
 Brooks, P. J. 102, 113, 114, 117
 Brown, A. L. 117
 Browne, Wayles 199–204
 Bruner, J. 102
 Brusina, Spiridion 44, 45, 48, 51, 53, 58
 Bryant, N. R. 117
 Budmani, Pero в. Будмани, Перо
 Budmani, Pietro в. Будмани, Перо
 Burkacka, Iwona 129, 135
 Buzássyová, K. 119

 Cain, K. 110, 117, 118, 121
 Campione, J. C. 103, 117
 Carter, R. 109, 117
 Castles, A. 110, 113, 116, 117
 Chejnová, P. 107, 119
 Chiat, S. 118

 Chmielewska, M. 119
 Chmura-Klekotowa, M. 111, 119
 Chomský, N. 102
 Chromá, A. 107, 123
 Chua, B. L. 119
 Chyl, K. 118
 Cibáková, D. 110, 117
 Clark, E. V. 103, 105, 111–115, 118
 Clarke, David D. 97
 Coates, Richard 98
 Comrie, Bernard 199, 204
 Corbett, Greville 199, 204
 Crystal, D. 102, 118, 248
 Cubberley, Paul 199, 204

 Čechová, M. 109, 118
 Čukovskij, K. I. 111, 113, 118

 Dabašinskienė, I. 118
 Daničić, Đuro в. Даничић, Ђуро
 Derganc, A. 136
 Derksen, R. 29, 31, 38
 Deuchar, Margaret 98
 Dolník, J. 117, 118
 Doulik, P. 120
 Dressler, W. U. 105, 111, 118, 122
 Drozdová, K. 112, 113, 116, 118
 Dyszak, Andrzej 135

 Elbro, C. 121
 Engel de Abreu, P. 118
 Erjavec, Tomaž 130, 135
 Ermisch, H. 31, 38
 Evans, Vyvyan 88, 92, 93, 97

 Farkaš, I. 118
 Fauconnier, Gilles 88, 90, 97
 Fečková-Kapalková, S. 105, 106, 118
 Ferguson, Ch. 104
 Ferrera, R. A. 117
 Feuerstein, R. 103, 118

- Filipović, N[edim] 38
 Fillmore, C. 102, 256
 Fleischer, W. 113, 118
 Friedman, Victor 199, 204
 Fromm, Erich 143, 153
 Furdík, J. 114, 118
- Gagarina, N. 118
 García, J. R. 110, 118
 Gavarró, A. 118
 Gazdar, Gerald 98
 Geeraerts, Dirk 88, 97
 Gillis, S. 122
 Gluhak, A. 189
 Gogová, E. 116, 118
 Gram Simonsen, H. 118
 Green, Melanie 97
 Greenberg, Marc 199, 204
 Grigorenko, E. L. 103, 123
 Grzegorzczkova, Renata 135
 Guhl, Marcel 199, 204
- Hájková, E. 108, 109, 118
 Håkansson, G. 118
 Haman, E. 105, 107, 111, 118, 119
 Hamp, Eric P. 88
 Hansen, P. 118
 Harčaríková, P. 110, 119
 Harel, E. 118
 Hausmann, Frank-Rutger 56, 59
 Herman, Ottó 44, 45, 49, 51, 52, 54, 55, 57, 58
 Herman, Vimala 97
 Hoff, E. 105, 112, 117, 119
 Hoffman, M. B. 118
 Hofmann, Valentin 130, 135
 Holm, E. 118
 Horecký, J. 109, 114, 119, 236
 Hult, F. M. 102, 123
- Ijäs, J. J. 117
- Ilić, Mirjana K. в. Илић, Мирјана К.
 Ivanová, M. 114, 121
 Ive, Antonio 43, 45, 50, 58
 Ivić, Pavle в. Ивић, Павле
- Jackendoff, Ray 92, 93, 98
 Jadacka, Hanna 128, 135
 Jagič, Vatroslav 43, 46, 59
 Janočková, N. 114, 119
 Jaworski, Sylwester 199, 204
 Jespersen, O. 103
 Jireček, C. J. 19, 38
 Joseph, Brian 199, 204
 Jožef-Beg, J. 136
 Jud, Jakob 46, 59
- Kala, M. 109, 119
 Kanitz, F. 19, 38
 Kapalková, S. 106–108, 118, 119, 122
 Karlík, P. 121
 Kauschke, Ch. 111, 112, 122
 Kazakovskaya, V. 105, 111, 117
 Kempe, V. 102, 113, 114, 117
 Kempgen, Sebastian 199, 204
 Kern, Boris 127–139
 Kesselová, J. 108–110, 119
 Ketrez, F. N. 118, 122
 Kharitonchik, Zinaida Andreevna в. Харитончик, Зинаида Андрејевна
 Kilani-Schoch, M. 118
 Klimovič, M. 110, 119, 120, 123
 Koornneef, A. W. 120
 Kopčíková, M. 120, 123
 Korecky-Kröll, K. 122
 Kovačević, Melita 106
 Kováčová, Z. 110, 120
 Kovalčíková, I. 103, 110, 119, 120
 Kraal, A. 110, 120
 Kraljević, Jelena Kuvač 106

- Kresila, J. 119
 Krstić, Maja R. в. Крстић, Маја Р.
 Kubriakova, J. S. 113, 120
 Kunnari, S. 118
 Kupcová, J. 119
 Kvasnička, V. 118
- Laaha, S. 122
 Laalo, K. 117
 Łachnik, Jarosław 128, 136
 Lahey, M. 106, 120
 Langacker, Ronald W. 87–89, 91–99, 228
 Laskowski, Roman 135
 Ledinek, Nina 130, 137
 Lehečková, E. 123
 Levorato, Ch. 118, 119
 Lieber, R. 118
 Ligorio, Orsat L. в. Лигорио, Орсат Л.
 Lindgren, J. 119
 Liptáková, Ľudmila 101–125
 Liptakova, Ludmila в. Liptáková, Ľudmila
 Loma, Aleksandar B. в. Лома, Александар Б.
 Łuniewska, M. 118
 Lyons, John 88, 92, 98
- MacWhinney, B. 102
 Manojlović, Sonja Ђ. в. Манојловић, Соња Ђ.
 Markežič, Tjaša 130, 136
 Maršálová, L. 109, 117, 121
 Mayr, Claudia 59
 Medić, Mojo в. Медић, Мојо
 Medved', M. 135, 136
 Skarżyński, Mirosław 128, 136
 Mertins, B. 105, 121
 Mesić, M. 27, 38
 Metelková Svobodová, R. 110, 121
 Mieszkowska, K. 119
- Miklosich, Franz von в. Miklošič, Franc
 Miklošič, Franc 17, 38, 59, 137
 Mikulajová, M. 102, 103, 105, 119, 121
 Miller, R. 118
 Montes Salarich, L. 119
 Mueller-Reichau, Olav 199, 204
- Nábělková, M. 114, 121
 Nagy, W. 111, 123
 Nation, K. 117
 Nebeská, I. 102, 107, 121
 Nekula, M. 121
 Nerlich, Brigitte 97
 Nikitin, M. V. в. Никитин, Михаил Васильевич
 Nowakowska-Kempna, I. 120
- Oakhill, J. 110, 113, 116, 121
 Ohnesorg, K. 102, 107, 121
 Oksaar, E. 102, 121
 Olejniczak, Monika 128, 136
 Ološtiak, Martin 112, 114, 118, 120, 121, 235, 236
 Ondruš, Š. 111, 121
 Orgoňová, O. 122
 Owens, R. E. 102, 109, 111, 113, 121
- Pačesová, J. 107, 121
 Palenčárová, J. 119
 Palková, L. 104, 122
 Palmović, M. 122
 Petrová, Z. 108, 122, 123
 Piaget, J. 103, 110, 122
 Pieścieniak, P. P. 123
 Pinker, S. 102
 Pleskalová, J. 121
 Pollak, Senja 130, 136
 Potgieter, A. 119
 Prouzová, R. 108, 122

- Průcha, J. 102, 103, 107, 122
Putanec, V. 189
- Rand, Y. 118
Rastle, K. 117
Reimann, Helena 59
Rešetar, Milan 43, 48
Ribu, I. 119
Ringblom, N. 119
Rinker, T. 119
Roch, M. 119
Rogoff, B. 117
Rusek, Jerzy 64, 83
Rybár, J. 118
- Saab, N. 120
Sabol, J. 111, 121
Saicová Římalová, L. 107, 122
Savickienė, I. 105, 111, 113, 122
Savić, Maja 107
Schipke, Ch. S. 111, 112, 122
Schreiber, O. 31, 38
Schuchardt, Hugo 43–47, 56, 59, 61
Schütz, J. 22, 31, 32, 39
Schwarzová, M. 102, 103, 122
Seidlová Málková, G. 108, 123
Skarżyński, Mirosław 136
Skinner, B. F. 102
Skok, Petar 13, 29, 31, 39, 58, 65–69, 71–78, 80, 84, 189
Slančová, D. 102, 104–107, 110, 112, 117, 119, 121–123
Slavík, J. 109, 123
Slawski, F. 30
Slobin, D. I. 105, 113, 123
Slováčková, A. 108, 119
Smole, V. 135
Smolík, F. 107, 108, 123
Snoj, Marko 39, 46, 59
Southwood, F. 119
Spáčilová, S. 104, 123
Spaho, F. 33, 39
- Spolsky, B. 102, 123
Stachowski, Marek 65, 83
Stachowski, Stanisław 72, 73, 76–78, 84
Stefanović Venclović, Gavril в. Стефановић Венцловић, Гаврил
Stephany, U. 122
Sternberg, R. J. 102, 103, 123
Stramljič Breznik, Irena 127–130, 136, 137
Stranovská, E. 110, 120
Sussex, Ronald 199, 204
- Šebesta, K. 101, 102, 107, 123
Šipka, Danko в. Шипка, Данко
Škaljić, Abdulah 65, 67–78, 80, 84, 223
Škoda, J. 120
Šormová, K. 123
Štekauer, P. 118
Štěpáník, S. 109, 123
- Tan, O. S. 119
Tedeschi, R. 119
Tennent, W. 110, 123
Thomadaki, E. 122
Todd, Zazie 97
Tomasello, M. 102
Tuncer, A. M. 119
Turner, Mark 88, 90, 97
Tyler, A. 111, 123
- Ünal-Logacev, Ö. 119
Urban, K. 108, 123, 124
- Van den Broek, P. W. 120
Vidovič Muha, Ada 129, 137
Voršič, Ines 136, 137
Vuksanović, J. 119
Vužňáková, K. 109, 111–113, 116, 120, 121, 123
Vygotskij, L. S. 103, 123

Wertsch, J. V. 117	Zápotočná, O. 108, 123, 124
Witkoś, Jacek 199, 204	Zbróg, P. 136
Wong, I. 119	Zenker, Jules Théodore 44, 59
Wróbel, Henryk 135	Zevenbergen, A. 119
Zajacová, S. 110, 122, 123	Žele, Andreja 137

Регистре урадила:
Дивна Продановић

НАПОМЕНА

Текстови „Уређивачка политика“ и „Упутство ауторима за припрему рукописа за објављивање“ часописа *Јужнословенски филолог* налазе се на интернет адреси:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

Texts “Editorial Policy” and “Manuscript Formating Guielines for the Authors” for the journal *Južnoslovenski filolog* (South Slavic Philologist) may be found at the following internet address:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

Тексты «Редакционная политика» и «Инструкция авторам по подготовке рукописей к печати» журнала *Јужнословенски филолог* (Южнославянский филолог) находятся на следующей интернет странице:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

